

FORTID OG NUTID

TIDSSKRIFT FOR KULTURHISTORIE
OG LOKALHISTORIE

UDGIVET AF

DANSK HISTORISK FÆLLESFORENING

VED

KNUD FABRICIUS

FORENINGENS SEKRETER

UNDER MEDVIRKNING AF

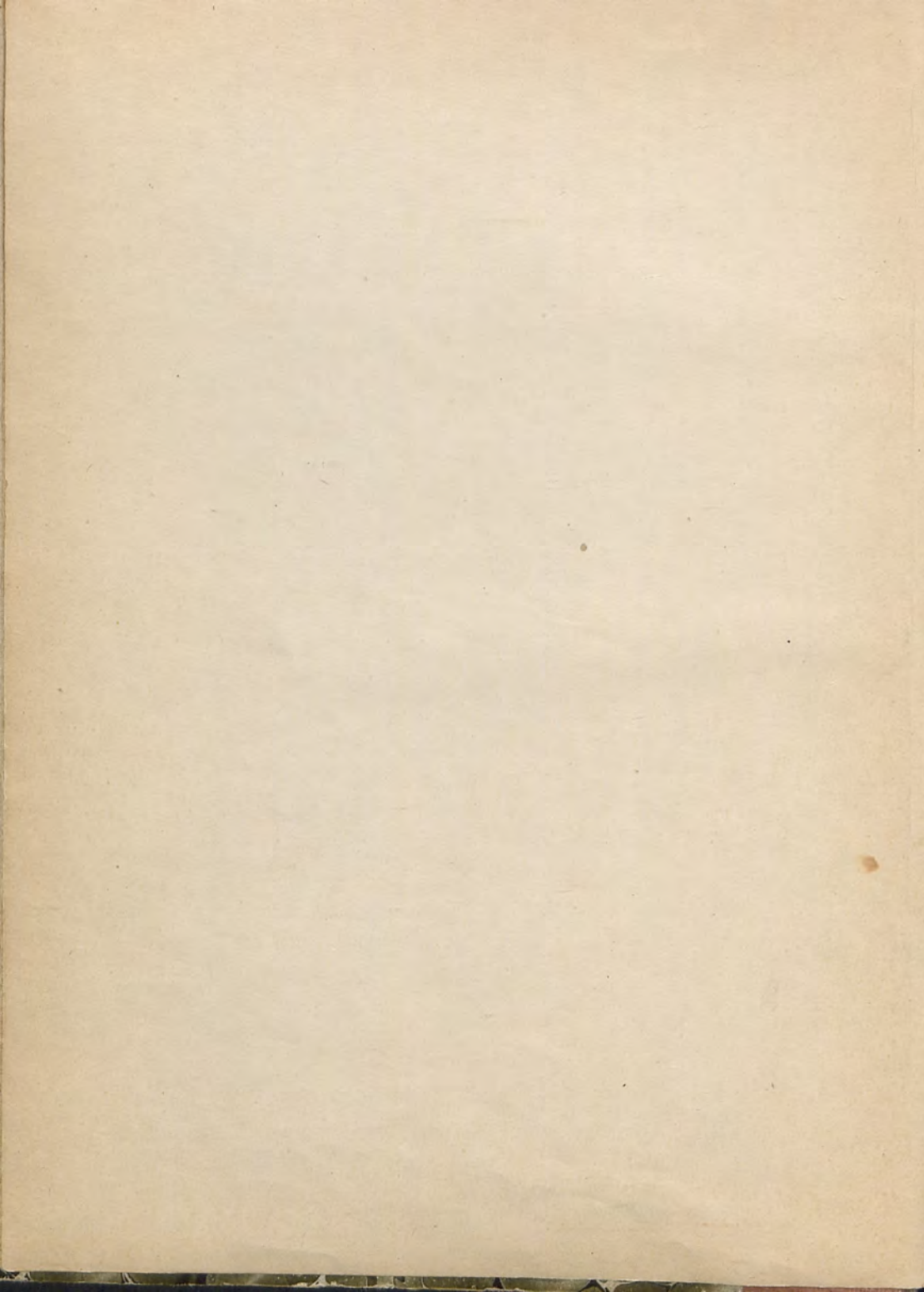
CHR. AXEL JENSEN OG JOHS. BRØNDUM-NIELSEN

2^{DET} BIND.

KØBENHAVN
J. L. LYBECKERS FORLAG

TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE (AXEL SIMMELKJÆR)

1919

FORTID OG NUTID

LESEBOK FOR KULTURHISTORIE
OG LOKAL HISTORIE

DANSK HISTORISKE EKSAMEN

KNUD FABRICIUS

CHR. AXEL JENSEN og KJERS BRONDM-JENSEN

2. BIND

Universitetsbiblioteket
1. Afd.
København

INDHOLD.

<i>Afhandlingler:</i>	
	Side
<i>Brøndal, Viggo</i> , Dr. phil.: Dr. Oluf Nielsens efterladte Samlinger.....	200
<i>Heide, Frits</i> : Ringsted Klosters Godsarkiv	156
<i>Jensen, Chr. Axel</i> , Museumsinspektør, Mag. art.: Loven om Bygningsfredning.	205
<i>Klein, E.</i> , Oberstløjtnant: Ugedagen som svarer til en given Datum.....	225
<i>Knudsen, Gunnar</i> , Cand. mag.: De danske Matrikler og deres Benyttelse ved historiske Undersøgelser	1
— Stednavneudvalgets Kontor	143
<i>Lundbye, J. T.</i> , Professor: Vejenes Udviklingshistorie i Danmark (med 6 Figurer)	129
<i>Mackeprang, M.</i> , Museumsdirektør, Dr. phil.: Ombyggede Kirker og Kirke- udvidelser	110
<i>Rockstroh, C.</i> , Kaptajn: Oversigt over de vigtigste Afdelinger af Krigsmi- nisteriets Arkiv og Vejledning m. H. t. Benyttelsen	170

Anmeldelser:

Arkæologi og Arkitektur i topogr. Tidsskrift-Litteratur 1915—16 [<i>C. A. J.</i>]	46
Historiens og Kulturhistoriens Høst i Amtstidsskrifterne for 1915—16 [<i>K. F.</i>]	50
<i>Andrup, Otto</i> , Fortegnelse over Malerierne paa Gisselfeld Kloster samt i Grev- skabets Privatbesiddelse [<i>C. A. J.</i>].....	226
— Fortegnelse over Malerierne paa Vemmetofte adelige Jomfrukloster [<i>C. A. J.</i>]	226
<i>Clausen, H. V.</i> , Studier over Danmarks Oldtidsbebyggelse [<i>Henrik Ussing</i>]	117
<i>Dahl, Svend</i> , og <i>Døssing, Th.</i> : Dansk Tidsskrift Index [<i>R. Paulli</i>]	123
<i>Erichsen, B.</i> , og <i>Krarup, Alfr.</i> : Dansk historisk Bibliografi [<i>R. Paulli</i>] ...	123
<i>Madsen, Karl</i> og <i>Otto Andrup</i> : Fortegnelse over 200 af Baroniet Gaunøs Malerier af ældre Malere samt over dets Portrætsamling [<i>C. A. J.</i>]... ..	226
<i>Olrik, Jørgen</i> : Danske Guldsmedes Mærker [<i>C. A. J.</i>].....	226
— Danske Sølvarbejder fra Renaissanceen til vore Dage [<i>C. A. J.</i>].....	228

	Side
Lov om Bygningsfredning af 12. Marts 1918	214
Nationalmuseets anden Afdelings Virksomhed i Finansaarene 1915—16 (med Billeder) og 1916—17 (med Billeder)	84 og 177
Dansk Folkemindesamling Aarsberetning 1916—18.....	151
Stednavneudvalget	222
Notitser fra Museernes Verden.....	42 og 218
Foreningsmeddelelser:	
Repræsentantmøde i København 1918.....	126 og 163
In memoriam	230
Studiekursus i København 1919.....	232

FORTID OG NUTID

TIDSSKRIFT FOR KULTURHISTORIE
OG LOKALHISTORIE

UDGIVET AF

DANSK HISTORISK FÆLLESFØRENING

VED

KNUD FABRICIUS

FORENINGENS SEKRETÆR

UNDER MEDVIRKNING AF

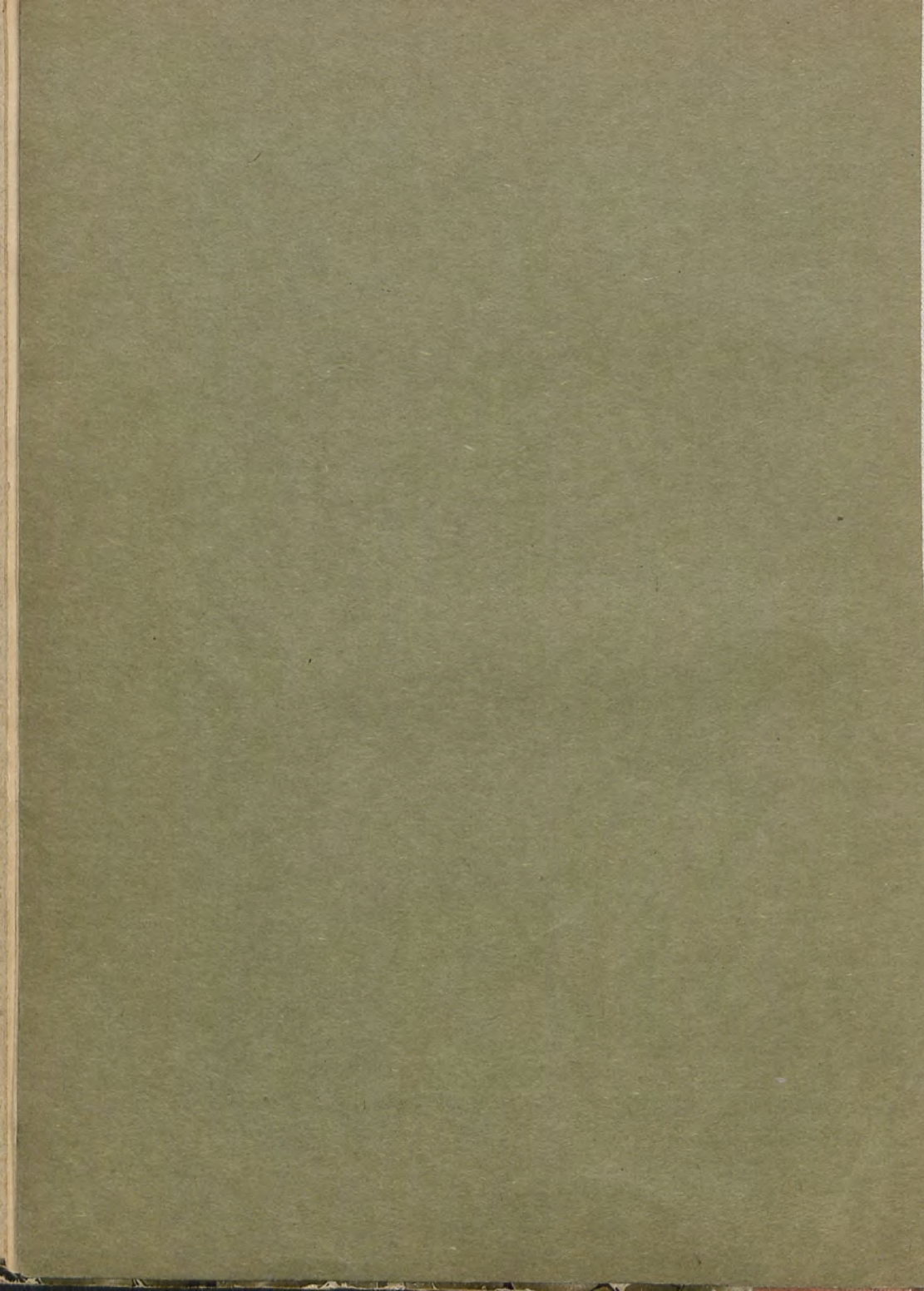
CHR. AXEL JENSEN OG JOHS. BRØNDUM-NIELSEN

ANDET BINDS 1STE—2^{DET} HÆFTE
(FOR 1STE HALVAAR 1917)

KØBENHAVN
J. L. LYBECKERS FORLAG

TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE (AXEL SIMMELKJÆR)

1918

DE DANSKE MATRIKLER OG DERES BENYTTELSE VED HISTORISKE UNDERSØGELSER.

Af GUNNAR KNUDSEN.

DA Enevælden i 1660 var blevet indført, var Landets Finanser i en daarlig Forfatning. Den lige afsluttede Svenskekrig havde den største Skyld i dette; alle Midler var opbrugt, og Landet var afkræftet og hæret, saa Skatterne indbragte paa langt nær de fornødne Beløb. Der var ingen anden Udvej end at se sig om efter nye Skatter, naar de gamle svigtede.

Den nye Skat, som man straks efter Enevældens Indførelse gik i Lag med at forberede, var en Jordværdiskat, idet man som Skatteenhed valgte Hartkornet. Allerede tidligere havde man brugt Begrebet Hartkorn om Landgildeafgifter, og ved Mageskifte, Handel eller Søkendeskiye var det almindeligt, at man udregnede Godsets Værdi i Hartkorn og solgte og delte det derefter. Hartkorn betyder »haardt Korn«, hvorved forstaas Rug og Byg, og naar man efter en bestemt Takst omregnede de forskellige Naturalieydelser, som udgjorde en Gaards Landgilde, i Rug- eller Bygværdi, fik man Gaardens Hartkorn. I Arent Berntsens Danmarckis oc Norgis fructbar Herlighed (1656) og i Skonnings Taxtbog (1657) findes udførlig Anvisning til den Slags Taksering i Hartkorn, alene med Salg og Skifte for Øje, da Bøgerne stammer fra en Tid, der ligger noget forud for Hartkornsskatten.

Da Regeringen i 1660 skred til at forberede Hartkornsskatten, indsaa man, at der manglede et fast Skattegrundlag.

Landgildeaafgifter var en Sag mellem Godsejeren og Fæstebonden, og havde hidtil næsten unddraget sig Statens Kontrol. For en stor Del var Kronen jo selv Godsejer og kunde med Lethed skaffe sig Klarhed over Landgildeaafgifterne paa Krongodset, men anderledes stillede det sig med alt det Gods, som ejedes af Adel, Gejstlighed og Folk af borgerlig Herkomst. Man maatte skaffe sig Oplysning om, hvad der blev ydet i Landgilde af alt dette Gods, for at det kunde sættes i Hartkorn. Men heller ikke dermed var Grundlaget lagt; der var jo desuden selve de adelige Gaarde og ogsaa hist og her en Del Selvejerbønder, som ikke svarede Landgilde, fordi Brugerne tillige var Ejere af Gaardene. Hovedgaardsjorden maatte sættes i Hartkorn, for den havde ikke længer Privilegium paa at være skattefri, og da der ikke var Landgildeaafgifter at regne med, maatte Hartkornsansættelsen af denne Jord ske efter særlig Taksering, noget man, som anført, allerede tidligere havde brugt ved Salg og Skifte.

Men det faste Skattegrundlag maatte hurtigst muligt skaffes til Veje, der maatte indrettes en Matrikel. Ordet Matrikel bruges oprindeligt om enhver officiel Fortegnelse — vi taler om Universitets-Matrikler, Fortegnelser over Studenter — men faar mere og mere Betydningen officiel Fortegnelse over Afgifter af Jordejendomme.

Matrikelsarbejdet indledes med, at Regeringen i 1660 befaler, at alle Lensmænd, Kapitler og Godsejere skal indsende Afskrifter af deres Jordebøger — til Brug ved Fordeling og Paa-ligning af Indkvarteringen — til Rentekammeret (²⁸/₉ 1660). Hvis ikke Jordebøgerne var indsendt inden ¹/₃ 1661, kunde de selv tilskrive sig Skylden, om der blev tillagt dem flere Ryttere, end der med Rette tilkom dem. Jordebøgerne indkom meget langsomt, og Befalingen maa gentages Gang paa Gang. Mange Adelsmænd har vel følt denne Befaling som Indgreb i deres Privatliv og har vel ogsaa været noget usikre overfor dens Hensigt, og derfor nølet noget, først ¹⁰/₁ 1661 hedder det, at Meningen med Indsendelsen af Jordebøger var at tilvejebringe en Skattematrikel. — En Mængde af disse Jordebøger er bevarede endnu; i Rigsarkivet findes 15 Pakker vedk. Sjælland,

4 Pakker vedk. Laaland-Falster, 10 Pakker vedk. Fyn, 30 Pakker vedk. Jylland og 1 Pakke vedk. Gejstlighedens Gods. (Vejl. Arkivregistr., II, 29—30.)

Det maa have staaet klart for alle, at disse Selvangivelser ikke ganske ubesete kunde lægges til Grund for en Matrikel — det er en almindelig menneskelig Tilbøjelighed at se vel meget paa sin egen Fordel til Skade for Samfundets Interesser, noget man stadig hører om i vore Dage, naar der er Tale om Selvangivelse til Skattevæsenet, og der er ingen Grund til at tro, at de i 1660 ff. indsendte Jordebøger har dannet nogen Undtagelse. Stoffet maatte underkastes en kritisk Behandling, før det blev brugbart. Eksempelvis kan anføres, at Ejeren af Nielstrup Gd. paa Lolland opførte alle Bønderne i Kragvig som Husmænd under Gaardens Takst i en indsendt Jordebog. (Matr. 1664, Nr. 1817 B. 237.) Joakim Gersdorf faar derfor ¹³/₁₂ 1660 Ordre til at stille Forslag i Collegiet om »paa hvad maneer en Rigens matricul offuer det gandsche Riige best kand forfattes oc huorledis all eyendomb ligesom andensteds brugeligt er vden nogen persons anseelse kand anslages, saa at dereffter en Rigtig Matricul som forskreffuit staar kand forderligste vden ophold os till tieniste oc landet til forlindring oc beste i werch stilles.«

Første Matrikelskommission.

Resultatet af disse Overvejelser ²⁰/₁₂ 1660 blev, at der skulde udnævnes særlige Kommissarier til at taksere Købstæderne, og nye, nøjagtigere Jordebøger skulde kræves indsendt.

Der udnævnes 2 Adelsmænd for hvert Stift; de skal sammen med Biskoppen (eller 2 Provster) og 2 Borgmestre rejse Stiftet rundt og taksere alle Ejendomme i Købstæderne i Overværelse af Lensmanden. (²⁶/₂ 1661.) Samtidig indskærpes Ordren til alle Stænder om at indsende Jordebøger.

Der udgaar Ordre til Bisperne (³¹/₅ 1661) om at indsende Fortegnelser over gejstligt Gods. Af disse Fortegnelser er en Pakke bevaret i Rigsarkivet. Samme Dag faar Lensmændene Ordre til at indsende Fortegnelse over Benaadninger i Lenet, om Udsæd og Høavl paa Ladegaardene og om Tiender. Sammen

med de stedlige Præster skal Lensmændene gaa Sognene rundt og besøge alle Gaarde, optegne Ejere, Landgilde, Udsæd m. m.; til dette Brug leverer Bisperne Fortegnelse over Sogne og Herreder. Af disse Lensmands- og Præsteindberetninger er der indkommet nogle; i Rigsarkivet findes saadanne fra Aarhus og Ribe Stifter samt fra Salling Herred, men det er ingenlunde sikkert, at der har foreligget Materiale af den Art fra hele Landet (V. A. II, 30).

Anden Matrikelskommission.

Befalingen om at indsende Jordebøger og om at taksere Købstæder er kun blevet udført stykvis, og det hele Arbejde er derfor blevet hæmmet, hedder det i Befaling af $\frac{1}{8}$ 1661. Nu udvælges derfor nye Kommissarier, for at Værket kan blive udført uden yderligere Forhaling. De tidligere udnævnte Kommissarier afskediges, og der udnævnes en ny Kommission paa 5 Medlemmer for hvert Stift, gennemgaaende bestaaende af 1 Adelsmand, 1 Gejstlig, 1 Officer og 2 Borgmestre; de skulde saa supplere sig med 2 Herredsfogeder og 2 Ridefogeder.

De skulde først gennemgaa Landet. Alle Gaarde skulde medtages, og deres Størrelse angives ($\frac{1}{1}$, $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$ Gd., Boel., $\frac{1}{4}$ Gd.), desuden Huse og Møller. Tilstanden skulde beskrives, Ejeren anføres, og Landgilde og andre Afgifter specificeres. Udsæden, Høavl og Olden skulde ogsaa anføres. Kongelige og adelige Gaarde skulde takseres.

Naar Landet var behandlet, kom Turen til Købstæderne. Først skulde erfares, hvad den tidligere Kommission havde udrettet, og Arbejdet skulde fuldendes. Ved Købstædernes Vurdering tages Hensyn til Ejendommens Beliggenhed, om den er bekvem for Trafikken. Til hele Arbejdet, saavel paa Land som i By, gives en Frist paa 2 Maaneder.

Rentemester Henrik Møller faar Befaling til at være Kommissionen behjælpelig med Overvejelser, før den rejser ud, og først en Maaned efter Udnævnelserne afrejser Kommissarierne og optager deres Virksomhed ($\frac{7}{9}$ 1661). Det maa vel siges at være

lovlig sent, naar hele Arbejdet var tænkt tilendebragt paa to Maaneder.

Man erfarer hurtigt, at Arbejdet gaar altfor langsomt, og Stifterne deles derfor, idet der udnævnes lige saa mange nye Kommissarier. (²⁰/₁₀ deles Sjællands, Fyns, Aarhus, Ribe og Vendelbo Stifter; Viborg og Lollands Stifter forbliver som tilforn. — Til de fynske Kommissarier udgaar Brevet først ⁹/₁₁.) Men allerede ¹²/₁₁ sker der en ny Deling af Sjællands Stift; det deles nu i fire Dele, og nye Kommissarier udnævnes derfor til de to nyoprettede Dele. Anledningen er, at Arbejdet »ikke endnu inden den bestemte Tid har haft sin tilbørlige slyngige Fremgang, hvorover En og anden fornøden Anstalt mærkliggen bliver retarderet.« Den »fornødne Anstalt« var Skatteudskrivningen, og Regeringen var stærkt interesseret i at kunne komme til at udskrive Skatterne jo før des bedre.

Den 6. April 1662 udgaar der Befaling til Kommissarierne, der vel nu arbejder rundt om i Landet, om at samles med Generalkrigskommissær Otto Powisch paa forskellige Dage i Roskilde, Odense og Viborg for at enes med ham om en retfærdig Taksering af Købstæderne. Der er for stor Ulighed i Taksering af Land og By, mange Kirkesogne er sat ligesaa højt i Hartkorn som en hel Købstad. Købstæderne skal takseres i Forhold til Landet; men for en vis Sum Penge at erlægge i 4 aarlige Terminer; denne Sum fastsættes i Forhold til, hvad et Landsogn vil svare, naar der paalægges en Skat af $\frac{1}{2}$ Rd. pr. Td. HK. Til Sammenligning maa Kommissarierne indlevere Hartkornsekstrakter over de enkelte Herreder og Sogne.

Men Tiden gik, og Matriklen blev ikke færdig. Da maatte Hartkornsskatten indføres alligevel, Statskassen krævede det — og indføres, før Ligningen var lagt. 4. Juli 1662 udgaar Skattebrev over Danmark. Der kræves en Skat af 4 Slettemark af hver Tønde Hartkorn. Det erkendes, at det havde været Hensigten at vente med Udskrivningen, til den nye Matrikel var færdig, men det tog længere Tid end formodet. Hartkornsskatten skulde nu udredes efter Bøndernes Landgilde og efter Hovedgaardenes Vurdering i Arv, Køb eller Pant; herunder ogsaa

Skovhartkorn. Møllehartkorn regnedes halvt, og Tiendehartkorn kun kvart. — Denne Hartkornsskat skulde opkræves efter Jord ejernes egne Jordebøger, der i underskreven Stand krævedes indsendt inden August Maanedes Udgang til Amtmændene. Disse Jordebøger, der brugtes til foreløbigt Skattegrundlag, er endnu bevarede i meget stor Udstrækning, og findes i Rigsarkivet sammen med de ældre Jordebøger, der indsendtes som Grundlag for Matriklernes Udarbejdelse. (V. A. II, 29—30.)

Imidlertid gik Tiden, og Frugterne af Matrikuleringskommissionernes Arbejde udeblev stadig. Der maa 25. September udsendes Rykkerbreve til dem alle med alvorlig, streng Befaling om at gøre hele Arbejdet færdigt uden Ophold og om at indsende Købstadstakseringen med første Post. I Skattebrevet til Købstæderne 30. Nov. 1662 siges ogsaa, at Ligningen er lagt efter Matrikelskommissionens Taksering, men denne Taksation er kun ufuldstændig bevaret, i Rigsarkivet har vi den dog for en Række jyske Købstæder (Hobro, Mariager, Randers, Grenaa, Æbeltoft, Aarhus, Skanderborg, Horsens, Varde, Vejle, Kolding, Viborg og Skive, V. A. II, 145; for Fredericia findes de i en Pakke Præsteindberetninger for Ribe Stift (V. A. II, 30), en Taksering af København 1661 findes ogsaa i Rigsarkivet (V. A. II, 110, skreven Tilføjelse i Rigsarkivets Eksemplar).

Imidlertid er ogsaa hurtig de egentlige Matrikelsprotokoller blevet færdige, de er næsten alle daterede 1662. Denne Kommissionsmatrikel er næsten fuldstændig bevaret, kun ganske enkelte Dele mangler. Alle Bindene findes, paa en enkelt Undtagelse nær, i Rigsarkivet. Her skal gives en Fortegnelse over dem:

Kommissions-Matriklen 1661—62.

Roskilde Bispegaards Lens Matrikel (Sømme, Voldborg, Ramsø og Tune H.).

Holbæk Lens Matrikel.

Dragsholms Lens Matrikel.

Kalundborg Lens Jordebog.

Antvorskov og Korsør Amts Matrikel.

Sæbygaards Amts Matrikel.

Ringsted [Klosters Lens] Matrikel.

Matrikels-Jordebog over Vordingborg og Jungshoved Len.

Halsted Kloster og Ravnsborg Lens Matrikel.

Jordebog til Matriklen udi Aalholm Slots Len (2 Bd.).

Matrikelsværk over Nykøbing Slots Len.

Fyns Matrikels 1ste Part (Vindinge- H., Gudme H. med Hesselager Birk, Odense H. m. Dalum Birk, Bjerre H. m. Hindsholm, Sunds H. m. Taasinge og andre smaa Øer og Langeland).

Fyns Matrikel 2den Part (Salling, Baag, Vends, Skovby, Skam og Lunde Herreder).

Matrikelsbog for Vendsyssel samt Nør- og Sønder-Tranders og Hasseris Sogne i Himmersyssel.

Matrikels-Jordebog over Hanherred, Hannæs Birk, Tyland og Morsland.

Matrikel for Viborg Stift.

Den 1ste Part over Aarhus Stift (Aarhus Gd. og Kalø Len).

Den 2den Part over Aarhus Stift (Skanderborg Len, Galten og Hovelbjerg Herreder under Dronningborg Len).

Den 3die Part af Aarhus Stifts Matrikel (Mariager Kloster, Silkeborg og Aakær Amter).

Matrikel udi Koldinghus Len.

Matrikel, gjort i Vester Herred og Kærgaards Birk Anno 1661.

Antegnelse paa Kannikers, Hospitals-, Kirkens, Adelen og andre deres Tjeneres i Sønderjylland under Riberhus beliggende 1661. (Møgeltonder og Ballum Birker, Før, List og Rømø Land, Hvidding H., Lustrup Birk, Tønder, Højer og Lø Herreder.)

Alle disse ovennævnte Protokoller findes i Rigsarkivet. Herhen hører dog ogsaa:

Riberhus Amts Matrikel 1662, som findes i Matrikelsarkivet (Nr. 1818 B).

Amtsstuematriklen 1664.

Det kan med Sikkerhed siges, at Kommissionsmatriklen af 1661—62 ikke har været tilfredsstillende. Det kan forekomme os lidt mærkeligt, for Grundlaget skulde ellers synes at være lagt under Hensyntagen til berettigede Interesser. Paa den ene Side havde man Godsejernes indsendte Jordebøger, paa den anden Side Bøndernes egne Oplysninger gennem Præsternes Indberetninger. Det kunde være interessant at sammenligne disse to Opgivelser for et større Omraade, men det vil føre for vidt at komme ind paa det her. Ejendommeligt er det at se, at

at Landgilden i Præsteindberetningerne næsten systematisk er blevet forhøjet, at dømme efter Rettelser med Blæk i selve Indberetningerne.

Muligt er det, at Kommissionernes S sammensætning har været uheldig; de bestod af adelige, borgerlige og gejstlige Medlemmer og supplerede sig hvert Sted med to Ridefogeder og to Herredsfogeder, og der kan saaledes egentlig ikke have været nogen til at varetage Bøndernes Interesser, for Herredsfogederne, der ganske vist var Bønder, men efterhaanden var blevet fuldkommen afhængige af Lensmænd og Godsejere, var næppe i Stand til med nogen Vægt at hævde Bøndernes Sag.

Kommissionsmatriklen blev derfor kasseret (²/₂ 1663), og 26. Nov. 1663 udgik Ordre til Amtmænd og Amtsskrivere over hele Landet om inden 1. Febr. 1664 at forfatte en ny Matrikel. Grundlaget er Kommissionsmatriklen. Men nu er det andre Folk, som arbejder med den. Kongens Embedsmand, Amtmanden, er den fødte Formand, og han tager i hvert Herred indtil 7 Bønder til Hjælp, helst Herreds-, Sogne- eller Birkefogeder og Sandemænd, men dette er ikke nogen udtrykkelig Befaling, Amtmanden staar frit i Valget med Hensyn til, hvilke Bønder han vil have med i Arbejdet, det skal blot være uvildige, vederhæftige Mænd. Det bliver derfor et ganske andet Arbejde end sidst.

Fordringerne til Matriklen er næsten som i Befalingen ⁴/₈ 1661. Der kræves Fortegnelse over alle Gaarde og Huse (ligesledes disses Størrelse, ¹/₁, ¹/₂, ¹/₄ Gaard, Bol o. s. v., som i 1661). Landgilde skal anføres. Adelsgaarde og Selvejergaarde skal takseres i Hartkorn. Der kræves ikke, som i 1661, Angivelse af hver Gaards Udsæd, men det anføres ikke desto mindre ofte (vi finder det for Kalundborg Amt, Holbæk Amt, Samsø, Nyborg Amt, Lolland-Falster, Koldinghus Amt, Dueholms Amt).

Som Arbejdet i det hele formede sig, blev det til en revideret Omskrivning af Kommissionsmatriklen, og kunde heller ikke blive andet, for Grundlaget var det en Gang givne, Landgilden og Takseringen efter Udsæd, og blev Matriklen uretfærdig, saa var det Grundlaget, som var uheldigt. Dog er flere Histo-

rikere tilbøjelige til at tro, at Bønderne har opgivet deres Udsæd (og Landgilde) for lavt.

Revisionen gik iøvrigt for sig paa den Maade, at Amtsskriveren og hans Medhjælpere kørte rundt i Herrederne og forsamlede Bønderne og sammenholdt deres Oplysninger med det Materiale, som forelaa. Rettelser findes ikke sjældent noterede. For Eksempel hedder det om en Mølle i Vendbjerg, Nors S., Hillerslev H.: »Denne Mølle var udi forrige gjorte Matricul sat for 12 Tdr. Møhlskyld, hvilket skal vere forseet, efftersom han der Møllen tilkommer bereter ey att bekomme somme Aaringer uden 4 tdr. oc somme kun 3 Tdr.« Aarup Mølle i Snedsted S., Hassing H., er sat for 60 Tdr. Mølleskyld i Kommissionsmatriklen i Stedet for 30 Tdr.

Vanskeligheder havde Amtsskriverne ofte at overvinde, navnlig overfor adelige Godsejere. I Bjerring, Middelsom H., opføres: »Gaadhuse 10 wdj. forne. Biering, som thillhører Welb. Christen Scheell thill Wlstrup, och iche kunde erfarris, huad en huer schylder, eptersom wj Bønderne iche kunde komme i Thahle, men maatte lade os nøye med hans offuerleffuerede Jordebogh.« Og denne Bemærkning findes, hver Gang der er Tale om nogle af Christen Scheels Husmænd.

Amtsstuematriklen 1664 er bevaret for Størstedelen af Danmark, og findes nu i Matrikelsarkivet. Der har foreligget to Eksemplarer af den, et i Rentekammeret, og et omkring i de paagældende Amtsstuer. Det første er som nævnt hovedsagelig bevaret i Matrikelsarkivet, og det andet er næsten fuldstændig gaaet til Grunde. Rester af dette Amtsstueeksemplar er dog nu havnet i Landsarkiverne, og det træffer sig saa heldigt, at det netop paa et Par Steder er i Stand til at udfylde Huller i Rentekammereksemplaret. Her skal gives en Fortegnelse over de bevarede Protokoller af Matr. 1664. Numrene henviser til Matrikelsarkivets Ordning. Datering er udeladt, naar det er 1664.

Amtsstuematriklen 1664.

1796 A: Abrahamstrup Amt. (Dat. 29. Juli 1672, Horns H.)

1796 B: Roskildegaaards Amt. (Dat. ¹²/₁₀ 1666; omf. Sømme, Voldborg, Ramsø og Tune H.)

- 1797: Ringsted Amt (Ringsted H., udat., med Tilskrift 1672).
 1798: Sorø Amt (Alsted H.).
 1799 A: Antvorskov Amt (Slagelse H., noget af V. og Ø. Flakkebjerg H.)
 1800: Korsør Amt (noget af V. og Ø. Flakkebjerg H.).
 1801: Kalundborg Amt (Arts og noget af Skippinge H.).
 1802 A: Dragsholms Amt (Ods H.).
 1803 A: Sæbygaards Amt (Løve H.).
 1804: Samsø.
 1805: Holbæk Amt (Merløse H. Dat. $12/9$ 1666).
 1805: Holbæk Amt (Tudse H. Dat. $17/12$ 1673).
 1806: Tryggevælde Amt (Stevns, Fakse og Bjæverskov H.).
 1807: Vordingborg Amt (Baarse, Hammer og Tybjerg H.).
 1808: Møn (Dat. 1670).
 1809: Nyborg Amt (Dat. 1665; omfatter Vinding H., Salling H., Sunds H. med Taasinge, Gudme H. med Hindsholm).
 1810: Odensegaards Amt (Bjerre, Skam, Lunde, Odense og Aasum H.).
 1811: Rugaards Amt (Dat. $24/2$ 1665, omf. Skovby H. I Rigsarkivet og i Landsarkivet for Fyn findes en Matrikel over det samme, dat. $7/3$ 1664).
 1813 A: Hindsgavl Amt (Vends H.).
 1813 C: Ekstrakt af samme Bog, dat. 1665.
 1814: Tranekær Amt (Dat. $29/3$ 1665. Omfatter Langelands N. og S. Herred, benævnes Copi-Matrikel).
 1815: Nykøbings Amt (omf. Falster, herunder Bogø).
 1816: Halsted Klosters Amt (Lollands N. og S. Herred).
 1817: Aalholm Amt (Musse Herred).
 1817 B: Aalholm Amt (Fuglse Herred).
 1818 C: Riberhus Amt. (Omfatter Møgeltønder Birk, Højers, Lø og Hvidding H., Lustrup Birk, Manø, Sønderho, Fanø, Ribe og Varde Byer, Kalvslund, Frost, Gørding, Malt og Skads Herreder, Vester Herred med Kærgaards Birk.)
 1819: Koldinghus Amt. (Brusk, Anst, Holmans, Jerlev, Elbo, Tørrild, Nørvangs og Slavs Herreder, udat., men med Tilskrift af $13/12$ 1664.)
 1821: Bøvling Amt (Skodborg, Vandfuld, Ulfborg og Hind H.).
 1822 A: Havreballegaards Amt (Ning, Vester Lisbjerg og Hasle H.).
 1823: Stjernholms Amt (Dat. $16/12$ 1663, omf. Hatting, Bjerre og Nim Herreder).
 1824 A: Kalø Amt (Nørre H., Sønder H., Sønderhald, Mols, Øster Lisbjerg Herreder).
 1825 B: Skanderborg Amt (Voer, Tørsting, Hjelmlev, Sabro, Framlev og Gjern Herreder, Skanderborg og Rye Birk).
 (1825 A er en Ekstrakt, maaske fra 1680.)
 1829: Silkeborg Amt (Dat. $3/3$ 1665, omf. Hids, Vrads, Lysgaard og Gjern Herreder).

1831—32: Hald og Skivehus Amts Matrikel (omf. Middelsom, Fjends, Rinds, Nørreløng, Nørre, Harre, Rødding og Hindborg Herreder).

1833: Aalborghus, Aastrup, Børglum og Sejlstrup Amter (omfatter Fleskum, Hellum, Hindsted, Slet, Aars, Hornum, Kjær, Jerslev, Børglum, Hvetbo, Ø. og V. Han, Vennebjerg og Horns Herreder).

1836: Dueholm, Ørum og Vestervig Amter (Sønder, Nørre, Hillerslev, Hundborg, Hassing og Revs Herreder).

Dette Materiale i Matrikelsarkivet suppleres, som anført, i nogen Grad af det, som er bevaret i Landsarkiverne. I Landsarkivet for Sjælland findes saaledes Frederiksborg Amt (omf. Lyng—Frederiksborg og Strø Herreder), dat. $10/2$ 1664. Der mangler et Blad i Begyndelsen. — Da denne Protokol mangler i Matrikelsarkivet, er det heldigt, at vi finder den her. Her findes endvidere Matriklen over Halsted Klosters Amt af 1664, men den findes ogsaa i Matrikelsarkivet.

I Landsarkivet for Fyn findes:

Matrikel over Rugaards Amt, $7/3$ 1664.

Matrikel over Assens Amt, $1/5$ 1665.

Matrikel over Hindsgavls Amt, udateret.

Af disse er Matriklen over Assens Amt af særlig Interesse, fordi den mangler i Matrikelsarkivets Række; de to andre findes.

I Landsarkivet for Nørrejylland findes:

Matrikel over Himmersyssel og Vendsyssel 1664.

Matrikel over Himmersyssel 1664.

Matrikel over Dueholm, Ørum og Vestervig Amter 1664.

Matrikel over Kalø Amt 1665.

Matrikel over Dronningborg, Silkeborg og Mariager Amter 1664.

Matrikel over Koldinghus Amt 1664.

Matrikel over Riberhus Amt 1664.

Alle disse jyske Matrikler findes imidlertid bevarede i Matrikelsarkivet med Undtagelse af Dronningborg og Mariager Amter (Sønderlyng, Nørrehald, Onsild, Gerlev, Støvring, Galten, Hovlbjerg, Rugsø og Gislum Herreder). Af disse to Amter findes der ganske vist i Matrikelsarkivet en udateret Ekstrakt (Nr. 1827 og 1828), men denne er rimeligvis fra Aar 1680; i Tilføjelser i Ekstrakten henvises udtrykkelig til Originalmatriklen. Det jyske Materiale udfylder saaledes paa den smukkeste Maade Matrikelsarkivets Samling.

Der mangler dog endnu enkelte Protokoller, (Københavns Amt, Hirschholm Amt, Kronborg Amt, Lundenæs Amt, Ginding Herred (i Bøvling Amt), Aakær Amt samt Læsø), og de maa vel anses for at være tabte, om ikke uventede Fund skulde bringe dem for Dagen.

Vi skal nu se lidt paa, hvilke Oplysninger vi kan faa gennem Matriklerne 1662—64.

For det første har vi her noget af en Topografi over Danmark med økonomisk-statistiske Oplysninger af forskellig Art. Vi lærer at kende Ejerne af Danmarks Jord paa dette Tidspunkt, og desuden ogsaa Brugerne. Selve Befolkningens Navne er her for en stor Del bevarede og stedfæstede, og selv om det ikke altid er af direkte historisk Værdi at have denne Mængde af Navne, som ikke ellers er kendte, saa har mange af disse Navne med deres Tilnavne en saadan Form, at de faar selvstændig kulturhistorisk Værdi. En Række Navne som Søren Krog, Rasmus Bak, Niels Skræder, Kristen Bødker, Jens Rytter, Niels Soldmand, Jens Skomager, Lag Anders, Rasmus Skræder, Inger Fiskers, Kristen Skaaning og Peder Tinning, alle Husmandsfolk i Fjellerup, Djursland, giver et livligt Billede af Landsbyens Indbyggere og oplyser i Grunden slet ikke saa lidt.

De topografiske Oplysninger, vi faar om Landsbyernes Forhold, er meget værdifulde. Vi ser, hvor mange Gaarde der findes, disses indbyrdes Størrelse ($\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{4}$ Gaard o. s. v.), vi faar Oplysning om, hvor mange Huse med og uden Jord der findes; tit tales der om Smedehus, som ligger paa Byens For-
tø og tilhører alle Bymændene. En Degnestavn kan ogsaa undertiden træffes; blandt Husmændene vil ofte findes Personer med Tilnavnet Degn. Møller gøres der udmærket Rede for; mest er det endnu de gamle Vandmøller, der dog efterhaanden gaar i Forfald.

Vi finder ofte Hyrdehuse: Noch Itt Gadhuus som er biuget paa Grandernis Som de haffuer enn Fæ Hørde wdj (Ulbjerg, Rinds H.), og undertiden, især i Sydsjælland, finder vi en Gildestavn el. Gildeshus i Landsbyen. Men det ses ellers, at Husmændene ofte var ret faatallige i Sammenligning med Gaardmændene. Ifølge hele Fællesskabets Indretning var Husmændene delvis udelukkede fra at faa Del i Landsbyens Fællesjord; de allerflESTE Huse er derfor jordløse. Enkelte har nok fundet et Hjørne udyrket Jord et eller andet Sted, og andre har

ved Overenskomst med en Gaardmand faaet overladt en Ager eller to af hans Part mod at arbejde for det (»Ett Gadhus som gjør Wgdaug thill Bunden« f. Eks. i Ulbjerg S., Rinds H., en meget hyppig Bemærkning at træffe). Paa Herregaardens Grund laa ogsaa i Regelen en Række Huse, som gjorde Ugedag til Gaarden.

Mange Gaarde nøjes ikke med deres Andel i Fællesjorden, men har Særjorder, af hvilke de betaler Særafgifter, og for dette gøres der altid Rede i Matriklen. Mange Byer har Skov, af hvilke de betaler Afgift i Fællesskab. Det ses af Matr. 1664, at disse Skove ofte er blevet stærkt forhuggede under Svenskekrigen, og de mange øde og forarmede Gaarde, der anføres i Matriklen, maa ogsaa for en stor Del betragtes som Krigens Spor.

Ved hver Gaard opføres dens Landgilde. Disse gamle Afgifter, som svaredes til Godsejerne af Fæstebønderne, har været ydet i Naturalier, og vi finder i ældste Matrikel allevegne disse Produkter opført. Et Par Eksempler skal anføres: Peder Pedersen i Aastrup S., Salling, gav af en hel Gaard: 2 Td. Rug, 2 Td. Byg, 1 Pd. (= $\frac{1}{20}$ Td.) Smør, 1 Lam, 2 Gæs, 4 Høns, 1 Svin, 1 Skovvogn (d. v. s. en Kørsel med Brænde), 1 Fødenød, 4 Snese Aal, 1 Læs Lyng og 1 Mk., 5 Sk. 1 Album Gæsteri, ialt vurderet til 6 Td. 6 Skp. 1 Fjerdingk. $2\frac{3}{5}$ Album Hartkorn. — En Mand i Bendslev ved Ringsted er ansat til 1 Pd. Rug (= 6 Td.), 1 Pd. Byg, 2 Td. Havre, $13\frac{1}{2}$ Mark Penge, 1 Fødenød, 1 Lam, 1 Gaas og 4 Høns, ialt 9 Td. 4 Skp. og 1 Otting Hartkorn.

Hartkornet udfindes ved en simpel Omregning af disse Naturalieydelser efter en bestemt Takst, der gerne er anført i Matrikelsprotokollerne.

Her skal anføres *Taksten* for Antvorskov Amts Matrikel:

2 Mark Landgildepenge, 1 Td. Rug, Byg eller Mel i Landgilde; 2 Td. Havre; 2 Td. Mel i Vandmølleskyld, hvert = 1 Td. HK.

1 Td. Smør = 12 Td. HK.

1 Boelstud = 4 Td. HK.

- 1 Boelgalt = 3 Td. HK.
- 1 Okse at fodre, 1 Boelsvin, hver lig med 1 Td. HK.
- 1 Side Flæsk, 1 Fodernød, 1 Par Hjul, hver lig 3 Skp. HK.
- 1 Faar, 1 Skp. Boghvedegryn, hver lig 2 Skp. HK.
- 1 Læs Hø, 1 Skp. Ærter, hver lig med 1¹/₂ Skp. HK.
- 1 Lam, 1 Ol Æg, 3 Skp. Rug eller Byg saaet, 6 Skp. Havre
saaet, 4 Læs Engbund, 2 Gæs, 2 Par Høns, hver lig med 1
Skp. HK.
- 1 Læs Græs, 8 Mark Lysegarn, hver lig med 3 Fjerdings-
kar HK.
- 1 Lødemark = 3¹/₂ Mk. Landgildepeng.
- 1 Skilling Grot = 12 Sk. Landgildepeng.

Taksterne er som Regel altid opført i Matrikelsbøgerne paa første eller sidste Blad, og de varierer meget i Indholdet. Men morsomt er det at have bevaret en Fortegnelse over de gamle Landgildeydelse for næsten hele Danmark, og vi bliver deraf i Stand til at se, hvad man her har avlet og frembragt paa de enkelte Egne af Landet, da Landgildeydelse naturligtvis oprindeligt har bestaaet i stedlige Frembringelser. Vi lærer her igennem om Kornsorternes Fordeling Landet over, træffer stedvis stor Avl af Ærter, Hvede og Boghvede; Humleavl og Biavl træffes ogsaa mange Steder. Husfliden har mange Steder været stor; vi finder som Afgifter Vogne, Hjul, Kurve, Riskoste, flettet Lysegarn, spundet Garn, Vadmel o. lign., og det viser sig, at Bønderne i stor Udstrækning har drevet Fiskeri; mange Steder langs Kysterne og endog ved Indsøer sættes de i Afgift af Aal eller anden Slags Fisk, som vi ovenfor saa med Manden fra Salling. Fiskere betaler udelukkende Afgift i Fisk af forskellig Slags, Sild, Torsk, Hvilling eller Aal; paa Anholt er Afgiften af en lidt anden Art: »Ellers aarligen ved Kyndelmis thider ved Stranden aff Landfolchet, da slaes wnge Sielle, huor aff hans Kongl. May. thilkommer dend halffve part och bønderne dend anden halffve part,« her er ikke Tale om fast Landgilde, men om Halvparten af Sælfangsten. Lignende primitive Forhold træffes med Hensyn til Kirketiende: Præsten i Oksby (Aal S.,

Ribe Vester H.) har ingen Accidenser »uden huis Ringe hand Nyder aff fische Schibe och baade, for huilchet hand medeler tid fischendet paa staar predicker for denem paa Sanden Wed Haffuet.« — Denne »Prædiken for Fisk« virker nærmest som et Minde om Tiggermunkenes Tid — og det er muligt ogsaa en gammel katolsk Velsignelse af Fangsten, som har levet videre under denne Form. Men højst interessante er ofte den Slags smaa tilfældige Bemærkninger.

Ejendommeligt er det at se, at mange Bønder, for Eksempel i Æbeltoftegnen, sættes i Afgift af Salt. Her er aabenbart Tale om en stedlig Saltudvinding ved Forbrænding af Tang eller Kogning af Saltvand, noget, som tidligere har været meget almindeligt, efter hvad Ingeniør Clément har oplyst (»Sort Salt« Danske Studier 1914). Men først gennem Landgildeafgifterne er vi i Stand til at vise, hvor Saltudvindingen særlig er foregaaet.

Det vil let indses, at vi ikke kan komme uden om den ældste Matrikel, naar vi vil have et paalideligt Billede af Danmarks hele økonomiske Tilstand ved Aar 1660, og de Oplysninger, vi der faar om Landbruget og dets Bierhverv, er saa meget mere værdifulde, som de for en stor Del afspejler endnu ældre Kulturforhold. Det tør betragtes som givet, at mange af Landgildeafgifterne allerede paa den Tid ydedes under anden Form, Korn eller Penge, og vi træffer blandt Landgildeydelseerne mange Levninger af rent middelalderlige Skatter, som Gæsteri, Ledingsskat, Sommerskat (Mithsumærsgjald), Høsteskat, Stød eller Kongestød (stuth).

Det var let nok at sætte Bøndergodset i Hartkorn, idet man opskrev de gamle Ydelser og omregnede dem efter den gældende Takst. Anderledes stilledes det sig med kongelige og adelige Gaarde, hvor der maatte en virkelig Taksering til. Saaledes blev Antvorskov Slots Ladegaard d. 9. Febr. 1663 takseret af 4 uvildige Mænd. De regnede ud, at der kunde saas 652 Td. Rug og Byg, og da 3 Skp. saaet regnedes til 1 Skp. Hartkorn, vilde dette blive 217 Td. 2 Skp. (idet 1 Td. = 6 Skp.). Der var 988 Læs Eng; 4 Læs Enghund regnedes til 1 Skæppe, og det blev da 41 Td. 1

Skp. Skovene regnedes til Svins Olden; 24 Svins Olden blev regnet lig 1 Td. HK. Saaledes blev Ladegaardens Marker og Skovene tilsammen takserede til 309¹/₂ Td. og 3 Fjerdingskar Hartkorn. Som det vil ses, er det en helt anden Maalestok, som her benyttes ved Hovedgaardene, men da der ikke fandtes nogen Landgilde for disse, var det nødvendigt at søge en anden Beregningsmaade.

Det var ikke noget helt nyt at takserer adelige Hovedgaarde i Hartkorn. Uagtet man hidtil ikke havde benyttet Hartkornet som Skattegrundlag for Adelen, saa var det dog ikke saa sjældent sket, at man ved Mageskifter havde benyttet det som Vurderingsgrundlag. Ved Handel om Godser var det bekvemt at kunne takserer det hele, Bøndergods og Hovedgaardsjord, under ét i Hartkorn. Og Arent Berntsen giver ogsaa i »Danmarckis oc Norgis fructbar Herlighed« nærmere Regler herfor; Takseringen skal foregaa efter Udsæd, Høslet og Olden som vi ovenfor har set, men naar man har sammenlagt, hvor mange Td. Sæd, der kan saas i en Hovedgaards forskellige Marker, maa der fra drages en Trediedel, idet hver Mark skal hvile hvert tredie Aar. Dette ses ogsaa at være sket ved Hovedgaardstakseringen i Matr. 1664, f. Eks. ved Kalundborg Ladegaard. — Naar Hovedgaardstakseringen her omtales lidt udførligt, er det fordi tidligere Forfattere har udtalt, at man egentlig ikke ved, hvorledes den er sket (saal. Rothe, Beretning om den i Aaret 1844 for Kongeriget indførte Jordskyldsætnings Væsen og Historie, Side 12).

Spørges der nu, om Hovedgaardene ved denne Taksation blev skyldsæt lige saa haardt som Bøndergodset, saa maa Svaret lyde benægtende. Vi har mange Beviser for det. I mange af Matrikelsprotokollerne fra 1664 anføres foruden Bøndergaardenes Landgilde ogsaa, hvor meget de kan saa. (Saadanne Udsædsangivelser fra Kalundborg A., Samsø, Holbæk A., Nyborg A., Lolland-Falster, Koldinghus A., Dueholms A., i Matr. 1662 anføres Udsæden altid.) Og det viser sig altid, at hvis man vilde beregne Gaardens Hartkorn efter Udsæden, altsaa efter Hovedgaardenes Beregningsmaade, vilde den faa langt ringere Hartkorn, end naar Landgilden omsættes. Et Eksempel skal

tages. Rasmus Lauridsen Kobbernaffl i Stubberup, Tingsted S., Falster, kan saa 16 Skp. Rug, 16 Skp. Byg, 4 Skp. Havre og avle 5 Læs Hø. Det bliver efter Taksten 2 Td. $\frac{7}{12}$ Skp. HK., men regnes rundt til 2 Td. 1 Skp. I Landgilde svarer samme Mand 4 Skp. Rug, 4 Td. Byg, 2 Td. Havre, 1 Lam, 1 Gaas og 2 Høns, tilsammen omsat til 6 Td. HK., altsaa omtrent tre Gange saa meget, som han skulde have svaret efter sin Udsæd. Vi kan derfor ikke sige, at Matriklen 1664 tilvejebragte et retfærdigt Beskatningsforhold. For Bøndergodsets Vedkommende blev det desuden langtfra ensartet, da Landgildeafgifterne var meget forskellige Landet over, og det er derfor let at forstaa, at man snart blev klar over Manglerne og søgte at tilvejebringe et retfærdigere Grundlag, hvad man ogsaa naaede i Matriklen 1688.

Her kunde man passende spørge, hvad Nytte det overhovedet var til at skyldsætte Hovedgaardene, for vi ved jo alle, at de ikke betalte Hartkornsskat alligevel. Det havde imidlertid været Regeringens Hensigt i Enevældens første Tid, at der ogsaa skulde betales af Hovedgaardenes Hartkorn, men den Ordning blev allerede 1670 indført, at Hovedgaardshartkornet blev skattefrit, mod at Ejeren indestod for alle hans Bønders Skatter og Afgifter, ogsaa af Ødegaardene, og dette kunde til Tider være en tung Byrde. Hovedgaardenes Hartkorn kaldtes paa Grund af Skattefriheden privilegeret Hartkorn, medens Bondehartkornet kaldtes kontribuerende eller uprivilegeret Hartkorn.

Landmaalings-Matriklen 1688.

Ligesaa hurtig Matriklen 1664 var færdig, var man klar over, at den ikke kunde kaldes et retfærdigt Skattegrundlag, og man gav sig til at overveje, hvorledes Manglerne kunde afhjælpes, saa at Skattebyrderne kunde blive mere ligeligt fordelte.

Først omkring ved 1680 var imidlertid Planerne til den ny Matrikel modne, og de skal (ifølge Mandix, Landvæsensret 2. Udg. I, 355) til Dels skyldes den geniale Astronom og Matematiker Ole Rømer, der nu lige var vendt tilbage fra sit Pariser-

ophold og nu paa mange Maader stillede sit videnskabelige Geni til det praktiske Livs Tjeneste. Han blev sammen med Professor Jørgen Dinesen Oxendorph stillet i Spidsen for Matrikuleringsarbejdet, men man vil forgæves søge hans Navn blandt de praktiske Udøvere af Arbejdet — der har han hele Tiden staaet i Baggrunden, og Professor Dinesen har været den ledende. Ret nærliggende kunde det være at antage, at Ole Rømer er Ophavsmanden til denne kæmpemæssige Plan, Landets fuldstændige Opmaaling og Jordens Bonitering. Og i den Kraft og Planmæssighed, hvormed det hele sattes i Værk — alt forløb programmæssigt, Øerne opmaales 1682 og Jylland 1683, sporer vi en overlegen Administrationsevne, netop som vi kender den hos Rømer fra hans Virksomhed som Politimester i København. Ogsaa E. Holm (Danm. Norges ind. Hist. I, 110) anser Ole Rømer for at have været Sjælen i Matrikulararbejdet, men Spørgsmaalet er tvivlsomt, fordi vi ikke finder noget om det i Arkivsagerne.

Selv om en Landsopmaaling som denne i sit Omfang er noget enestaaende, saa synes den ikke at have været uden Forbillede. Som Indlæg i en Ansøgning fra Landmaaler J. F. von Dylow til Rentemester Peter Brandt af ¹⁷/₂ 1681 findes en Beretning om en Kommission, hvori v. Dylow tidligere har været ansat: »Extract offuer den schaansche Joerd Rebning som ved den Christianstadsche Commiss. offuer Gierdtz Herredt bleffu for Rettet som effter følger och aff mig och borgemester Suan udy Carels haffuen Inquirert som effter følger.« Det ses af denne lange Beretning, at der ved denne Kommission var ansat 2 Kommissarier, 8 Konduktører og 5 Skrivere, — hver 2 Konduktører ledsages af 1 Skriver. Før Rebningen var Matriklen revideret, og Kommissarierne skulde være tilstede ved Rebningen for at paase, at Jorden var indskrevet i Matriklen. Ved Rebningen førtes fuldstændig Bog over Byens, Vangens, Agerens Navn og i hvilken Solretning den løb; Jorden blev takseret til Byg-, Havrejord el. lign. og dens Hvile opnoteret. Samtidig foregik en Art Kreatur- og Folketælling. Og dette er interessant, da J. F. von Dylow blev ansat ved den danske Landmaaling.

Da dette Arbejde jo i høj Grad minder om visse Hoved-

principper, som fulgtes i den danske Matrikulering, vilde det være af Betydning at faa oplyst noget mere om det skaanske Arbejde, dets Udstrækning, Tid m. m., men Stoffet dertil findes ikke her i Landet. Kun denne Antydning af en Forbindelse foreligger mig bekendt og er at finde i Rigsarkivet, Pakken Dokumenter ang. Landmaalingen 1681—84, V. A. II, 33. Men der findes i Sverige flere samlede Kortbøger fra 17. Aarh., f. Eks. fra Upsala Len 1640, Halland 1687—89, saa Sverige har nok været Foregangsland paa Opmaalingsomraadet. (Svensk Lantmäteri-Tidsskrift 1914, 243.) Man begyndte i Gustav Adolfs Tid at optage Kort over Sverige ved tilforordnede Landmaalere (Hildebrand m. fl., Sveriges Historia 1. Udg. IV, 95).

Som Forarbejde for Landmaalingsmatriklen maa betragtes en Serie Ekstrakter af Matr. 1664, som blev indsendt til Rentekammeret ifølge Skrivelse af $10/7$ 1680. Af disse foreligger en Del bevarede endnu. I Rigsarkivet findes nogle af dem (V. A. II, 32), i Matrikelsarkivet andre, saaledes: Roskildegaaards Amt, Abrahamstrup Amt, Antvorskov Amt, Kalundborg Amt, Nyborg Amt, Kalø Amt, Riberhus Amt. Desuden to udaterede Ekstrakter, der sandsynligvis ogsaa maa henføres til denne Serie: Skanderborg Amt, Dronningborg og Mariager Klosters Amt. — I Landsarkivet for Nørrejylland opgives at være Matrikler 1680 fra Havreballe-gaaards Amt og Riberhus Amt, og de hører jo rimeligvis hertil.

Vi skal kortelig se paa, hvorledes Arbejdet udførtes. I 1681 udnævntes der 7 Kommissioner til at opmaale Sjællands og Fyns Stifter, men de fik kun nogle faa Landmaalere tildelt, og man indskrænkede sig til Forsøg og Prøvemaaling; paa Fyn opmaales saaledes nogle Sogne fuldstændigt, og Opmaalingen findes blandt Markbøgerne i Matrikelsarkivet.

Næste Aar, 1682, tages der fat for fuld Kraft. Hver Kommission bestod af tre Kommissarier, der skulde forestaa Takseringen, 1 Ingeniør, der skulde lede Maalingen, 26 Konduktører, 26 Takseringsmænd og 26 Skrivere; desuden 8 Takseringsmænd til at taksere Eng og Skov. Konduktører og Skrivere var gennemgaaende Militærpersoner; Takseringsmændene var Bønder.

Som anført blev dette Arbejde programmæssigt tilendebragt, og ved Aarets Udgang var Sjælland, Fyn og Øerne (dog ikke Bornholm) opmaalte og takserede.

Næste Aar, 1683, udnævntes 7 Kommissioner for Jylland, og en lignende Stab af Medhjælpere blev dem tilforordnet, og Opmaalingen gennemførtes til Punkt og Prikke som anordnet.

Arbejdets Enkeltheder lader sig med Lethed følge efter de Instruktioner, som udstedtes, og Regnskabet over det, der findes i Rigsarkivet (V. A. II, 33), og i Kgl. Bibl., Ulldall, Fol. 32, og gennem Professor Dinesens Beretning i Forord til Matricul Regning, 1687. Vi skal her se lidt paa Resultaterne.

Al Agerjord blev opmaalt. Man tog hver Aas eller Samling af Agre for sig, og maalte de enkelte Agre i den. Marknavnene opførtes omhyggeligt, og det beskrives, fra hvilken Ende af Stykket Opmaalingen begynder. Dernæst maales de enkelte Agre med 1 Længde og 2 Bredder, og Brugerens Navn føjes til. Dette vil forekomme os at være en lovlig flygtig Fremgangsmaade, naar det betænkes, at Agrene har haft alle mulige, ofte krumme Former, og det ses da ogsaa, at Prof. Dinesen ved Prøvemaalingerne har givet Eksempler paa en nøjagtigere Maaling med Hensyntagen til Agrenes Figurer. Men af Bekvemmelighedshensyn har man ladet sig nøje med en tilnærmelsesvis rigtig Maaling.

Ved Arealberegningen fastslog man 14000 □ Al. som Normalareal for Besaaing med 1 Tønde Korn, og dette kaldtes en Tønde Land. Samtidig med Maalingen foregik Takseringen. Jorden paa Sjælland og Øerne deltes i fire Klasser.

¹⁾ God eller middel Byg-, Rug- og Ærtejord, 2 Td. L. til 1 Td. HK.

²⁾ Ond, skarp og ringe Jord, som dog var tjenlig til Rug-, Byg-, Blandkorn- og Boghvedesæd, 3 Td. L. til 1 Td. HK.

³⁾ God Havrejord, 4 Td. L. til 1 Td. HK.

⁴⁾ Middel og ond Havrejord, 6 Td. L. til 1 Td. HK.

Før Beregningen til Hartkorn foretoges, fradroges den Jord, som aarlig laa hen i Hvile. Beregningen af Hvilejorden var

let at gennemføre paa Egne, hvor Jorden regelmæssigt hvilede hvert tredje Aar eller muligt aldrig hvilede (Alsædsjord), men værre blev det paa de magre Egne, hvor Dyrkningen i det hele var meget uregelmæssig, hvor en Ager hvilede mange Aar for hver Gang den dyrkedes. Man valgte derfor i Jylland ved en Omtaksering i 1686 en anden Beregningsmaade med lavere Takster uden Hensyn til Hvilen og med 6 Klasser Jord.

1) Allerbedst	2	Td.	Ld.	til	1	Td.	HK.
2) God	4	—				—	
3) Middelmaadig	6	—				—	
4) Skarp	9	—				—	
5) Ond	12	—				—	
6) Allerværst	16	—				—	

Disse Ansættelser angik kun selve Agerjorden, som maalttes. Enge takseredes efter Høveders Græsning, eller efter Høafgrøde; det samme gjaldt Heder og Mosestrækninger, som nok kunde sættes til lidt Græsning eller Høslet. Skove takseredes til Svins Olden, efter Omstændighederne ogsaa til Græsning; ganske ubrugbare Jorder beregnedes ikke. Efter gammel Skik laa der Hartkorn paa Møller, men i Matr. 1688 finder vi dem ofte kun opført for gammelt Hartkorn; først efter Matriklens Afslutning blev Mølleskylden færdigreguleret; det nærmere herom kan søges i Møllebogen i Matrikelsarkivet (Nr. 1850). Tienderne forblev ogsaa ved det gamle Hartkorn. Afgifter af Fiskeri, Færgeløb og Broer sattes ogsaa i Hartkorn efter gammel Skik.

Det mægtige Opmaalings- og Beregningsmateriale, som herved fremkom, er bevaret i Matrikelsarkivet. Det bestaar af flere Rækker.

Først *Opmaalingsprotokollerne*. De er optaget paa Stedet ved Maalingerne og behandler hver By for sig; til hver By ligger tre eller flere Vange eller Bymarker, og hver behandles særskilt. Inden for hver Vang maales de enkelte Aase, og disses enkelte Agre anføres med Navn paa den Mand, som har dem i Brug, Agrenes Maal og Jordens Taksering.

Af disse Opmaalingsprotokoller uddrog Skriverne *Ekstrakt-*

opmaalingsprotokoller, hvor alle de forskellige Agre samles for hver Gaard, og anden Herlighed til Gaarden anføres, f. Eks. Højbjergning, Græsning, Ildebrændsel og Fiskeri, og her gives lejlighedsvis ogsaa andre specielle Oplysninger. Gennem denne Sammen dragning bliver det først muligt at udfinde Gaardens dyrkede Areal.

Disse to Rækker, der i Matrikelsarkivet staar som indbundne Protokoller, og benævnes *Markbøger*, er dog ikke fuldstændig bevarede. Ganske vist findes der en Protokol for hvert Sogn, men den indeholder undertiden Opmaalingsprotokollen, undertiden Ekstrakten og ikke sjældent begge. Det beror derfor paa en Misforstaaelse, naar Henrik Pedersen skriver, at den første Række ikke mere findes (Hist. Tidssk. 8 R. I., 103). I en Registratur over hele Materialet, der findes i Matrikelsarkivet, gøres der udførligt Rede for dette Forhold, og man kan tydeligt se, om det er Opmaalingsbøger eller Ekstrakter, man har for sig (Nr. 1863 A).

For hvert Herred findes en *Skov-, Eng- og Græsnings-taksationsprotokol*, omfattende de Fællesjorder, som ikke var under Kultur. (Denne Række er ikke helt fuldstændig.)

Selve Hartkornsansættelsen sker i *Modelbøgerne* eller Beregningsprotokollerne, en for hvert Herred. Heri beregnes de enkelte Gaardes Areal i Kvadratalen og sættes i Hartkorn, og Højbjergning, Græsning o. lign. beregnes og lægges sammen med Agerlandets Hartkorn. (Modelbøgerne er alle bevarede.)

Den sidste Række Protokoller er de egentlige *Matrikelsprotokoller*, en for hvert Amt, hvor hver Gaard staar opført med Nummer, Ejer- og Brugernavne, gammelt og nyt Hartkorn. Af disse Protokoller findes egentlig to Rækker, en foreløbig Udarbejdelse ca. 1685, af hvilken der findes en Række Bind bevaret saavel i Matrikelsarkivet som i Rigsarkivet, se V. A. II. 33—34, og den officielle Udfærdigelse 1688—90, som findes i Matrikelsarkivet, flere af Bindene endda dobbelt. Et Eksempel af denne Matrikel udsendtes til alle Amtsstuer, og fra deres Arkiver er der indkommet mange af disse Matrikelsprotokoller til Landsarkiverne i Danmark; i Viborg findes saaledes 27 af denne

Slags Protokoller, dog delvis i senere Afskrifter. Da Rækken i Matrikelsarkivet er fuldstændig, skal jeg ikke her komme nærmere ind paa det Stof, som kan findes i Landsarkiverne, men for de Historikere, som har lettere ved at benytte Odense- og Viborgarkiverne, kan det være godt at være opmærksom paa det.

Selve Matrikelsværket i Matrikelsarkivet udgør 1850 Protokoller; Nr. 1—1691 er Markbøger og Skov- og Engtakseringer; Nr. 1692—1792 er Modelbøger, 1793—1837 er Matrikler, 1838—49 er Kammerkollegie-Decisioner vedr. Matrikuleringen, og 1850 er Forandringer i Matriklen. En Registratur er 1702 forfattet af Niels Hegelund, som deltog i Opmaalingen som Konduktør og siden ordnede Arkivet; i hans Indledning til Registraturen gives en Del gode Oplysninger om dette store Landmaalingsarbejde, der ialt kostede den kongelige Kasse 200,000 Rdl. En senere Registratur Nr. 1863 A, er mere udførlig.

Hvis man vil benytte de Maal, der findes i Markbøgerne, maa det erindres, at Opmaalingen er foretaget med den gamle sjællandske Alen. I Aaret 1683, da den Rømerske Maal- og Vægtreform blev indført, fik vi ogsaa en ny Alen, lig 2 rindlandske Fod. Den nye Alen, som har været i Brug lige til vor Tid og nu er afløst af Meteren, er noget kortere end den gamle sjællandske; Forholdet er det, at 1000 gl. sjæll. Alen er lig 1007 nye Alen, eller at en gammel Alen er lig 1,007 ny Alen. Da Opmaalingen var begyndt før den nye Alen indførtes, fortsattes den paa samme Maade med den gamle sjællandske Alen, for at ikke Materialet skulde blive uensartet.

Vi skal se lidt paa, hvilke Oplysninger, der kan hentes fra disse Samlinger. Først og fremmest gives der de samme Oplysninger som i Matr. 1664 om Gaarde og Huse i hver By, deres Ejere og Brugere. Og i Matrikelsprotokollerne staar ofte baade den nuværende og forrige Bruger af hver Gaard, f. Eks.: Jens Sørensen, tilforn Ole Nielsen. Paa denne Maade blev det i Regelen let at identificere Gaardene fra Matr. 1664 til Matr. 1688, og en anden endnu bedre Rettesnor har man i Hartkornet; Matr. 1688 opfører ogsaa »Gammelt Hartkorn«.

Gaar man til Markbøgerne, vil man der finde det rigeste topografiske Stof. Alle de gamle Marknavne, som staar anført her, har i sig selv stor historisk Betydning. Naar man betænkter, at der ikke sjælden findes 100—200 forskellige Navne opført for hver Landsbys Jorder, vil det kunne skønnes, hvilken umaadelig Mængde af den vi har bevaret her. Som Prøve skal jeg nævne nogle af Marknavnene fra Landsgrav ved Slagelse: Byens Jorder deles som sædvanligt i 3 Vange: Hvilehøjs Vang, Lille Vang og Hjortehøjs Vang. Af Marknavnene: Svinevraa — Kildeholm — Grudager — Flintepil — Sandager — Gavlager — Kejsteens Ager — Gaardager — Kongevraa — Usehøj — Stisager — Espemose — Griseholm — Rævsager — Rødkilde — Avleager — Veiremoseager — Gieremose — Hullebjerg — Granskifte — Snecken Aas — Machetofte — Tusteens Ager — Snagholm — Fire Skaar Aas — Fem Skaar Ager — Ølledal — Tyreholm — Hovmands Ager — Rejes Aas — Bagerne Ager — Stivelshøj — Gaaseland — Lyngaas — Bønneland — Kreholm — Guldager.

Mange af den Slags Navne er dunkle, men bliver maaske forstaaelige ved et nøje Kendskab til Stedets Dialekt og Naturforhold. Men tages de tilsammen, vil de ofte give kærkomne Bidrag til Lokalhistorien i snævrreste Forstand, de afspejler et Kulturlag, der nu er næsten overgroet ved det sidste Hundredaars Vækst. For Sprogmanden vil mange af disse Navne bringe Minder om gamle, uddøde Ord, og den opmærksomme Historiker vil ved at lytte til dem kunne leve sig ind i Bondens Tankegang og Forestillingskreds og faa et levende Billede af Landsbykulturen i ældre Tid.

Gennem Markbøgerne lader Marknavnene sig ikke nøjagtigt stedfæste; vi ser kun, i hvilken af Byens tre el. flere Vange vedkommende Navn hører hjemme, men enkelte af dem vil i Regelen leve endnu og huskes af ældre Folk, og for mange Landsbyers Vedkommende findes ogsaa Marknavnene optaget paa de ældste Kort, og en Stedfæstelse er derfor mulig. Ved Markbøgernes Affattelse blev der lagt stor Vægt paa at faa de rigtige Marknavne optegnet, og Præsterne skulde derfor give

Laandmaalerne Fortegnelse over dem, for det hændte, at Bønderne var vrangvillige overfor Landmaalerne og nægtede at give Oplysninger eller søgte at give forkerte Oplysninger. Naar man sammenligner de Navne, som findes i Markbøgerne, med de godt 100 Aar yngre Navne paa Kortene, ser vi derfor, at Forskellen ikke er stor, men der kan være Fejl begge Steder, fordi Landmaalerne ofte har villet omsætte Bøndernes Dialektudtryk i bedre Dansk og har fejlet. Uheldigvis var en Del af Landmaalerne tyskfødte Militærpersoner, hvad der naturligvis ogsaa har medført en Del Fejl.

Marknavnene er nu ved at opleve en Renaissance, idet mange Landboere genoptager dem som Gaardnavne. Og intet er smukkere og naturligere. Derved bliver jo de gamle Ord sat i Stand til at fortsætte Tilværelsen under nye Forhold, og samtidig faar Gaarden et smukt og ægte dansk Navn. Da et Blad i København i Efteraaret 1916 udskrev en Konkurrence om Villanavne, sejrede Dr. Ussing, Sorø, ved at indsende ca. 100 forskellige Marknavne fra de gamle Markbøger — et Tidens Tegn, selv om man ikke tillægger Bladkonkurrencer større Værdi. Det maa derfor anbefales enhver, der tænker paa Navnegivning af et Hus eller en Gaard, at ty til Markbogen og der opsøge de gamle Benævnelser.

Som økonomisk-statistisk Materiale er Markbøgerne af en enestaaende Betydning, fordi de giver os et Helhedsbillede af Landets Tilstand paa en Tid, da Jordfællesskabet raadede, og som Kilde til Landbrugets Historie bliver de derfor af uvurderlig Betydning. Paa Grundlag af dette Stof har Kontorchef Henrik Pedersen givet os fortrinlige Studier over gamle Landboforhold, men Stoffet er paa ingen Maade udtømt med disse Studier, der behandler Æmner som »Udsæden og det dyrkede Areal paa Falster«, »Ødegaarde i 1680'erne« og »Nogle Træk til Belysning af Hovedgaardsbedriften i sidste Halvdel af det 17de Aarhundrede«, alle i Hist. Tidsskr. (8 R. I Bd. S. 101; IV Bd. Till., S. 188; VI Bd. S. 1). Endnu vil der kunne blive Stof til mange sammenfattende Afhandlinger om landøkonomiske Spørgsmaal, fast underbyggede med rigeligt Talmateriale.

Men Lokalhistorikeren, som studerer enkelte Egenes eller Byers Historie, vil desuden af de mange Oplysninger af mere tilfældig Art kunne uddybe Helhedsbilledet ved en dybere Indtrængen i Enkelthederne, og kan overhovedet ikke gaa uden om Matrikelsmaterialet, hvis han ønsker at skildre en særlig Egens Historie gennem Tiderne.

Med Rette anser vi Landmaalingsmatriklen 1688 for et Storværk. Det var med en vis Selvfølelse, at Prof. J. Dinesen i sit Forord til Matricul-Regning, 1687, lovpriste Chr. V, som havde skænket Danmark mange gode Ting, en dansk Lovbog, fuldkommen Maal og Vægt og en fuldkommen Matrikel. »En fuldkommen Landmaaling«, skriver Prof. Dinesen, »hvor Retfærdigheds Øje med skiftende Kjæde og skjærende Vinkel uden mindste at give og ringeste at tage har afmaalt, synet og sigtet Cereres Frugthave (Vangene), Orphei Urtebed (Engene), Dianæ Lystgange (Skovene), Neptuni Forgaard (Forstrandene), for hver Gaard og hver By, hver Sogn og hver Herret, hver Insul og hver Land over gandske Dannemarks Riige, og haver antegnet hver Agers Aalenmaal, hver Falds Materie, hver Vangs Brug og Hvile og alting indskrevet i Tidens og Evighedens Protokol, for Barnet i Vuggen og dets Efterkommere, en skreven Erindring, en gyldene Rulle, og aldrig forglemmelig Memorial, og nu de paafølgende en vellignet Matricul, hvor Retfærdigheds Haand med Ziffer og Nummer efter hver Mands Ejendom beregner hver Mand til Skat, som alle er Kongen skyldig.«

Vi kan fuldtud underskrive Professor Dinesens Ord. »Den gyldne Rulle« er et Storværk, et mægtigt Fremskridt i Retfærdighedens Sag. Den fordeler Skattebyrderne paa et retfærdigt Grundlag, som har staaet sin Prøve gennem Tiderne og blev godkendt paany ved Matriklen 1844, der i Princippet ikke adskiller sig fra Christian den Femtes Matrikel, men kun er en af Udviklingen krævet Revision og finere Udførelse.

Statskassen drog ikke Fordel af Matriklen 1688 — havde man ventet det, blev det en Skuffelse.

Da den ny Matrikel 1688 blev sammentalt, saa viste det sig, at den havde en langt ringere Sum af Hartkorn end den

gamle Matrikel fra 1664 (362085 Td. mod 443834 Td.) og alt-saa betød et stort Minus i Statens Indtægter, og det uagtet man bag efter havde set sig nødsaget til at forhøje Hartkornet noget (i Jylland med $\frac{1}{16}$, paa Fyn med $\frac{1}{12}$). Det var Bønderne, der fik deres Afgifter mere retfærdigt fordelt.

Det maa ganske vist indrømmes, at Landmaalingen ikke tilfredsstillende de Krav, der nu stilles til Opmaaling, og dette er senere af dygtige Landmaalere blevet sagt paa en stærkt ned-sættende Maade (Morville, C. Rothe, H. Nyholm). Ganske vist blev J. Dinesens Prøvemaalinger i 1681 foretaget under fuld-stændig Hensyntagen til Agerens Figur, men praktiske Grunde har bevirket, at man har valgt det overkommelige og gennem-førlige. Det vilde ogsaa have været umuligt at skaffe saa mæg-tig en Flok af uddannede Landmaalere; der maatte bruges en Form, som mindre øvede Folk kunde magte.

Og et blandet Selskab var denne Flok af Landmaalere ogsaa; Thestrup giver i sin Krigsarmatur 418 disse Folk et for-holdsvis daarligt Skudsmaal: aftakkede Officerer, der førte et vildt Liv og mødte beskændede i Marken hver Dag og ved Maalingen i høj Grad begunstigede de Proprietærer, som forstod at skænke godt for dem; deres Maalekunst har ikke været stort bevendt, de maalte Vinkler med en Snor, som de holdt i Mun-den og drejede efter visse Mærker paa deres Hatteskygge. Prof. Nyholm (Tidssk. f. Opmaal. og Matrikelsvæsen 2, 179) siger derfor, at det kun ganske uegentlig fortjener Navn af Opmaaling.

Virker Arbejdet saaledes ikke med fint behandlede Detaljer, saa imponerer det desto stærkere ved sin kolossale Storhed. Det er et smukt Minde om, med hvilken Fasthed og Sikker-hed den nyskabte Enevælde kunde tumle med mægtige Op-gaver.

Købstadtaksering.

Under den ældste Matrikulering gik Arbejdet med Land og By jævnsides hele Tiden; dette er ogsaa Tilfældet under den store Landmaalingsmatrikulering.

Fra 1682 er bevaret Grundtakster for Købstæderne i Sjæl-

land og en Del Kommissionsforretninger i samme Anledning, helt fuldstændigt er Materialet ikke. (Rigsarkivet, V. A. II, 110—11); fra Fyn og Laaland-Falster sammesteds (V. A. II, 126), Aalborg og Viborg Stifter m. m. sammesteds (V. A. II, 145). Herhen hører ogsaa en i Matrikelsarkivet bevaret Protokol, Nr. 1822 B, en Taksering af Købstadgrunde efter Ordre af ²⁸/₁ 1682, omfattende Aarhus, Horsens, Randers, Æbeltoft, Grenaa, Mariager og Skanderborg, dat. ¹⁸/₇ 1682.

Disse Takseringer indeholder ofte fuldstændig Beskrivelse af alle Bygningerne i Byen og er derfor meget værdifulde; en Mængde Oplysninger om, i hvilken Gade den og den Mand bor, vil tit være kærkomne for Lokalhistorikerne, dog er desværre ikke altid Takseringerne anførte gadevis. Morsomme er undertiden de Tilnavne, Købstadfolkene bærer; jeg noterer fra Randers: Peder Lassen Hæng-i, Jens Ingenskæg, Maren Brændevins, Kristen Jensen Kaalskaal og Maren paa Knæerne.

Matrikelsopmaalingen 1768 ff.

I Aaret 1768 (⁷/₅) blev det Rentekammeret befalet at overveje Indførelsen af en ny Matrikel, da den fra 1688 allerede begyndte at vise sig forældet. Aarsagerne var flere. Det maa huskes, at kun Agerjorden var maalt i 1682—83, og siden den Tid var en Del ny Jord kommet i Kultur; den var skattefri. Ved Delinger af Ejendomme havde man ikke husket at dele Hartkornet — denne Byrde blev ofte ved at hvile der, hvor den altid havde ligget, selv om aldrig saa megen Jord blev fraskilt; først 1786 blev det forbudt at fraskille Jord fra matrikulerede Ejendomme uden Deling af Hartkornet — men det var for sent. Forholdene var allerede ved at blive utaalelige.

Resultatet af Overvejelserne 1768 bliver, at det overdrages Professor Thomas Bugge at lade foretage en fuldstændig Opmaaling og Kortlægning af Danmark i stor Maalestok (1:4000). Denne Opmaaling skulde foretages meget nøjagtigt med Maalebord, og synes at være foretaget omtrent paa samme Maade som anvendtes ved Opmaalingen ned til vore Dage. Man begyndte med at opmaale Ryttergodserne Antvorskov og Vording-

borg, og herfra haves en prægtig Samling omhyggeligt udførte Kort i Matrikelsarkivet; en Del dertil hørende Maalebøger findes ogsaa sammesteds; andre Opmaalingsberetninger fra disse Opmaalinger findes, saavidt det kan ses, i Landsarkivet for Sjælland.

Professor Bugge arbejdede nogle Aar med en Stab af 12 Landinspektører og Assistenten — en Protokol, som meddeler Regnskab og Enkeltheder ved dette Arbejde, findes i Matrikelsarkivet, — men der var kun Tale om Kortlægning, ikke om Jordbonitering og Fastsættelse af nyt Hartkorn. Men ved Regeringsforandringen i 1772 standsedes dette Arbejde; den nye guldbergske Regering var konservativ og yndede ikke Reformen, og saa laa det stille lige til 1806.

Ser vi paa det Kortmateriale, der foreligger efter denne Opmaaling, maa vi indrømme, at det er overordentlig smukt. Og det giver et Billede af Landet, som det saa ud før Udskiftningen begyndte, Bymarkerne inddelte i Aase med Navne ved, og inden for disse de talrige Agre optrukne med punkterede Linier. Den urørte Tilstand, hvori disse Kort er bevaret, giver dem en særlig historisk Værdi.

Danmarks Udskiftning.

Der er ingen Reform, som i den Grad har ændret Landboforholdene i Danmark som Udskiftningen, Og det mærkelige ved den er, at den trods alt er gaaet saa forunderlig stille af. Efter at den er blevet tilendebragt, falder den saa naturligt, at Nutidens Folk tænker sig, at det alle Dage har været saaledes som nu. Naar en Mand siger: Min Slægt har boet paa denne Gaard i 200 Aar, saa falder det ham maaske ikke altid ind, at Gaarden med dens nuværende Tilliggende kun har eksisteret i sin nuværende Skikkelse i godt 100 Aar, — før den Tid var Markerne i Fællesdrift. Sammenhængen ligger da kun i Gaardens Bygninger og deres Plads. Men er der Tale om en Udflyttergaard, saa bliver der et Brud i dens Historie, baade for Jordens og Bygningernes Vedkommende.

I Frederik den 5tes Tid begyndte man at faa Øjnene op

for, at Fællesskabet var en Hæmsko for Landbrugets Udvikling, og der nedsattes en Landvæsenskommission til at forberede en Udskiftning. Følgen blev nogle Forordninger (²⁹/₁₂ 1758 o. fl.), hvori det tillodes Enkeltmand at indhegne sin Jord paa egen Bekostning, for saa vidt den var isoleret beliggende. Men Vanskelighederne var store, og kun faa vovede Forsøget.

Udskiftningsspørgsmaalet toges nu op til fornyet Behandling. ²⁸/₇ 1769 kom en Forordning om Udskiftning, der tillod enhver Lodsejer, der laa i Fællig med andre, paa egen Bekostning at lade sin Andel af Jorden udfinde og indhegne. Overdrev befaledes udskiftede inden 4 Aar, og var det saadan, at de fleste Jordejere i en By vilde have Bymarkerne udskiftede, skulde alle deltage i Bekostningen.

¹³/₅ 1776 bestemtes det, at om kun én Lodsejer i en By vilde have udskiftet, maatte alle de øvrige deltage i Bekostningen; og i 1781, ²³/₄ kom den store, sammenfattende Forordning om Udskiftningen, som blev Grundlaget for den følgende Tids Virksomhed.

Udskiftningens Formaal var at samle den Jord, som Jordbrugerne hidtil havde haft splittet, at give dem lige saa megen samlet Jord, som de før havde haft i Smaastykker. Med hvilken Ret de hidtil besad deres mange Stykker Jord, var Udskiftningen uvedkommende; det maatte afgøres eventuelt for Domstolene. Hvor der er Tale om Fæstegods, har dog Jordejeren Lov til at gøre sine Fæstere lige i Hartkorn, og vi ser derfor, at mange Byer efter Udskiftningen faar Gaarde af nøjagtig samme Størrelse hvad Hartkornet angaar. Jorddroten fik ogsaa Lov til ved Udskiftningen at oprette ny Gaarde, men denne Ret bortfaldt allerede ⁸/₆ 1787.

Der skulde ogsaa tages Hensyn til Kvaliteten af Byens Jord, og Udskiftningsforretningen falder derfor i 3 Dele: Opmaalning, Taksation og Deling.

Hele Byen og dens Marker opmaales, og der optoges et Kort over det. Dette skete i Regelen ved kongeligt beskikkede Landmaalere, og for deres Arbejde var fastsat en bestemt Takst.

Før Opmaalingens Begyndelse fastsloges først Bymarkernes Grænser, og var disse meget uregelmæssige, og Jordstrimler skød sig ind paa Nabobyens Marker, skulde man først søge at faa Skellene rettede ud ved Magelæg. Først derefter foretoges Opmaalingen, hvorved hver Gaards Areal bestemtes ved Sammenlægning af de talrige Smaaarealer, og Opmaalingen danner sammen med Takseringen Grundlaget for Udskiftningen.

Derefter skulde der lægges en Plan til hele Byens Udskiftning — selv om kun en enkelt Mand ønskede at udtræde af Fællesskabet — det forudsaa, at de øvrige snart vilde følge efter, og af praktiske Hensyn var det derfor bedst at faa Planen lagt straks. Delingsplanen lagdes af Amtmanden, Landvæsens-Kommissarierne og Landmaaleren. Af Landvæsens-Kommissarier var der i Regelen udnævnt to i hvert Amt, formuende og kyndige Mænd; for at faa saadanne Folk til at paatage sig dette Arbejde, blev de benaadet med Kammerraads Rang eller endnu højere Rang, om de i Forvejen var Rangs-personer. For at de ikke skulde melde sig alene for at faa Rangen og derefter trække sig tilbage fra Arbejdet, bestemtes det, at de først fik Lov til at tage den med sig, naar de havde arbejdet i 6 Aar i Landvæsens-Kommissionen.

Taksationen blev udført af 2 à 4 uvildige Mænd under Ledelse af Landmaaleren. Det var almindeligt, at den bedste Jord ved Byen ansattes til 1, eller 8 Skæpper, og den ringere Jord i Forhold dertil ansattes til et større Antal Skæpper, 9, 12, 20, 64 Skæpper; det er altsaa en forholdsmæssig Taksering, og naar vi f. Eks. alm. paa et Udskiftningskort kan finde Taksationer paaført med et Tal som f. Eks. $\frac{24}{8}$, betyder det, at der for hver Td. Ld. af Byens bedste Jord skal udlægges 3 Td. Ld. af den, som er takseret til $\frac{24}{8}$.

Paa de kongelige Godser brugte man allerede i Udskiftningstiden at taksere efter 24 som Mønsterjord, og derfra nedad, en mere almen Vurdering, som strakte sig ud over den enkelte Bys Grænser, og det var den, som optoges ved den nye Matrikulering.

Derefter kan Delingen foretages. Denne kan ske efter Brug

(tidligere Areal) eller efter Hartkorn (boniteret Jord); det sidste var vist hyppigst. Hertil maa i Regelen Amtmanden og Landvæsens-Kommissarierne medvirke. Veje og Stier (dog ikke Hovedlandeveje) lægges om, saa de falder i Lodskellene. For at faa en god Udskiftning er det ofte nødvendigt, at nogle Gaarde udflyttes, og til Udflytning af Gaarde bevilgedes i Udskiftningens tidligere Aar store Beløb af den kongelige Kasse; ofte paa-lignedes der de tilbageblivende Bymænd Bidrag til Udflytterne, om ikke paa anden Maade, saa i Form af Kørsler og Arbejde. Man var nemlig klar over, at Udskiftning i Stjerneform ikke var heldig, da det vilde give Lodderne en altfor stor Længde og ringe Bredde, men alligevel ser man ofte denne Form bragt i Anvendelse (Faardrup, V. Flakkebj. H., Ørslev, Baarse H.).

Naar Bønderne havde erklæret sig fornøjede sig med Udskiftningen — og før dette var sket, maatte de ikke tage deres Lodder i Brug eller indhegne dem — afsættes Lodderne med Pæle i Marken, og Kortet tegnes færdigt, forsynes med Paa-tegning af Loddernes Numre og Besiddernes Navne samt Maalet; dette Originalkort afleveres til den største Lodsejer, og et Kopikort overgives Amtmanden, som sender det ind til Rentekammeret. Landvæsens-Kommissarierne og Amtmanden fører Protokol over Forhandlingerne ved Udskiftningen; et Eksemplar af denne Beretning tildeles Lodsejerne, og et andet indsendes til Rentekammeret.

Naar vi nu søger Oplysning om Udskiftningerne af enkelte Byer, har vi for det første det store Kortmateriale i Matrikelsarkivet, alle de gamle, til Rentekammeret indsendte Kort. Her findes de fleste i Serien »*Originalkort Nr. I*«, men da de i senere Tid har været ført à jour med nyere Udstykninger og Forandringer, er det ofte vanskeligt at skelne de oprindelige Linier fra de senere tilføjede. Omkring i Landsbyerne findes mange af Originalkortene endnu bevarede, og de er uden senere Tilføjelser; mange af disse er iøvrigt senere afkopierede af Matrikelsarkivet i Serien »*Udskiftningskort*«. I denne Serie findes ogsaa en Del gamle Udskiftningskort i urørt Stand. — Desværre er vel nok de fleste af de Kort, som oprindeligt tilfaldt Lods-

ejerne, i Tidens Løb blevet ødelagte ved daarlig Opbevaring. Enkelte vil man finde paa Musæerne i Provinsbyerne. Men hvad der er igen af dem, bør bevares, for disse gamle Originalkort har som Regel medtaget alle Byens Marknavne, hvilket ikke nær altid er Tilfældet med Kopierne af dem, saa det er af meget stor Betydning at faa dem reddet; Kortene er jo vort eneste Middel til at stedfæste den Mængde Marknavne, vi har bevaret gennem de tidligere omtalte Markbøger. Men disse Kort har ogsaa stor juridisk Betydning som Hjemmelskort, og det er ogsaa derfor af Betydning at gemme dem.

Særlig vigtig for Historikeren er en tredie Kortserie, som ogsaa findes i Matrikelsarkivet, nemlig »*Ældste Originalkort*«. I disse, herredsvis ordnede, Ruller findes alle de gamle Kort, som paa Grund af Maalefejl blev kasserede; de er derfor ikke overtegnede med senere Tilføjelser, og meget gammelt Kortmateriale af mere tilfældig Karakter findes her; f. Eks. Kort fra Enkeltudskiftninger — saaledes forlangte Præsten i Bringstrup, Sejer Malling Beyer, kendt som topografisk Forfatter, sin Gaard udskiftet paa Trods af Bymændene, og Kortet findes i denne Serie.

De omtalte Udskiftningsforretninger findes i stort Antal i Matrikelsarkivet, men de særlige, af Amtmændene førte Protokoller maa nærmest søges i Provinsarkiverne, der jo har modtaget Amtsarkiverne, eller i selve Amtskontorerne. En Mængde herhen hørende Sager vil findes i Rigsarkivet (Vejledende Arkivregistraturer II, 201 ff, især 211—13).

Matriklen 1844.

Efter den stillestaaende Periode under Guldbergs Regering fulgte en Reformtid. I 1786 blev den store Landbokommission nedsat, og Sjælen i den var C. D. Reventlow. Slavnssaandets Ophævelse var en af de første Frugter af Reformarbejdet, og Danmarks Udskiftning tog nu Fart. Dette tillige med mange andre nødvendige Reformers stillede Opgaver nok, og den nye Matrikulering kom derfor til at vente til sidst.

I 1802 var Finansernes Tilstand saa slet, at man maatte

skride til Udskrivning af betydelige nye Skatter. Man vovede ikke at paaligne dem efter den bestaaende Matrikel, da Ejendommene nu efter den delvis tilendebragte Udskiftning havde undergaaet meget store Forandringer, saa Forholdene nu stillede sig langt værre end i 1768, da man allerede begyndte at anse den gamle Matrikel for uretfærdig. Der blev derfor i Hast foretaget en Vurdering i Penge af alle Landets Ejendomme, og efter denne Ejendomsskyld opkrævedes Skatten i den følgende Tid. Denne Vurdering blev tilendebragt paa ca. 2 Aar, men trods al anvendt Umage blev den dog kun maadelig. Det blev derfor bestemt, at en ny Matrikel skulde udarbejdes, og $\frac{8}{5}$ 1804 foreligger Rentekammerets Plan til en saadan.

Skønt man indsaa, at Forholdene var værst i Norge og Sønderjylland, valgte man dog at begynde med det egentlige Danmark, da man her hurtigst vilde kunne faa Arbejdet tilendebragt paa Grundlag af det store, enestaaende Kortmateriale, der var fremkommet ved Udskiftningen.

En Mængde Kopier af Udskiftningskort var ifl. kgl. Befaling indsendte til Rentekammeret, og disse lagdes først og fremmest til Grund. Andre Kort over allerede udskiftede Byer blev laant hos Lødsejerne og afkopierede, og alt dette blev prøvet ved Eftermaalinger i Marken; hvis der fandtes en Disproportion paa over $\frac{1}{2}$ 0/0, blev Kortene om muligt rettede, ellers kasserede, og ny Opmaaling foretaget. For at faa Kortsamlingen fuldstændig maatte dog en Del ny Kort optages.

Naar Kortmateriale var i Orden, skulde Boniteringen foregaa; den skulde foretages af en Kommission paa 3 Mand for hvert Amt; af disse skulde den ene være Landinspektør. Jorden skulde boniteres saaledes, at Landets bedste Jord sattes til 24, og den ringere Jord i Forhold dertil. Der var ogsaa Tale om at vurdere Jorden i Penge, men det bortfaldt.

En Prøvebonitering foretoges i Københavns Amt, og man fastslog som Normaljord til Takst 24 den Jord, som fandtes paa Karlslunde Mark, paa Selvejer Nilaus Nielsens Tofte sønden for den østre Ende af hans Stuelænge; denne Jord blev der udtaget Prøver af, og den blev kemisk undersøgt.

Da der som tidligere omtalt ved Udskiftningen var foretaget en Bonitering i Forhold til 8 af de udskiftede Bys Jorder, lagde man ogsaa denne til Grund ved den nye Bonitering, idet man blot takserede den bedste Jord (8-Jorden) i Forhold til Normaljorden (24) og omregnede de øvrige Jordstykker herefter. Kun hvor det skønnedes, at Udskiftningsboniteringen var i nogen Grad forfejlet, blev der afvejet fra den.

I 1804 blev det befaleet Amtmændene at indhente Efterretninger fra Jordejerne om de forskellige Ejendommers Hartkorn og deres Brugere — dette Materiale blev indført i Concept-Beskrivelsesprotokoller, som Landinspektørerne fik overladt som Grundlag for den nye Matrikulering.

Disse Concept-Beskrivelsesprotokoller findes i Matrikelsarkivet. De har den Betydning, at de oprindelige Ejer- og Brugernavne fra 1804 er førte à jour til ca. 1837, de kan derfor blive Bindeled, naar man ved de historiske Specialundersøgelser vælger at gaa ud fra Personens Navn — en Fremgangsmaade, som vist i Regelen lønner sig, naar der er Tale om at søge at holde Rede paa Jordejendomme Udskiftningstiden igennem.

Concept-Beskrivelsesprotokollerne har altid Ejendommene opførte i samme Orden som i den senere Matrikel, idet man indenfor hvert Ejerlav først opfører Hovedgaarde med tilliggende Jorder, Parcelgaarde og Huse, dernæst Præstegaarde og Skolejorder, og endelig Ejerlavets Gaarde og Huse, til sidst mulige Fællesjorder, Gadepladser, Grusgrave o. lign. De Numre, som disse Ejendomme i fortløbende Rækker fik tildelte, er de nuværende Matrikelsnumre, oprindelig hele Tal, men nu i Regelen paa Grund af de senere Udstykninger efterfulgt af Bogstaver.

Matrikelsnumre i denne udstrakte Grad, Numre paa hver Jordpart i Landet, kendes ikke i Matriklen 1688, men ogsaa i denne staar Gaardene opførte med Nummer, og dette Matrikelsnummer vil man ofte finde benyttet i ældre Dokumenter; havde vi haft en Sammenstilling af disse ældre Matrikelsnumre med de nye, vilde Lokalhistorikeren være langt bedre stillet ved Specialundersøgelser. Nu maa Broen bygges fra Concept-Beskri-

velsesprotokollerne gennem Udskiftningskortene med deres Navne paa Gaardenes Brugere og til ældre Hartkornsindberetninger, Skattelister, Fæsteprotokoller o. lign.

Under Arbejdet med at prøve Kort og bonitere Jorden omkring i Landet førtes Journaler; disse Protokoller, et Bind for hvert Herred, findes i Matrikelsarkivet. De indeholder mange Oplysninger af lokalhistorisk Værdi, og er meget lette at benytte, da der i hvert Bind findes alfabetisk Register.

Efter Kortprøven og Boniteringen udførtes Beregningen. I de saakaldte Beregningsprotokoller (nu alm. kaldet Sogneprotokoller) opførtes under hver Ejendom dens forskellige Jordstykker med deres Areal i Kvadratalen; dette Areal blev udfundet ved Maalinger paa Kortet. Dernæst anførtes Jordstykkets Takst, og man udregnede derefter Arealet i boniteret Jord efter Takst 24, altsaa vil f. Eks. 3000 □ Al. Jord til Takst 8 svare til 1000 □ Al. boniteret Jord. Man beregnede dog ikke nogen Jord til mere end 20, selv om den var takseret til mere. Naar man havde udfundet Arealet af boniteret Jord i □ Al., blev dette Tal divideret med 72000, og man fik saa Hartkornet udregnet. Det havde været Forudsætningen, at Matrikuleringen skulde give samme Mængde Hartkorn for hele Landet, som der fandtes efter den gamle Matrikel, og man havde regnet ud, at naar man regnede 72000 □ Al. boniteret Jord til 1 Td. HK., vilde man faa omtrent samlede Mængde; Resultatet blev dog, at man fik godt 8000 Td. HK. mere end tilforn.

Disse Sogneprotokoller giver noget af et Billede af Danmarks Udseende i den nærmeste Tid efter Udskiftnings Tilendebringelse. Foruden Navne paa Ejere og Brugere af Ejendommene og det store Beregningsmateriale indeholder de ogsaa i Anmærkningerne mange værdifulde Oplysninger af mere speciel Art; man sporer her trods Udskiftningen adskillige Rester af af Fællesskabet navnlig med Hensyn til Græsgange, Tyrejord o. lign., den Form hvorunder Fællesskabet har levet længst og endnu findes hist og her. Nu er jo hele Landet, paa Fanø nær, udskiftet.

Matrikelsprotokollerne 1844 er et Uddrag af Beregningsproto-

kollerne; de opfører kun Ejer- og Brugernavne, nyt Matr. Nr., gammelt og nyt Hartkorn, privilegeret og upriviligeret, samt Skov-skyld; formelt svarer de ganske til Matrikelsprotokollerne fra 1688.

Matrikelsprotokollerne er dog et Par Gange senere blevet skrevet om, da de mange Udstykninger og Delinger af Numre og Hartkorn gjorde det ønskeligt. Alle Udstykninger findes behandlede i særlige Journalsager, der i stor Mængde opbevares i Matrikels- og Rigsarkivet, og som foruden den praktiske Betydning, de til enhver Tid vil have ved Afgørelse af Ejendomstrætter, tillige med Tiden vil faa stor historisk Betydning, og Materialet er fuldstændigt bevaret og omfatter Tiden fra sidste Matrikulering til vore Dage. Matrikelskortene og Matriklerne føres stadig å jour og er til enhver Tid i Stand til at vise, hvor stærkt Jorden er udstykket. Matrikelskortene omtagnes helt, naar Slid og Tilføjelser efterhaanden nødvendiggør det, og opbevares derefter blandt Originalkortene (de første Matrikelskort i Serien Originalkort Nr. 1). I de senere Aar er Nymaalinger til Matrikelskort i større Maalestok (1:800) over Stationsbyer o. lign. oftere foretaget.

Men det Billede af Jordens Fordeling, vi faar ved Betragtning af et moderne Matrikelskort, vil dog ikke helt svare til Virkeligheden. Det kan jo godt lade sig gøre at oprette en Gaard ved Sammenkøbning af flere mindre Jordstykker med forskellige Matrikelsnumre, men saadanne Bevægelser viser Kortene ikke, de viser Udstykninger, men ikke Sammenlægninger.

Hartkornet er som bekendt nu afskaffet som Grundlag for direkte Skatter til Staten, og afløst af Ejendomsskyld; ved kommunal Beskatning gælder det til 1925, men afløses gradvis af Ejendomsskylden; enkelte særlige Ydelser, som Pligtkørsel o. lign. paahviler dog stadig Hartkornet, men det vil vel ogsaa snart være forbi, og Hartkornet kan da nærmest sige at tilhøre Historien. Matrikelskontoret, som hidtil har set sin Hovedopgave i at holde Skattegrundlaget paa Højde med Tiden, vil fremtidig være det Centralsted, hvor der føres Regnskab med Besiddelsen af Danmarks Jord paa en saadan Maade, at der ikke kan finde ulovlig Skelflytning Sted.

Bornholm.

Med Hensyn til Matrikuleringen er Bornholm noget for sig, men det har sin historiske Forklaring. Ved Roskildefreden 1658 maatte Danmark afstaa Bornholm til Sverige, men under den følgende Krig med Karl Gustav gjorde Bornholmerne Opstand og fordrev Svenskerne fra Øen og udraabte Frederik III til deres Arveherre; da saa Danmark ved Freden 1660 fik Bornholm tilbage, skulde de kongetro Bornholmere belønnes. Dette skete paa den Maade, at Bornholm sattes lempeligere i Skat end de øvrige Dele af Danmark. Bornholm kom kun til at betale 2 Mark af hver Td. Hartkorn, og herved blev det i det væsentlige lige til Matrikel 1844 indførtes, medens Skatten i det øvrige Danmark blev fastsat til 4 Mark og efterhaanden steg til 1 Rd. 3 Mk.; flere senere tilkommende Skatter blev Bornholm helt eller delvis fri for.

Det maa ogsaa være paa Grund af denne Særstilling, at Bornholm ikke er blevet matrikuleret hverken i 1664 eller 1688; man har indskrænket sig til at modtage Hartkornsskatten efter de gamle Jordebøger.

Th. Aabye (Jord-Eiendommens Skyldsætning, Kbh. 1816, p. 49) omtaler, at der var foregaaet en Hartkornsberegning allerede 1624, og at det for Bornholms Vedkommende blev ved denne Takst. Hermed menes aabenbart kun, at Jordebogen fra den Tid stadig har været Skattegrundlag, for Hartkorn beskattes jo først senere. Og det er højst sandsynligt, at dette er rigtigt. Vi finder nemlig intel om, at der i 1662 er udnævnt nogen Kommission til Matrikulering af Bornholm. ^{26/3} 1663 udgik der intel Brev til Amtmanden over Bornholm om at lade skrive ny Matrikel, saaledes som de øvrige Amtmænd fik Befaling til, og i 1688 er det sikkert, at Bornholm ikke blev medtaget, og gamle Matrikler 1664 og 1688 findes derfor heller ikke for Bornholm.

Vi har derimod noget Jordebogsmateriale bevaret. I Rigsarkivet findes fuldstændige Jordebøger fra 1624—25. Den første turde være den af Th. Aabye omtalte. Fra 1662 findes i Landsarkivet for Sjælland en Jordebog, som kaldes en rigtig Kopi af

den originale Jordebog, som Peder Jensen forrige Skriver har indleveret i Skattekammeret under egen Haand. Den er efter Rentemester Gabels Befaling underskrevet 18. Juli 1662 af Peder Jensen Randers og Peder Madsen. Jordebogen er afgivet af Bornholms Amtskontor for ikke lang Tid siden. Den er aabenbart kun en Afskrift af de ældre Jordebøger; Landgildefgifterne er anført in specie og der er ingen Hartkornsberegning foretaget; de Udsædsangivelser, som findes i de samtidige Kommissionsmatrikler, findes heller ikke her.

I Rigsarkivet findes en Jordebog af 28. Juni 1664, imellem de til Matriklens Indrettelse indsendte Jordebøger. Den er udfærdiget af Hans Schrøder og Hans Christensen, og dateret Hammershus. Den savner ligesom de tidligere Jordebøger en Udregning af Hartkorn.

Af andre ældre Jordebøger findes der mange, som er vedlagte som Indtægtsbilag ved Lensregnskabet for Hammershus, den ældste bevarede vistnok fra 1596, men Jordebøger af denne Art affattedes hvert Aar, noget, som iøvrigt gælder hele Danmark; fra alle Lenene findes Rækker af Regnskabsjordebøger. Men for Bornholms Vedkommende er disse Jordebøger særlig gode, fordi praktisk talt alt Godset var Krongods og derfor altsammen opført i Jordebogen.

I 1671 nedsattes en Kommission paa et Par Medlemmer til Ordning af Skatteforhold, og til Brug for dem er aabenbart affattet en lille Bog, som bærer Titlen: »Extract till Matriculens Indrettelse offuer Bordingholmb, Sognnewiis Anno 1671 wed Jenns Søffrenson Borman.« Saa vidt det kan skønnes, er dette en Hartkornsberegning, foretaget efter de gamle Jordebøger, med Benyttelse af en i Bogen anført Takst. (V. A. II. 104.) Dette turde være den første bornholmske Hartkornsberegning. Efter alt er det klart, at Bornholm ikke i 1664 fik en Matrikel i Lighed med det øvrige Danmark, ingen Skattebog, som var affattet ved Samarbejde mellem Amtmand og Bønder og underskrevet og beseglet af begge Parter.

Noget misvisende bliver det derfor, naar det i mange moderne Fremstillinger hedder, at det for Bornholms Vedkom-

mende forblev ved Matriklen 1664 — saaledes i Traps Danmark — for Sagen er jo netop, at vi ikke kan paavise nogen Matrikel 1664.

Heller ikke i 1688 blev Bornholm opmaalt og skyldsats efter Jordens Godhed, men først i 1844 fik det ny Matrikel. Det bestemtes da, at for Bornholm skulde det gamle Hartkornsbeløb bevares, og der gik derfor kun 49600 □ Al. boniteret Jord paa 1 Td. HK, medens der i det øvrige Danmark, hvor man iøvrigt ogsaa søgte at bevare den gamle Hartkornsmængde, gik 72000 □ Al. boniteret Jord paa 1 Td. HK. Var Bornholm blevet matrikuleret i 1688, havde der ikke fremkommet saa stor en Forskel, for i 1688 blev jo Hartkornsmængden betydelig formindsket over hele Landet. Men iøvrigt var der ogsaa Tale om at opmaale og skyldsætte Bornholm ligesom det øvrige Land efter 1688, men det blev opgivet, da man indsaa, at det vilde blive til stor Skade for den kongelige Kasse!

Uagtet Bornholm som anført blev lempeligt behandlet med Skatterne, stod det dog klart for alle, at Hartkornsansættelsen efterhaanden som Tiden skred frem, blev mere og mere urimelig. Ganske interessant fortæller Grønbech (Noget om Landbruget paa Bornholm, 1815, 2), at en af de allerringeste Gaarde i hans Sogn var ansat til 9 Td. HK., medens en af de største kun var ansat til 3 Td. Og Matriklen 1844 bidrog derfor i høj Grad til at skabe et mere retfærdigt Grundlag end de gamle Jordebogsafgifter, der maaske gik tilbage til den Tid, da Ærkebisperne i Lund herskede over Bornholm.

De, som sysler med bornholmske Jordebøger, vil hurtig opdage, at her findes et gammelt Nummersystem, Gaardene er nummererede i to Rækker, Selvejergaarde og Vornedgaarde. At denne Inddeling er meget gammel, ses deraf, at Gaardenes Rækkefølge aabenbart er den samme i alle bevarede Jordebøger, lige fra 1596 af. Numrene findes bl. a. i Jordebog 1664, men for de ældste Jordebøgers Vedkommende fastslaar vi en Gaards Identitet derved, at f. Eks. Manden i Gaard Nr. 3 hedder Hans Gudmansøn (Rø, 1625), og Gaarden i Matr. 1844 kaldes Gudmingegaard; Rasmus Hillebrand (Nylars 1596): Hylkebrands-

gaard; Lauritz Gallind (V. Marie 1625): Gallingegaard; af denne Slags Overensstemmelser findes mange. (Jfr. Danske Studier 1917, 95.

De to Klasser af Gaarde, Selvejergaarde og Vornedgaarde, holdes saaledes adskilte lige til vore Dage, uagtet Vornedgaardene i 1744 var blevet Selveje; dog betalte saavel de som de ældre Selvejergaarde stadig Landgilde til den kgl. Kasse, kun enkelte Proprietærgaarde var fri.

Sønderjylland.

I Sønderjylland har der ikke været foretaget Matrikulering som i det øvrige Danmark hverken i 1664, 1688 eller 1844. Skattegrundlaget var nogle ældgamle Plovtakster, af hvilke nogle af de ældste bevarede er udgivet af F. Falkenstjerne og Anna Hude i Sønderjydske Skatte- og Jordebøger; en Del yngre Materiale findes i Rigsarkivet, men meget af dette Materiale maa antagelig findes i slesvigske og holstenske Arkiver. Naar dette Spørgsmaal har Interesse for denne Undersøgelse, saa er det fordi Ærø og Nørre Tyrstrup (Kolding) Herred eller de saakaldte otte Sogne tidligere laa til Sønderjylland, og lokalhistorisk Stof fra disse Egne derfor maa søges i de sønderjydske Arkivalia. Efter Freden 1864 blev disse Steder opmaalte og matrikulerede, og Papirerne vedrørende dem findes i Matrikelsarkivet. Men Kortene, som optoges, mangler ganske Marknavne. For Ærøs Vedkommende findes dog i Rigsarkivet nogle mere end 100 Aar gamle Kort, som har Marknavnene optaget.

I saavel de ældre Matrikler (1662—64, 1688) som den nye af 1844 findes Matrikulering af de kongerigske Dele af de blandede Distrikter i Ribe Amt, derunder en hel Del Steder, som nu hører til Sønderjylland.

Efterskrift.

Naar jeg har indladt mig paa en Redegørelse for Matrikelsmaterialet, er det fordi jeg ved mit Arbejde som Sekretær i Stednavneudvalget har haft Lejlighed til at beskæftige mig en Del med det. Stednavneudvalget har nemlig som Grundlag for sin topografiske Navnesamling taget Stednavnenes Skriveformer

i de tre Hovedmatrikler: 1664, 1688 og 1844. Arbejdet med Udskrivningen af Stednavne vakte Interesse for Stoffets historiske Værdi, og da jeg tit ved min Virksomhed har savnet en Oversigt over det og Redegørelse for dets Sammenhæng¹⁾, har jeg derfor til Brug for andre villet give en saadan, da jeg selv føler, hvor nyttig den vil kunne være for de mange, som søger Oplysninger i Matrikelsstoffet. Matrikelsarkivet, der ifølge sin Indretning er et ministerielt Kontorarkiv, bruges alligevel af en stadig voksende Skare af Historikere, og det er navnlig til Vejledning for dem denne Afhandling skulde tjene, saa at de paa Forhaand kan vide lidt om Arkivets Omfang og Ordning og hvad de kan vente at finde deri; der er jo hidtil ikke udgivet nogen Registratur over dets Indhold.

NYT FRA VORE VIDENSKABELIGE INSTITUTIONER.

NOTITSER FRA MUSEERNES VERDEN.

Et nydannet skandinavisk *Museumsforbund*, der 20.—24. Sept. 1915 afholdt sit konstituerende Møde i København, er en Slags Erstatning for den internationale Museumsforening, hvis Arbejde Verdenskrigen har afbrudt. Ligesom sin Forgænger har det skandinaviske Forbund en eksklusiv Karakter. Det optager som Medlemmer kun fagmæssigt uddannede Museumsmænd, og en af dets Hovedopgaver er Kampen mod Forfalskningerne. I Forsommeren 1916 afholdt Forbundet sit andet Aarsmøde i Stockholm, medens et til 1917 berammet Møde i Kristiania er bleven afløst paa Grund af de vanskelige Tider.

Af *Kunstmuseets* statelige *Aarsskrift* foreligger nu andet og tredje Bind (1916—17), hver for sig et anseligt og rigt illustreret

¹⁾ C. Christiansen: Bidrag til Dansk Statshush. Hist. 1661—75, 283 giver gode Oplysninger om ældste Matrikulering (1660 ff.).

Værk, der foruden meget andet Stof indeholder vigtige Bidrag til Kunstens ældre Historie i Danmark. Museumsdirektør Karl Madsen fortæller saaledes om Abraham Wuchters og om Nederländeren Gerrit van Honthorst's Kronborgmalerier, udførte for Christian 4 og illustrerende en Roman om »Pigen fra Æthiopien«; Museumsdirektør M. Mackeprang giver Meddelelse om et Altermaleri af Reinholdt Tim i Dirnisse Kirke ved Faaborg, medens forskellige arkivalske Bidrag til Malerkunstens Historie skyldes Magister O. Andrup. Nok saa talrige er dog Meddelelserne om Skulpturens Historie herhjemme. I en Opsats om »Engle og Genier« nævner Victor P. Christensen en Række, hidtil lidet paaagtede Monumenter rundt om i vore Landsbykirker, medens Beckett og Mario Krohn skriver om Arbejder af C. F. Stanley, om Thorvaldsen og om Bissens Landsoldat. Megen Betydning har ogsaa Leo Svanes Oplysninger om Abildgaards Virksomhed ved det indre Udstyr af Christian 8's Palæ paa Amalienborg.

Thorvaldsens Museum, hvis administrative Forhold er nyordnede, har under sin nye Direktør, Mario Krohn, bl. a. afholdt en Udstilling af Bindsbølls Arkitekturtegninger.

Nationalmuseets anden Afdeling har udsendt sin illustrerede Vejleder, hvis første Oplag udkom 1911, i ny og noget ændret Udgave (1917). Ogsaa *Dansk Folkemuseum* har udgivet et nyt Oplag af sin »Vejleder i Museerne ved Lyngby«, en fjerde Udgave (1916), der desværre ikke er fri for Trykfejl, men har sin Interesse ved at give en Forestilling om Museets Vækst; det omtaler og forklarer de i de senere Aar erhvævede Bygninger fra Sønderjylland, fra Fanø og fra Salling og indfletter Bygningsforskningens nyere Resultater i den ældre Tekst. Det støttes af en ny Udgave af Museets Billedbog (1917), som foruden Billeder af de nævnte Bygninger ogsaa bringer Illustrationer fra det righoldige Museumsmagasin.

Folkemuseets Søsterinstitution, *Dansk Landbrugsmuseum*, indviede 20. Juni 1916 sin Nybygning i Lyngby. Omend det er flyttet over paa den anden Side Kongevejen, ligger det dog nu som før i nær Forbindelse med Folkemuseets Frilandsafdeling, og det anselige, grundmurede Hus betegner et stort Fremskridt i Sammenligning med de forfaldne og brandfarlige Træbarakker, som den righoldige Landbrugssamling trods sin store kulturhistoriske Værdi i Aarevis har maattet tage til Takke med.

Københavns Raadhusmuseum har ifølge Kommunalstyrel-

sens Beslutning ændret sit Navn til *Københavns Bymuseum*. Samlingerne vil i Løbet af Aaret delvis blive overflyttede til den nye Nicolaibygning, men Bygningsdele og andre større Sager skal dog efter Bestemmelsen forblive i Raadhusets Loftsetage. Samtidig med en betydelig Forhøjelse af Museets Bevilling er ogsaa dets administrative Forhold ordnede, idet ikke blot det officielle Museum, hvis Grundstamme er en righoldig, københavnsk- topografisk Maleri- og Billedsamling, men ogsaa den halvvejs paa privat Initiativ af Raadhusforvalter Nyrop Larsen tilvejebragte Samling paa Raadhusloftet, der hidtil alene har været tilgængelig for Publikum, er lagt under samme Bestyrelse. Som Museets Leder fungerer nu Inspektør, Magister Chr. Axel Jensen.

Det ovennævnte skandinaviske Museumsforbund har ladet trykke en Fortegnelse over alle vore kunst- og kulturhistoriske Museer, der bl. a. giver en Oversigt over *Provinsmuseerne*, hvis Tal er stadigt voksende. Saaledes stiftedes 1914 Møens Museum i Stege, som ved frivillige Gaver har tilvejebragt en ikke ringe Samling især af møenske Bondesager, Interiører og Dragter, hvoriblandt en Samling Brudekroner, selv om de kun er af Flitterstads, har særlig Interesse, fordi Møen vistnok er den eneste Landsdel, hvor Brydesmykkets Kroneform har holdt sig til vore Dage. Ogsaa *Vordingborg* har faaet sin Lokalsamling i et 1915 oprettet Sydsjællands Museum, og 1916 indviedes et Museum i *Sorø*, der ved Indkøb af en Privatsamling allerede paa Aabningsdagen kunde opvise et typisk Bondestueinteriør fra Sorø Amt. Det synes at stadfæste sig, at hvor de nye Smaamuseer ikke forsømmer Indsamlingen af Bondesager, dér kommer de hurtigt i Trivsel. Hist og her har man vel faaet at mærke, at det ikke altid er let at holde et saadant Museum i Gang (som i Vejle, hvor Kommunen 1916 har maattet overtage det lille Vejle Museum), men i det hele og store er der Fremgang. Det kan vel beklages, at *Horsens Museum* ikke formaaede at skaffe sig Bolig i den landskendte Claus Cordsens Gaard, som vilde have været en udmærket Ramme om den lille Samling, men det maa dog erindres, at den anselige Nybygning, som Museet kunde indvie i Efteraaret 1915, skyldes en efter danske Forhold meget anselig Gave fra en Privatmand.

Om *Museumsgaarden i Glud* (sml. I, 140) har Søren Knudsen skrevet en Pjese, »Rasmus Thomesøns Gaard«, Glud (1915), som bl. a. oplyser om Gaardens Bygherre, der døde 1700, 86

Aar gammel, og gennemgaar Gaardens Bygningshistorie. Man kunde have ønsket Beviserne for Stuernes vekslende Former førte med større Sikkerhed, men i det hele er de givne Oplysninger gode og udtømmende.

Her i Landet ydes der utvivlsomt fra mange Sider et ivrigt og ideelt Arbejde for de kulturhistoriske Museer, men kun i mindre Grad ofres der Penge paa deres Altre. Forholdsvis sjældent hører man om store Pengegaver til vore Kultursamlinger; de har Popularitet i de brede Lag, men det er, som om de specielle Kunstinteresser har haft langt større Evne til at vinde Mæcener. Anderledes i Sverige, hvor Nordiska Museet har forstaaet at vække en mærkelig Offervillighed for Folkets Kulturhistorie. Det er betegnende, at en privat »Fornminnesförening« i en By som *Kristianstad* har kunnet skabe en Samling, og at man til den (sammen med et Bibliothek og en teknisk Skole) har kunnet rejse en Bygning, hvortil to Donatorer har skænket ialt 135,000 Kr., medens en tredje Gave paa 100,000 Kr. dels er beregnet til Nybygningen og dels til Sikring af Museets Drift. Samlingen er aabnet 1915 og har faaet et rigt illustreret Katalog, blandt hvis Billeder man foruden mange skaanske Almuesager finder adskillige Minder fra Dansketiden, f. Eks. en ypperligt graveret Ligkisteplade over Adelsmanden Arild Ugerup († 1587). — Ogsaa paa anden Maade vilde vi kunne lære af svenske Museumsforhold, og der vil forhaabentlig senere blive Lejlighed til at vende tilbage til dette Emne. Her skal kun kort nævnes et lille, ganske praktisk Skrift, bestemt til Vejledning for svenske »frivillige« i Museumsarbejdet. Den lille Pjese paa kun 26 Sider, »*Museivård*«, af Sune Ambrosiani (Skrifter i Hembygds-kunskap och Hembygsvård I, J. Bagges Söner, Stockholm 1917) giver ifølge sin Undertitel »kortfattade anvisningar och råd vid vården av mindre museer och privatsamlingar« og er i Virkeligheden beregnet for Institutioner af lignende Art som vore nyere Lokalmuseer.

Selv i Sverige med dets blomstrende og store Lokalmuseer er det dog almindelig erkendt, at disse ikke bør være sig selv nok, og at Museumsvæsenet som Helhed ikke kan trives uden højt udviklede Centralmuseer med videnskabeligt og fagmæssigt fuldt uddannet Medarbejderstab. Herhjemme har vi ganske vist i Nationalmuseet en saadan Institution, men det lader sig ikke nægte, at dets Boligforhold i Prinsens Palæ hæmmer dets Arbejde og nedsætter dets Betygning. Og i ikke mindre Grad

gælder det Dansk Folkemuseum, hvis utilstrækkelige og brandfarlige Lokaler i en københavnsk Forretningsejendom er ganske usømmelige. Det maa derfor af alle Museumsinteresserede hilses med Glæde, at Undervisningsministeriet nu, trods de vanskelige Tider, har taget Initiativet til at raade Bod paa Centralmuseernes fortvivlede Pladsforhold og atter, efter tyve lange, tavse Venteaar, har begyndt at overveje Museumsspørgsmaalet. Som et første Skridt paa Vejen, der vel nok vil blive lang og besværlig, har Ministeriet nedsat et Udvalg, bestaaende af Departementschef Weiss, Rigsdagsmændene Hey, Neergaard, Trier og Winblad samt Arkitekt A. Clemmensen, og det er Hensigten i Samraad med Museernes Fagmænd særligt at overveje Pladsen for en fremtidig Museumsbygning, idet man foreløbig agter at koncentrere sig om tre Muligheder, Prinsens Palæ, Frederiks Hospital eller Kastellet.

ANMELDELSER.

ARKÆOLOGI OG ARKITEKTUR I TOPOGRAFISK TIDSSKRIFT-LITTERATUR 1915—16.

Gennemseger man de to sidste Aargange af vore Amtstidskrifter med arkæologiske og arkitekturhistoriske Æmner for Øje, kan man hist og her finde Bekræftelser paa den gamle Sætning om den gode Homer. En ellers saare dygtig og paa-lidelig Lokalhistoriker nævner f. Eks. som Vidnesbyrd om jydsk Oldtidsforbindelser med Rom et Messingfad, hvorpaa Pyramus og Thisbes Historie er graveret; i Virkeligheden er Fadet, der findes i Nationalmuseets Samlinger fra den ældre Middelalder, ikke ældre end 12. Aarh. Naar det et Sted fortælles om vore middelalderlige Bøndergaarde, at de havde fire Længer og Vinduer til Gaarden, kan dette vel undskyldes med, at vi savner en udførlig Behandling af den firlængede Gaards Alder, og at Protesterne mod den tidligere gængse Opfattelse kun er spredte og svage. Værre er det, naar man om en fynsk Landsbykirke faar at vide, at den er bygget under Kristiern 2; Traps Danmark oplyser rigtigt, at Bygningens ældste Del stammer fra romansk Tid, og man spørger uvilkaarligt, om det virkelig ikke er alment kendt, at det overvejende Flertal af

vore Landsbykirker har en tidlig middelalderlig Bygningskærne. Noget underligt virker det ogsaa, at en ellers ganske omhyggelig Redegørelse for en middelalderlig Kirkeklokke skrives og trykkes uden at røbe mindste Kendskab til Uldalls store Klokkeværk.

Naar sligt kan hændes, maa det virkelig siges at være en god og efterlignelsesværdig Idé af Lolland-Falsters historiske Samfund at udgive et lille Hæfte »Kilder og Hjælpemidler til Studiet af Lollands og Falsters Historie« (ved W. Norvin), et Arbejde, som ogsaa tager rimelige Hensyn til den arkæologisk-kunsthistoriske Litteratur, og det var maaske værd at overveje, om Dansk historisk Fællesforening ikke ved Lejlighed burde optage Tanken og lade udarbejde en kortfattet Vejledning i Brugen af arkitekturhistorisk-arkæologiske Publikationer. Skal vi vente, indtil der kan udarbejdes populære Haandbøger svarende f. Eks. til Sophus Müllers Vor Oldtid, bliver Ventetiden sikkert for lang, og en lille, nem Litteraturfortegnelse kunde sikkert blive til Nytte for den lokale Forskning og dermed ogsaa for de videnskabelige Centralinstitutioner.

Lokalforskningen ikke blot tiltrænger, men fortjener en saadan Haandsrækning. De to her behandlede Aargange af Amtstidsskrifterne bærer tydeligt Vidne om en voksende Interesse for vore gamle Bygninger. Medens den specielle forhistoriske Arkæologi saa godt som ikke har fundet Dyrkere¹⁾, er den historiske Arkæologi ingenlunde Stedbarn. Af Nationalmuseets Fagmænd har Arkitekt C. M. Smidt givet de første Meddelelser om Udgravningerne paa Ravnsborg (Lolland-Falsters Aarb. 1916), der viser sig at være et imponerende sentmiddelalderligt Fæstningsanlæg, stærkt og uindtageligt, selv om det aldrig er blevet fuldført; det er interessant at følge, hvorledes de under Gravningerne gjorte Iagttagelser uddyber og forklarer de magre Kildeskrifter og illustrerer Holstenervældens Periode i vor Historie. Desuden har Magister Hugo Matthiessen behandlet de sparsomme Levninger af Badstuen i Nestved (Præstø A. 1915) og skrevet om gamle Gader og Gaarde i Holbæk. Men det er ikke blot Folk af Faget, der har haft Ordet. Lærere har skrevet om Karup Kirke (Aarhus Stift 1915), om Erritsø Kirke (Vejle Amt 1915) og om den interessante og velbevarede middelalderlige Teglovn, der er fundet i Lindeballe og har leveret Teglsten til Sognekirken dér (Vejle Amt 1916). I sidstnævnte Tilfælde har Forf. vel i noget for høj Grad tilegnet sig de Iagttagelser, som skyldes

¹⁾ Som selvstændig Pjese er udgivet J. Winther: To lidet paaagtede Stenalderes Former. Rudkøbing 1915.

Nationalmuseets Ledelse, men det har i al Fald ikke gjort Afhandlingen daarligere. Selv et saa indviklet Spørgsmaal som det om de bornholmske Kirkers Alder er bleven behandlet, i en livlig Diskussion mellem Prof. M. Bidstrup og H. Hjorth (afslutt. i Bornholmske Samlinger IX). En Afhandling som Viggø Holms »Nykøbing Kirke og dens Omgivelser« (Lolland-Falster 1916) bringer adskillige Tilføjelser til Lorenzens Skildring af Helligaandsklostret, bl. a. et instruktivt Fotografi, taget før Bygningens delvise Ødelæggelse, og gør Rede for Fundet af en hidtil ukendt Kælder, hvis Enkeltheder dog delvis er misforstaaede (en Rest af en oprindelig Vindeltrappe er helt overset). I Svendborg Amts Aarvog 1915 henleder C. Klæsøe Opmærksomheden paa den forsvundne By — Lavindskøping? — i Lindelse Sogn paa Langeland, og Beskrivelsen af Stedet gør det utvivlsomt, at der her ikke blot er Tale om en almindelig Bebyggelse, men virkelig om en forladt By, efter al Sandsynlighed et meget interessant Fortidsminde, som burde undersøges og udgraves af Nationalmuseet, naar Lejlighed gives. Et fornøjeligt lille Tillæg til vor Middelalders-Arkæologi er endelig Linds Afhandling om levende Planter som Fortidsminder og dens Paavisning af Klosterhavernes Urter i Floraen ved Ørlevkloster og paa Stubber (Skivebogen 1915).

Nu som før synes det især at være de middelalderlige Mindesmærker, der fængsler Lokalforskernes Opmærksomhed. Hvad de to Aargange oplyser om senere Tidens Arkitektur, er ikke saa meget, og hvad der meddeles, er mere Citater af skriftlige Kilder end Iagttagelser paa selve Bygningerne eller Genstandene. Og dette gælder desværre ikke blot Herregaards- og Købstadsarkitektur, men ogsaa Skildringerne af den gamle Bondekultur. Atter og atter støder man paa Uddrag af Synsforretninger, Skifter og andre Kilder, der i og for sig kan være meget lærerige, men dog ikke er nær saa nyttige Arbejder som Nedskrivningen af den uddøende Tradition og Beskrivelserne af de gammeldags Bygninger og Genstande. Kun i nogle faa af Amtstidsskrifterne findes Bidrag, som bygger paa selvstændige Iagttagelser. I Københavns Amts Aarvog 1916 har Chr. Nicolaisen samlet og gengivet Bomærkerne i Hollænderbyen paa Amager, medens Marie Christophersen skriver om Klinegilder og P. C. Tüchsen om de gamle Byhorn i Skovlunde. I Holbæk Amts Aarvog fortsætter Læge J. S. Møller sine fortjenstfulde Undersøgelser af Kallundborgegnens Boligskik, og i Ribe Amts Aarvog 1915 giver J. Richter værdifulde og nøjagtige Oplysninger om den vestjydske Bondebygmester Peder Holdensen († 1886),

en sidste Bærer af Almuekulturens Byggetradition, medens N. S. Nielsen i en Opsats »Træk af Livet i Ho—Oxby« bl. a. ogsaa giver Meddelelser om Folkedragter.

Den sidstnævnte Afhandling er den eneste i begge Aargangene, som omtaler Dragtskikke paa Grundlag af mundtlig Tradition, og selv om man ikke bør glemme Artikler som R. Bordings »Fra Træskoegnen« med dens Fortællinger om Træskomageriet i Ry Sogn (Aarhus Stift 1915) og Novrups om »Høleer fra Kvie« (Ribe Amt 1915), selv om der ogsaa findes andre folkloristiske Bidrag af Værdi (f. Eks. Magister Bangs Gennemgang af Nordfyens Helligkilder i Odense Amts Aarb. 1916), maa man med et Suk konstatere, at Høsten ikke er rig. Derfor glæder man sig dobbelt over ethvert Vidnesbyrd om, at Interessen for disse Emner, der burde regnes mellem Lokalforskningens kæreste Opgaver, dog vinder fremad og skaffer sig nye Arbejds kræfter, og et saadant Vidnesbyrd savnes heldigvis ikke, idet Arkitekt H. Zangenberg i Sorø gennem Sorø Amtsaarbog 1915 anmoder Læserne om Bistand til sine Undersøgelser af Egnens gamle Bøndergaarde og særligt om rettidige Meddelelser om forestaaende Nedrivninger. Arkitekt Zangenberg, hvis omhyggelige og dygtige Undersøgelser ogsaa er Anm. kendte paa anden Maade, og som baade forstaar at gengive Bygningerne og at bruge de skrevne Kilder som Skiftedokumenter og Fæstebreve, har her vist en Vej, som sikkert burde befares oftere.

I disse Aaringer, hvor nye Lokalmuseer dukker op det ene efter det andet næsten som Paddehatte, og hvor samtidig Amtstidsskrifterne er voksede frem til at omfatte alle Landets Dele, er der kun saare ringe Kontakt mellem disse to Bevægelser, der begge rinder af samme Rod og burde arbejde Haand i Haand. Lad saa være, at man ikke bør kræve videnskabelige Arbejder af Lokalmuseernes frivillige Kræfter; det maa dog være tilladt at spørge, hvorfor de nye Museer næsten aldrig nævnes i Amtstidsskrifterne, og hvorfor Museerne, de ældre som de yngre, ikke søger at virke ogsaa gennem Tidsskrifterne, i hvis Læsekreds de maatte kunne finde gode Hjælpere. Hvorfor fortæller de aldrig om deres Erhvervelser? Hvorfor hører man næsten aldrig om de Iagttagelser, som gøres af Museumsmændene, og som dog ofte kan være interessante og kun kræver en lille Notits? Og hvorfor søger Museerne aldrig gennem Amtstidsskrifterne at efterlyse Ting, som de trænger til og særligt gerne vil indsamle? Især for Almuesagernes Vedkommende kunde det dog maaske føre til Resultater. C. A. J.

HISTORIENS OG KULTURHISTORIENS HØST I AMTSTIDSSKRIFTERNE FOR 1915—1916.

I en foregaaende Oversigt er der gjort rede for de arkæologiske Bidrag i de sidste Aargange af vore historiske Amtstidsskrifter. Her skal nu forsøges paapeget det væsentlige af den store Mængde historiske og kulturhistoriske Bidrag, der danner Grundstammen i denne lange Række Bind.

Der foreligger nemlig nu en tilstrækkelig omfattende Litteratur paa dette Omraade, til at man kan danne sig en Mening om det ejendommelige ved den. Mere og mere fæstner Redaktionerne sig i bestemte Former, der naturligt nok bliver nogenlunde ens for alle Aarbøger; betydeligere Emner behandles, og man viger ikke tilbage for at optage lidet populære Afhandlinger, naar de indeholder nyt og værdifuldt Stof (f. Eks. agrarhistoriske Oplysninger fra Jordebøger og Lensregnskaber). Saaledes har Rugbrød ofte afløst Kage, og der er dog mere Næringsstof i det første. Derfor er adskillige gode Bidrag til det sidste Par Aarhundreders Rigshistorie at finde i disse Aarbøger; f. Eks. kan man her se, hvorledes Kongebuddene er blevne udførte i Enkelthederne. Fra tre Omraader hentes de fleste Bidrag: Landbrugs-, Præste- og Skolehistorie. Som naturligt vil være, er det da Præster og Skolelærere, der fylder den meste Plads i Forfatterlisten (til Skolelærerne henføres her ogsaa Højskolens Lærere), og det kan ikke nægtes, at de som Forfattere paa Forhaand er i Besiddelse af Fortrin paa Formens Omraade, der gør det lettere for dem at affatte et læseværdigt Bidrag. Dog ved Siden af dem hævder ogsaa en Række Skribenter uden for Embedsstanden sig smukt, fra Læger og Overretssagførere til Gaardejere (Eks. Aage Sørensen i Randers Amts Aarvog). De professionelle Forfattere optræder kun sjældnere og Førstepladsen blandt disse indtager ubestridt Jeppe Aakjær i Aarvog for Skive og Omegn.

»Tiderne forandres, og vi forandres i dem«. Ogsaa Amtstidsskrifterne er underkastede denne Indflydelse. Til en vis Grad er de i Tidens Løb blevne til noget andet, end hvad der oprindeligt tilsigtedes med dem; den brede Befolkning har i mindre Grad ydet direkte Bidrag til Indholdet, end man den Gang ventede. At selve Stoffet skal slippe op, er der derimod næppe Fare for, aller mindst efter at de agrarhistoriske Studier har indtaget en stadig forøget Plads. Meget snarere skorter det paa Arbejdskræfter; de samme Mænd maa stadig bære Aarbøgerne, og det er naturligt, at de kan ønske Afløsning.

Filialbestyrer *P. Eliassen* har blandt mange gode Ideer ogsaa faaet den, paa Omslaget af *Vejleaarbogen* at angive en Række Emner til Bearbejdelse, saadanne som særlig passer for Begyndere; det kan meget anbefales de øvrige Aarbøgers Redaktioner at aftrykke denne Liste med eventuelle Tilføjelser. Amtsforvalter *A. Holck* har bevæget *Dr. Will. Norvin* i Rigsarkivet til at udarbejde en Oversigt over trykt Litteratur til Laaland-Falsters Historie, og det er Meningen at lade denne Fortegnelse efterfølge af lignende over Haandskrifter og Arkivalier. Den lille Bog vil gøre god Nytte og fortjener at efterlignes¹⁾; et Tilløb i samme Retning er *Chr. Heilskovs* Fortegnelse over historisk-topografiske Tidsskriftartikler i Randers Amts Aarbog for 1916. Nævnes bør ogsaa den særlige Rubrik for Bognyt vedrørende deres Amt, som flere Redaktioner har oprettet i Slutningen af hver Aargang (Eks. Laaland-Falster, Odense og Aalborg). En anden Vej, som man er gaaet i Holbæk Amt, er at søge at skabe større Enhed i de enkelte Aarbøgers Indhold ved at samle det om enkelte Emner. Man har her varslet Fremkomsten af en hist.-topograf. Skildring af Amtet, skrevet af en enkelt Mand (*Mag. H. V. Clausen*), og at denne skal træde i Stedet for en almindelig Aargang.

Der synes saaledes at være tilstrækkelig Trang til Fornyelse inden for Amtsarbejdernes Redaktioner, og naar man har forlangt endnu mere og krævet (*Forf. Thorkil Gravlund*), at de enkelte Aarbøger skulde være i høj Grad særprægede efter hver Egns Folkeindividualitet, kan man dog billigvis pege paa, at vort Land er fattigt, og at vi ikke har 18, men kun 1 Thorkil Gravlund. De lokale Redaktioner maa arbejde med de for Haanden værende Kræfter, og i Stedet for at ønske i det blaa, maa man hellere glæde sig over, at der dog er naaet saa forholdsvis meget, som det unægtelig er Tilfældet.

Færrest er naturligvis Bidragene til den almindelige Tids-historie i Aarbøgerne, da disse finder deres naturlige Plads i »Historisk Tidsskrift« og lignende Steder. Nævnes kan afdøde Etatsraad *H. R. Hiort-Lorenzens* Skildringer af Kongerne *Kristian III's* og *IV's* Begravelser (Aarb. f. Kbhvns Amt 1915 og

¹⁾ At afgrænse, hvad der skal medtages i en saadan Fortegnelse, er ikke altid let; i den foreliggende savner man *Langebeks* (*Thorkelins*) *Diplomatarium*, *Erslevs Aktst.* til Rigsraadets og Stændermødernes Historie og *Mackepungs* Artikel om *Dronning Sophie* og *Livgedinget* (i *Hist. Ti sskr.* 7 R. III). Det burde ogsaa være bemærket, at *Fridericias* Afhandling om *Bondestanden* i Aarb. f. dansk Kulturhist. 1895 kun er et Optryk af det tilsvarende Afsnit i »Adelsvældens sidste Dage«.

1916)¹⁾; navnlig den sidste er kulturhistorisk værdifuld, da den efter et Referat af Hofpræsten Laur. Jakobsen Hindsholms Beretning giver Navnene paa de 252 Adelsmænd og 99 Enkefruer, som kaldedes til Begravelsen, hvorhos indfandt sig Sofie Amalies yngste Broder, Enkeprinsesse Magdalene Sibylle og de slesvigske og holstenske Hertuger, dog ikke Hertug Frederik af Gottorp. Vi faar Oplysninger om Edelknabernes Sørgeklæder, at Roskildegaard maltes sort, og at Kirken »allevegne« behængtes med sort Klæde. — *Kristian VI's Rejse gennem Vendssyssel 1733*, der var et Led af hans Norgesrejse, skildres af C. Klitgaard paa Grundlag af en Beskrivelse i Aalborg Stiftsbibliotek (Hjørring 15). Kongens Indtryk maa have været saare overfladisk, da han kun var et Par Dage heroppe, men Besøget er ikke uden Betydning, da han paa Ellinggaard med Jørgen Bille synes at have drøftet dennes »Forslag om Jyllands slette Tilstands Forbedring«. — *Familien Marselis' Komme til Danmark under Kristian IV og Frederik III* behandles af Bibliotekar E. Haugstedt (Aarhus 1915); Afhandlingen bygger kun paa trykt Materiale, men er klar og velskreven, og stiller Problemerne rigtigt. For første Gang er dette Emne behandlet monografisk. — Om *Rostgaarderne og Krogerup* skriver Adjunkt L. Krabbe (Frborg 15) en smukt afrundet Artikel, der dog ikke lægger Vægt paa at fremdrage utrykt Materiale. Den er illustreret med Billeder af de morsomme Sten i Havemuren og af det gamle Kastanie-træ. — En til fornylig ukendt Storhed var *Søfartsdirektør Jens Sørensen*, hvis Liv Pastor H. D. Lind tegner (Præstø 16), ikke blot paa Grundlag af cand. mag. Johs. Knudsens store Værk, men ogsaa med Benyttelse af utrykt Materiale fra Rigsarkivet. Jens Sørensen, en Blekingsbo (* 1646), der slog sig ned i Køge, var et ubestrideligt Opfindertalent, der navnlig kastede sig over Korttegning og hertil opfandt en »Milevogn«, der kunde maale Afstande. Men der klages tillige over hans »helt bizarre Humeur«, og han kunde takke sin gode Støtte Niels Juel for, at han klarede sig overfor sin Konkurrent Jørgen Dinesen Oxendorph (bekendt fra Matrikelarbejdet), der dog havde selve Ole Rømer i Ryggen. — Om det virkelige Grundlag for *Johs. Ewalds »Fiskerne«* polemiserer Hans L. Ellekilde (Frborg 15) mod Dr. Hans Brix, som havde hævdet, at de 5 Personer, der nævnes som Redningsmænd i Mallings »Store og gode Handlinger« og Plessens Beretning, ikke fortjener denne Ære. Afhandlingen, der forøvrigt er skrevet i et ret skruet Sprog, er dog næppe

¹⁾ For Fremtiden citeres kun Stednavne og Aar, altsaa f. Eks. »Kbhvn 15«.

det sidste Ord i Sagen. — Endelig vil man finde interessante Bidrag til d. 19de Aarhundredes Historie. I Ribe Amts Aarvog 1916 beretter Grev F. W. Sponneck om sin Navne *Stiftamtmanden i Ribe under den første slesvigske Krig*, en Embedsmandstype, lidet udpræget i politisk Henseende, saa at han ikke stod allfor skarpt overfor Tyskerne og paa den anden Side tog Afstand fra L. Skau og Flor og vel særlig fra Orla Lehmann (»en Art af politisk Probenreuter«). Vi følger Folkestemningerne: Den liberale Bevægelse i Ribe 1842, da man ikke vilde illuminere for Kongen; at det indkaldte Mandskab i 49 var mindre villigt end i 48, og at Stemningen i 50 heller ikke var særlig løftet. Bønderne i Koldingegnen behandledes i 49 »nederdrægtigt« af Fjenden og turde ikke besaa deres Marker. Heller ikke i den nordslesvigske Almue var Modet stort i 48—49 (Stiftamtmanden var Medlem af den danske Regeringskommission efter Kampen ved Bov), og som Medlem af Notabelforsamlingen i Flensborg 1851 giver han nye og værdifulde Oplysninger om Slesvigernes Stemning her. Men han roser den danske Krigsførelse i Trearskrigen, og han gør selv et dygtigt og sympatetisk Indtryk. — Om *Ribe i April 1848 og Toget til Tønder* fortæller Premierløjtn. J. D. Stemmann (Ribe 15); Indgangen til Byen barrikaderedes, Borgervæbningen udvidedes til »Frikorpset Ribe« med en Landinspektør som »højstkommanderende« og desuden med en »Forsvarskomitè« i Spidsen, navnlig bestaaende af Magistrat og Borgerrepræsentation. Korpset arresterede Herredsfoged Ahlmann i Toflund og deltog i de første Dage af April i et Tog mod Tønder, hvor 170 Geværer erobredes. Men efter Slaget ved Slesvig faldt Modet og for at forsone de vrede Tønderboer deponerede man hos dem en Bøde for Geværerne. I Forsvarskomiteen var der navnlig Strid om, hvorvidt man skulde foretage en kostbar Opdæmning af Aaen for at spærre Adgangen, og Apothekeren »kan ingenlunde indse, at Ribe kan være at forsvare som et Thermopylæ, og mener han, at Offer og Nytte allestider bør staa i et rimeligt Forhold«. — Senere Telegrafbestyrer Vilh. Rohde († 1914), der var med i en Kanonbaad, da Kapt. *Steen Billes Flotille 8. Maj 48 beskød Fredericia*, har efterladt Optegnelser herom (Vejle 16), og en Gaardmand Jørgen Jensen Moesgaards mundtlige Fortællinger om hans Ægter og *Skansarbejde for Tyskerne i 64* er nedskrevet af J. P. Harbo (stds.), især om »Slaget i Follerup« i November 3: et Slagsmaal mellem hjemvendte danske Soldater og Østrigere ved en Dans. — Fra Tiden efter Krigen skal nævnes Provst Th. Sørensens *Erindringer om Stiftamtmand Re-*

genburg i Anledning af Hundretdaarsdagen for hans Fødsel (Aarhus 15). Selvstændig, grundig og rettænkende staar den gamle Embedsmand for vort Blik, tegnet paa den vemodige Baggrund af hans Forhold mellem Krigene. Ogsaa om andre Personligheder, f. Eks. Jens Busk, gives her supplerende Træk.

Vender vi os herefter til Hovedstammen i Aarbøgerne, den egentlige Lokalhistorie, er der maaske først Grund til at tale om selve Naturens Historie, før vi beskæftiger os med Menneskets. Glædelig er den Interesse for *Skovenes Fortid*, som viser sig paa de forskelligste Kanter; faa Faktorer bestemmer i den Grad som Skovene Landskabsbilledet¹⁾ og gør os Fortiden fremmed eller hjemlig, alt eftersom de har ændret deres Udstrækning gennem Tiderne eller ej. Protokolfører Chr. Christensen har beskrevet Kjær Herreds Skove (Aalb. 14—15) og viser, at Herredet tidligere overvejende bestod af Sumpe og Engdrag, og at det var langt skovrigere end nu. Paa Kortene fra det 17. Aarhundrede (Blau og Johs. Meyer) tør man dog ikke altid stole, men Tingsvidner og gamle Stednavne er gode Kilder (Navne paa Asp-, Birk-, Esp- og El-). Naar Skovene navnlig svandt ind mellem 1600 og 1660, var Grunden Storm og Krig, men ogsaa før den Tid havde de lidt stærkt, nemlig ved Sallkøgeri. Hugningen af Bygningstømmer var derimod mindre farlig. De største Skovstrækninger fandtes tidligere ved Hals, i Hammer Sogn og paa Egholm. Oldensvin var almindelige, men ikke særlig ondartede mod Skovene, værre var Heste og Geder. Ulvene raserede endnu omkring 1700 hele Hestebesætninger, og 1754 holdtes der stor Ulvejagt i Dronninglund Sogn; endnu 1789 omtales Vildsvin. — Til Sammenligning kan inddrages Edv. Egebergs »Linæa Sogn i gamle Dage« (Aarhus 1914 ff.), og man ser da, at der i Silkeborgegnen var langt flere Oldensvin (6—8000) end i Vendsyssel, og til Gengæld langt færre Ulve. Vildsvin nævnes sidste Gang ved 1700. Men Ødelæggelsen ved Menneskehaand staar ikke tilbage for den nordjydske. Fjendens Hærgninger var slemme; alene 1645 fældedes 120000 Træer, heraf over Halvdelen Bøge. Landets egne Børn virkede i samme Retning, man forhuggede Skovene stærkt til Kulbrænding og for at tage Egetræer til Skiibe (18 Alens Egetømmer under Kristian IV fra Naaege). Selv Præsten begik Skovtyverier. Det 18de Aarhundrede saa en Træindustri blomstre frem, der forøgede Hærgningerne (Træsko allerede fra 16. Aarhun-

¹⁾ Det skulde da være vore Vandløb og Søer, som stadig venter paa deres Historiker.

drede, Trillebøre fra 1608). Under disse Forhold breder Ilden sig, saaledes opstaar Sejs Hede, og man undlader ganske Opskning. — Et mere tiltalende Billede af Skovdrift, men til Gengæld fra senere Tid, giver M. K. Zahrtmann i sin Biografi af den bekendte Justitsraad Hans Rømer paa Bornholm (Bornh. 16), en storladet Skikkelse, vennetæt og lunerig, men ogsaa stridbar og bitter, der paa Frederik VI's Tid skabte den nuværende Almindig ud af en Dyrepark i Forfald og som havde endnu mere vidtgaaende Planer om at inddrage hele Højlyngen i en Storalmindig. Han indførte Bøge- og Birkefrø, anlagde Planteskole og Skovveje, drev arkæologiske Undersøgelser, men tærnede sammen med sine Omgivelser som Sandflugtskommisær Peder Jespersen. Det er en smuk og retfærdig Skildring, som fordeler Lys og Skygge ligeligt mellem begge Parter.

I Forbindelse med disse Skovstudier, som man maa ønske mange Efterfølgere, kan anføres J. Linds floristiske Studier: *Levende Planter som Fortidsminder* (Skive 15). Han mener, at en Række af vore Haveurter er oprindelige Lægeplanter, stammende fra Munkenes Medicinalhaver, saaledes Løg, Kaal, Pastinak, Gulerod, Kommen, Asperges, Timian og Merian. Ved Stubberkloster vokser endnu vild Bulmeurt og Skarntyde, ved Ørslevkloster Tordenskræppe, Cynoglossum og Mesterrod, ved Skive Calmus; de er ligeledes gamle Lægeplanter, som Munkene lærte at kende fra Oldtidens Læger, og hvoraf de fleste vokser vildt i Orienten. Forfatteren har næppe Ret i alle sine Resultater (Asperges vokser saaledes vildt paa vore Kyster), men Afhandlingen bør henlede interesserede Botanikers Opmærksomhed paa den nærmeste Egn om vore historiske Steder¹).

Vender vi os fra Naturen til Mennesket, kan paa det sprog-historiske Omraade anføres H. Ussing: »*Stednavne i Sorø Amt*» (Sorø 15). Karakteristiske for dette Amt er Tvillingbyerne (Eks. Fjenneslev lille og magle, Kirke Stillinge og Østre St.), og Delingen er vist sket før kristen Tid, da Tvillingbyerne ofte hører til forskellige Sogne. Derefter gennemgaa Navnene med ældgamle Endelser: De paa -inge (12—13 Stkr.) findes kun i den nordlige Del af Alsted Herred (4) samt i en lang Række

¹) Et andet floristisk Bidrag er et Manuskript fra det kgl. Bibl. om Flo-
raen ved Vissenbjerg 1771, udgivet med Noter af Fr. Heide (Odense 16), og fra
Dyreverdenen stammer den Bladstrid fra 1808 om Sommerplukning af Gæs-
senes Fjer, som Christine Reimer paa ny fremdrager (Odense 16).

gennem Slagelse og de to Flakkebjerg Herreder. Af Løse-Navnet (ligesaa mange) knyttes et Par til Nordspidsen af Alsted Herred, desuden findes enkelte spredte. Endelsen -by forbindes ikke med Mandsnavne, men med Benævnelser paa Naturforhold. Navnene paa -lev (24—25 Stkr.) er forbundne med Stormandsnavne; de klumper sig sammen og behersker en frodig gammel-dyrket Egn. Den halve Snes Navne paa -sted er Stormands-gaarde fra Vikingetiden i Ringstedegnen, og Ringsted selv har efter Forfatterens Mening Navn efter en Kong Ring. Endelig er der 119 Navne paa -torp og en lille Gruppe paa -rød, men kun faa paa -bølle. Siden Dr. Ussings Artikel blev offentliggjort, har Mag. H. V. Clausens store almindelige Undersøgelse set Lyset i «Aarb. f. nord. Oldk.», som bør sammenholdes hermed og nedenfor er særlig omtalt. — Af *Folkemaal* har Dr. U. gennem Gaardejer Ingvor Ingvorsen i Ulstrup (Terslev Sogn) indhøstet mange gamle Udtryk, der endog for en Del har old-tidsmæssig Farve (Sorø 15). — *Egentlig Oldtidshistorie* driver Dr. Gudm. Schütte, der gennemgaar Himmerlands Navn og Saga (Aalb. 16), og henviser *Teutonerne* (foruden til Thy) til Sjælland (Vordingborgstens Thiuth og Navnet Tybjerg Herred), mens *Ambronernes* Navn skal leve i Ordet Amrum. En spøge-fuld Folkestudie over Sallingboernes Ejendommeligheder, holdt i en vel gemytlig Form slutter sig hertil (Skive 15). Til Sal-ling henføres Navnet *Sabalingjer* hos Romerne i d. 5. Aarh., og deres Gudetro og Landets Bebyggelse behandles. Som levende Minder findes Harre Herred, der skal have Navn af Offerlunden Hargæ, og sydøst herfor ligger Vium. Tilsvarende Helligdomme fandtes i de øvrige Herreder. — Jevnføres kan Sv. Aakjærs Studier over *Fjends Herred* (Skive 16). Under Henpegen paa de Sophus Müllerske Højrækker viser Aakjær, at ogsaa *Ting-høje* ligger ved Vejene og han bestemmer Fjends Herreds oprinde-lige Tingsted til et Sted mellem Smollerup og Stoholm. Ved Tastum, som skal indeholde Navnet Thor, laa *Oldtidshelligdommen*, og Bor-riis ved Sparkjær skal indeholde Ordet *Borg* (Borghus). — Til Overgangen mellem Oldtid og Middelalder føres vi af Mag. Thomas Bang, der en for en gennemgaar *Nordfjyns hellige Kilder* (Odense 16) med omhyggelig Anførelse af den tilhørende Litte-ratur, ogsaa den utrykte. Mange af vore Sundhedskilder, som gaar tilbage til hedensk Tid, er sikkert aldrig bleven anerkendte af Kirken. Vandet maatte vel føres til andre Steder, men ikke bringes under Tag, da det saa mistede sin Kraft, og Karret, hvori det østes, maatte være ubrugt og knustes efter Benyttel-sen, saa at man t. Eks. ved Regisse Kilde i Frørup endnu kan

opgrave Skaar i Læssevis¹⁾. — Fra denne Egn af Danmark er ogsaa Glavendrup *Runesten*, hvis nyere Historie siden dens Fund i 1806 af Vedel Simonsens Forvalter skildres af Rasmus Nielsen (Odense 16). I de sidste Aar har et Selskab købt en Lod omkring det fredlyste Stykke til Folkemødeplads, saa at Fortid og Nutid her paa en smuk Maade forenes.

Bidragene til vor Middelaldershistorie i Aarbøgerne er ikke mange. I første Række blandt disse staar Thomas Bangs Fremstilling af *Roskilde Domkapitel i Middelalderen* (Kbhvn 15). Da Forholdene her var ret normale for alle danske Domkapitler, er der Anledning til at give et nøjere Referat deraf.

Kapitlet omfattede den Gejstlighed, der var knyttet til Bispem og Domkirken; det raadede og hjalp Bispem, læste Messer og underviste Præster. Det kan forfølges tilbage til 1074, og indtil 1400-Tallet havde det Ret til at vælge Bispem og sine Embedsmænd. Det bestod af tre Klasser: Prælater, Kanniker og Vikarer.

Blandt Prælaterne var Dekanen Nr. 1, han ledede Kapitlet og bestyrede dets Pengesager. Dernæst fulgte Provsten, som havde den indre Forvaltning, og som nævnes første Gang 1135. Den tredje var Ærkedegnen, som havde de juridiske Forretninger og ligesom Dekanen nævnes første Gang 1225. Endelig oprettedes 1315 Kantorstillingen; han havde Messelæsningen og Sangen under sig.

Disse fire var ogsaa Tilsynsmænd ved Stiftets Kirker, og de tre første havde oprindeligt hver sit Sysse under sig. Kannikerne delte Arbejdet i Koret, deltog i Processionerne og havde med Styrelsen af Stiftsgodset og Domkirken at gøre. Ved Bispens Dødsfald eller naar han var borte, overtog de hans Forretninger. »De evige Vikarer« gjorde — i Modsætning til Korvikarerne, en Slags personelle Kapellaner hos Kannikerne — Tjeneste ved de særlige Altre rundt om i Kirken uden for Koret og »havde saa at sige deres Menighed blandt de afdøde«. De dannede et særligt Kollegium under en Prior, og holdt ligesom Kannikerne de saakaldte »Aartider«. I alt var der vel ca. 100 gejstlige ved Domkirken.

I Begyndelsen af det 12te Aarhundrede ophævedes Kannikernes fælles Bolig og Bord, der indførtes efterhaanden en Avancementstige blandt Kanonikaterne. Men til Gengæld be-

¹⁾ Om Bø Kilde paa Bornholm og det tidligere Trefoldighedskapel ved samme skriver Overretssagfører Joh. Bulmer (Bornh. 15), der ogsaa skildrer Sognets Skovrigdom i ældre Tid og dets »Bondeborge«.

grænsedes Valgretten til de højere Embeder; ligesom ved Bispedømmet vilde Paven i det 15de Aarhundrede ogsaa udnævne Dekanen og de øvrige jevntstillede Embeder, ja allerede et Aarhundrede før udpegede han mere og mere Kannikerne. Det varede ikke længe, før ogsaa Kongen greb ind, og han blev i Middelalderens Slutning en langt farligere Modstander end det fjerne Kirkeoverhoved.

Nu er der kun faa Minder tilbage om det gamle Domkapitel. Endnu staar dog i Koret de gamle Kannikestole og det Skab, hvori Arkivet bevaredes, som selv brændte ved Kbhvns Ildebrand 1728.

Man maa ønske, at lignende Skildringer af middelalderlig Kirkeadministration maa finde Plads i de kommende Aarbøger.

Af andre Bidrag til middelalderlig Historie skal endnu anføres Førstelærer Storgaard-Pedersen: *Tvis Kloster* (Ringkøb. 15), der supplerer Linds ovennævnte Artikel ved Meddelelsen om, at Arnika, Perikon og Salvie vokser vildt paa Klostertomten, og paaviser, at der har været støbt Kirkeklokker ved Klostret. Klosterbygningerne er blevne stærkt mishandlede, endnu 1889 nedreves Kirken, hvis Østmur stammede fra Klostret. — Som Indledning til en arkæologisk Undersøgelse (der her forbigaaes) om *Borgmester Mogens Truessøns Badstue* (Præstø 15), som stammer fra 1484, giver Museumsinsp. Hugo Matthiessen en Overblik over Badstuelivet i Middelalderen og Badstuerne i vore forskellige Stæder, nemlig København, Roskilde, Horsens og Aarhus, samt adskillige i Skaane og paa Fyn med omliggende Øer (Badstuestræde o. a. Gadenavne). Den ovennævnte i Næstved var den tredje i Byen i det 15de Aarhundrede.

Fra det første Aarhundrede efter Reformationen stammer den lange Række *Hekseprocesser*, som Postmester C. Klitgaard med stor Flid har samlet fra de forskelligste Tingbøger og offentliggjort (Hjørring, Aalborg, Randers og Skive 1915; se ogsaa Jeppe Aakjær i Skive 15 om en Heks fra 1686). Klitgaard viser, at det drejer sig om ligefremme Epidemier, der strakte sig lige til 1722, da Befolkningen i Salling brændte en Heks; fra 1686 skulde dog alle Landstingsdommene for Højesteret, hvilket lagde en Dæmper paa Udskejelserne. Ejendommeligt er det, at man ogsaa har Eksempler paa, at Mænd blev brændte (Gjøl). Sagerne florerer dog navnlig paa Overgangen mellem det 16de og 17de Aarhundrede; i 1611 var der saaledes en stor Hekseproces i Aalborg, som smittede kraftigt i Omegnen. Det drejer sig aabenbart om Tilfælde af Hysteri, ganske vist parret med en udpræget Herske- og Havesyge, da

man møder mange Sorter Troldkvinder lige fra de uskyldige til de »vitterlige Hekse« : onde Kvinder, som ønskede at gøre Fortræd. Et saadant, særligt uhyggeligt Eksemplar er den bekendte Adelsdame Christence Krukow, som ikke er til at standse i sin Virksomhed; hver Gang hun med Nød er sluppet ud af Klemmen, begynder hun straks paa en frisk. Hun og hendes Fæller vilde »dele den Lykke«, som de tog fra Byens Borgere, og de maa, naar man ser hen til deres Hensigter, betragtes som rene Skadedyr. Ikke uden Grund siger Forfatteren om denne Kategori: »Deres Skæbne var derfor velfortjent under Hensyn til Datidens hele Retspleje«. Men navnlig naar man kommer ud paa Landet, møder man ret beskedne Forbrydelser; den almindeligste var her at kærne i rindende Vand i Dimmelugen for at røve Folks »Konytte«, og i mange Tilfælde drejer det sig om helt uskyldige Stakler, der blev udlagte som Hekse, naar en Besætning døde bort, eller en Ko ikke vilde malke. Procesakterne indeholder mange Ejendommeligheder (»Fødsel« af Voksbørn, Breve i Pose under Armhulerne, Begravelse med tre Græstørv paa Hovedet), men Gennemgangen af de mange Retssager er ganske trættende. Det havde vel været mere formaalstjenligt, om de var bleven underkastede en Bearbejdelse af Udgiveren, saa at de fælles Træk var bleven samlede, og der var føjet lidt Statistik til. — Om beslægtede Emner skriver Severin Christensen: »Poul Fryd«, *Spøgelsepræsten fra Rubjerg* (Hjør. 15), et morsomt Eksempel paa Sagdannelse, thi i samme Tidsskrift for 1916 oplyses det, at man lige til vor Tid har troet paa, at han spøgede i Præstegaarden. Poul Frijs, der var født 1671 og var Præst i Rubjerg 1704—1744, belyses nu gennem Uddrag af Tingbøger samt den gejstlige Rets- og Skifteprotokol fra Herredet og viser sig da at have været en ubesindig og voldsom Mand, der ofte havde Sager for Domstolen og som Regel tabte dem. — Det 19de Aarhundrede tilhører »Seersken og Sandsigersken Maren Bjørn« (skildret af Pastor Hans Kau i Vejle 15); hun var født 1803 i Borris Sogn, og da hun 34 Aar gammel var bleven gift til Lindeballe, sad hun i en stor Virksomhed med at spaa i Kaffegrums lige til sin Død 1872. »Der skal selvfølgelig god Villie til fra begge Sider, for at der kan fremkomme et Resultat, det er da nemt at forstaa«, tilføjer Forfatteren og lader saaledes skinne igennem, at man dog havde ændret sit Syn noget paa dette Forhold siden det 17. Aarhundrede. —

Fra Overtroen er der kun et lille Skridt til *Kvaksalveriets* Verden. Stud. Kai Uldall meddeler »en gammel fynsk Lægebog

eller Cyprianus« (Odense 16), som stammer fra Tiden 1800—1810; største Dele er gamle Husraad, men andet er hentet fra trykte Lægebøger, og enkelte ældgamle Trylleraad møder os ogsaa (saaledes til »at dölle Ild«). — Lærer Møller-Græsdals Afhandling »De kloge Koner i Vesthimmerland« (Aalb. 16) behandler Dynastiet Maren Honning i Vindblæs, som virkede gennem fire Slægtled: Bedstemoder, Moder, Datter og sidstnævntes Broderdatter, som endnu opretholder Traditionen. Skønt lidet kritisk giver ogsaa denne Opsats Bidrag til Folketroen og supplerer Læge Carøes mange værdifulde Skildringer af Kvaksalvere. — En saadan har sin Plads i Svendb. 16: »Anna Jønsdotter. Den svenske Mirakelpige paa Valdemarsslot 1839«, og Carøe skildrer her en skaansk Bondepige, over hvem selve vor Kongefamilie synes at have holdt en beskyttende Haand, og som af Baron Juel-Brockdorff kaldtes til hans Datters Sygeleje. Hertil strømmede saa en Mængde syge fra hele Sydfyen, paa en enkelt Dag 200. Bondepigens Virkemidler var Haandspaalægning og Fremsigen af nogle Vers (»som en Engel havde lært hende«), derhos »nogle hjertestyrkende Draaber«, Troldrøelse etc. Over for Baronessen desuden »den magneliske Kur«, som hendes Fader paastod havde hjulpet. — Om en Kollega af Lavet har Læge Carøe skrevet i »*Roskildetægen Henrik Preussmanns Domfældelse 1653*« (Kbhvn 15); han var fra Osnabrück og mistede sin jus practicandi for at have voldt et Barns Død ved fejl Behandling. Paa en saadan Domfældelse kendes kun eet senere Eks. ved Højesteretsdom 1820. — Endelig skal nævnes Læge A. Krogs fortjenstfulde »Omrids af Lægevæsenet i Ringkøbing Amt indtil 1915« (Ringk. 15), der som Indledning til en Embedsetat fortæller Lægevæsenets Historie fra 1775, da man fik den første statsansatte Læge, mens saadanne fandtes i Viborg og Ribe Amter fra d. 16de Aarhundrede. Derimod var der tidligere Bartskeerere i Holstebro og Ringkøbing, Stadskirurger, som havde en haard Konkurrence med Kvaksalvere. Man maa haabe, at den Art Embedsetater ogsaa vil fremkomme i andre Amter og omfatte andre Arter Embedsmænd, da Erfaringen viser, at de er vigtige Hjælpemidler ved historiske og personalhistoriske Detaljundersøgelser.

Naar man vender sig til den egentlige *Agrarhistorie*, er der Grund til først at pege paa et vigtigt og hidtil lidet benyttet Hjælpemiddel til det 18. Aarhundredes Historie. Ved Forordning af 25. Juni 1735 paalagdes det Stiftamtmandene at udsende Relationer om de økonomiske Forhold i deres Amter, og 8 Aar senere fik Sekretæren i danske Kancelli E. J. Jessen, der

havde fattet den Plan at udgive en dansk-norsk Landbeskrivelse, Tilladelse til at rette 33 Spørgsmaal (nu ogsaa om historiske og arkæologiske Emner) til de samme Embedsmænd og til de privilegerede Jordbesiddere. Jessen fik forøvrigt aldrig det indkomne Stof bearbejdet, og uafhængigt heraf samlede siden Pontoppidan Stoffet til sin »Atlas«. Den første Samling Besvarelser findes i Kommercekollegiets Arkiv i Rigsarkivet, den anden i det kgl. Biblioteks Haandskriftsamling, men der er store Huller i begge Serier. Heldigt er det da, at de til en vis Grad kompletterer hinanden, idet de jydskes Indberetninger er bedst bevarede i Rækken fra 1735, medens Samlingen fra 1743 er stærkere for Fyns Vedkommende.

Af den første Række har nu Protokolfører Chr. Christensen offentliggjort den vendsysselske (Hjørr. 15—16), og Student Uldall den fra Vestfyn (Odense 16) (dog efter en Bearbejdelse), medens Uldall tillige meddeler Amtmand Adellers Indberetning fra 1743 om Nyborg Amt (Svenb. 16). Herhen hører ogsaa Herredsfoged Dorschæus' Beretning om Skive og Salling 1735 (Skive 16), og de to Skildringer af Hindborg Herred (Skive 16) og V. Tørslev og Svenstrup Sogne (Randers 15), som ligeledes hører til 1743, er aabenbart Besvarelser af Jessens Spørgeskema. Tager man hele Materialet under eet, maa det siges at give et fortrinligt Billede af disse Landsdeles Tilstand paa Kristian VI's Tid, men det maa rigtignok tilføjes, at dette Billede er meget mørkt (jfr. Side 52). I Vendsyssel er Stude- og Hestehandelen i stærk Tilbagegang, og Skovene udgaar. Der er 79 Hovedgaarde, men de fleste er forgældede, og Bondens Tilstand er ubeskrivelig slet; hans Varer er $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{2}$ Gang lavere i Pris end før, og samtidig er Følkelønnen høj. Folkene røgter med Tobakspiben i Munden, og der er store Debaucher med Brændevin. Ingen vil derfor fæste Gaarde, og Amtsforvalter Hauch opfordrer til at tvinge de unge Karle til at tjene for Kost og Løn, altsaa et nyt Stavnsbaand. (Her møder vi Tjenestekarlespørgsmaalet, der sikkert hidtil har været altfor overset ved agrarhistoriske Studier). Indsidderen faar derfor i Høstens Tid dobbelt saa høj Løn, som tidligere for hele Aaret. Heller ikke Kvinderne vil tjene. Ejendommeligt er det at se, hvor megen Vævning der er i Hjørring; Bondepigerne foretrak at søge til Industrien frem for til Landarbejdet. Naturligvis gaar under disse Forhold ogsaa Købstæderne tilbage; Tolden i Fladstrand sank fra 1722 til 1733 til under det halve, og Bønderne kunde i Almindelighed ikke sælge Korn. Fra Skive hører vi de samme Klager: Byen er i Tilbagegang, og Salling er i Tilbagegang; der er for mange

Herregaarde, og Bønderne opgiver Ævret. Ved Kyndelmisse er hans Lade tom. Samtidig roses dog Sallingboen for Trofasthed og Stadighed, men han er for konservativ. Ogsaa fra V. Tørslev møder os den samme Ros: Bønderne er ikke som de sjællandske fortrædne mod fremmede, og der er her Fremskridt; »man hos mange af dem ikke meere finder den gamle Eenfoldighed og Bondetaabelighed«. Denne moralske Fremgang formaar dog ikke at høde paa det iøvrigt saa uhyggelige Indtryk. Paa Vestfyn er Billedet ikke forskelligt: »Agerbruget kan her ellers ikke forbedres«. Kornpriserne er lave, der er paa Einsiedelsborgs Gods Gødningmangel, da Almuen ikke kan holde Kreaturer nok, desuden volder Tjenestefolkproblemet ogsaa her Vanskeligheder. Bønderkarlene gifter sig tidligt, lejer Huse og ligger paa egen Haand. De samme Debaucher med Tobak og Brændevin som i Vendsyssel. Af Købstæderne staa Odense forholdsvis bedst (7—800 Indbyggere!), og selv her er der Tilbagegang, da man ikke mere som i gamle Dage selv henter sine Varer fra Spanien, Frankrig, England, Holland, Riga og Königsberg, men i Stedet lader Lübeck og Flensborg hente dem og høre dem ud. I Omegnen af Middelfart opkøbte Gaardmænd og Husmænd alle Varer ved Landprang og afsatte dem i Fredericia. Lidt bedre var maaske Tilstanden i Sydfyen, skønt Adeler klagede over Skovenes Tilbagegang, Jordernes Udpining ved den stadige Havedyrkning, Nedlæggelsen og Besaaningen af Frugthaverne, men han føjede til, at der ikke var nær saa mange Husmænd her som paa de sjællandske Godser, og han roste Befolkningen for Arbejdsiver og Spar-sommelighed, Ærbødighed mod overordnede, Tjenstagtighed og Trofasthed. De samtidige Præster i Sydfyn udtaler sig dog langt bitrere om Dumbhed, Intrigantthed, Dovenskab og Hævn-gerrighed, dog galdt dette maaske særlig om Tyendet.

Der er vel næppe Tvivl om, at vort Landbrugs Tilstand aldrig har været saa slet som henimod det 18. Aarhundredes Midte. Gaar vi herfra henimod vor Tid, bliver Billedet stadigt lysere, men det samme gælder, hvis vi fortsætter den modsatte Vej, der jo navnlig har historisk Interesse. Først vil vi dvæle ved Spørgsmaalene om *Landsbyernes Anlæg* og *Jordernes Drift*, og Aarbøgerne giver mange Bidrag til Besvarelse heraf. Redaktionen af »Vejle Amts Aarbøger« har i de sidste Aar ligefrem gjort sig det til Regel at meddele Gengivelser af *Bykort* fra Matrikelarkivet, og dette burde i høj Grad lokke andre Redaktioner til Efterfølgelse. 1915 fik man Planer over Trelde, Børup og Bramdrup fra Udskiftningstiden 1771—1821 (dog ikke

over Bymarkerne); hertil kom et gammelt Kort fra det kgl. Bibliotek over Kolding Rytterdistrikt c. 1720. Tillige gøres der opmærksom paa de upublicerede Kort samme Steds over Antvorskov, Tryggevelde, København, Frederiksborg, Kronborg og Vordingborg Rytterdistrikter. 1916 gengaves Bykortene fra Egved og Ødsted Sogne fra 1773, og de sammenlignedes med tilsvarende fra 1821, der viste, at mange Gaarde i Mellemtiden var udflyttede, og at til Gengæld en Række nye Huse var opstaaede. Som yderligere Illustration tilføjedes to Indberetninger fra Præsten Knud Storm til Biskop Bloch i Ribe 1766 og 1768, hvoraf man ser, at Gaardene som Regel var Bindingsværk med Lervægge, og at det tidligere Ryttergods ejedes af Bønderne. Men til Trods for Selvejet var Kaarene ikke gode. Jorden brugtes i 6 Aar og hvilede derpaa i 6 Aar; paa Grund af Egnens Skarphed gav Rug kun 4, Havre endog kun 2—3 Fold. Da Konge- og Kirketienderne nemlig var solgte, og Bønderne maatte yde dem i Kærven, gik Foderet bort, hvoraf fulgte, at Besættingerne svandt ind, og Gødningen forringedes, saa at endelig ogsaa Avlingerne gik tilbage¹⁾.

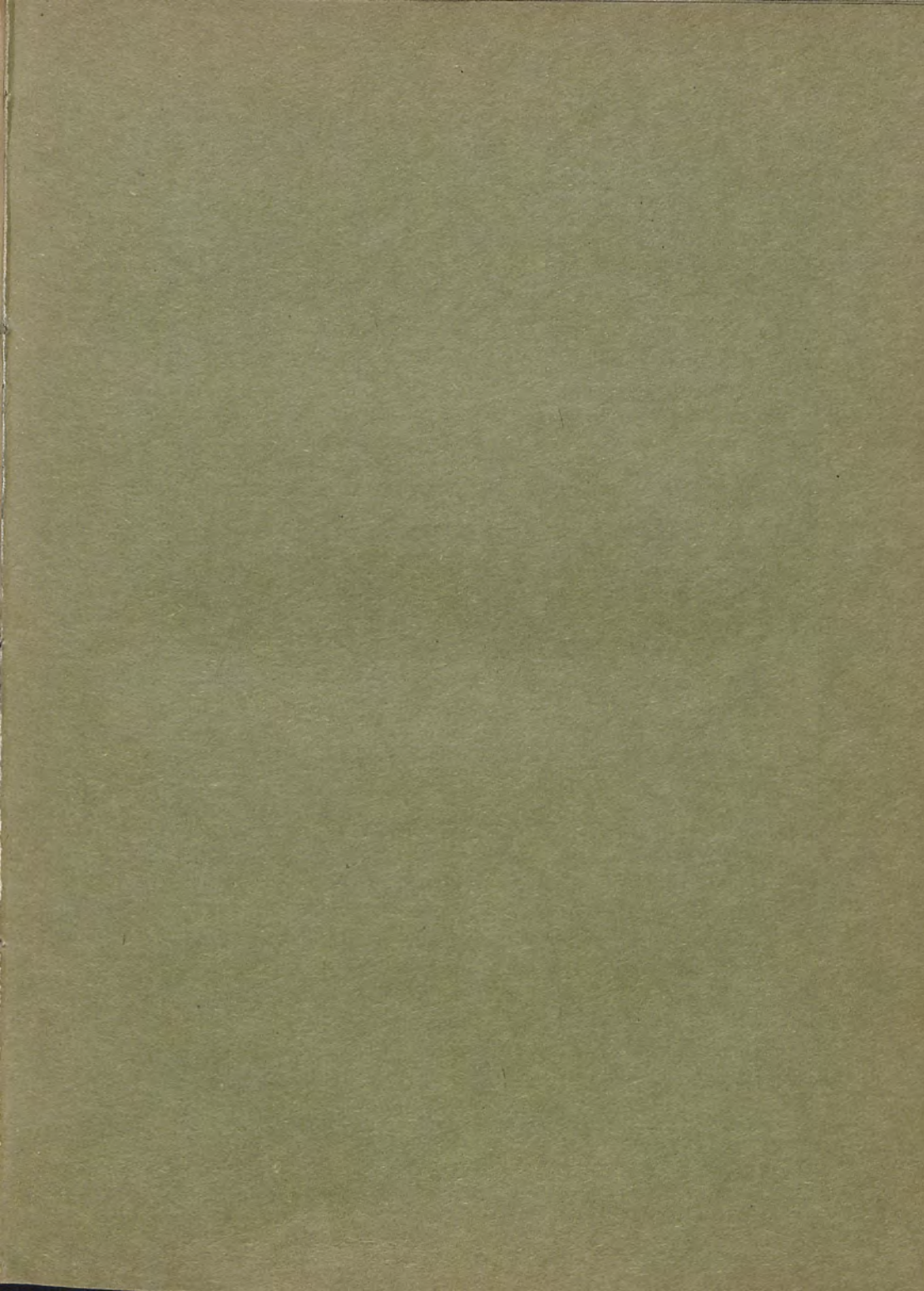
Udskiftningskortene er ogsaa benyttede for Silkeborgegnen af Edv. Egeberg i hans Skildring af *Linæa Sogns Byer* (Aarhus 15); Forfatteren har ligeledes gennemgaaet Lensregnskaberne og optegnet ikke blot Gaardenes oprindelige Navne, men ogsaa gamle Agernavne. Linæa selv var en udpræget »Ringby« med en Del Huse liggende under Gaardene. Disse var firlængede med smalle og lave (9 × 3 Alen) Bygninger af Egebindingsværk med »jordgravne« Stolper, og Tagene var tækkede med Straa eller Lyng. — *Jelling* er beskrevet af Seminarielærer Marius Sørensen (Vejle 16); Byen, der var den gamle Plads for Syssel- og Herredstinget, dannede oprindeligt et Parallelogram, som kun brødes af Højene, men desuden havde Byhyrden og Smedden deres Huse deri. Den førstes daglige Gerning skildres meget malende. — En særlig omhyggelig Skildring er Poul Bjerges af *Hodde og Tistrup* inde paa Heden (Ribe 15); den er godt underbygget med Tal. I Hodde var der 1688 16 Gaarde og 7 Byggesteder, og i Tistrup samtidig lige saa mange Huse som Gaarde (25 af hver Slags), og paa 24 Gaarde boede der 39 Familier. I Stedet for Trevangsskifte var der Rotering af Jorderne paa

¹⁾ Karakteristisk er det, at Fiskeriet i en Indsø laa til Koldinghus, men tor at slippe for at gøre Høveri med at fiske, havde Bønderne om Vinteren ført Grene ud paa Isen, saa at der om Sommeren ikke kunde drages Garn i Søen.

4—6 Aar, af hvilke 2—3 Aar var Hviletid; saa »ond« og »skarp« var Jorden. Men Stavnsbaand og Hoveri hvilede til Gengæld ikke saa tungt paa Befolkningen. — Før *Jerne Sogn* ved Esbjerg fortsætter Overretssagfører Arne Sundbo sine Skildringer (Ribé 15), der imidlertid ikke er fri for altfor dristige Slutninger (Boldesager sættes lig Baldersager og skal paa Grund af Navnet være bebygget efter Kristendommens Indførelse). Interessant er det dog heri at følge den stærke Udstykning af Gaardene navnlig i 1560'erne, og da man i det 17. Aarhundrede ophørte hermed, satte man flere Fæstere paa samme Gaard; lidt senere opræder den store Mængde Husmænd¹⁾. — Oppe i Randersegnen behandler Gaardejer Aage Sørensen i en vel-skreven Artikel (Randers 15) *Ommestrup* Hovedgaard, der fra at være adelig Sædegaard var sunken til i det 17. Aarhundrede at drives af Fæstere, samt de underliggende Bøndergaarde. Han viser, at man ikke maa overdrive Svenskekrigens Virkninger, thi i Følge Præstebereftningen laa ingen Gaarde øde 1661, og kun een Fæster var død under Krigen. Men ganske vist var der en stærk Tilbagegang i Landbruget, naar det sammenlignes med 1573, da Udsæden paa Hovedgaarden var 3 Gange saa stor, og Høavlen endog 10 Gange saa stor. Nu var der kun 10^{1/2} Td. Udsæd paa 13^{1/8} Td. Htk., og Skoven var 1665 sunken fra 200 Svin til 70. Gennem Resten af Aarhundredet vokser Ødegaardenes Tal, og 1690 havde 12 Gaarde tilsammen ikke større Besætning, end der nu kan ligge til 1 Gaard, ja en Gaard havde kun Loft over 3 af sine 8 Fag.

Vi har her for Jyllands Vedkommende fulgt en Række Landbrugsskildringer, især fra det 16. og 17. Aarhundrede. Men den ypperste Beskrivelse, som Amtstidsskrifterne har bragt, stammer fra Fyn og fra en adskilligt senere Tid, nemlig 1831. Præsten i *Dreslette* ved Assens, V. P. Seidelin, har efterladt en topografisk Skildring af sin Egn, der i Manuskript findes i Landsarkivet i Odense, men et Uddrag er udgivet af Pastor John M. Møller (Odense 16). Det kan her kun være Opgaven at henvise til denne værdifulde Kilde til vor Landbostands Historie i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede og at fremdrage enkelte Træk; iøvrigt maa interesserede henvises til selve Artiklen, der i høj Grad fortjener at læses. Her gives Kornpriserne fra 1651 og følgende Aar (stærkt synkende indtil

¹⁾ Af den nedenfor Side 74 meddelte Beretning om Præsterne i Øsøs, Vesløs og Arup Pastorat ser man, at Husenes Antal ogsaa her steg voldsomt mellem 1553 og 1690.

INDHOLD:

	Side
GUNNAR KNUDSEN: De danske Matrikler og deres Benyttelse ved historiske Undersøgelser.....	1
Nyt fra vore videnskabelige Institutioner (Notitser fra Museernes Verden).....	42
Anmeldelser (Arkæologi og Arkitektur i topografisk Tidsskrift-Litteratur 1915—16. — Historiens og Kulturhistoriens Hæst i Amtstidsskrifterne for 1915—1916 (Fortsættes) ...	46

Redaktionen modtager med Tak Meddelelser fra Provinsmuseer, dels om Nystiftelser og Nybygninger, dels om nye Kataloger, Aarsberetninger og om Erhvervelser af almindeligere Betydning.

»FORTID OG NUTID« udkommer med 4 Hæfter à 2 Ark aarligt og koster 2 Kr. pr. Aargang. To Aargange udgør et Bind. Det kan bestilles gennem enhver Boghandel. Bidrag til Tidsskriftet og Bøger, som ønskes anmeldte deri, bedes sendte til Professor, Dr. phil. Knud Fabricius, Maglekildevej 14¹, Kbhvn. V.

FORTID OG NUTID

TIDSSKRIFT FOR KULTURHISTORIE
OG LOKALHISTORIE

UDGIVET AF

DANSK HISTORISK FÆLLESFORENING

VED

KNUD FABRICIUS

FORENINGENS SEKRETÆR

UNDER MEDVIRKNING AF

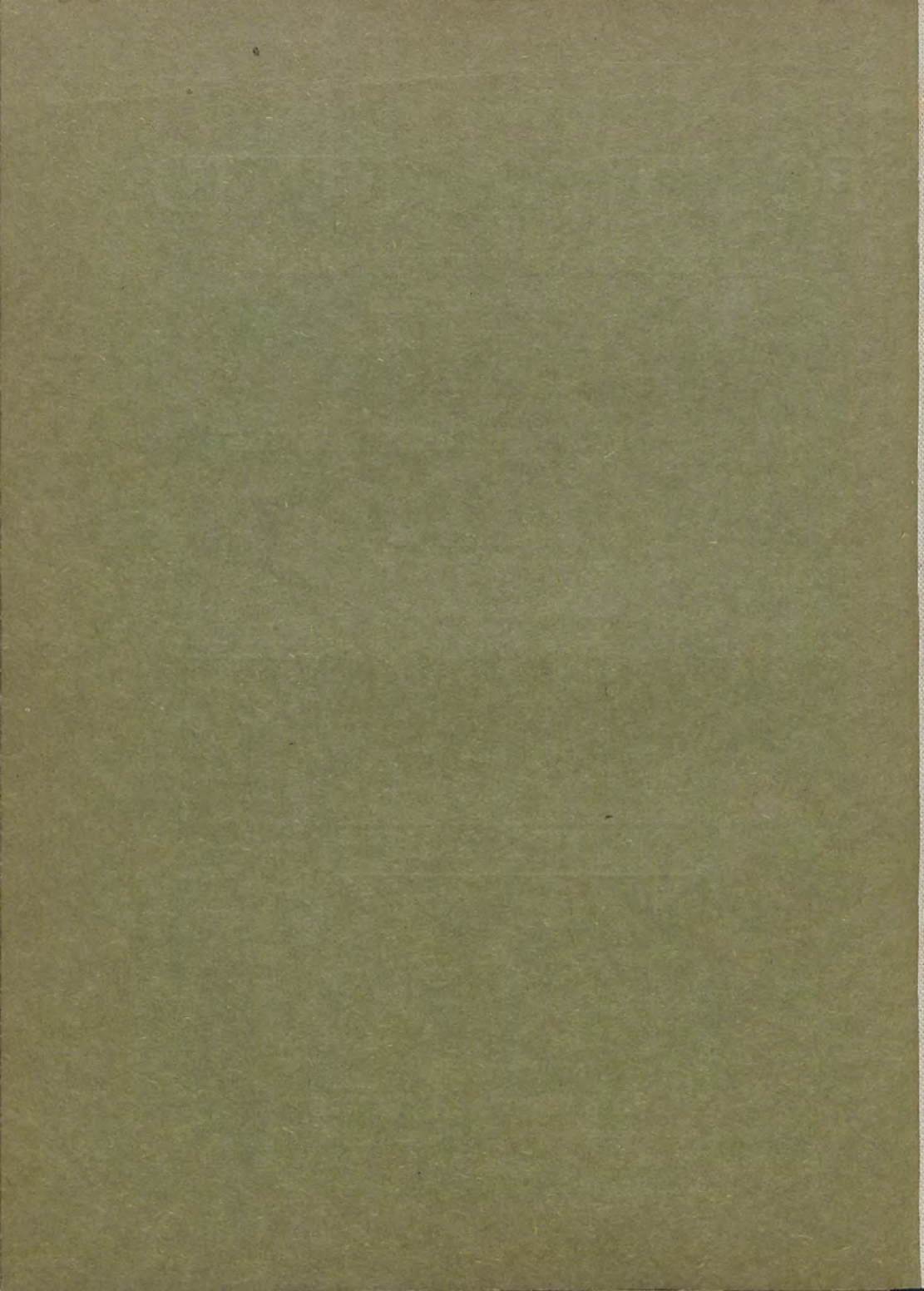
CHR. AXEL JENSEN OG JOHS. BRØNDUM-NIELSEN

ANDET BINDS 3^{DJE} — 4DE HÆFTE
(FOR 2^{DET} HALVAAR 1917)

KØBENHAVN
J. L. LYBECKERS FORLAG

TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE (AXEL SIMMEKLÆR)

1918

Krigen) og Tal paa dem, som bortreves af Pesten 1659—60 (91; det normale Tal pr. Aar var 6). De største Lodsejere i Sognet var baade 1664 og 1688 Hagenskov og Løgismose; Udsiftningen fandt Sted 1789, men var kun sparsomt forbunden med Udflytning før langt ned mod Forfatterens Tid. Hoveriforordninger gennemførtes henimod Aar 1800; Indfæstningerne var 1831 mærkeligt lave, og Tiendeforeninger ganske almindelige. Derimod klages der over Folkelønningerne, som i Løbet af 50 Aar var firdoblede¹⁾.

Fremskridtet var dog ikke saa stort, som man havde kunnet vente. Kløver og Kartofler var bleven indførte et Par Menneskealldre tidligere; Skov var ryddet, Vand afledet, og Mose udfyldt. Men Driftsmaade og Sædsifte var bleven uforandrede, som for flere Aarhundreder siden. Hjulplow brugtes endnu og nød Anseelse. Bonden var overordentlig konservativ og holdt sig til Smørproduktionen som den sikreste, skønt det var en daarlig og lavt betalt Handelsvare. Præsten maatte gaa i Spidsen med Helbrak, Mergling, bedre Sædfølge og Raps- og Hvededyrkning. Desuden skød Bønderne Skylden paa Hovningen, og denne var virkelig endnu saare trykkende paa Grund af Hovfolkenes stigende Vellevned. Men den jordejende Befolkning maa ogsaa bære sin Del af Skylden; der arbejdes efter Præstens Mening mindre, men soves mere end forhen, og der spises stærkt og ofte. Velstand gav sig Udtryk i Sølvure og Merskumspiber, men samtidig fandtes der ingen grundmurede Bygninger, og Straatag var den eneste Regel. Ogsaa om Haandværket gives interessante Oplysninger (60 Familier, heraf de 21 knyttede til Vævning), ligeledes om Bondebryllupper og andre Gilder, som forbigaas her.

Ikke meget senere i Tid er afdøde Folketingsmand Lars Dinesens Fremstilling af »en vestsjællandsk Bondegaards Drift for 70 Aar siden« (Holbæk 15), men den er holdt i adskilligt lysere Farver. Gaarden ligger paa Kulby Mark i Finderup Sogn og omfattede 64 Tdr. Land, delte i 8 Skifter, heriblandt et Aar Helbrak. Den Gang brugtes endnu Hjulplow og Træharve, først 1844 indførtes Svingploven. Udsæden var 1 Tønde pr. Td. Land, og i Almindelighed avledes 10—12 Fold af langstraaet Sæd, af Hvede en Gang 20 Fold. Smeden, Hjulmanden og Væveren »gjorde deres Dage« for Gaardmændene, mod at disse til Gengæld pløjede for dem. — Nu kommer desuden Op-

¹⁾ I Aalborgegnen var Folkelønningerne derimod 1818—19 lave, kun 20 Rdrl., men hertil kom 1 Td. Rug og Byg (Aalborg 16 Side 399).

gangstiden, der ogsaa har fundet sine Skildrere i Amtsaarbøgerne. H. Okholm beskriver *Ringkøbing Amts landøkonomiske Selskab* (Ringk. 16), som stammer fra 1820 og oprindeligt omfattede 27 Medlemmer, heraf dog ikke en eneste Bonde. En Forløber var det fynske Selskab, som var 10 Aar ældre. De ledende Kræfter var ofte Præsterne, som ved deres forbedrede Drift af Præstegaardsjorden og Haverne havde været Foregangs-mænd for Bønderne. Her var det Provst Krarup i Vejrum som var Føreren, og man vilde fremme Landbruget bl. a. ved Forsøg og ved Præmier for Husmænd. Der holdtes regelmæssige Møder hver anden Maaned, udenforstaaende kunde deltage, og det er smukt at se den Offervillighed og Idealitet, som prægede Forhandlingerne. Navnlig udmærkede Proprietær Tang sig ved sin Iver for Skolens Udvikling og for Forbindelsen med England. Man anskaffede enkelte amerikanske og tyske Plove, men Hjulploven vedblev dog endnu en Menneskealder at være Amtets eneste Plov (jfr. Fyen), og Præmiepløjninger vakte Sansen for god Pløjning. Man afbrændte Mosernes Overskorpe og saæde i Asken. Mergelen fulgte efter; den var gammelkendt (fra 1746), men frygtet og forefandtes desuden sjældent. Først i 40'erne blev den mere almindelig ved Skolelæreren i Sevels Virksomhed. Kalk brugtes ved Siden heraf, og i Tyverne foreslog Krarup nedpløjet Spergel. Ligeledes prøvedes Fiskehoveder, Guano, Benmel og fosforsur Kalk (fra 1857). Fodringsforsøg løb jevnside; Dyrkning af Hør prøvedes; kort sagt, Selskabet greb ind paa en Mængde Omraader. — Parallel med Ringkøbing Amts Selskab kan sættes den *Landvæsensskole paa Frenderupgaard* i Odsherred, som Skolelærer Schow i Grevinge fik oprettet 1839 (beskrevet af Pastor Petersen-Blidstrup i Holb. 1916). Meningen med den var, at den skulde føre Landhusholdningsselskabets Driftsmetoder ud blandt Folket, og Schow var vel egnet dertil; han havde Kultur fra Hjemmet og var baade en ivrig Skolemand og stærkt paavirket af Drewsens landøkonomiske Skrifter. Under kraftig Konkurrence af en Række Husmænd, som ønskede den forfaldne Frenderupgaard udstykket, fik han Rentekamret til at gaa med til sine Planer, og gennem Landhusholdningsselskabet fik han en let Plov til 2 Heste. Mønstredriften lammedes ved Gaardens Brand, og han mødte desuden Kritik, bl. a. i »Fædrelandet« (»ej skal være i Stand til at pløje en ordentlig Fure«, hed det om ham), men han holdt ud og knyttede til de praktiske Øvelser Forelæsninger om Aftenen for Karlene (over Agerdyrkningslære), samt Læsning, Skrivning og Regning. Men i 1848 krævede Biskop Mynster Ad-

skillelse mellem Lærestalten og Skolen, hvor Schow imens havde holdt Hjælpe lærer, og han maatte give Afkald paa den første (underviste til 1869, død 1880)¹⁾.

Om Landboernes Handel drejer sig Postmester Klitgaards Studie: *Den vendssyselske Skudehandel* (Hjør. 16), og et Supplement hertil giver for Thy S. Ditlevsen (Elsted) (Thisted 15). Fra Lønstrup, Løkken og Blokhuse kan denne Handel paavises siden 1632, dog var Skuderne i den ældste Tid norske, og først fra 1673 har man sikkert Bevis paa, at Beboerne selv sejlede til Norge (dog allerede 1665 fra Hanstholm og Klitmøller). Denne Virksomhed fortsattes til Næringsloven af 1857, og Klitgaard kan skildre den paa Grundlag af Handelsarkiv og Tradition fra sin egen Familie, der i mindst 5 Slægtled har ernæret sig ved denne Handel. Den var i stort set en Udveksling af Korn mod Tømmer, og Varerne angaves ved nærmeste Toldsted, hvorpaa en Strandrider inspicerede Udførselen. »Sand-skuderne« blev trukne ud i Vandet og ladedes paa et Par Alens Dybde, og der handledes om Efteraaret, naar Sæden var i Hus. De fladbundede eller meget runde Skuder rummede til 100 Tdr. Korn, ofte en meget uren Vare; en Prøve indeholdt 1802 kun 32% Rug. Hvem mindes ikke »Terje Vigen«? Eksport af tørrede Flyndere og Sild fandt ogsaa Sted, dog mere til København og (maaske) Hamborg; ligeledes indførtes Kakkelovne fra Norge. Med Købstæderne maatte Befolkningen føre en haard Kamp for at værne om sin Handelsfrihed; i d. 19de Aarhundrede sejlede man ogsaa paa England, men allerede før 1807 havde den thylandske Skudehandel kulmineret, mens den vendssyselske først gik tilbage fra ca. 1850. Saa sent som i 1908 stansede først den sidste Skude fra Løkken. Skudehandelen nød betydelig Anseelse, ved en Udskibning medvirkede jo ogsaa indtil 70 Mand, men ogsaa om romantiske Hændelser kan Forfatteren berette (f. Eks. Pengeskabet i Kjul).

Vor Landbefolknings daglige Liv er naturligvis et af de mest yndede Emner i de lokale Tidsskrifter. Kildebrønden *Kirkebøger* er statistisk bearbejdede af Lærer L. J. Dyre fra 1813 til 1907 (Kbhvn. 16); de viser, at Folk i ældre Tid ingenlunde blev gamle. Gennemsnitsalderen er inden for Perioden steget fra 54¹/₂ til 61¹/₂ Aar. Ægteskabsalderen for Mænd synker, mens den stiger for Kvinder. Ægteskabernes Antal aftager

¹⁾ Et tankevækkende Billede af Landmændenes Kaar efter 1814, da Priserne sank, men Folkeløn og Købmandsvarerne holdt sig, og Skatterne steg, giver »Grams Brev« (Sorø 15).

iøvrigt, og især gælder dette for Enker og Enkemænd. Først fra 1832 har Kirkebogen Vedtegninger om Ligsyn. Under Frederik VI var der Visitats hvert 10de Aar. — Fynske Kirkebøger fra Sandager ved Assens oplyser om Svenskernes Plyndringer efter Slaget ved Iversnæs (gengivne af Gaardmand Rasm. J. Jensen (Næs) i Odense 15); 8 Mænd i Sognet blev dræbte ved Svenskernes første Indfald, 3 af de allieredes Tropper, desuden bortførte Svenskerne 6, de allierede 3. — Egebjerg undersøger d. 18de Aarhundredes *Dødsboer* fra Linaa Sogn (Aarhus 16) og finder i dem en givende Kilde: Jernkakkellovne og Ure var sjældne, men Brændevinstøj almindeligt; pietistiske Bøger fandtes lige fra 1601. Heste-, Faare- og Svineholdet var stort, det sidste skyldtes de udstrakte Skove og Almindinger, derimod var der færre Køer. Der opgives adskillige Indfæstningssummer, og en Selvejergaard solgtes for 150 Rdlr. Derimod er Sædudbyttet ikke tilfredsstillende behandlet, man faar ikke at vide, hvor mange Fold Jorden gav. — Om »*Skelbreve* og Skeltrætter« (Ringk. 15) skriver Palle Fløe; heri bl. a., at man lagde Kul, Flint og Sinner (Jernahl) under Herredsskelstenene; et *Lavs brev* fra Sandager 1809 viser, at en Nabobys Bønder blev sat ud af Lavet (Odense); *Bydebrev* til Begravelse og Bryllup fra 1853 og 1854 meddeles (i Vejle 15), og et Bondebrev af 1683 (Laa-land 16) er fra en Mand, der har maattet forlade sin Gaard og nu maa have »*Skrifteseddel*« fra sin gamle Præst, før han kan komme til Alters paa det nye Sted. Vi faar Prøver paa »*Testimonier*«, korte Skildringer af en afdøds Liv til Oplæsning ved Begravelsen, forfattede i d. 18de Aarhundrede, i Reglen af Degnene (M. Skovbo i Odense 15). — Endelig er *Joh. Jak. Rincks Dagbog 1838* om hans Fødtur fra Mønsted til Spøttrup meddelt i Skivebogen 1915; Tastum Søs Omegn minder ham om Egnen ved Sodoma og Gomorrha, han skildrer Landbruget i Salling som langt tilbage (ingen Brak), og kun hos Nis Nissen paa Spøttrup glæder han sig, nemlig over de 200 Stude, »de smukkeste i Jylland«. Dog ansaa han det for givet, at Driften heller ikke her betalte sig, og at den kun blev holdt oppe ved Hoveriet¹⁾.

Som Afslutning paa Bøndernes Historie kan tages deres aktive *Kamp for økonomisk, kommunal og politisk Selvstændig-*

¹⁾ Sammesteds skriver Jeppe Aakjær en Biografi af Nis Nissen, hvis Navn endnu lever i hans store Legat til fem jydsk Latinskoler; han var en Bonde-søn, der var født 1771 (død 1848) og havde haft drøje Aar paa Spøttrup efter 1813.

hed, og ogsaa hertil giver Amtsaarbøgerne gode Bidrag. Seminarielærer Karl Rasmussen skriver om: Ole Villumsen og Vestenborg Bønders Frihedskamp (Laal. 15). Godset laa tæt uden for Nykøbing og var oprettet 1766 af Agent v. Westen, der havde drevet det i Vejret; Krongodstidens Restancer var opførte, saa at Vestenborg fra en Købesum i 1766 af 53000 Rdlr. i 1807 var steget til 300000. Men paafaldende mange Gaarde havde i Løbet af denne Tid skiftet Fæstere, og Hoveriet var blevet stærkt forøget, saa at v. Westen var bleven grundig forhadet. 1790 nægtede Bønderne at gøre Høstarbejde, og den nye Ejer (fra 1778) Thestrup tilbød da at sælge Gaardene. Men Kampen om Salget varede i 17 Aar. Sagen var, at Kongen kom Bønderne i Forkøbet og selv overtog Godset 1791, skønt Chr. Reventlow paa Rentekammerets Vegne havde lagt hele Salget til Rette for Bønderne, saa at 9 Byers Beboere skulde købe Godset under eet og i Løbet af 8 Aar udskifte det; Skovene skulde stilles under Rentekammerets Styrelse, og ingen Gaard maatte sælges videre, før den var tilbudt Husmændene og det unge Mandskab (der var 83 Huse paa 74 Gaarde). Ogsaa Husmændene fik Ret til at købe deres Huse. Efter at dette var strandet, begyndte altsaa Kampen paa ny fra Bøndernes Side, denne Gang mod Kronen; Ole Villumsen rejste 22 Gange til København og tilsidst opnaede han ved personligt Møde med Kronprinsen Selveje for Bønderne i Stedet for Arvefæste. Men da Staten nu solgte (1807), havde den tjent 100000 Rdlr. paa Forretningen.

Om en noget senere Tid handler N. Olesen Hulsteds Artikel: *Stænderforfatningen* og dens Gennemførelse i Ringkøbing Amt (Ringk. 15). Amtet bestod 1834 af to Valgdistrikter; i det første var der 74 valgbare og 488 Vælgere, hvoraf 92% stemte (paa Ole Kirk), i det andet stemte 88%. Derimod var Købstadvælgerne noget mindre ivrige. Man valgte allerede denne første Gang Bønder. Iøvrigt handler Afhandlingen om Ole Kirk og hans Virksomhed (Tiendekornet og Ophævelsen af Tiendelvangen). Interessant er navnlig Fjelstrups Forslag om at sætte en Grænse for Antallet af Husmænd i Fæstehuse. — Om Stænderne i Virksomhed handler P. A. Petersen: *Stænderdeputeret*, Sognefoged Christian Petersen, Karlslunde (Kbhvn. 16). Denne Mand, der var født Københavner, men havde købt Karlslundegaard og ægtet en Bondepige, var dygtig og kundskabsrig og stod højest blandt Bønderne i Roskilde Stænderforsamling i Fyrreerne, var ivrig for Arvefæste, Selveje og Højtidsofrets Afskaffelse, for Husmændenes forbedrede Stilling, en Landbohøjskoles Oprettelse og almindelig Værnepligt. Endelig havde han

en varm Interesse for den sønderjydske Sag. Her behandles ogsaa Spørgsmaalet om Stænderkomiteers Oprettelse, der foretoges af Regeringen, men mødte Modstand hos Bønderne, skønt de vistnok vilde have haft statslig Betydning. Dog, det Øjeblik kom, da »Almuevennen« skrev: »Han var god nok som Sognefoged Chr. Petersen, men mindre heldig som Kammerraad Chr. Petersen«, og han styrtedes 1847, skønt Beskyldningerne mod ham synes at have været uretfærdige († 1863 i Roskilde). — Et interessant samtidigt Eksempel paa *det nye Kommunalstyres* Virksomhed er meddelt af Erthøll-Nielsen i hans Skildring af Sogneforstanderskabet for Kongerslev-Komdrup, der oprettedes 1841 (Aalb. 16). Den ældste Forhandlingsprotokol viser 11 Medlemmer, hvoraf 3 var selvskrevne; man holdt 10 Møder aarligt og behandlede især Skole- og Fattigsager samt Vejvæsen. Gennem hele Virksomheden gaar en tydelig Stræben efter at højne Moralen: Man drøfter Brændevinsbrænding og ulovligt Krohold og appellerer til deres Æresfølelse, som driver dette sidste. Tillige indfører man et Sognebibliotek, indsender Begæring om Legestuernes Indskrænkning (til Herredsfogeden) og fremmer 1848 Oprettelsen af en almindelig Folkevæbning.

Saa kommer vi ned til *den frie Forfatnings* Indførelse i 1848, og Fernando Linderberg har biograferet et Medlem af den grundlovgivende Rigsdag, Kristen Larsen (Odense 15). Han var udgaaet fra et rationalistisk Gaardmandshjem, men den religiøse Bevægelse ved Ole Henrik Svane greb ham (om Svanes, Kristen Madsens og Skræppenborgs Virksomhed se Begrups nye Historie); fra den pietistiske Kreds gled han atter ind under Paavirkning af Grundtvigs »Søndagsbog« og stiftede et lille Læseselskab over denne paa Hindsholm. I Kommunalbestyrelsen blev han en Leder i Kampen mod Embedspartiet, og han valgtes efter Grundlovsforsamlingens Afslutning til Rigsdagen fra 49 til 55. Her sluttede Kristen Larsen sig til det grundtvigske Venstre, og han var naiv og rørende, udgød Taarer og skrev patetiske Breve til sin »Hulde, elskede Ane« i Hjemmet; svulstigkomisk er saaledes hans Skildring af den grundlovgivende Forsamlings Aabning. Som Smaamand uden aandeligt Særpræg har han dog sin Interesse som en Type paa de første læge Grundtvigianere. — Saa var der mere Tømmer i Peder Jensen (Estrup) (1815—95), der faar sin Skildring af J. V. Christensen (Sorø 15); en alvorlig og støt Fæstebonde fra Holbæk Amt, tidlig udviklet og følgende godt med gennem Hovedstadens Aviser, saa at han 24aarig var Medlem af Skolekommissionen og 1842 blev Sognefoged og Lægdsmand. Han er et Eksempel paa de

kongetro Bønder, men Bondecirkulæret 1845 vakte ham og aabnede hans Øje for Bondestandens Særstilling. Endnu stode han dog paa, at Kongen vilde hjælpe, blot han blev oplyst, men skønt han hele Livet igennem vedblev at være loyal Undersaat, gik han stadig til Venstre, var i 50erne meget ivrig for Fæstesagen, støttede i 70erne Oprettelsen af Zahles »Folketidende for Midtsjælland«, og var som skarp Modstander af Estrup 1883 Overbringer af Resolutionen fra Herthadalen til Kristian IX, ved hvilken Lejlighed han optraadte skarpt og bestemt. Samtidig hermed løb hans Virksomhed for Indre Mission, og ved sit Guldbryllup 1888 udtalte han sit Livsprogram. En af de støtte Bønder, »der i Middelalderen stod frem paa Ringsted Ting og talte mod de mægtige Høvdinger«. — I Holbækaarbogen 1915 har J. P. Jensen Høng fortsat sin værdifulde Beretning om Hans Jensen fra Kundby, en mild og fast Natur, der har Ære af sit trofaste Forhold til J. A. Hansen. Heri skildres dennes Brud med Gleerup 1855 og Lundeberggrundlovsfesterne i 50erne under Tryk fra Ministeriet Ørstedes Side. Da J. A. Hansen overbevistes om Kasseangel i Brandkassen og saaledes havde misbrugt sin »Honnørpost«, anklagedes Hans Jensen som Revisor, men frikendtes omsider for Højesteret 1884. Rørende er Beretningen om hans Møde med den syge J. A. Hansen efter Bedrageriets Opdagelse. »Mere ærlige og pligt-opfyldende Modstandere end disse (nemlig foruden Hans Jensen den i en foregaaende Aarvog skildrede Jens Gregersen) havde Herremændene og Embedsstanden ikke«.

Gaar vi uden for Bondestanden, møder vi ogsaa interessante Bidrag til *den øvrige Landbefolknings Historie*. Læge M. K. Zahrtmann fortæller i »*Hundemordet i Bolsker*« (Bornh. 15) om en Episode fra 1670, en af de voldsomme Æresstridigheder, der karakteriserer det 17de Aarhundrede. Præsten har kaldt Toldskriveren en »Rakker«, fordi denne har slaet hans Hund ihjel med en Stok, og vil lade sætte »Rakkerbaljen« for hans Dør. Men Præstens Vidner er falske; en af dem har med en Naal stukket Hul paa sin Finger og med sit Blod skrevet et Løftbrev om ikke at vidne mod Præstens Vidner. Præsten beskyldes ogsaa for at have ført skammelig Tale om Kongen. Dette afviste ganske vist Landsdommeren, men i Højesteret blev Spørgsmaalet taget op paany. Sagen endte med Præstens Dødsfældelse. — Et andet læseværdigt Bidrag til det 17de Aarhundredes Kulturhistorie er Højskoleforstander Povl Hansen (Vallekilde): »*Om Dorte Skov*, hendes Venner og hendes Fjender« (Laal. 16). Nævnte Dame var en tidligere Tjenestepige, som

var gift med den gamle Lave Eriksen Bille i hans andet Ægteskab. De var begge Skaaninger, men han ejede desuden Havrelykkegaard paa Laaland, hvor han var Landsdommer, 1679 beskyldes hun for at have talt ondt om Kongen for de mange Skatter og for Behandlingen af Griffenfeld, til hvis Slægt hun regnede sig. Højesteret frikendte hende dog. Efter Mandens samtidige Død kom Dorte i Strid med sine adelige Stedbørn, men fik, til Trods for at disse søgte at sværte hendes Fortid, dog 2000 Rdlr. og Gaarden til Enkesæde. Som Enke var hun, efter en Lejermaalssag med Kristian Schack, meget ivrig for at realisere sin Plan om et Ægteskab med en Hollænder van Sonsbech, men pludselig trak hun sig tilbage, og Sagen endte med en Proces. Hele denne Episode er morsomt fortalt, og den giver et ypperligt Billede fra Enevældens Tidsalder med de to borgerlige paa Adelens Ruiner og en Eventyrer som Mellemmand ved deres Elskovshandel.

I det følgende Aarhundrede levede Hører *Peder Hostrup* i Odense, hvis Brevveksling med den berømte Karen Brahe paa Østrupgaard har afgivet Stof til en Afhandling af Christine Reimer (Svenb. 15). Han sendte hende Bogkataloger og meddelte hende nyt (efter Aviser); han skrev ogsaa til hende Nytaars- og Fødselsdagsvers paa 3—4 Foliosider og besørgede Indkøb for hende. — Paa det gamle *Bustrup* i *Salling* boede længere ned i d. 18de Aarhundrede en Herremand af en ganske anden Art end Karen Brahe, Peder Schow; hans Sammenstød med Høybønderne, som efter Struensees Forordning af 20. Febr. 1771 havde megen Selvfølelse og nægtede at slaa og rive paa hans Eng, skildres af J. Aakjær (Skive 16). Straffene blev haarde, Anstifteren dømtes saaledes til Slaveri i Rensborg. — Derimod spænder Dr. H. L. Møllers »*Slægtshistorie fra Rodstenseje og Rantzausgave*« (Aarhus 15) over hele Tiden siden 1660 og omhandler det Adelsgods i Hads Herred, der opstod som Erstatning for »Bornholms Vederlag«. Særlig Interesse har dog Major Voss til Rodstenseje, der er Model for Baronen i Blichers »*Fjorten Dage i Jylland*«. — Paa lignende Maade giver Propr. Harald Kier i »*Bidrag til Skjoldmøses Historie*« (Svenb. 15), Pastor F. Fenger i »*Forpagtergaarden i Kværløse*« (Holb. 15)¹⁾, Karl M. Kofod i »*Lidt om Ladegaards Historie gennem 250 Aar*« (Bornh. 15) samt Godsforvalter H. Hansen i »*Hindsgavl Gods og dets Beboere*« (Odense 15) en Række, tidt ret detaljerede Oplysninger

¹⁾ Heri ogsaa Træk om Komponisten Weyse og om Thor Langes Moder.

om disse Gaardes Historie. — Af særlig Art er Mag. Andrups Popularisering af »Fortegnelse over *Gaunø Malerisamling*« (Præstø 16), der navnlig omhandler Otto Thott, som overtog Gaarden 1737 og var født Samler, ikke blot af Bøger, men ogsaa af Malerier, blandt hvilke mange bærer de største nederlandske Kunstners Navne. En særlig Betydning har endnu den historiske Portrætsamling, der skildres indgaaende af Forfatteren.

Sparsommere er Bidragene til vore *Landsbykirkers Historie*. Bjørn Kornerup fremdrager en Oplysning om Strø Kirkes Sammenstyrtning 1738 og aftrykker et Inventar fra 1764 (Frøborg 15); S. Christensen Sortfeldt beskriver Lyngby Kirke i Vendsyssel (Hjørring 16) og meddeler heri Kornpriser fra 1657—68; Chr. Søby aftrykker gamle Dokumenter om Nørre Borup Kirke i Nørhald Herred (Randers 16), bl. a. Kronens Skøde til Peter v. Sprechelsen til Dronningborg; Sagfører P. Eeg undersøger Indholdet af den bekendte Tavle i Harlev Kirke ved Aarhus, som omhandler »den skotske Kvinde paa Tjele«, Genete Craigen-gelt, og hendes Gaver af Jord til Kirken (Aarh. 15). Han kommer til det Resultat, at Tavlen er 200 Aar yngre end hendes Tid, og at ingen Jordbesiddelse kan paavises at have sin Oprindelse fra hende. Endelig giver Lærer Marius Hansen en ret fyldig Skildring af den 1898 nedbrudte Kirke i Erritsø (Vejle 15). I Kirken fandtes interessante Monumenter, bl. a. over Tordenskjolds Vaabenfælle Peder Grib († 1757); Forf. meddeler desuden Regnskabsuddrag over Kirkens Indtægter i Begyndelsen af d. 17de Aarhundrede, Fortegnelse over Stolestader 1687 m. m.

Mere faar vi at høre om Fortidens *Præster og Præstegaardsliv*. Pastor John M. Møller, der skildrer Fangel Sogns Præstehistorie (Odense 16), fremdrager ogsaa nogle middelalderlige Præstersiden 1343. — Kunstmaler Johs. Malling giver ligeledes Oplysninger om middelalderlige Kirkeforhold, nemlig Hundslund Kirkeværgers Drab af deres Præst, Provst Ugot d. 1. Novbr. 1283 (Aarhus 15). — Lærer Novrup beskriver en Strid mellem Præsten i Alslev-Hostrup (ved Varde) og Jørgen Munk til Vissebjerggaard om Anneksgaarden i Hostrup, der var en gammel Præstegaard. Striden begyndte 1572 og fortsattes med stor Bitterhed ind i det følgende Aarhundrede (Ribe 16). — Præsterne i Nordby paa Fanø efter Reformationen behandles af Overlærer Holger Poulsen (Ribe 15); Befolkningens aandelige Tilstand var meget ringe, før Mag. Brasen (1698—1735) fik »Menigheden omstøbt i en anden Form«. — Det nærliggende Mandø Præsteforhold er skildrede (stds.) af Pastor Michael Mikkelsen; man

faar her navnlig et nedtrykkende Indblik i Præsternes usle Kaar. Indtægten var under Kristian IV 2^{1/2} Td. Korn, og da den var bleven lidt forbedret, kom Stormfloden 1634 og ramte Præsten haardt. — Fra d. 17de Aarhundredes Slutning findes en interessant Artikel af Generalltn. A. Tuxen: »En Præstegaard i Himmerland og dens Beboere ved Aar 1700« (Aalb. 16). Præstegaarden er Kornum, og Præsten Peder Lorentzen Tuxen; Billedet, som tegnes ved Hjælp af hans Skifte, danner en glædelig Modsætning til de ovenfor anførte Skildringer af Strid, Fattigdom og Uvidenhed, selv om der ikke her er Tale om egentlig Velstand. Præstegaardsjorden dreves i 8aarig Rotation; der fandtes 7 Malkekøer, 4 Kvier, 1 Kviekalv, 7 Studnød og 38 Faar. Familien omfattede 13—14 Børn, Huset bestod af 4 Værelser, deriblandt Gæsteværelse. Her er Brygger- og Brændevinskedel (paa 82 π Kobber og vurderet til over 15 Rdlr.), Tetøj og Service af Tin, mens der kun findes lidet Sølvtoj (for 44 Rdlr.). Mærkeligt nok nævnes heller ikke nogen Væv. Paa Væggene er der adskillige Skilderier med bibelske Motiver; Præstens Bibliotek bestaar af 50 Bind, heraf 32 paa Latin og 9 paa Tysk, men underligt er det ikke at møde nogen Oldtidsforfatter, derimod Danske Lov, Peder Jespersens Ligtale over Niels Juel og Spensers Værker. Der var god Undervisning i Sognet og flittig Omgang med Nabopræsterne. — Fra Nordjylland stammer i det hele ikke faa Bidrag til denne Tids Præstehistorie. N. Sødborg (Vesløs) behandler Præsterne i Øsløs, Vesløs og Arup Pastorat (Thisted 15). Provsteretsprotokollen melder om, hvorledes Præsten 1678 lod Degnen og to Mænd i Skriftestolen notere, hvis Tilhørerne viste »Trosighed mod Guds Aand«, og 1706 var det atter galt fat med Menigheden. Men Præstens økonomiske Tilstand var her en lignende som i Kornum; han havde 9 Børn; i Huset fandtes et stort Bibliotek, mange Billeder (bl. a. af Luther og Melanchton), derimellem ogsaa gamle Nederlændere, og et Clavicordium. Besætningen var 8 Heste, 12 Stude, 13 Køer og Kvier og 13 Faar. — Niels Hald beskriver Præsterne i Hammer, Horsens, Sulsted og Aistrup i Kær Herred mellem 1536 og 1760 (Aalb. 15). Fra Reformationstidens Velstand, da en Præst ejede 18 Bøger, og hans Eftermand kunde laane Penge ud (1577 kunde forøvrigt en Tingmand huske 6 Præster i de sidste 70 Aar), kommer vi gennem Nedgangen under Kejserkrigen og de følgende Aar, da Præsten ligger i Strid med Menigheden om Offer, til Henrik Stampe mellem 1675 og 1710, der i lige Grad gør sig bemærket ved Dygtighed og Velstand.

Det er dog først i d. 18de Aarhundrede, vi faar virkeligt

Røre inden for Præstestanden og kan tegne Profiler af de betydeligere Personligheder. Edv. Egeberg har gennemgaaet *Biskop Brorsons Visitatser* (Ringk. 15). A. D. Jørgensen havde talt om Strænghed og Myndighed, parret med Kærlighed, ved hans Tilsyn; Egeberg finder kun den sidste Egenskab, men han tilføjer, at Brorson forstod at hævde sig over for Tilsidesættelser. Om hans Iver vidner det, at han et Aar holdt 37 Visitatser, og at Tallet som Regel var mellem 20 og 30.

Med Aarene blev han uægtelig mere pessimistisk. 1744 klager han over »stigende Mørke« og over Splidagtighed, men saa kom Kvægepesten 1745—1752, og den stemte Landbefolkningen til Alvor. 1747 er han derfor mere modig (»dejlige Frugter«), og 1751 er han glad over, at Hyklerne kaster Masken, og at Ungdommens Undervisning nu er almindelig. Men Glæden varer kun kort, allerede 1759 afløses »Superstitionen« af »Foragt mod Guds Ord«, d. v. s. *Rationalismen*, »Naturalismen« som den hed, er paa Trapperne.

Om dennes Paavirkning af vor Præstestand indeholder Amtsaarbøgerne mange interessante Vidnesbyrd. Pastor Gjevne fremdrager Mindet om »en Grevinge Præst« (Holb. 16); det er Thomas Rasmussen (* 1744 † 1800), der 1774 af Etatsraad Rottbøll paa Universitetets Vegne kaldtes hertil. Han viste sig saare virksom. Efter at have ombygget sin Præstegaard og foretaget Udskiftning var han først og fremmest ivrig for Skolevæsenet og laante Penge til Herrestrup Skoles Reparation og Udstyr med en Bogsamling, Stueur o. s. v. Ligeledes opførte han for Laan et nyt Fattighus med Jernkakkellovne og gjorde i det hele overmaade meget godt. Men ogsaa som Theoretiker har han Betydning. Han skrev en hel Del sammen om Odsherreds Fortid, var en Ven af Trykkefriheden og en begejstret Talsmand for Bondens Frigørelse. Saaledes roser han Odsherreds Bønder for deres Gaver til Island i Anledning af »den grusomme Plage«. Betydeligst er dog hans Skoletanker, selv om han her er paavirket af Campe; navnlig m. H. t. Religionsundervisningen var han radikal og angreb Luthers Katekismus. Hans Tanker er endnu aktuelle; han var en ejendommelig Blanding af en Ortodoks og en Rationalist. — En anden Oplysningstidens Præst var Carsten Friis til Allested-Vejle mellem Odense og Faaborg (skildr. af Martin P. Rudum i Svendb. 16). Han førte som Præst (1798—1809) Dagbog over sin Virken for Brødres Vel og til Oplysningens Fremme; den tryktes i »Egeria«, et Maanedsskrift for Skolen. Præsten underviste selv daglig fra 10^{1/2} til 12 samt nogle Eftermiddagstimer ugentlig i sit Hjem.

Han gav desuden i Vintermaanederne Aftenundervisning for unge Karle, oprettede et Laanbibliotek og et Husapotek, forfattede en »Konfirmationspagt«, svarende til Daabspagten, og var virksom med Kokoppeindpodning. — Beslægtet hermed er den Type, som Henning Jensen skildrer i sin Farfader, der var Præst i Soderup 1802—59 (»Fra den gl. Soderup Præstegaard«, Holb. 16). Han var af Bondeslægt fra Angel, havde været Huslærer hos Etatsraad Zeuthen paa Tølløsegaard og blev af ham i 27 Aars Alderen kaldet til det nævnte Kald. Forholdene var meget gammeldags, endnu i Fyrreerne kaldte Bønderne Præsten »vor Far« og kyssede ham paa Haanden. Lærerne var daarlige, og noget Menighedsliv i moderne Forstand eksisterede ikke, men Kirkegangen var god, skønt Prækenerne var lange og kolde, vist rationalistiske. Men dette var heller ikke Hovedsagen for den nye Præst, der kun brugte Studerekamret Fredag og Lørdag. Derimod var han som Sydslesviger en dygtig Landmand, og paa Fattig- og Skolevæsenets Omraade skabte han Soderup om til Mønsterkommune. Dette forstod Befolkningen; man vurderede Præsterne efter disse Egenskaber.

Saa vendes Bladet, — ikke just i Tid, thi den næste Præstetype er ret samtidig, — men Udviklingen drejer sig. »Budstikke-Boisen« (1808—82) er biograferet af Hans Didriksen (Præstø 15). Artiklen giver nogle Supplementer til, hvad Biogr. Lex. indeholder. Hans Farmoder, der var fra Emmerlev ved Tønder, havde været stærkt paavirket af Brorson (Bønnens Magt); selv blev han vakt ved en Slags Aabenbaring i Kirken. 1837 blev han Præst i Skørpinge, »det hellige Land«, hvor en kraftig Lægmandsbevægelse, »Troens Hjertesamfund«, gik ved Siden af Præsternes Kamp mod Rationalismen. Men da Grundtvig 1845 misbilligede Forsamlingerne, fordi de tillagde sig en særlig Fortjeneste som troende, og i Stedet tilraadde historisk-folkelige Foredrag, dannede Boisen »Dansk Samfund« i Næstved. Efter hans kortvarige Rigsdagsmandsbane, da han bl. a. var imod at udelukke Husmændene fra Valgret, falder hans Gerning 1850—59 som Præst i Vilstrup i Slesvig, hvorunder han ikke blot stifter »Budstikken«, men ogsaa en »Dannekvindeskole«, som det synes, den første Spire til vore Pige højskoler, og han taler til Hjerterne i Alvor og Skæmt, navnlig som Rejsepræst. Af Misfornøjelse med Regenburg søgte han dog 1859 til Stege. Hans senere Virksomhed er for bekendt, til at der her skal dvelles ved den.

Af andre Præster fra d. 19de Aarhundrede fremdrager Christine Reimer Mindet om H. C. Andersens samtidige: Stiftsprovst

Tetens, res. Kapellan Wiberg og Enken efter »Digterpræsten Bunkeflod« (Odense 15); S. Jørgensen om »Bakkehusets tungsindige Ven«, Digteren C. A. Lund, Præst i Keldby paa Møen, af Fru Rahbek kaldet »Monas Flaccus« (Præstø 16); Provst Th. Møller i Spentrup Smaatræk af vor store Digterpræst Sten Blichers Liv efter Folkemunde, om hans Nøjsomhed med Mad paa Jagten, hans Prækenforberedelse og hans impulsive Væsen i Anledning af sine huslige Forhold (Randers 16). Et Slags Tillæg er John Lindholms Bemærkninger om Blichers Svigersøn, Rasmus Berg, der var gift med Yndlingsdatteren Malvina og skildres som ganske raa og forfalden (Aalb. 15)¹).

Der er ikke langt fra Præsten til *Degnen*, og Præstegaard og Skole ligger oftest lige over for hinanden. Jeppe Aakjær skildrer Degnehistorien i Durup-Tøndering (Skive 16), hvor Sædedegnen vedblev efter 1662, mens han i 6 andre nordsaltingske Sogne afløstes af en Substitut. Men han sad i trange Kaar (5 Tdr. Korn) og uden Bolig; Embedet besattes efter hinanden med en Bonde, en afdanket Rytter og en Ladefoged, den sidste søgte at forbedre Stillingen ved at holde Kro. Den tidligere »Podemester« Pøtters, der tiltraadte 1716, stod lidt højere; han holdt Skole i Kirken, men kun over Luthers lille Katekismus og kun om Søndagen; Præsten overhørte Børnene en Gang om Aaret. Da Pøtters imidlertid kun fik 2 Sk. om Ugen, blev han snart ked deraf og foretrak at passe Haver. Pøtters Efterfølger var værre, det var en Student, som efter megen Usømmelighed blev fjernet fra Embedet og blev Prokurator. Han havde dog i det mindste naaet at faa en Skole, men kun paa 2 Fag eller 6 smaa Trin (nemlig i Længde) til 95 skolesøgende Børn. — Lignende pauvre Forhold skildres fra Hassing Herred i Thy af Severin Christensen (Thisted 15); Hørdum havde Degn fra 1558, men endnu 1690 havde Degnen i Harring intet Bol, derimod i Snedsted og Hørdum. Der var aabenbart betydelig Forskel inden for Herredet; Hørdum var i flere Henseender et Foregangssogn. — I Karls-lunde Sogn kendes Degnene siden 1629 (Lærer V. Mortensen i Kbhvn. 15); Navnene paa 9 nævnes før 1835, af hvilke 4 var Studenter og 1 exam. jur. — En lignende Skole fra 1698 i Rye-Sonnerup Pastorat skildres paa følgende Maade: 4 Fag, meget lay, 2 Borde og 4 Bænke, som gennem Lergulvet var nedram-

¹ Endnu findes Bidrag til Præstehistorien i Randers 1915 og 1916 (En Hjælpepræst i Hobro 1573 og Harridslev-Albæk Præsterække), i Ringkøbing 1915 (Præsteindberetning fra Lemvig 1766) og i Svendborg 1916 (Præstekonen Magdalene Susanne Nørgaars Optegnelser).

mede i Jorden. Vinduerne var smaa, forbrændte af Solen eller ituslagne; lille Bilæggerovn. (Førstelærer Karl Nielsen i Kbhvn. 16).

Et virkeligt *Skolevæsen* møder vi første Gang 1693 i Brahetrolleborg Sogn, da Baron Fr. Trolle lod opføre en Skole paa Kirkegaarden (Svenb. 15). Lignende Skoler oprettedes af ham i fire andre Sogne, hvor han ligeledes ejede Kirkerne. Dog var det sikkert »den mindste Del af Ungdommen«, som søgte Skolen. Et stort Skridt fremad blev derfor Joh. Ludv. Reventlows Tiltrædelse af Baroniet 1777. Han lod tre unge Mennesker uddanne paa Seminariet i Kiel. Alle Børn skulde nu gaa i Skole, de flinkere fik Udsigt til en Gang at blive Gaardmænd. Præsten skulde hver 8de Dag paahøre Undervisningen. Der tilbødes de unge yderligere Undervisning i Skrivning og Regning efter Konfirmationen, og der var endog for de ældre Forelæsnings timer af Bøger og Aviser. Den almindelige Undervisning gaves i Religion, Geografi, Fædrelandshistorie, Naturlære, Agerdyrkningslære, Regning, Skrivning og Læsning. De aarlige Eksaminer holdtes paa Herregaarden, og Lærerne var bagefter til Middag. Skoleprotokollen indeholder ogsaa Rubriker for Børnenes sjælelige Egenskaber.

Efter dette Mønster oprettedes Skoler af Schimmelmann paa Lindenberg (skildret i en særlig Bog af Pastor Alex. Rasmussen) og af C. D. Reventlow paa Christianssæde; desuden paa Løvenborg og i Norge. I den Tid lykkedes det at samle alle Samfundsklassers Børn til denne Undervisning; nu er Brahetrolleborgskolen paa Veje til at blive en ren Fattigskole.

Længe før Joh. Ludvig Reventlows Tid, om end efter Fred. Trolle, var man paa andre Kanter af Landet i Færd med at skabe et *Skolevæsen*. Etatsraad Joakim Larsen skildrer Landsbyskolerne i Aarhus Stift og et samtidigt Forslag til en almindelig Skoleordning for hele Landet (Aarhus 16). 1735 besluttede Regeringen som bekendt at indrette Skoler overalt i Landet, hvor de endnu ikke fandtes (Frederik IV's Ryttergodsskoler). Der var den Gang paa det sydlige Amager (se Kommune lærer Henr. Pedersen i Kbhvn. 16) to Skoler, en i Hollænderbyen og en i Dragør, men det sidstnævnte Sted behøvedes to. Degnen Hollings Indberetning fra Taarnby er oplysende; der var da syv Skoler i Sognet, og de fleste Lærere var Studenter, mens han i Taarnby var en *laicus*. — Ligeledes fra 1735 er Hammerum Herredsprovsts Indberetning til Biskop Anchersen i Ribe (Ringk. 15); der fandtes da Skoler i Herning og Ikast Sogne, ellers Degneboliger, men af virkelig Betydning var kun Skolen i Aulum,

hvor der dog havde hersket uregelmæssige Forhold fra 1585. Nu blev fra 1741 Justitsraad Tøger Lasson til Herningsholm en Foregangsmand i denne Egn. — Fra Tryggevælde Amt findes en fortjenstfuld Undersøgelse af Laur. Pedersen (Præstø 15), som viser, at Hovedformalet med Kristian VI's Reform var religiøst, ikke pædagogisk. Fra 1735—42 stiger Skolernes Antal i Bjeverskov Herred fra 5 til 18, 1789 var der 22, mens Stevns og Fakse Herreder 1735 havde baade Rytterskoler og Prins Carls Skoler. Mange karakteristiske Træk om daarlige Skoleveje, Skoleinventar, »Overslag over et Skolehuses erforderende Bekostning« etc. slutter sig hertil. — Selv et saa lille Samfund som Svinø i samme Amt fik 1739 en fast Skole, skønt der her kun var 28 Gaarde og 3 Huse (Henr. Pedersen i Præstø 15).

Kun langsomt gik det dog fremad, og Vanskeligheden med at skaffe sig brugbare Lærere gjorde sig stærkt gældende. »En Pokkers Degn« kalder Lærer Jensen i Snesere sin Forgænger Degnen Alb. Hansen Hofman (1737—75) (Præstø 15), og om ham hedder det dog: »En velstuderet Person, men er opblæst af sin Viden og sætter al Respekt for sin Øvrighed til Side«; han var heller ikke paapasselig i sit Embede. Men mange var værre, saaledes Degnen i Hellevad Ole Hortulan (1736—40), der som fordrukken, forhoret og »i sit Ægteskab uforligelig« fradømtes sit Embede (P. M. Rørsig i Hjørring 16). Biskop Balles Dagbøger over hans Visitatser omkring 1800 giver et Indtryk heraf; paa Amager var Tilstanden ganske vist ikke ueffen, men i Tryggevælde Amt fandtes der kun liden Skrivning og Regning (»3—4 skriver godt«), og paa Svinø var Bispen heller ikke tilfreds.

Saa kommer »den indbyrdes Undervisnings Tid«. Fra Bredsten Sogn ved Vejle skildrer Friskolelærer Jensen Sinning Degnen Klosters Tid fra 1819, da dette System florerede (Vejle 16). Samtidig besluttede man at lade Børnene søge Skolen baade Sommer og Vinter. Fra 1827 anvendtes Mulktering ved Forsømmelser, 1833 indførtes Indøvelse i Salmemelodier, 1836 kom der endelig en Skoleplan, og en Hjælpelærer ansattes. Forskellige ejendommelige Typer som Skolelærer Toftgaard og Provst Laurberg skildres i Tilslutning hertil: Strenge, men reelle Mænd af den gamle Skole. Om det stærke, aandelige Røre, som opstod i Sognet under Kapellan Laurberg efter 1864, maa det her være nok at henvise til selve Afhandlingen; det begynder med Sognebaandsløsning, Skovmøder og Skytteforeninger, men giver sig ogsaa Udslag i en Friskolebevægelse. — Endnu kan om *moderne*

Tids Skolelærerliv nævnes den smukke Skildring af Lærerhustru Mary Pedersen om Skolens Fremkomst paa Kvie Hede i Ribe Amt og om den Fattigdom, hvormed man her maatte kæmpe (Ribe 16). Herhen maa vel ogsaa henføres den Minderune, Pastor Severinsen og Førstelærer Storgaard Pedersen hugger over Lærer Trøstrup, som grundede Herning Museum og skrev om gammel Skik i Hammerum Herred (Ringk. 15).

Som et særligt Kapitel staar endnu *Købstæderne* tilbage, og ogsaa herom giver Aarbøgerne adskilligt nyt. Lærer Carlin Klæsøe (Svenb. 15) har søgt at udforske den forsvundne Købstad (Lavindskøbing[?]), som synes at have ligget paa en Halvø i Lindelse Nor paa Langeland; Stednavne og et Vejnæt taler for dens Eksistens, og Pælerækker, Mursten og Kulturlag (heri Potteskaar fra c. 1300) bekræfter disse Vidnesbyrd. Man maa med Interesse afvente Resultatet af en indgaaende Undersøgelse paa Stedet. — Fra Reformationstiden til 1624 spænder den Fortegnelse over Gildebrødrene i *Guds Legems Lav i Aalborg*, som Klitgaard offentliggør (Aalb. 16); iøjnefaldende er navnlig den Mængde Tyskere, som optræder heri. — Men iøvrigt omhandler de fleste byhistoriske Artikler det 17de og 18de Aarhundrede. Et af de vigtigste Problemer for Købstæderne er Kommunikationerne, hvis Udvikling er deres Livsbetingelse. Under den lovende Titel: »Byen med de tre Havne« behandler P. Petersen *Rødby* (Laal. 15) og viser, at Købstadens Opkomst skyldes Dragsmindes Overfartssted; Sønder- og Vestergade maa være den ældste Del af Byen, og Torvet svarer formodentlig til det gamle Bystævnes Plads, mens det yngre Rødby (Østergade) formodes opstaaet efter Branden 1551. Først 1506 fik Rødby Ret til indenlandsk Handel, og Forbindelsen med Tyskland var ret livlig i d. 16de Aarhundrede, lidt aftagende i det følgende Aarhundrede. I Stedet for Dragsminde toges Kramnitze i Brug i d. 18de Aarhundrede som Udhavn, men ogsaa her blev det senere galt fat p. G. a. Tilgroning og Tilsanding. Afhandlingen er velskrevet, men Forfatteren gaar med Urette ud fra, at man kan stole paa Resens Kort fra 1677 (jfr. det samtidige over København i Møllerup: Danmarks gamle Hovedstad), og at man derfor ved Sammenligning med Kortet fra 1754 skulde kunne se Forandringerne i Byen i den mellemliggende Tid. — En Landkøbstads Forbindelse med Omverdenen behandles af P. Arnskov i Artiklen »*Postgaard og Posthuse i Slagelse* gennem Tiderne« (Sorø 15). Først 1624 fik vi jo et virkeligt Postvæsen, og Postvejen gik før den Tid uden om Slagelse mod Syd over Antvorskov. Af Værtshuse fandtes ingen, de rejsende tog ind

hos velstaaende Borgere. 1653 fik Poul Klingenberg Tilladelse til at oprette sin ridende Post to Gange ugentlig; dette var en Forening af en Person- og Pakkepost, som afgik hver Lørdag og brugte tre Dage til Vejen mellem København og Hamborg. 1661 oprettedes der saa i Slagelse et Vognmandslav, og 1695 paabødes Oprettelsen af Værtshuse i alle de Byer, som Posten passerede. Formodentlig har dog Slagelse haft saadanne forinden. Brevene nedlagdes i en forseglet Vadsæk; paa en vedlagt Liste noterede Postmesteren Ankomst- og Afgangstiden; 1771 oprettedes »Postgaarden«, og 1815 kom »Kugleposten«. — Et litterært Minde fra det gamle Gæstgiverliv fremdrages i samme Aarbog, nemlig Baggens Undskyldningsbrev til Mad. Plambek i Krebskroen ved Sorø, fordi han havde forløbet sig over for hende og kaldt en Regning paa 9 Mark for »uforskammet«.

Jeppe Aakjær fører os ind paa *Skive Raadhus* (Skive 15), der er et karakteristisk Eksempel paa Enevældetidens Fattigdom, thi da det faldt omkuld 1685, brugte man dets Ruiner til at opføre et nyt, og da dette brændte 1715, var man uden Raadhus til 1770. — Et tilsvarende Billede af daarlige Tider giver S. Jørgensens »*Bogense i gamle Dage*« (Odense 15), hvor efter Svenskekrigen 66 af 128 Grundejendomme laa ganske øde, og de to Gader, hvor de havde haft deres Plads, blev Pløjefjord. Iøvrigt har Forfatteren i Tingbøgerne fundet mange morsomme Stridigheder mellem Borgerne paa Kristian IV's Tid. — En anden gammel Kilde til vore Byers Historie har Lærer Laurits Pedersen benyttet til sin Skildring af *Roskilde Snedkerlav* (Kbhvn. 16), nemlig den ældste Lavsbog fra 1611, og han giver en livlig Fremstilling af Lavsceremonierne (Behøvlingen). Fra ca. 1600 begyndte Vandrelivet, Samlivet med Tyskland bliver meget stærkt, og tyske Glosser optræder i Massevis i fordrejet Skikkelse. Snedkersvendene havde mindre Frihed end t. Eks. Smedde- eller Skomagersvendene, som havde Frimandag; ingen Svend maatte heller være senere ude fra sin Mesters Hus end til Kl. 9 Aften. — Af *Borgervæbningerne* behandles den *rudkøbingske* af I. T. Rohde (Svendb. 15) paa Grundlag af Mønstringsruller og andre utrykte Kilder i Odense Landsarkiv; man ser, at den under Lensmanden Frants Brokkenhus 1556 omfattede 84 Mand, men under Karl Gustafs Angreb hundrede Aar senere maa den vel være forsvunden, thi man mærker ikke noget til den hverken første eller anden Gang, da Landboerne forsvarede sig saa godt. 1737 hedder den derimod »Borgerkompagniet« og er, karakteristisk nok, lige saa stor som 200 Aar tidligere, nemlig 90 Mand; men saa slumrer den atter blideligt

ind til Trods for et Forsøg af Byfogden paa at vække den 1772, indtil Englændernes Anfald atter kaldte den til Live under Titlen »det borgerlige Militær«. Den egentlige Kampafdeling deraf ophævedes 1822, men Ordensafdelingen, hvorunder Brandfolkene, vedblev at bestaa længe.

Saa er der *Aandslivet i Købstæderne*. Stud. Bjørn Kornerup behandler *Frederiksborg Latinskole* med en Indledning om tidligere Skrifter om Emnet (Frborg 16); han giver en Oversigt over Skolens Historie, hist og her med Benyttelse af nogle haandskrevne Optegnelser. — Pastor John M. Møller leverer en mere indgaaende, men tør Skildring af *Assens Latinskoles* Fortid (Odense 15); den nævnes første Gang i 1554 og stod muligvis i Forbindelse med Karmeliterklostret; 1569 havde Rektor et Sammenstød med en Raadmand, som overfaldt ham med »Fæderspindt«; 1578 var Disciplenes Antal saa stort, at Skolemesteren med en Hører ikke kunde overkomme dem. I Jakob Madsens Visitatsbog roses Skolen. Forfatteren har tilføjet en Embedsetat, et Inventar over Skolen 1688 og en Opgørelse af dens Indtægter. — Jeppe Aakjær giver en meget farverig Skildring »*Fra Skive gamle Latinskole*« (Skive 15), hvor han viser Disciplenes (Peblingerens) Anvendelse som Substituter i alle sallingiske Degnekald, og hvorledes Slagsmaal og Brændevinssold krydrede den daglige Tilværelse for Hørere og Disciple, der ellers maatte leve paa Donats, Terents og Erasmi colloquia. Drikkelagene var saa ukristelige, at en af Deltagerne døde deraf paa Stedet 1633. — Meget læseværdig er fhv. Kantor V. Holms »Træk af *Musiklivet paa Lolland-Falster* i d. 17de og 18de Aarhundrede« (Laal. 15). Han paapeger, at Interessen for Sang i Latinskolen gaar tilbage til Luther. Hos os stod navnlig Slagelse Skole højt under Hans Mikkelsen Ravns Rektorat 1640—52, men ogsaa Nykøbing Latinskole var anset for sin Sang, og Nærheden af Slottet spillede vel ogsaa her sin Rolle, da Eleverne assisterede ved Kirketjenesten. Enkedronning Sofie havde maaske Forstaaelse af Betydningen, men i hvert Fald gjaldt dette om Kristian IV og om »den udvalgte Prins«. 1682 forlangte Enkedronning Sofie Amalie en Ændring i Sangundervisningen (efter tysk Mønster?), saa at 8 Disciple stadig skulde kunne synge fra Bladet »tyske eller andre Salmer og musikalske parter«. Men herover blev Biskop Kingo vred, og Enkedronningen naaede næppe sit Maal.

Ogsaa Instrumentalmusiken støttedes af »den udvalgte Prins«, som holdt et lille Kapel af udvalgte Musikere ved sit Hof paa Nykøbing Slot, og Disciplene ved Skolen fik Penge af ham for deres indbyrdes Undervisning. En saadan Undervis-

ning omtales ogsaa 1675 og omfattede baade Basunblæsning, Cornet- og Fiolspil, som tilsammen dannede »das grosse Spiel«. Samtidig havde man vist ogsaa Strygeinstrumenter, og da »Basuntiden« var ophørt 1684, fik man netop Højdepunktet i Udviklingen af Skolens Musik, da Disciplene »opvartede« ved Godtfolks Gæstebud med Dansemusik. De velkendte gamle Navne Violin da gamba, Dulcian, Hobo, Skalmeye og fleute douce møder os her. Først i d. 18de Aarhundrede kom man bort fra den Tro, at enhver Elev skulde kunne lære at spille paa »et visse Instrument«¹⁾.

Endnu kan det nævnes, at Aarbøgerne indeholde adskillige Bidrag om *Borgerliv* i gamle Dage, som har mere almindelig Interesse. P. Eliassen skildrer *Borchs berømte Bindingsværksgaard* paa Torvet i Kolding og dens Beboere gennem Tiderne (Vejde 15); den opførtes 1595 af den westfalske Apoteker Herman Reiminch og var i Løbet af et Par hundrede Aar Apotek, heraf 100 Aar i en og samme Slægt. Ved Siden heraf var der i Gaarden ogsaa Traktement af fornemme udenlandske Gæster, der dreves Studehandel o. s. v. 1829 købtes den af den Ejer, som kom til at give den Navn, Stadthauptmand Borch; hans Forretning, der var i stærk Fremgang, er meget typisk som Provinshandel, og selv var han »en af de stouteste og smukkeste Repræsentanter for den gamle, flittige, bundhæderlige Købmandsstand«. — Interessante er ogsaa de »*Minder om Holstebro*« af Guldsmed M. Lind, som er offentliggjorte (i Ringk. 15); Lind sad nemlig inde med en mere end 300aarig Slægts-overlevering. Artiklen omhandler foruden hans egen Familie Veje og Broer til Byen, Storaen, gamle Bygninger og Pladser o. s. v. — En anden Borgerslægt er den *Bøving-Jacobsenske* (behandlet af Lærer F. F. Jacobsen i Svenb. 15); Bøvingernes Stamfader var Apoteker i Faaborg 1758, og Jacobsenerne stammede fra en Fæster i Svaninge, hvis Søn blev Købmand i Faaborg (se forøvr. Persh. Tidsskr. 1882)²⁾.

Nævnes bør det endelig, at de store *Ildebrande*, som i gamle Dage var Købstædernes værste Svøber, ogsaa er bleven behandlede paa et Par Steder, nemlig den store Brand i Vejle

¹⁾ Randers Almueskolevæsens Historie, omfattende Slutningen af d. 19de Aarhundrede og indeholdende en Etat over Lærerpersonalet, meddeles af H. P. Jacobsen (Randers 15).

²⁾ Anføres kan ogsaa P. L. Halds »Minder fra det gamle Thisted« (Thisted 15), hvor der gengives en Ligsten over Rektor Oluf Andersen Sæby († 1664), Lavsartiklerne for Ligbærerlavet, som 1769 omfattede 16 Borgere, og Beretningen om et Tyveri i Kirken 1701.

d. 23. April 1786 af Bankbestyrer Chr. Jørgensen (Vejle 15) og Nørresundbys Brand d. 17. Jan. 1865 af Protokolfører Chr. Christensen (Aalb. 15)¹).

Som man vil se, giver en Gennemgang af Amtstidsskrifterne for disse to Aar 1915 og 1916 et betydeligt Udbytte, og sammensættes de mange Mosaikstumper til et Billede, viser det sig mærkeligt fuldstændigt for store Dele af vor Kulturhistories Vedkommende, navnlig for vor Agrarhistorie. Ja, det maa siges, at der her paa visse Omraader ved det fremdragne Nystof er givet værdifulde Impulser for den almindelige Historie, som Fagmanden har den Pligt at følge for større Landomraaders Vedkommende for at fastslaa, om de lokale Fænomener vil vise sig at have Almengyldighed. Men ogsaa for de lokale Forskere har det Betydning at blive bekendt med Grandernes Resultater for at prøve, om der findes en tilsvarende Udvikling inden for deres egne Amter, og lægges paa denne Maade Sten paa Sten, gøres en stor Del af det forberedende Arbejde, som Righistorikeren ellers maa begynde med at foretage. Saaledes er der Mulighed for den smukkeste Samvirken mellem Enkelthederne og Helheden, og den ret detaljerede Gennemgang af Amtstidsskrifternes Indhold, som ovenfor er foretaget, vil forhaabentlig kunne give begge Parter et større Udbytte end en Gennembladning af en udelukkende biografisk Fortegnelse. K. F.

NATIONALMUSEETS ANDEN AFDELING.

VIRKSOMHED I FINANSAARET 1915—16.

Blandt de Genstande af ædelt Metal, der ved Danefæloven sikres Nationalmuseet, forekommer meget hyppigt enkeltvis fundne Fingerringe, som Ejeren eller Ejerinden maa have tabt uden at have kunnet genfinde sit Smykke. I Aaret 1915 har Tilvæksten af *Danefefund* bortset fra et Par betydningsløse

¹) Af rent topografisk-historiske Artikler skal endnu anføres H. Hansen: Æbelø (Odense 16), Jens J. C. Stub: Nørre Alslev Sogn (Laal. 15, dog ret ukritisk) og Johan Bulmer: Kristiansø (Bornh. 16).

Smaating udelukkende været Fingerringe, men til Gengæld er der af disse kommet ikke mindre end fem for Dagens Lys. En anselig gotisk Guldring fra Tiden c. 1400, med en Almandin i fire Kløer og bagtil Knuder med et af en Pil gennemboret Minuskel *e* er funden nær Voer Færgested ved Randers Fjord; en svær sengotisk Sølvfingerring (c. 1500), med »Maria i Solgisel« indenfor en af Engle holdt Blomsterkrans, blev optaget paa Benløse Fælled ved Ringsted. Fra Mosede Mark S. for København stammer en Renæssancering af emaljeret Guld, hvis opstaaende Smaafigurer, der maa have gjort det umuligt at bære Ringen under Handske, forestiller to Hunde, som slaas om et Kødben. Endelig er to glatte Guldfingerringe fundne, den ene paa Amager, den anden paa Sæby Købstads Mark.

Alle disse Fingerringe ser ud, som om de var nye, og der kunde maaske være Grund til at fremhæve, at Sølv og især Guld næsten altid er straalende og blankt, selv om det i Aarhundreder har ligget i Jorden. Allfor ofte hænder det, at Findere ødelægger irrede Genstande af Bronze eller andet »uædelt« Metal, fordi de vil undersøge, om det er Guld, og derfor skraber det med Kniv — en Nysgerrighed, der maaske er forklarlig, men til Skade baade for Sagen og for Manden, som mod sin Vilje kommer til at nedsætte Værdien af det fundne. Iaar er det gaaet ud over flere fundne Smaasager; et lille, tidligt middelalderligt Hængesmykke fra »Pestkirkegaarden« ved Skjerne paa Falster er næsten ødelagt ved en saadan altfor grundig Undersøgelse, og et andet romansk Metalstykke, en ejendommelig, nøglelignende Broncegenstand med en siddende Figur, fundet paa Rørendegaards Mark i Sengeløse Sogn, har ligeledes lidt ved Skrabning.

Af *middelalderlige Jordfund* er der i øvrigt særlig Grund til at fremhæve en stor Kniv, paa hvis Hjortetaks-Skaft der svagt er indridset c. 30 Runetegn, som vil blive publicerede og tydede af Dr. phil. Brøndum-Nielsen; den er fremgravet i Svendborg Brogade, og Nationalmuseet skylder Svendborg Museum Tak, fordi dette sidste har imødekommet dets Ønske om at erhverve det interessante Eksempel paa Runernes Brug i Middelalderen. Som

Gaver er modtaget et Økseblad fra Vrangmose i Skæve Sogn (Vendsyssel), skænket af Fuldmægtig G. A. Hundertmark, en lille sent middelalderlig Stentøjskrukke fra København, skænket af Kaptajn A. Norgaard, og en Del Smaafund fra Ravnsborg Voldsted paa Lolland, ligesom tidligere Sendinger af lignende Art skænkede af Grev J. Krag-Juel-Vind-Frijs. Fremdeles er som Gave modtaget en betydelig Samling af Genstande, der i Aarenes Løb er fundne ved Udtørringen af Søborg Sø og nu er skænkede til Museet af Baronesse Clara Blixen-Finecke, f. Comtesse Krag-Juel-Vind-Frijs. I denne Samling, der efter Giverindens Ønske er bleven udstillet samlet i et særligt Skab, findes der saa sjeldne Smaating som en middelalderlig Ambrøstklo (til Spænding af Buesnoren), men især en Række middelalderlige Sværd af forskellige, baade ældre og yngre Typer. Det ældste, et Sværd fra Valdemarstiden, i hvis Klinge der med Metaltraad er indlagt: STS PETRVNS og den ret gaadefulde Formular: + BENEDICATNTIV · SET · MA · T + samt enkelte Smaafigurer, er et af de smukkeste og bedst bevarede tidligt middelalderlige Sværd, der kendes her i Danmark. For Samlingen betyder da denne Gave en værdifuld Tilvækst, men ogsaa for Sagerne selv vil den vise sig gavnlig. Thi selv om Søborgsø-Fundene altid er blevene behandlede med Omhu, med Museets Bistand konserverede og publicerede i videnskabelig Form¹⁾, var det dog klart, at de ømtaalige Jernsager ikke i Længden vilde have kunnet taale at opbevares ude paa selve Stedet; for deres fremtidige Eksistens vil det være af største Betydning, at de nu findes paa Nationalmuseet, under konstante Varmeforhold og under stadig Kontrol.

Iaar ligesom ifjor har nye Fund beriget Museets Samling af middelalderlige *Gulvfliser*. Foruden Fragmenter fra Mern Kirke i Sydsjælland er erhvervet et Eksempplar af en hidtil ukendt Flisetype med ottedelt Roset mellem Hjørneliljer (Gave fra Pastor Kring, Havdrup) og en halv Snes ensartede Fliser fra 14de Aarh., der er fundne ved en tilfældig Gravning

¹⁾ V. Boye: Fund af Genstande i og ved Søborg Sø. (1882).

derimod Herkomsten af et lille Elfenbensrelief, en Del af et tofløjet Husalter (Diptykon), der dukkede op paa en københavnsk Kunstauktion. Men det lille Snitværk, et nydeligt fransk Arbejde fra 1300'erne, forestillende Maria med Barnet, omgivet af Engle med Røgelsekar eller Strængeinstrumenter, passer godt ind i Museets Samling af lignende Smaaaltertavler, der for største Delen hidrører fra det gamle Kunstkammer.

En rigere Tilvækst har Renæssanceafdelingen modtaget. Som sædvanlig har Museet i Aarets Løb erhvervet en Række *københavnske Jordfund*, især fra Lille Kongensgade 8, fra Bredgade 34, Læderstræde 28 (fra en Kule med mange Lerkarskaar fra Christian 4.'s Tid) og fra Hj. af Rosenborggade og Tornebuskegade (K. F. U. M.'s Bygning), hvor Fylden i den gamle Fæstningsgrav indeholdt en Mængde Brugsgenstande fra 1600'erne. Grosserer P. Lykkeberg har skænket en Del Sandstensfragmenter fra Teglgaastræde 5, Entreprenør Madsen en Ovnplade med religiøse Fremstillinger fra Rosenborggade. Af tilsvarende Sager ude fra Landet er bl. a. indkommet et paa Juelinge fundet Kakelfragment med Relief af DIALECTICA, stammende fra Tiden c. 1600 og hørende til en hidtil ukendt Billedkakelserie med de frie Kunster (Gave fra Grevinde A. Krag-Juel-Vind-Frijs), en Samling Kakelfragmenter fra Rygaard (Gave fra Stamhuset Moltkenborg) og en fuldstændig Kakelform med Blomsterrelief og paa Bagsiden mærket med Aarstallet 1647, for længere Tid siden fundet i Fredericia og nu skænket af Toldforvalter Fryd, Tranebjerg paa Samsø; selv om det er utvivlsomt, at det store Flertal af Renæssancetidens Lerkakler er tilvirkede herhjemme, er de Lerforme, som kendes, dog ikke talrige, og en helt bevaret Form har Museet hidtil ikke ejet. Andre jordfundne Smaagenstande er skænkede af Frk. E. Harboe, af Lærer Krogh i Tøndering, af Læge E. Tullinius i Snertinge og af Fotograf H. Lønborg i Odense.

Medens der paa Dansk Folkemuseum findes en meget betydelig Samling af Lavsgenstande, ejer Nationalmuseet næsten ingen Minder fra Lavstiden, dels fordi det var Folkemuseet, der i sin Tid tog Initiativet til Indsamlingen af disse Sager og

reddede en Mængde af dem fra Undergang, men lige saa meget, fordi danske Lavsgenstande ældre end 1660 er store Sjældenheder. Museet skylder derfor Lolland-Falsters Stiftsmuseum i Mariibo en særlig Tak, fordi det ved Bytte har overladt det en *Tinvelkomst* fra 1641, en af de ældste, som findes herhjemme. Den har vel ingen Skilte, og Laaget er fornyet 1806, da Svendborg Skomagerlav lod det gøre i Odense og dekorerede det med Skomagerhelten Hans von Sagen som Topfigur, men selve Pokalens Form er karakteristisk og god. Hvorvidt Velkomsten oprindelig er bestemt for Danmark, faar staa hen; den bærer Rostock Bys Tinstempel, og dens Indskrifter er tyske, som f. Eks.:

EIN · EHRLICHER · TRVNCK · NICHT · SCHADEN · KAN
 WEN · MAN · DIE · HAVT · GANTZ · TREGET · DARVON
 TRINCK · HER · TRINCK · HIN · TRINCK · ES · REIN · AVS
 WIR · MVSSSEN · DOCH · HABEN · EINEN · RAVSCH
 ANNO 1641

Men det maa erindres, at med Sproget er Sagen ingenlunde afgjort; det danske Lavsvæsen kom jo fra Syd og genemsyredes af Tyskheden netop paa Christian 4.'s Tid, da »Zünften« trængte ind i de danske Købstæder.

Et mindre, men lige saa interessant Drikkekar af dansk-tysk Oprindelse er en blaa- og hvidglaseret *Fajancekande*, der bærer den danske Paaskrift »Lauridtz Andersen Holst Lutnant, Anos 1624«, indskrevet i et Hjærte sammen med en Figur, der minder om Christian 4.'s Orden, den væbnede Arm. Der har hidtil intet kunnet oplyses om den nævnte Officer, og selv om man kunde fristes til paa en eller anden Maade at sætte Kanden i Forbindelse med Forberedelserne til Christian 4.'s Deltagelse i Trediveaarskrigen, kan dette kun blive Gætteværk. Men sikkert er, at Kanden hører til den ejendommelige Gruppe af nord-tyske Fajancer, som med utvivlsom Ret henføres til en Fabrik i Hamburg, der i øvrigt kun kendes af sine Produkters Form, Dekoration og Glasur, og at den blandt disse Hamburger-fajancer bærer det ældste, hidtil kendte Aarstal (sml. Fra Arkiv og Museum, Række II, Bind 1, S. 34).

Af andre *Smaating fra Renæssancetiden* er bl. a. erhvervet et Messingskrin med drevne Blomster fra Tiden c. 1650, en

Fig. 2. Hamburgerkande fra 1624.

malmstøbt Topfigur til en Lysekrone, formet som en Vildmand (c. 1550), et Goderaadsjærn (d. v. s. en Kageform som et Vaffeljærn, men med Ornamenter og Indskrifter i St. for det sædvanlige Vaffemønster), i hvis malmstøbte Prægestempler der er graveret gotiserende Ornamenter og Bomærker. Fremdeles en rig Sølvspiseske, der paa det støbte Skaft har en Fremstilling af Leda med Svanen, medens der paa Bladets Sider er graveret Kimon og Spejderne, og som maa have tilhørt Christian Bruun, Sognepræst i Hillested paa Lolland 1599—1639, en Sølvhalskæde med Trefoldighedsmedalje, stammende fra Island,

samt en Smedejærnsfork til en Kamin, der stammer fra Herregaarden Nørlund og er skænket af Billedhugger Bundgaard.

Af Møbler er erhvervet en malet, jærnbunden Egetræskiste, hvis Jærnbeslag er udhuggede i Form af Fortuna- og Englefigurer, og under hvis malede Bomærkeskjold der læses Aars-tallet 1673. Langt større Betydning har imidlertid en Række, delvis desværre stærkt søndrede *Snitværker*, der en Tid lang har været paa Vorgaard i Vendsyssel og under Forbehold skænkedes Museet af Dødsboet efter Godsejer F. B. Scavenius. Foruden Sidevinger med Slægterne Banner og Skeels Vaabner samt Brudstykker af Hermer og Profillister omfatter Serien otte Arkadefelter, hver med en Figur. Den ene af disse, en Kvinde, som med en Fugl paa Hovedet tæller paa sine Fingre, svarer til

den nysnævnte Juellinge-Kakel, maa saaledes antages at forestille Dialektikken og har da formodentlig hørt til en Serie af de frie Kunster. De andre syv derimod fremstiller Maaneder, Januar som en Mand med Velkomstbæger og Brød, staaende ved et blussende Baal, Februar som en Mand, der skærer Vidjestokke af et Træ, Marts som Sædemand med Saaløb og Sæk, April som Podemand, Maj som en ung Herre i Fantasikostume, med Blomst og Luth, fremdeles Oktober som Bacchus med Vinløv om Haaret og Drikkekar i Hænderne, November som Tærskemand med Plejl og Kornneg (i Baggrunden Træstub og Økse), December som Slagter med Kniv, Hvæsestaal og Svin. Alle Delene maa høre sammen til et Panel, forarbejdet af en Vendelbo-Snedker omtrent samtidig med Vorgaards Opførelse og for dennes Ejerinde, og trods den ejendommelige verdslige Ikonografi maa de have kirkelig Oprindelse. I Voer Kirke findes nemlig tre tilsvarende Maanedsbilleder paa Prædikestolen, og selv om man ikke skulde synes, at der i Kirken kunde være Plads til saa meget Panelværk, tvinges man til at antage, at de virkelig har hørt sammen med Prædikestolen, der maa have været anbragt som et »Lectorium« tværs over Kirken foran Korbuen, saaledes som det endnu er bevaret i Tise Kirke i Vendsyssel og i Ulfborg ved Ringkøbing.

Samlingen af Renæssancetidens Kirketidstyr er forøget med Rester af en lutheransk Fløjaltertavle fra Gunderup Kirke, et Altermaleri efter Sigende fra Drigstrup Kirke paa Fyen og en Stolestadegavl fra Vejleegnen, alt kun Fragmenter, der i al Fald i deres nuværende Tilstand ikke egner sig til Udstilling. Større Interesse har en Række *metaldrevne Vaaben og Plader*, der sikkert stammer fra et nedlagt Gravkapel og har siddet paa Ligkister fra Christian 4.'s og Frederik 3.'s Tid, som jo i Reglen var af læderbetrukket Egetræ, prydet med pragtfulde Beslag. Vaabnene henviser til Slægterne Lunge og Brahe, et Par Indskriftplader nævner Børn af Rigsmarsk Jørgen Lunge til Odden og hans Hustru Sofie Brahe, hvis pragtfulde Stenepitafium endnu findes i Aalborg Vor Frue Kirke, og meget taler for, at de stammer fra denne Familiebegravelse, hvis Kister synes

at være fjærnede, uden at det kan oplyses, hvorledes eller hvornaar dette er sket. Flere af Beslagene hører til de bedste Arbejder i sin Art, der overhovedet er bevaret fra Christian 4.'s

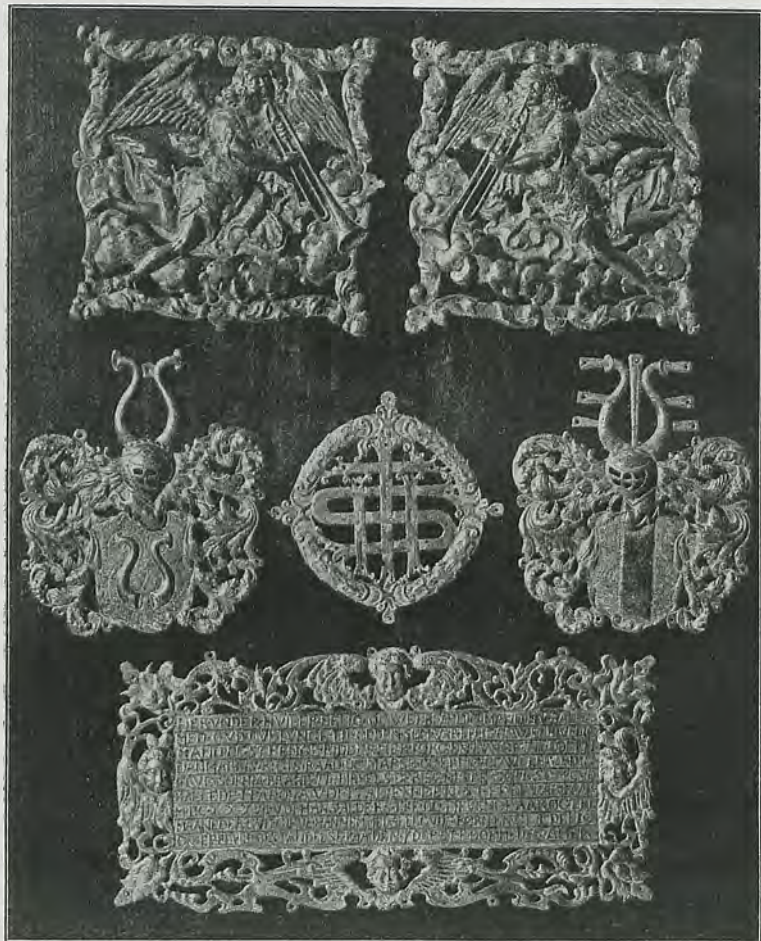

Fig. 3. Ligkistebeslag fra 1637.

Tid, langt smukkere og finere end de tilsvarende Stykker, som Nationalmuseet hidtil har ejet¹⁾).

¹⁾ Enkelte andre Ligkistebeslag stammer dels fra Tørring Kirkegaard, dels fra Nestved.

Baade for Nationalmuseet og for Dansk Folkemuseum har det altid været vanskeligt nøje at overholde den vilkaarlige Tidsgrænse, der skiller de to Museer. Paa Grænsen mellem de to Søstersamlings Omraader staar saaledes et Par Forøgelse til den lille Serie af Genstande, der belyser *Fortidens Overtro*, dels to smaa Lerkrukker, fundne i Grave, den ene fra Ibsker Kirkegaard paa Bornholm, den anden fra Brande ved Vejle og modtaget gennem Folketingsmand Jensen-Flø, dels et Besværgelsesbrev, der er skænket af Gaardejer Peder Nielsen, Hulegaard i Kjelderød ved Sorø. Paa den lille Papirslap, der fandtes indstukket i et Hul i en Stolpe fra Gaardens nu nedrevne Stald, er med grove Skriftræk fra Slutningen af 1600'erne skrevet:

Wdi vor Herris iesu Christi Nafn forbiuder
 ieg Alle signer oc Trold Maner At Skade
 dise Tuende Iesu Christi Tiener Necolaus
 Laureti f. et Zidzil Petri f. deri Melck
 Eller Quegz Nøte oc gafn At di icke
 Mere skall bekomme der Af End diefue
 len bekom af Maria Christi Moder
 hinders Melck oc det forbiuder ieg
 dem i Nomen faders Søns oc Hellig Aandz Amenn.

Af de enkelte *yngre Samlinger*, som opbevares i Nationalmuseet, er den hist.-farmaceutiske Samling forøget med et Par Krukker fra Stubbekøbing Apotek, skænkede af Apoteker Hoff-Hansen, og Signetsamlingen med enkelte Signeter, deriblandt et Malmstempel med Christian 7.'s Navneciffer, Gave fra Karetmager L. Christensen.

I Overensstemmelse med den ifjor nævnte Skrivelse om Nationalmuseets Kontrol med kasseret Inventar fra Slotte og Statsbygninger har Museet fra Statsinventarierne modtaget en Række Ovnplader, der for største Delen dog straks er overladte til Dansk Folkemuseum.

Som Gaver er endvidere modtaget en Husbrand fra Agtrup ved Kolding (fra Gaardejer N. Birch), Brudstykker af Snitværk fra Engelholm (fra Billedskærer K. Dalin, Vejle), en Snustobaksdaase (fra Glashandler Ronges Dødsbo), en Sølvspiseske fra

1703 med Køge Bys Stempel (fra Baron O. Reedtz-Thott, Fedgaard), en nordslesvigsk Fæstensring i Rokokostil (fra Guldsmed Kyster, Kolding), en Silkekjole fra Tiden c. 1775 (fra fhv. Kordegn Viggo Holm) samt forskellige Haandværksredskaber, deribl. Forme til Kattuntrykning (fra Farver Wiggers, Svendborg) og Tværøkser til Tømmerbrug (ved Arkitekt Zangenberg, Sorø, den ene som Gave fra Gaardejer Ludv. Petersen i Broby).

Af Hensyn til den Betydning, som Redskaberne har for Forstaaelsen af Haandværkets Historie, vil Nationalmuseet fremtidig med megen Tak modtage saadanne gamle Haandværkersager, især Murer-, Tømrer- og Snedkerredskaber samt Haandværksøkser af enhver Art, for deraf at danne en Studiesamling, som senere skal blive overdraget til den Institution, hvor de bedst hører hjemme.

Museets historisk-topografiske Billedsamling er vokset med 793 Numre, Samlingen af fotografiske Plader fra 12500 til 13579.

Billed- og Boggaver er, foruden fra det kgl. nord. Oldskriftselskab, modtagne fra Ingeniør F. C. Becker, Doct. phil. L. Bobé, Arkitekt Chr. Borch (Opmaaling af Helligkorsgade 20, Kolding), Cand. jur. Chr. Christensen, Cand. phil. Victor P. Christensen, Arkitekt Chas. Christensen, Arkitekt Mogens Clemmensen, Tandlæge Friis, Kolding, Arkitekt H. Glahn, Nykøbing F., Murermester Hansen, Nyborg, Læge J. W. S. Johnson, Arkitekt Emil Jørgensen (Opmaalingskopier af Dragsholm), Universitetsstipendiat O. Kolsrud, Frk. E. Konstantin Hansen, Cand. mag. Vilh. Lorenzen, Blikkenslagermester Maribo, Postmester Michaelsen, Randers, Doct. phil. V. Møllerup, Pastor John M. Møller, Kunstmaler Jens Møller Jensen, Frk. Elna Mygdal, Museumsinspektør Neergaard, Arkitekt Norn, Horsens, Lærer Lauritz Petersen, Helsingør, Bygningsinspektør Vilh. Petersen, Odense, fhv. Lærer Hans Rasmussen, Odense, Excell. Lensbaron Reedtz-Thott, Gaunø, Arkitekt A. Roland, Stockholm, Enkefru Rondahl, Lensbaron Rosenkrantz, Rosenholm, Museumsdirektør Sauer mann, Flensborg, Lærer Vald. Seeger, Fredensborg, Pastor Smith, Viborg, Doct. G. Upmarck. Stockholm, Stud. mag. Kai C. Uldall, Arkitekt Zangenberg, Sorø. Endvidere fra Dansk Folkemuseum, Kunstindustrimuseet, Nationalhistorisk Museum, Kallundborg Museum, Stiftsmuseet i Maribo, Museet paa Koldinghus, Kunstgewerbemuseet i Flensborg, Museet i Lübeck, kgl. Livrustkammeret i Stockholm, Norsk Folkemuseum, Rigsarkivet, det norske Rigsarkiv, kgl. Bibliotek; Københavns

Vej- og Kloakvæsen, Københavns Brandforsikring, Helsingør Kommune, Foreningen til gamle Bygningers Bevaring, Akademisk Arkitektforening, Foreningen af 3. Decbr. 1892.

De systematiske *Landsundersøgelser* er fortsatte efter lignende Maalestok som det forudgaaende Aar; idet man særligt har koncentreret Arbejdet i Sydsjælland, hvor der er undersøgt, beskrevet og gennemfotograferet 40 Kirker¹⁾. I Samarbejde med Nationalhistorisk Museum paa Frederiksborg er der foretaget Besøg paa Herregaardene Bækkeskov, Engelholm, Iselingen, Klintholm, Liljendal, Lundbygaard, Oremandsgaard, Petersgaard og Rosenfeld samt Orebygaard paa Lolland. Endvidere er der paabegyndt en Undersøgelse af de meget interessante Bygninger paa Gjorslev i Stevns; Besidderne af alle disse Gaarde skylder de samarbejdende Museer den bedste Tak for velvillig Imødekommenhed og Gæstfrihed.

Ved Siden af disse Undersøgelser, hvortil kunde føjes adskillige mindre Undersøgelser af Voldsteder, Ruiner og Bøndergaarde, foretagne paa de samme Rejser, er ogsaa den ifjor paabegyndte systematiske Købstadsfotografering fortsat, idet alle Byerne paa Lolland og Falster samt Roskilde, Kallundborg og Odense er gennemfotograferede. Desuden er der taget supplerende Fotografier i Horsens, saaledes at Optagelsernes Tal er ialt c. 650. I alle Tilfælde har Kommunerne ydet økonomisk Støtte og modtaget en Serie Aftryk af Fotografierne.

Til Fordel for disse systematiske Undersøgelsesarbejder, som foretages for Museets ordinære Bevillinger, er de mere tilfældige Undersøgelser iaar ligesom ifjor begrænsede saa meget, som det har ladet sig gøre, og kun iværksatte, hvor Museets Indgriben var absolut nødvendig.

Kirker, Kirketomter og Klostre. Større Udgravninger er kun foretagne paa *Antvorskov*, hvor Direktør V. Schou, hvis histo-

¹⁾ 5 Kirker i Møenbo Herred og 10 Kirker i Stevns er undersøgte af Arkitekt Helge B. Holm og Chr. Axel Jensen, 9 Kirker i Baarse H. af Arkitekt Hauning og M. Mackeprang, 4 Kirker i Alsted H. af M. Mackeprang og 12 Kirker i Tune H. af Arkitekt K. Barfoed og Magister P. Nørlund.

riske Interesser atter og atter er kommet Museet tilgode, har iværksat en Udgravning af Klosterkirkens Fundamenter, der ligger under den nuværende Hovedbygningens Have, og trods alle Ødelæggelser lykkedes det her at finde saa meget af Grundmurene, at den lange og smalle Kirkes Plan lader sig bestemme og maale. I *Odense*, hvor der er undersøgt nogle Fundamenter øst for St. Knuds Kirkes Østgavl, sikkert ældre end den nuværende Bygning, er der endvidere foretaget forberedende Undersøgelser af de fra Klareklosteret stammende Murlevninger i den gamle Bispegaard og af de tiloversblevne Mure af St. Knuds Kloster. Paa *Øm* Klosters Tomt er Udgravningerne fortsatte. I øvrigt har der kun været Lejlighed til mindre Arbejder som Overførelsen af et Kapitel fra Skibstedgaard til *Vestervig* Kloster, Udgravning af romanske Grave paa *Vissingkloster* og til Undersøgelser af Kirkelader i *Vinding* og *Kousted*.

Herregaarde, Borgruiner og Voldsteder har krævet mere Arbejde. De langvarige Udgravninger er fortsatte paa *Søborg*, paa *Boringholm* ved Horsens og paa *Ravnsborg*, hvor Grev Krag-Juel-Vind-Frijs til Juellinge ligesom de foregaaende Aar har stillet Arbejdskraft til Museets Disposition, og hvor hele søndre Ringmur afdækkedes, saaledes at det nu er lykkedes at vinde klar Forstaaelse af det ejendommelige Fæstningsanlæg¹⁾. Vedligeholdelses- og Istandsættelsesarbejder har været særlig omfattende paa *Hammershus*, hvor Reparationen af den store Magasinbygningens Østmur fuldendtes, medens den brede Stentrappe op til Batteriet Katten og forskellige Parter langs den søndre Fæstningsmur fremgravedes. Af mindre Voldsteder er undersøgt *Nebbegaard* i Holmans Herred. Paa Tomten af *Barritskov* (sml. S. 17) har Grev Brockenhuus-Schack sat Museet i Stand til at foretage Udgravninger, hvorved der er afdækket Mure af flere middelalderlige Bygninger ældre end den ældste af de ifjor nedrevne Bygninger. Paa Herregaarden *Tiirsbæk* ved Vejle Fjord har Museet ved velvillig Imødekommenhed fra Kammerjunkeren, Godsejer F. Neergaard haft Lejlighed til at følge den under Le-

¹⁾ C. M. Smidt i Lolland-Falsters historiske Aarvog 1916 S. 84.

delse af Arkitekt G. Tvede foretagne Istandsættelse af Bygnin-
gens Mure, hvorved der er vundet Klarhed over Gaardens Op-
førelsehistorie, som falder i Perioden c. 1550—70. Lignende
Undersøgelser er foretagne paa *Nørlund* (ved Arkitekt Mogens
Clemmensen), medens Museet paa den fynske *Rygaard* har
kunnet følge de af Stamhuset Moltkenborg ved Arkitekt Ivar
Bentsen udførte Sikringsarbejder, som særlig gjaldt Funderingen

Fig. 4. Nørrebro.

af Nordfløjens Gavle og nordre Langmur, og hvorved det for-
haabentlig vil lykkes at bevare en af vore smukkeste og mest
maleriske gamle Herregaardsbygninger mod den Ødelæggelse,
der truede den, fordi de gamle Fundamenter svigtede.

Ogsaa i *Købstæderne* har der været Lejlighed til Under-
søgelser af middelalderlige Fæstningsanlæg. I *Aalborg* har man
saaledes ved Grundgravning truffet paa et Stykke af Graven om
det middelalderlige Aalborghus, i *Roskilde* har man ved lignende

Gravninger kunnet iagttage et Profil af Stadens gamle Grav (i Jernbanegade 34), og i *København* har Udgravningerne til Boulevardbanen afdækket betydelige Rester af den gamle Nørrebro for Enden af Nørregade, der maatte undersøges i største Hast, inden de, ligesom de sidste Rester af Hanetaarnet, sløjfedes af Gravemaskinen; Nationalmuseet skylder Statsbaneanlæggens Ingeniører Tak, fordi der under de vanskelige Forhold blev taget Hensyn til de arkæologiske Ønsker.

I *Nestved* undersøgte endvidere Fundamenterne af Borgmester Mogens Tuesens Badstue, som fremkom ved en Udvidelse af Byens Gasværk¹). Derimod har Aarets ringe Byggevirkksomhed medført, at man kun i ganske enkelte Tilfælde har maattet beskæftige sig med Købstadbygninger. Paa Torvet i *Horsens* er de russiske Prinsessers Palæ ombygget, hvorved der fremkom Brudstykker af en Bindingsværksbygning i Ungrenæssancestil, men desværre saa medtagne, at intet lod sig bevare²). I *Kolding* har Museet deltaget i Undersøgelsen af det karakteristiske Gavlhuis Helligkorsgade 18, en af Landets ældste, velbevarede og daterede Bindingsværksbygninger, som efter dens mangeaarige Ejer, Skomagermester P. M. Møllers Død er købt af tre Koldingborgere, Kæmner Brandorff, Guldsmed H. Kyster og Grosserer Ræder, hvis Interesse og Offervillighed har muliggjort Bygningens Bevaring og Istandsættelse. Restaureringen er, med Understøttelse af Foreningen til gamle Bygningers Bevaring, foretaget af Arkitekt Chr. Borch, og selv om det baade praktisk og teoretisk var umuligt at genskabe dets Interiører af de Rester af Malerier og Paneler, som fandtes i dets indre, og hvorom den gamle Ejer tidligere har givet Museet gode Oplysninger, er dog det ydre bragt i smuk Stand. Døroverliggeren fra Bygningens Opførelsesaar, 1589, kunde genindsættes paa sin oprindelige Plads i Façaden, den gamle Dørfløj med den jernbeslaaede Over- og Nederdør anbringes i Dørstedet derunder

¹) Udførlig Redegørelse af Hugo Matthiessen i Præstø Amts hist. Aarb. 1915, sml. ovenfor Side 58.

²) Horsens Museum erhvervede Bygningsdele fra 18. Aarb.

og det stærkt ændrede Tømmerværk i Gadegavlens nederste Stokværk rekonstrueres efter Museets Iagttagelser, der tyder i Retning af, at der i Stuen har været Butiksskodder, en ejendommelig Indretning, der kun er sporet i et enkelt andet Sted (jvfr. Ældre nord. Architekter, Samling 6, Række 2, Blad 14—17).

Af andre Monumenter er undersøgt to *Teglovne*, den ene i *Faaborg*, den anden i *Lindeballe* ved Vejle¹⁾. Især den sidste

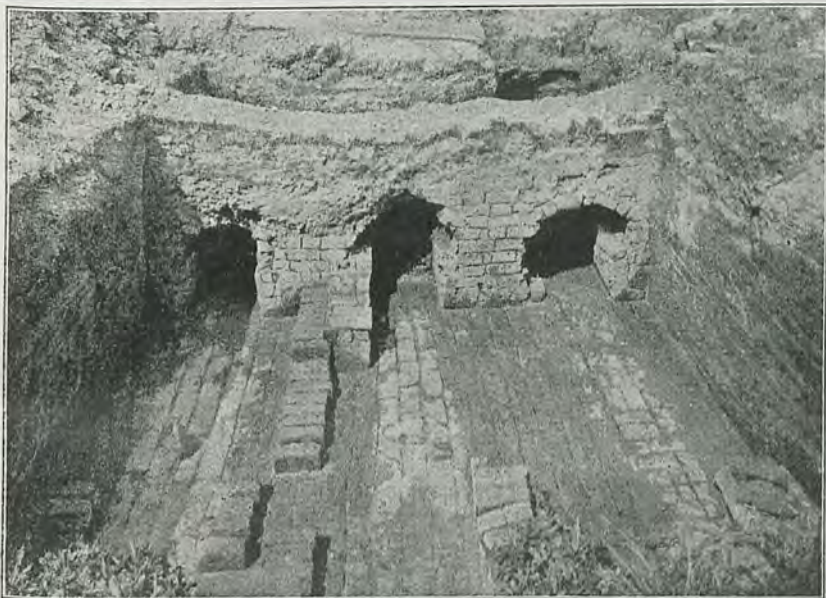

Fig. 5. Teglovn i Lindeballe.

har betydelig Interesse, da den stod usædvanligt godt bevaret, med tre Fyrhuller, Gulv og alle fire Sider i Behold, ja endogsaa saa urørt, at Mursten af den sidste Brænding endnu fandtes stablede i Ovnens Indre. Hvorfor den er bleven forladt, kan næppe udredes, men ved omhyggelige Murstensmaalinge har Arkitekt C. M. Smidt kunnet paavise, at denne Teglovn

¹⁾ Lærer R. Mortensen, hvem Nationalmuseet skylder Meddelelse om Fundet, har delvis benyttet Museets Iagttagelser i en Opsats i Vejle Amts Aarbog 1916 S. 1.

har leveret Sten til de sentgotiske Dele af Lindeballe Kirke. Forøvrigt fandtes i de Gruslag, som dækkede Ruinen, ikke blot Munkesten, men ogsaa Munketagsten og enkelte trekløverprofilerede Formsten. Beboerne af Lindeballe Sogn viste megen Interesse for Fundet. Jordens Ejer, Sognefoged P. Larsen Jensen, har skænket Pladsen til Fredlysning, og med pekuniær Støtte fra Teglværksforeningen for Jylland og Teglværksforeningen af 1893 har Museet kunnet sikre Ruinens fremtidige Eksistens, idet den er bleven omgivet af et Hus med Betonmure og Tegltag. Sognebeboerne skænkede Træmaterialet og besørgede Kørslerne.

Sammen med de stedlige Grundejer- og Turistforeninger har Nationalmuseet deltaget i en Istandsættelse af *Helene Kildes Blok i Tisvilde By*, hvorover der efter ældre Tegninger er genopført et Tag paa fire Stolper, og hvorpaa man atter har anbragt det gamle, i Afskrift bevarede Vers:

Dit hierte glemme ey at gøre Herren ære,
og hvad din haand formaar til dette sted at bære,
Af hvad værdi det er, af guld, af sølv, af penge.
Deraf faar kirken sit og Resten de, der trænge.

Fredlysninger. Købt til Fredlysning er et velbevaret *Voldsted* af tidligmiddelalderlig Type, liggende ved Bredden af *Kongshøj Aa* (Svindinge S., Gudme H., Svendborg A.). Den cirkelrunde Midtbanke, der rejser sig kegleformet over en Grundflade, hvis Diameter er c. 26 M., omgives af en tør Grav og en lav, ligeledes cirkelrund Ydervold, hvortil der mod Vest, hvor Anlægget ikke har været skærmet af Aa eller Mose, slutter sig en ydre Vold og Grav.

Fredlyst er desuden det saakaldte *Anna Hvides Hus* (før kaldet »Musereden«), nu *Museumsbygning i Svendborg*, en Bindingsværksbygning fra Tiden c. 1570, der restaureredes for et Par Aar siden, et Arbejde, hvorunder det lykkedes Nationalmuseet at bestemme Husets Alder og første Ejerinde (sml. Virksomhed 1913—14, Fra Arkiv og Museum V, S. 517).

Kalkmalerier. I Museets tidligere Aarsberetninger har det været fremhævet, at vore romanske Kalkmalerier, der er restaurerede efter ældre Fremgangsmaader, i adskillige Tilfælde ikke

viser sig modstandsdygtige og efterhaanden kan de komme saaledes i Forfald, at de i deres graa og udviskede Tilstand mispryder Kirkerne. Dette er saa meget sørgeligere, som de baade historisk og kunstnerisk hører til de værdifuldeste Fortidsminder i deres Art og meget nødigt skulde forsvinde. I en Aarrække har derfor Museets Kalkmalerirestaurator, Figurmaler Eigil Rothe, eksperimenteret med nye Fremgangsmaader, som har givet gode Resultater, og som ikke blot er benyttede ved Istandsættelser af nyfremdragne romanske Malerier, men ogsaa ved Genrestaureringer, især af det smukke Apsismaleri i Sæby Kirke (paany istandsat 1910) og af de berømte Malerier i Fjenneslevlille Kirke (genrestaurerede 1912). Iaar har det været nødvendigt at foretage lignende Arbejder i *Hjørlande* Kirke (Lyng-Frederiksborg H.), hvor de 1864 i Koret og paa Triumfmuren fremdragne Fresker, Scener af Kristi Lidelseshistorie, Gudslammet mellem Engle og rige romanske Ornamentborter¹⁾, rensedes og konserveredes.

Nyfundne romanske Kalkmalerier er istandsatte i *Kirkehyllinge* (Voldborg Herred). Paa Underfladen af Kirkens runde Korbue er der her malet tre af Mæanderborter indrammede Medaljoner, hvori der paa blaa Bund findes Brystbilleder, af hvilke det midterste ifølge en samtidig Indskrift forestiller Jomfru Maria, et af de andre vistnok Apostlen Andreas. Aabenbart har disse Korbuemalerier været Led i en større Udsmykning af Korbuet, saaledes som det kendes især fra Kirker paa Roskildegne, men Haabet om i Hyllinge at finde et romansk Apsismaleri gik dog ikke i Opfyldelse; de meget sparsomme Malerier, der fandtes i Apsishvælvet, var ikke tidligt middelalderlige, men synes at have sluttet sig til Dekorationen af det sent gotiske Korhvælv (c. 1450). Til Gengæld havde imidlertid disse megen Interesse. I Østkappen er malet Engelen, der blæser i Domsbasunen, medens de døde forneden staar op af deres Grave og St. Mikael er i Færd med at veje Sjælene paa sin Vægt. Sluttende sig hertil fremstilles i Nordkappen de frelstes

¹⁾ Sml. Magnus Petersen: Kalkmalerier S. 95.

Sjæle, som St. Peder fører til Himmeriges Port, i Sydkappen de fordømtes Lidelser i Helvede, der er vist som et mægtigt, gabende Dyresvælg. I Hvælvingens vestre Kappe ses endelig en Fremstilling af Hellig Olafs Sejlads og hans Kamp med Trol-dene, et legendarisk Æmpe, som maa have været ret yndet af de sentkatholske Malere herhjemme. At restaurere det medtagne Billede af Kristus som Verdensdommer, der samtidig er blevet malet i den gamle Apsis, lod sig ikke gøre, men i Mod-sætning til dette Parti var selve Hvælvingssdekorationerne i god Stand og kunde bevares i deres Helhed. Det fortjener at fremhæves, at Menighedsraadet, da der var rejst Tvivl om Bibeholdelse af Helvedesscenen, bestemt fastholdt Ønsket om Restaureringen af alle fire Hvælvingsskapper.

Af Figurmaler Eigil Rothe er endvidere restaureret sentgotiske Dekorationer i *Bregninge* Kirke paa Ærø, hvor Skibets østre Hvælving er prydet med Ornamentter fra Aaret 1513. Det blev dog af Eigil Rothe paavist, at Malingerne ikke er ganske samtidige. Nogle Aar tidligere har man paa Ribberne malet de saa almindelige Sparremønstre, men 1513 har man forbedret Dekorationen ved Tilføjelsen af sentgotisk Planteværk, særlig en rig Blomsterranke paa Undersiden af Skjoldbuerne. Aars-tallet **mdriiii** er anbragt over et Narrehoved med Bjældehætte, hvis Mund falder sammen med et uregelmæssigt Hul, der er hugget gennem Hvælvkappen, førend det blev indrammet af Narrehovedet, og som Eigil Rothe med Rette har forklaret som Trækhul for Tovet til Primklokken, der efter katolsk Ritus ringes under Messen umiddelbart før Nadverkonsekrationen. Samtidig med denne Istandsættelse er det lykkedes at finde Figurmalerier i Kirkens Korparti, der forhaabentlig senere vil blive restaurerede.

Endelig er der i to Kirker nær København foretaget Kalkmalerirestaureringer paa Kirkernes egen Bekostning, men efter forudgaaende Undersøgelser og under Tilsyn af Museet.

I *Kongens Lyngby* Kirke, hvor der i en længere Aarrække har staaet et enkelt Hvælvingssæg med delvis fremdragne, urestau-

rerede Malerier¹⁾, blev der ved Kirkens Hovedstandsættelse i 1914—15 fundet Dekorationer i alle Langhusets Hvælvingsfag, omfattende en stor Mængde Figurer. I Kirkens østligste Hvælv ses fire Apostle, Kristus ledsaget af en lille knælende, mandlig Stifterfigur, Evangelister og Evangelisttegn, Engle og Helgener, hvoriblandt en Konge og Biskop Nicolaus samt paa Nordvæggen en Krucifixgruppe. I andet Hvælvingsfag forekommer et Dommedagsbillede og Scener af det første Menneskepars Historie, sluttende med deres jordiske Arbejde; Eva spinder, Adam holder sin Spade, og mellem dem leger tre Smaadrenge, af hvilke den ene rider paa Kæphest. I tredje Fag Treenigheden, Helgeninder og Helgener, den lidende Frelser, hvis Blod fra Vunderne strømmer ned i en Kalk, Hudflettelsen og Himmelfarten. I fjerde Hvælvning, den tidligere fremdragne, er Billederne fortrinsvis viede Kristi Lidelseshistorie, Korsdragningen, Kristus og Røverne paa Korset, en Pietàgruppe, den vantro Thomas og flere Helgenskikkelser, hvoriblandt S. Franciscus' Stigmatisering. Ejendommeligt er vestre Hvælvkappes indtil nu uforklarede, allegoriske Fremstilling af de syv Dødssynder, en stor, nøgen Figur, fra hvis Legemsdele der udgaar fiske-lignende Uhyrer med smaa Menneskeskikkelser i deres vidt opspilede Gab. Skønt Enkeltheder desværre er en Del medtagne, ses det dog, at Billedet i Hovedsagen svarer til det, der tidligere fandtes i Tirsted Kirke (Magn. Petersen: Kalkmalerier S. 75). Femte og vestligste Hvælvning er især viet Helgenmartyrier, Ursula, Sebastian og en Biskop falder for Pileskud, Erasmus martres og Johannes Døber henrettes. Fremdeles ses Kristoforus, Antonius og en Fremstilling af Lykkens Hjul. Malerierne, der stammer fra sidste Halvdel af 1400'erne, er grovt og flygtigt udførte og Farverne for en Del stærkt falmende (især er en Række Indskrifter i de Figurerne ledsagende Skriftbaand nu ulæselige), men de talrige, snart smaa, snart store Skikkelser, er omslyngede af Stregranker, hvori der fore-

¹⁾ Magnus Petersen: Kalkmalerier S. 88, hvis Beskrivelse dog er lidet fyldestgørende.

kommer mange forskellige Rosetter, Masker samt Dyrefigurer (Enhjørning, Ræv og Gaas m. m.), og Malerens Frygt for bare Pletter har faaet ham til at overbrodere alle Flader med Streger og Slyng, der trods deres Plumphed virker med en ejendommelig dekorativ Kraft.

I *Taarnby* Kirke paa Amager er der paa Hvælvene i Bygningens ældre Del, Skibet, omkring Aar 1400 malet Sparremønstre paa Ribberne, Rankeslyng og stiliserede Træer med Fugle og Dyr i Kapperne og nederst paa Undersiden af de to Gjordbuer anselige Evangelisttegn, af hvilke især Marcusløven fandtes velbevaret. Hvad der iagttoges paa Væggene af Figurbilleder, var for medtaget til at kunne restaureres. Hvælvingsdekorationerne istandsættes af Maler Ole Søndergaard, der ogsaa har udført Arbejdet i Lyngby.

Undersøgelser af Kalkmalerier er foretagne i Aagerup (Merløse H.) og Ruds Vedby (Løve H.) paa Sjælland, i Onsbjerg paa Samsø, i Thoreby paa Lolland, i Horseby paa Falster (Fortsættelse af tidligere paabegyndt Undersøgellesarbejde), samt i Gunderup (Fleskum H.) og Tise (Salling) i Nørrejylland.

Kirkeinventar. Istandsættelsesarbejderne er fortsatte paa ganske samme Maade som det foregaaende Aar, og en direkte Fortsættelse af de da afbrudte Arbejder er Restaureringen af Altertavlen i *S. Bjært* ved Kolding. Dennes Træværk (til hvis større Samlinger der allerede fra første Færd har været brugt smedede Jærnsøm i Stedet for Trænagler) var ret medtaget og hensynsløst mishandlet. Det 1881 bortsavede øverste Parti af Topstykket maatte rekonstrueres og de under Sidefelterne nedhængende Ornamentter tilføjes helt af nyt efter beslægtede Arbejder i Omegnen. Hvad Farverne angaar, har Tavlen i det sidste Hundredaar været overmalet tre Gange (1791 med krasse Kulører og Metaller paa overvejende blaa Bund), men under disse Farvelag kunde den oprindelige Staffering af Profiler og Snitværk genfindes i alle Enkeltheder undtagen i de fuldstændigt afskrabede Fyldingsfelter, hvori der nu blev malet Indskrifter, som kommer til at slutte sig til et Midtbilled af Niels Skovgaard. Da det i Danske Atlas (VII, 151) er oplyst, at der paa

Altertavlen har staaet 1624, er dette Aarstal tilligemed Restaureringsaaret malet paa to af de nye Tilføjelser.

Af større Arbejder er endvidere udført en Række Restaureringer af Prædikestole i Landets forskellige Egne.

Prædikestolen i *Karlsunde* (Tune H.) er et typisk Snedkerarbejde af Roskildeegnens dygtige og fine Senrenæssancemester (c. 1620), og dens oprindelige Staffering, der under de yngre Overmalinger genfandtes med stor Sikkerhed, vidner om, at dens Maler har staaet paa Højde med Billedskæreren og har arbejdet langt smagfuldere end den Konkurrent, der stafferede den beslægtede, ifjor restaurerede Prædikestol i Tune. Desværre var ogsaa her de oprindelige Indskrifter i Gesimsfrisen, der har staaet med gyldne Bogstaver paa blaa Bund, fuldstændigt ødelagte, men iøvrigt giver Prædikestolen i restaureret Stand et godt Billed af Renæssancens stærke og dog harmonisk virkende Farvepragt; Reliefferne efterligner Alabast, Rammestykkerne staar gennemgaaende mørkt, men i varierende Nuancer, bag de daarligst belyste Hjørnehermer mørkegrønne, bag de bedre belyste mørkebrune — et lille Vidnesbyrd om, at en dygtig Renæssancestafferer arbejdede med megen Omtanke —, Ornamentbundene brune med mørkegrønne og graarøde Kassettesyng, Listerne delvis graa med grønne Marmoraarer. I de glatte Fodfelter har der mod Sædvane ikke været Indskrifter, men store, malede Bosser med røde og grønne Lasurer, og tilsvarende metalstraalende Farver er brugt paa Frugtklaser og andre Detaljer af det dekorative Snitværk. I øvrigt er der ogsaa i ret stor Udstrækning laseret med rødt og grønt paa hvid Undermaling (eller direkte paa Kridtgrunden?), men i al deres Pragt respekterer og fremhæver Farverne dog Snedkerarbejdets Arkitektur.

Prædikestolen i *Dronninglund Kirke* i Vendsyssel var fra første Færd en Stol af almindelig Størrelse, beslægtet med Stolen i Aalborg Vor Frue K.; men ved en Restaurering, foretagen under Prinsesse Sofie Hedevig, der som Ejer af Dronninglund (Hundslund Kloster) gjorde meget for at smykke den gamle Klosterkirke, har den faaet betydelige Tilføjelser i Enevoldsbarokkens Smag, især en mægtig Himmel, og ligeledes i Be-

gyndelsen af 1700'erne er Opgangsportalen og det lange Trappepanel tilføjet. Stafferingens Historie viste sig at svare til Træværkets. Under usædvanlig hæslege moderne Kulører og tre andre Farvelag fandtes en Staffering fra 1719, der paa selve den gamle Stol dækkede en sparsom, partiel Bemaling, omtrent som den, der er fremdraget paa Prædikestolslektoriet i Tise Kirke. Paa Grund af de væsentlige Tilføjelser fra Prinsessens Tid fulgtes her i Dronninglund selvfølgelig Farvevalget fra 1719 med dets Brug af Guld, Rødt, Hvidt og Brunt. Paa Himmelen, hvis karakteristiske Snitværk af blødt, stærkt ormædt Træ maatte konserveres og suppleres, fandtes Prinsessens Monogram og Rigsvaabnet, paa Opgangspanelet, der delvis maa være tilføjet c. 1730, forskellige Malerier, forestillende Syndefaldet og religiøse Allegorier i pietistisk Smag, saaledes som de kendes fra forskellige nørrejydske Kirker.

Prædikestolen i *Skjern* Kirke (Bølling H.), der er opsat 1627 af Erik Pedersøn i Ganer, er et af de forholdsvis sjældne Snitværksarbejder, der har bevaret sin oprindelige Staffering, og det er en Selvfølge, at denne kun er forsigtigt rensset og udbedret. Fint og dæmpet virker denne delvise Staffering, Guld, Lasurer og Indskrifter, sammen med det gamle Egetræ, og ganske modsat de fleste andre Restaureringer, hvorved de forefundne Farvespor males af nyt, uden at der gaas paa Akkord med Nutidens Angst for kraftige Farver, er det nye her indskrænket til Udbedringer, man kunde fristes til at kalde »usynlige Lapper«. Selv om Lasurerne er falmende saa stærkt, at man stundom næppe kan bestemme deres oprindelige Farver, er de ikke blevne opmalede, og hvor Mangler maatte udbedres, er det nye nøje afpasset efter det gamle. For saa vidt er et Arbejde af denne Art utaknemligt, som en Lægmand knap vil mærke, at det overhovedet er blevet gjort, og daarligt vil forstaa, at der ogsaa her har været alvorlige Vanskeligheder at overvinde, dels med at sikre og supplere Træværket, hvor det var ødelagt, dels med at rense de gamle Farver uden at ødelægge noget. Vanskelighederne øgedes derved, at enkelte Partier var blevne overstrøgne i senere Tid, men det lykkedes dog

paa Opgangspanelet og paa Himmelen at fremdrage de malede Maureskornamenter, som efterligner Intarsia (Indlægning).

Prædikestolen i *Vejle* Kirke, hvis Istandsættelse helt og holdent er bekostet af Kirken selv, men udført af Nationalmuseets Medarbejder, Maler Kr. Due, var i Modsætning til Skjærnstolen helt overmalet, og den hæslelige, lyse Egetræsaadring vansirede i højeste Grad det ganske enkle, men omhyggelige og velproportionerede Snedkerarbejde. Men Istandsættelsen blev dog ogsaa her delvis en Konservering; takket være de tekniske Erfaringer, som Maler Niels Termansen efterhaanden har vundet, lykkedes det her i Felterne at fremdrage Bomærkekartoucher, som de oprindelige Givere har ladet paamale, næsten uskadte. De holder sig til Træets Farver, og Stafferingen har i det hele været usædvanlig enkel, væsentlig indskrænket til Forgylndning (med eller uden Lasur) af enkelte Detaljer, og til de oprindelige Indskrifter: »Anno 1576 da lod S. Clement Sørensøn B. i Welle barnfød i Ribe giøre denne Prædikstol paa hans egen bekostning Oc Anno 1600 er den effter Lensmandens E. oc W. Caspar Marckdaners befaling, Forandrit till dete sted af hans Effterladne Hustru, Maren S. Cleme(nt) Sø(rensøns) oc hans«

Ligeledes for Kirkens egen Regning er istandsat Prædikestolen i *Aarslev* Kirke ved Nyborg, et ganske enkelt Snedkerarbejde, hvorpaa det lykkedes at fremdrage Evangelistmalerier samt en Indskrift: »Anno 1606 lod Erlig oc Welbyrdig Jens Krvkov thil aarsløwgaard stafere denne predicke stool«.

Et mindre Bidrag er ydet til Istandsættelsen af Prædikestolen i *Kvong* ved Varde, et Renæssancearbejde, der ligesom Kirkens ifjor restaurerede Altertavle var stafferet i 1700'erne og derfor kunde istandsættes saaledes, at Kirkerummet virker harmonisk. I *Nørholm* Kirke ved Nibe er den 1632 snedkrede, 1643 malede Prædikestol, der overvejende staar med sine gamle Farver, konserveret og udbedret tilligemed et Pulpitur med Apostelmalerier samt to Epitafier, det ene over Søren Bertelsen Kierulf, † 1659 (opsat af Enken 1660), det andet over Mads Søfrensøn og hans Hustru Maren Povelsdatter Kraasz.

Paa forskellig Maade har Nationalmuseet endvidere gennem

sine Medarbejdere medvirket ved Istandsættelser af Inventariet i *Vedersø Kirke* ved Ringkøbing, hvor der paa Grundlag af en delvis overmalet Staffering fra 18de Aarh. er skabt et hyggeligt Kirkeinteriør. Prædikestolen er et Ringkøbing-Snedkerarbejde i

Fig. 6. Gravsten over Peder Basse til Sjørup, † 1639.

Højrenæssancestil (c. 1600) med Malerier og Indskrifter fra Pietismens Tid, og Altertavlen er omdannet og stafret paa samme Tid, hvorfra ogsaa en malerisk Herskabsstol for Herregaarden Aabjerg stammer. Noget friere er Inventaret i *Viuf Kirke* ved Kolding behandlet, der helt igennem stammer fra 18de Aarh.,

men hvis oprindelige Maling viste sig at være usædvanlig farvelig, og som derfor dekoreredes med Stafferingsmotiveer fra andre, samtidige Arbejder. Begge disse Istandsættelser er udførte af Maler H. Munch.

Mindre Konserveringsarbejder er udførte til *Ugilt* Kirke ved Hjørring, hvor et sentromansk Krucifix er behandlet mod Træorm og dets nymodens Korstræ fornyet, og til *Spjellerup* Kirke ved Fakse, hvor et Par smukke Sidefigurer til et sentgotisk Krucifix, der ved Museets Undersøgelse af Kirken fandtes paa Kirkeloftet, efter Konserveringen er genopstillede i Kirken. For *Frederiksberg* Kirke, for *Jannerup* Kirke i Thy og for *Gylling* Kirke ved Aarhus har Museet besørget Istandsættelser af ældre Messehagler ved Frk. E. Garde. Til *Saksild* Kirke er repareret en Lysearm med en malet Indskriftplade, til *Kongsted* Kirke ved Fakse er konserveret en ved Gravning under Kirkegulvet fundet Ligkisteplade med udførlige Personalia over Sognepræst Hans Søfrensen, død 17. Juli 1652, til *Vejby* Kirke i Salling en Kaarde fra 18de Aarh., der sikkert har ligget paa en nu nedgravet Ligkiste.

Ligsten er bekostede rejste i fem forskellige Kirker. I *Langaa* Kirke paa Fyen en smuk Sten over Johan Urne († 1537) og hans Hustru Anne Rønnov, ovenpaa hvilken man havde anbragt Kirkens Kulkasse, i *Lidemark* Kirke ved Køge en anselig Højrenæssancesten over Hartvig Høicken til Taagerødgaard († 1595), hans Hustru og hans Svigermoder, i *Vellerslev* ved Ringsted fire Sten, deriblandt en over Peder Basse til Sørup († 1639 som sidste Mand af sin Slægt), der laa halvt skjult og halvt udslidt under Altersranken og ved Optagelsen ogsaa viste sig at have et ældre, velbevaret Relief paa Undersiden¹⁾, samt et Par Bondeligsten i *Frerslev* Kirke ved Haslev (den ældste fra 1591). I *Ejstrup* Kirke (Vrads Herred) er konserveret to Gravrammer fra 1685 over en Herredskriver Niels Jensen og hans Hustru.

¹⁾ Forklaringen herpaa er den, at P. B. har bekostet Stenen allerede i Aaret 1600, men efter at han 1601 havde indgaaet Ægteskab, har han ladet Stenen vende for ogsaa at faa sin Hustrus Billede paa Mindesmærket.

Kun to Kirkeklokker har været anmeldte til Omstøbning, og heldigvis begge uden Betydning (Haderup 1697, Sinding 1811).

Skønt der saaledes maa siges at være udført meget Arbejde i Forhold til Kirkeinventarbevillingens Midler, maa det dog stadigt gentages, at det vedblivende kun er muligt at efterkomme et Mindretal af alle de mange Anmodninger om pекuniar Understøttelse, som aarligt strømmer ind, og det kan ikke nægtes, at Museet stundom (trods Kultusministeriets Cirkulære ¹²/₁₂ 1895) slet ikke faar Meddelelser selv om store Restaureringsarbejder. Der kunde fremføres flere triste Eksempler herpaa, men det maa være tilstrækkeligt at nævne det sørgeeligste: Prædikestolen i Bogense Kirke, der er blevet fuldstændigt rensed for sine gamle Farver, endogsaa saa grundigt, at et Fag, der var vendt ind mod Væggen og saaledes havde undgaet senere Overmalinger, er blevet afætsed lige saa grundigt som de synlige Dele. At man har handlet i god Tro, i det mindste fra de kirkelige Myndigheders Side, derom kan der i det nævnte Tilfælde ikke være Tvivl. Men det er unægtelig trist, at noget saadant kan finde Sted, og at Museets Arbejder og Rettigheder er saa lidet kendte og agtede, og det vil derfor sikkert forstaas, at Nationalmuseet med Længsel imødeser en ny og bedre Synslov.

OMBYGGEDE KIRKER OG KIRKEUDVIDELSER.

Af M. MACKEPFRANG.

»Architekten« indeholder for 23. Febr. dette Aar nedenstaaende Artikel, som vi med Forfatterens, Museumsdirektør, Dr. Mackeprangs Tilladelse aftrykker her.

Det er velkendt, at det langt overvejende Flertal af vore Kirker og da navnlig vore Landsbykirker gaar tilbage til Middelalderen. I hvor høj Grad dette er Tilfældet, er dog aldrig bleven optalt og der skal derfor i det følgende gøres et Forsøg herpaa.

Alt i alt findes der i Danmark 1608 Landsogne med selvstændige Kirker, hvis Oprettelse ligger forud for Reformationen¹⁾, og af disse har ikke færre end 1527 middelalderlige Kirker, hvoraf atter de godt 90 pCt. er romanske. Nu skal det straks siges, at det ovenfor nævnte Sognetal ikke fuldtud dækker det middelalderlige. Sammen med skriftlige Kilder, i første Række Kirkelisten i Ribekapitels Brevbog, den saakaldte »Ribe Oldemoder«, fra Tiden 1300—1350 og Tiendelisten i Roskildebispens Jordebog fra 1370, vidner navnlig i Jylland flere Kirketomter om, at en Del Kirker allerede er bleven nedrevne i Middelalderen. Og selv om det i Reformationstiden og de nærmest følgende Menneskealdre i første Række gik ud over de sikkert ogsaa for talrige Købstadkirker, forsvandt dog ikke ganske faa Landkirker, dels ved den almindelige Ordning af Sogneforholdene ved de saakaldte »Klemmebreve« i 1555, dels efter specielle kgl. Bevillinger. For Jyllands Vedkommende er deres Antal endog større end Købstadkirkerne (48 mod 43)²⁾, medens Tallet paa Øerne har været meget ringe. Der er dog i det følgende ikke taget Hensyn til al denne Ødelæggelsens Vederstyggelighed, lige saa lidt som til de i senere Tid helt nedlagte Kirker, faa i Tal, men ofte saare værdifulde, som f. Eks. de to Graabrødrekirker i Odense og Svendborg. Det er alene de nu staaende, der her lages op til Behandling. Og holder vi os til dem, maa det siges, at vor Kirkebestand i en ganske sjælden Grad har bevaret sit middelalderlige Præg. En Sammenligning med vore Naboer mod Nord, Øst og Syd vil i denne Henseende absolut falde ud til vor Fordel, og selv om vi til de 79 helt ombyggede Landsbykirker lægger 9 »fornyede« Købstadkirker, er et samlet »Tab« paa 88 Kirker dog til at bære³⁾. Landskabsvis fordeler de fuldstændige Ombygninger, og alene om dem er der her Tale, sig med 62 i Jylland, 26 paa Øerne, hvoraf atter 6 falder paa Fyen, 4 paa Lolland-Falster, 11 paa Sjælland og 5 paa Bornholm, den Landsdel, der, baade hvad Kvantitet og desværre ogsaa Kvalitet angaar, har lidt det største Tab, takket være en enkelt nidkær og myndig Provsts fortvivlede Iver efter at komme af med de gamle, »brøstfældige« Kirker, der dog viste sig saa solide, at man i flere Tilfælde maatte

¹⁾ De gamle Klosterkirker er her medregnede under Sognekirkerne.

²⁾ Jfr. William Scharlings Optælling i Historisk Tidsskrift 6. R. II, 294.

³⁾ Til disse 88 kan lægges endnu 3, nemlig Skive, Buderup og Højerup, hvilke Sogne har faaet nye Kirker. Da de gamle imidlertid er bleven staaende, er de ikke medtagne i Beregningen.

sprænge Murene, for i det hele at faa dem ned! Tidsmæssigt set stiller Ombygningerne sig saaledes¹⁾:

1536—1800	ombyggedes	13	Kirker.
1801—1850	»	6	»
1851—1860	»	3	»
1861—1870	»	11	»
1871—1880	»	13	»
1881—1890	»	19	»
1891—1900	»	10	»
1901—1917	»	13	»

Naar der ovenfor er brugt Ordet »Tab« om de ombyggede Kirker, maa dette Udtryk dog ikke tages altfor bogstaveligt for den ældste Tids Vedkommende, saa vist som nogle af de nye Kirker, modsat hvad der som oftest er Tilfældet i vore Dage, antagelig var bedre end deres Forgængere og i hvert Fald sikkert ikke ringere. Uth ved Horsens, Christoffer Valkendorffs Kirke i Svindinge paa Fyen og Hans Stenwinkels Kirke i Slangerup danner saa at sige en direkte Fortsættelse af de allerede under Gotikken kendte Totalombygninger, hvorpaa Valfartskirkerne i Ry, Karup og Holmstrup er Eksempler. Blot har den religiøse Trang eller Bevæggrund nu faaet en Tilsætning af Renæssancens Byggelyst. De fleste af de før 1800 ombyggede Kirker er forøvrigt uden større Betydning, og det samme gælder Ombygningerne før 1850, Frue Kirke naturligvis undtagen. Grunden til Ombygningen er i flere Tilfælde Ødelæggelse i Krig (Store Magleby(?), Rødovre og Hvidovre, Frue Kirke og Anholt) eller ved Naturbegivenheder (Skagen, Agger). Selve Antallet er, som Tabellen viser, kun ringe. Først fra ca. 1860 tager Angrebene til i Voldsomhed for at kulminere i Perioden 1861—90. Naar omtrent nøjagtig Halvdelen af Nedrivningerne falder i disse Aar, skyldes dette, foruden Stigningen i Folketallet og Alménvelstanden, antagelig en ved Kirkesynsloven af 1861 fremkaldt, i dette Tilfælde ganske vist sørgelig misforstaaet Interesse for Kirkerne. Paa den anden Side har sikkert de kgl. Bygningsinspektører og Nationalmuseet Ret til at tilskrive sig en god Del af Æren for Nedgangen efter 1900, hvor denne »Entente« har kæmpet energisk om end ikke altid sejrrikt for at bevare de gamle Kirker. I ganske faa Tilfælde er Ombygningen en Følge af Brand (Dannemare paa Lolland, Hørup og Ikast i Jylland), men normalt er den nu fremkaldt ved Kirkernes Liden-

¹⁾ Min Kilde har været Trap samt for Tiden efter denne Finanslovens Bevillinger.

hed, deres virkelige eller foregivne Brøstfældighed eller deres uheldige Beliggenhed.

Gaar vi fra Tabslistens tørre Tal over til de enkelte »Individer«, er det noget vanskeligt at udtale sig om, hvor stort det ideelle Tab har været. Ganske bortset fra de før 1850 nedrevne Kirker, om hvilke der naturligvis i Reglen intet vides, er nemlig ogsaa adskillige af de i senere Tid ombyggede ganske slet oplyste. I det hele og store kan man dog vistnok sige, at vi ogsaa i denne Henseende er sluppen nogenlunde godt fra det; der er utvivlsomt gaaet langt større Værdier tabt ved brutale Provsteistandsættelser og misforstaaede Architektrestaurationer — har Læseren nogensinde været i Sydfyen? — end ved Nedrivninger. Men naturligvis er der mellem »de Faldne« Bygninger, hvis Tab man begræder. Jeg skal ikke indlade mig paa en ørkesløs Undersøgelse om, hvorvidt Viborg Domkirke kunde være bleven istandsat i Stedet for ombygget; at man nu i hvert Fald ikke var faret saa haardt frem mod alt det senere tilkomne, er sikkert alle enige om. Men der er en Kirke, som den 1869 nedrevne St. Luciuskirke i Holbæk, hvis Nedrivningshistorie er et ejendommeligt Vidnesbyrd om Datidens Opfattelse af god, gammel, om end lidt hjemmegjort Bygningskunst¹⁾. Vi vilde utvivlsomt med Glæde give Afkald paa den manglende »indre Harmoni«, om vi kunde faa den gamle Kirke igen i Stedet for *Chr. Hansens* just ikke morsomme, men sikkert meget harmoniske Erstatning. Uvilkaarlig trøster man sig med, at sligt dog umuligt kunde ske nuomstunder, men man bliver unægtelig noget skeptisk, naar man mindes Nedrivningen af Holstebro Kirke i 1906, eller naar man erfarer, at der i 1902 virkelig var dem, der vilde jævne en af vore allerældste Kirker — Frue Kirke i Roskilde — med Jorden! Af Landsbykirker er der Uggerløse ved Holbæk og Vildbjerg med deres mærkelige Korbueanlæg²⁾, der er den pyntelige lille Teglstenskirke i Danmark og Kridtstenskirken i Vindinge ved Roskilde, for ikke at tale om de bornholmske.

Rækken kunde blive længere endnu, men i Stedet for at sørge over Fortiden lønner det sig bedre at kaste et Blik paa Fremtiden. Og Spørgsmaalet bliver da, om en Statusopgørelse i 2018 vil stille sig saa relativ gunstigt som i 1918. Jeg nægter ikke, at jeg i saa Henseende har mine stærke Tvivl. Jeg tænker ikke saa meget paa, at man ved Tiendeafløsningsloven

¹⁾ Jfr. »Architekten« 1913—14 S. 501 ff.

²⁾ Tegninger af ældre nord. Architektur Nr. 1. Jyske Granitkirker T. 65. Fortid og Nutid. II.

eller vel snarere ved dens Udførelse, saaledes som nu for nylig paavist af Provst *Nørgaard*, utvivlsomt er gaaet Kirkerne for nær. Har de kunnet overleve den Behandling, som 17.—18. Aarhundredes Kirkeregnskaber bærer Vidne om, klarer de sig nok i det 20. Jeg frygter heller ikke den mulige Ophævelse af Forbindelsen mellem Stat og Kirke, Folkekirkens Omdannelse til en Frikirke. Skulde dette nogensinde ske — og ingen ved jo, om det overhovedet vil ske — haaber jeg, vi er komne saa vidt, at man vil kunne sætte Danmarks Riges Vaaben over Kirkedørene, at Kirkerne altsaa bliver Statsejendom, der udlaanes til Menighederne. Nej, hvad der ængster mig, er et Naturfænomen, som det vil være meget vanskeligt at komme udenom, nemlig Befolkningens Tilvækst og den Forskydning i dens Fordeling, der som Følge af Samfærdselsmidlernes Udvikling alt har fundet og sikkert i stigende Grad vil finde Sted indenfor de enkelte Sogne. Hvad nu selve Folketallet angaar, vil det efter statistiske Beregninger fordobles i Løbet af 50—60 Aar, forudsat at Fødselshyppigheden da ikke synker yderligere¹⁾. Selv om den største Stigning vel som hidtil vil falde paa Købstæderne, vil Landbefolkningen jo ogsaa vokse, paa Grund af Husmandsbevægelsen endog stærkere end i den foregaaende 50-Aars Periode, hvor den dog fra 1860—1911 er steget med over 400,000, d. v. s. *gennemsnillig* med ca. 250 Individuer pr. Sogn. Og nægtes kan det ikke, at mangfoldige af vore Landsbykirker er saa smaa, at mange af dem i Længden ikke vil kunne rumme den voksende Menighed, med mindre vi da skulde opleve en — næppe sandsynlig — stærk Nedgang i det tilvante Kirkebesøg.

En ganske vist ikke saa vidtrækkende, men til Gengæld mere nærliggende Fare rummer det andet Moment: Befolkningens Forskydning. Jeg tænker her naturligvis særlig paa »Stationsbyerne«, vor Tids ægtefødte, om end arkitektonisk set noget vanartede Børn! Hidtil har disse mærkværdig nok kun spillet en meget ringe Rolle. I alt er kun 8 Sognebyer med ombyggede Kirker Stationsbyer, og af disse er det endda kun 3 (Herning, Holdsted og Vejen, muligvis dog ogsaa Vildbjerg), hvor Bebyggelsens ændrede Karakter har været Aarsag til Kirkens Nedrivning. Men der er ingen Grund til at tro, at Fremtiden vil arte sig lige saa gunstig. Der til er der altfor god Grøde i dem! Saa vidt mig bekendt foreligger der ingen Opgørelse over Folketallet i »de bymæssige Bebyggelser« — Stations-

¹⁾ Trap. 3. Udg. I, 33.

byernes officielle Navn, der i Skønhed kappes med deres Architektur! — før 1906. Bortset fra Nordsjælland, d. v. s. Frederiksborg Amt og Københavns Amtsrådskreds, hvor jo særlige Forhold gør sig gældende, havde den Gang 14 af disse nye Byer over 1000 Indbyggere, 1911 var Tallet steget til 25, 1916 til 40¹⁾. Og medens Tilvæksten i de egentlige Landdistrikter i Femaaret 1906—11 udgjorde ca. 39,000, var den i de bymæssige Bebyggelser, hvis Minimumsgrænse den officielle Statistik sætter til 400 Indb., ca. 43,000. Det vil sige, at medens den egentlige Landbefolkning kun er tiltaget med 3 pCt., er de »bymæssige« gaaet ca. 20 pCt. frem!²⁾ Den eneste ganske vist kun meget ringe Trøst er, at det hele Fænomen stadig er af udpræget jydsk Natur. Af de ovennævnte 40 Stationsbyer med over 1000 Indbyggere ligger de 30 i Jylland og deraf atter de 7 i Ribe Amt, et lille Varsel om, hvad vi kan vente os, naar det berømte »jernbanetomme« Rum i en nær Fremtid bliver fyldt med Baner!

Nu vil Forholdene jo nok arte sig noget forskelligt, alt eftersom det er den gamle Kirkeby, der bliver ophøjet til Stationsby, eller denne er et fuldstændigt Nyanlæg eller i hvert Fald en almindelig Landsby, saaledes at Sognets gamle aandelige Midtpunkt vedblivende faar Lov til at ligge hen i forholdsvist landlig Uberørthed. En af Museet foretaget Undersøgelse af de 145 Lokaliteter, der paa Tabellerne i »Statistisk Aarvog« 1917 direkte karakteriseres som Stationsbyer, viser, hvorledes Forholdene rent talmæssigt stiller sig.

Øerne	59,	deraf »Kirkebyer«	39,	»Landsbyer«	20.
Jylland	86,	—	—	51,	—
					35.

Lysest tegner Fremtiden sig for de gamle Kirker i det sidstnævnte Tilfælde, altsaa naar de ligger afsides fra Stationsbyen. Der er i saa Fald dog Haab om, at denne med Tiden kan faa sin egen Kirke, som det jo i flere Tilfælde er sket (Taastrup, Aarup, Vinderup), medens den gamle lever videre som »Bondekirke«, saaledes som dens Bestemmelse fra Arilds Tid har været. Falder derimod Stationsbyen og Kirkebyen — som desværre hyppigst — sammen, er der en til Vished grænsende Sandsynlighed for, at den gamle Kirke bliver for lille til Menigheden, saaledes at Kravet om større Plads vil rejse sig. At sidde dette Krav overhørig, lader sig naturligvis i Længden ikke gøre, hverken her eller ved de almindelige Landsogne, og det forekom-

¹⁾ Statistisk Aarvog. 1917. S. 6—9.

²⁾ Statistisk Tabelværk. 5. R. Litr. A. Nr. 9. S. 24.

mer mig derfor, at der kun er én Taktik at følge: Man maa gaa den samme Vej, som man gik i Middelalderen, altsaa søge at faa den gamle Kirke udvidet i Stedet for at erstatte den med en hel ny.

Nu skal det villig indrømmes, at Udvidelsen undertiden kan være saa radikal, at man uvilkaarlig mindes Karl Gustavs bekendte Ord om Faarene og Bukken! Men alligevel! Man bevarer om jeg saa maa sige Kontinuiteten, og den Stump af det gamle, der bliver tilbage, vil uvilkaarlig lægge Baand paa Architektens mere eller mindre sprælske Tilbøjeligheder. Ja, jeg er nærved at foretrække Udvidelsesløsningen fremfor den Udvej at bygge en helt ny Kirke og lade den gamle blive staaende som »fredet Mindesmærke«, vel at mærke naar der da ikke er Brug for den til Menighedshus eller lign. Naturligvis skal dette ikke forstaaes absolut og kategorisk. Der kan være Kirker, som er saa værdifulde og helstøbte, at de vanskeligt lader sig udvide, uden at for meget godt og gammelt forsvinder, medens det paa den anden Side vil være Helligbrøde at nedrive dem. Eller en Kirke kan ved sin Beliggenhed i den Grad præge Landskabet, at den alene af den Grund bør skaaes. Men forøvrigt tilstaar jeg ærlig, at jeg ikke er særlig begejstret for den Tanke, at Nationalmuseet skulde udvikle sig til at blive Kirkeejer i stor Stil og vel at mærke en Kirkeejer uden Kirketiende!

For altsaa kortelig at gentage det: Hvor man paa nogen Maade kan forsvare at udvide en gammel Kirke, skal man gøre det. Hvad Forbillederne angaar, behøver man just ikke at lede længe. Navnlig paa Øerne er jo det store Flertal af Kirkerne udvidede i gotisk Tid, og her er altsaa Ideer nok at hente. Mest almindelig er utvivlsomt en Udvidelse i Længderetningen, mod Vest eller Øst eller, hvad der jo ogsaa kan forekomme, i begge Retninger. Vestudvidelserne er sikkert foranledigede af den samme Faktor, som her beskæftiger os, altsaa den voksende Folkemængde; Østudvidelserne skyldes derimod snarere Hensynet til Gudstjenestens større Pomp (de store gotiske Fløjaltartavler?). Langt sjældnere er Udvidelsen i Bredde, der ogsaa kræver betydelig større økonomiske Ofre, da man jo daarligt kan gøre Skibet bredere uden at tage Koret med. Men jævnsides med disse Udvidelser af selve Kirkelegemet møder man ogsaa en Udvidelse ved Tilbygninger, hvortil i denne Sammenhæng naturligvis ikke kan medregnes de tre, der i det mindste paa Øerne næsten er konstante: Taarn, Sakristi og Vaabenhus. Ikke ganske faa Landsbykirker er jo paa denne

Maade i Tidens Løb bleven forvandlede til Korskirker, om end Omdannelsen vistnok kun undtagelsesvis er sket planmæssigt og med velberaad Hu, saaledes som ved Karlebo Kirke i Nord-sjælland. Sjældnere er det derimod at træffe Kapellerne samlede paa een Side og direkte inddragne i Kirkerummet, der derved bliver to- eller treskibet. Et typisk Eksempel herpaa er Mern ved Præstø, hvis Klosterkirke sikkert har været Forbilledet; af andre kan nævnes Broby ved Sorø. De mange selvstændige Spidsgavle giver disse Kirker et overordentligt male-risk Udseende, men naturligvis har denne Udvidelsesmaade praktisk set mindre heldige Sider.

Selv om en Udvidelse mod Vest sikkert i de fleste Tilfælde vil strande paa Hensynet til de middelalderlige Taarne, der jo absolut bør bevares, er der altsaa Muligheder nok tilbage. Hvilken man vil vælge, er selvfølgelig afhængig af de individuelle Forhold. Hensynet til den gamle Kirkes Architektur, Kirkens Plads paa Kirkegaarden og dennes Grave, Terrænets Karakter og Form, samt sidst men ikke mindst de Krav, der stilles til øget Plads, alt dette er Faktorer, der gør det umuligt at fastslaa nogen bestemt Udvidelsestype som den eneste salig-gørende. Da Sydsiderne paa vore Landsbykirker jo i Reglen er fælt moderniserede og ødelagte, medens Nordsiden langt oftere har bevaret sit gamle Præg, vil en Udvidelse med en Kapelrække mod Syd rent arkæologisk set vel nok i Almindelighed være den heldigste Løsning, ligesom den vistnok vil give det smukkeste Helhedsbillede. Men ogsaa her kan der naturligvis være Undtagelser.

ANMELDELSER.

STUDIER OVER DANMARKS OLDTIDSBEBYGGELSE.

Af H. V. CLAUSEN.

Magister H. V. Clausen gør i sine »Studier over Danmarks Oldtidsbebyggelse« et storstilet Forsøg paa ved Hjælp af Stednavnene at kaste Lys over vort Lands og tilgrænsende Landes Bebyggelse i Folkevandringstiden. Hans Emne er stort og van-

skeligt, han er sig bevidst, at han paa mange Punkter kun kan sætte en Drøftelse i Gang ved at udkaste sine Theorier. »Forfatteren er,« som han selv skriver, »slet ikke sproglig uddannet. Det navn, han ønsker at kaldes med, er topograf. Han tiltroer sig en vis ævne til at se i naturen og på kort og stiller i beskedenhed denne ævne til sprogmændenes og historikernes tjeneste.« Det er med Taknemmelighed, man maa modtage denne Tjeneste, thi Stednavnegranskningen maa, om den skal naa de store Maal, der endnu tegner sig fjærnt og utydeligt for den, tage en Mængde Videnskaber i sin Tjeneste, der alle mødes paa den interessante Plet, hvor der spørges: hvorledes saa Danmark, dets geologiske Form og dets Plante- og Dyreliv ud, da Menneskene først begyndte at benævne de enkelte Dele af dets Jordbund, hvorledes har de to Parter, Menneskene og Jorden, virket paa hinanden i Tidernes Løb og under de skiftende Kulturformer, og hvilke Minder ligger der i de Navne, som er opstaaet under dette Sammenspil?

For at udføre sit Arbejde har Forfatteren først skabt sig et nyt Danmarkskort, hvor der med Farver og Mærker er angivet, hvor de *ældgamle* Bebyggelser har ligget, hvilke Strækninger der er taget ind til Bebyggelse og Dyrkning i *Oldtidens Slutning*, og endelig hvilke Omraader der endnu et Stykke ind i *Middelalderen* har ligget hen som store sammenhængende Skovstrækninger. Paa dette ny pragtfulde Danmarkskort ser man da, hvorledes Landet henimod Oldtidens Slutning var delt i befolkede aabne Bygder og i tætte mennesketomme Skove. Og endelig faar man gennem forskellige Tegn for de forskellige ældgamle Navnetyper et klart Billede af hver enkelt Navnetypes Udbredelse i Landets forskellige Egne. Naturligvis kan den nævnte Inddeling i gammeldyrket Land, Torpland og Skovland, kun være skematisk og omtrentlig. Men den er overmaade interessant, og den er vel egnet til at bygge ret sikre Resultater op paa, selv om man ikke netop altid vilde naa til de selv samme Resultater som H. V. Clausen. Fremgangsmaaden indeholder Fejl, som Forfatteren sikkert selv er klar over: naar saaledes den store Aamose paa begge Sider af Halleby Aa er betegnet med den *grønne* Skov-Farve, har Hr. Clausen naturligvis ikke dermed villet paastaa, at Mosen i gammel Tid var Skov; lige saa lidt som det vel har været hans Mening ved Spørgsmaalet om Vendsyssels østlige Flader at gaa imod Sophus Müller, der i sine »Vendsyssel-Studier« antager dem for Hede-strækninger i Oldtiden, medens Clausen ogsaa kolorerer dem grønt, som om der havde været Skov.

Efter at have delt Landet i Bygder gaar Forf. dem meget omhyggeligt igennem, Landsdel for Landsdel, idet han særlig fæster sin Opmærksomhed ved Landsbyerne paa -lev og -løse. Naar Resultatet gøres op for Sjællands Vedkommende, finder Forf., at Byerne paa -inge ligger forholdsvis nær ved Kysten. Byerne paa -lev holder sig mere til Sjællands Indland. Byerne paa -løse ligger paa en saadan Maade, at de enten maa være yngre end -lev-Byerne, eller er udsondrede fra disse. Lev-Byerne er opkommet i en Tid, da Agerbruget blev fastere, end det havde været i den Tid, da Byerne paa -inge anlagdes. Denne Ændring stod i Forbindelse med, at Høvdingerne krævede Agerjord for sig til Særeje.

I Skaane er -inge en Endelse, der særlig findes i det indre, mens -lev er en Endelse, der ordner sig i Rækker fra Havnesteder ved Kysten ind i det indre. H. V. Clausen drager heraf den Slutning, at -lev-Byerne i Skaane er fremkommet ved en Erobring, der er udgaaet fra Sjælland. Ogsaa Navnene paa -løse synes i Skaane at høre dette Erobrerfolk til.

Fra Skaane gaar Forfatteren til Fyn og »Resultatet af gennemgangen af de ældre stednavne på Fyn bliver netop det, der anedes ved Skåne, og der er givet yderligere støtte for hypotesen om en bevægelse, der til en vis tid er udgaaet fra Sælland.« —

Jyllands Egne gennemgaas derefter, og Hovedresultatet bliver som ved Fyn og Skaane: Mens der endnu kun var de gamle -inge-Navne som Repræsentanter for Ætterne eller Smaastammerne kom -lev-Folket indvandrende; først tog de Midtjyllands østligste Egne, hvor der er mange Navne paa -lev og faa paa -sted. Senere koloniseredes Vendsyssel, Ty, Sydslesvig og Mellemslesvig, hvor der er faa Byer paa -lev og mange paa -sted. Senest og tyndest ebbede Bevægelsen ud i Vestjylland mellem Limfjorden og Varde Aa, hvor der næsten ingen Byer paa -lev findes, og kun ganske faa paa -sted.

Som man ser, er en bestemt Tanke, en fast udformet Opfattelse fulgt ved Bedømmelsen af de forskellige Navnetypers Beliggenhed i Forhold til hinanden. — Tit er lagttagelserne skarpsindige og sikre, stundom synes man vel, at Formaålet er fulgt med lovlig ubøjelig Konsekvens, saa Forf. med et kraftigt Sæt springer over Hindringer, som andre vilde falde i Tanker ved; altid er dog baade Tankerne og Fremstillingen æggende, og man følger Forfatteren med Spænding paa hans forvovne Veje. — Hvis man stiller sig tvivlende over for Forfatterens hele Grundlag: Erobring og Udvandring fra Sjælland under Ledelse af en krigersk Høvdingestand som Benraden i vort Lands

Stednavnegivning, — ja saa maatte man snarest angribe ham ud fra de store Grupper af jydsk Stednavne paa *-um*. Clausen vil gøre denne Endelse meget ung, ligesom han jo paa Sjælland satte Endelsen *-løse* ned til en senere Tid end almindelig antaget. —

Et helt andet Billede af Landets Bebyggelse, end det Clausen fremstiller, vilde tegne sig for en, hvis man antog, at Byanlæggene paa *-inge*, *-løse* og *-um*, maaske i Forbindelse med dem paa *-ten* (tun) og *-en* (vin) hørte hjemme i samme ældgamle Periode, og at de paa *-lev* og *-sted* hovedsagelig skyldes en senere, nærmest social Udvikling. Vi vilde da ikke faa Brug for nogen Erobring og Udvandring fra een Del af Danmark til de andre. Vi vilde da faa en Udviklingslinje i vore Stednavne, der nærmest forudsatte, at den samme Stamme havde fortsat sit Liv i Bygden Slægtled efter Slægtled, uden at forstyrres syndeligt af Stammer fra andre Dele af Landet eller i hvert Fald uden at lade sig stærkt paavirke i sin Navngivning af de Kampe og Flytninger, der vel nok har fundet Sted. — Alt dette er imidlertid et saa stort Spørgsmaal, at det ikke lader sig drøfte paa dette Sted. —

Lad os hellere følge H. V. Clausen viderè paa hans dristige Vikingefærd. Fra Jylland lægger han Vejen over Halland til Vestergötland, stadig følgende sine Yndlingsendelser *-lev* og *-løse* paa Sporet. Og langs Smaalands Kyst naar han over Øland op i Østergötland. Han lader sine *-lev*- og *-løse*-Krigere medføre en ny Gudsdyrkelse til disse Egne, en Gudsdyrkelse, som de har medbragt hjemme fra Sjælland, og som navnlig er knyttet til Gudenavnene Njord og Ull. — Forfatteren hævder, at Navnene paa *-lev* og *-løse* er uadskilleligt knyttet til hinanden. Rigtignok er der des færre *-lev*, jo længere man kommer mod Nord; men disse ligger dog altid saaledes, at det kan ses, at en Række paa *-løse* har til Udgangspunkt, til Ophav i alt Fald et enkelt *-lev*. Derimod har *-lev* og *-løse* intet Afhængighedsforhold til *-inge*; de kan skære tværs igennem *-inge*-Bygder, men breder sig ikke ud til Siden med disse. »At deres (*-lev* og *-løses*) rækker kan følges op med visse elve og ikke med andre, der løber i samme retning, viser, at deres udbredelsesmåde er historisk, på grundlag af begivenheder, ikke kulturel-topografisk.«

Efter at have fulgt Navnetyperne geografisk, gennemgaar Forf. hver enkelt Endelse og den derved bestemte Navnetype i Almindelighed og sammenfatter, hvad der kan siges om den med Hensyn til Alder, Udbredelse i Forhold til de andre osv. Ved Omtalen af Navnene paa *-løse*, fremsætter Clausen den Tanke, »at vedkommende *-løse* har fået navn efter det totem,

som kolonisten eller kolonisterne, høvdingen, hans æt eller vist rettere hans følge følte sig værnede af, nedstammede fra, eller de amuletter i form af våben, eller kostbarheder, som ligeledes en enkelt mand eller en æt, et følge, tillagde mystisk værd«. — Her er dog et af de Punkter, hvor en Sprogmand maa være tilbøjelig til at stille sig noget forbeholden overfor Hr. Clausens Forsøg paa en Tolkning af de enkelte Navne. — Høvdingerne har efter H. V. C. boet i -lev-Byerne, — hans Undergivne, hans Huskarle har haft Ophold i -løse-Byerne. Om de to sjællandske -løse-Bygder (i Merløse Herred ved Holbæk, og i Nordsjælland) hedder det: »Disse kan bedst opfattes som anlæg af herskeren på Sælland, der har ønsket gennem en grundlæggelse af denne art at have sin hird, den del af den, som ikke hver dag gjorde tjeneste om ham, nærmere samlet, lettere at mønstre og opbyde«.

Endelsen *-um* volder Forf. en Del Bekymring. Han søger at godtgøre, at *-um* ikke kan være oprindeligt *-heim*; »Jeg håber,« siger han, »ved den foregående topografiske påvisning at kunne støtte Steenstrups kamp for at hævde endelsen som en dativ flertal. — — — Er det kun en dativ flertalsform, behøver jeg under min syslen med de ældgamle navne -lev og -løse intet hensyn at tage til denne nyere endelse. Som betegnelse for et naturforhold kan den være meget ældre, men de tider, der gav deres boliger ætnavne på -inge, høvdingenavne på -lev, mærkenavne på -løse, bondenavne på -sted og gude- navne på -høj og -vi, vilde ikke bruge en naturlokalitet til navn på dem.« — Overfor denne Paastand maa det dog være berettiget at spørge »hvorfor?« En Bøjningsendelse, der har eksisteret i Sproget fra de ældste Tider, og som blandt andre Funktioner netop har den at betegne *paa* det eller det Sted, maa jo føjet til Ord, der betegner en Naturejendommelighed, kunne dukke op som Stedsbetegnelse i et hvilket som helst sproghistorisk Tidsrum, saa længe den i det hele taget eksisterer i Sproget. Og netop det, at det er Dativ *Flertal* det drejer sig om, kunde tyde paa, at denne Navnetype gaar meget langt tilbage, nemlig til en Tid, da Grundene, Markstykkerne, de foreløbige Byggepladser toges i Fællesskab af en hel Flok, hvis Ejendomsstykker nævnt under eet derfor ganske naturligt blev sat i Flertal. Efter denne Opfattelse skulde da *Bjerrum* betyde: Bjærgstykkerne, Bjærgbopladserne, *Dalum*: Dalbopladserne o. s. v. Det er akkurat, som naar man ned til vore Dage har bevaret et vist Fællesskab om en Strækning, t. E. en Engstrækning, saa kalder man det *Maderne*, *Engene*, *Kjærene* (Storemader,

Langenge, Strandkjærene), medens man bruger de samme Ord i Enkelttal, hvis der kun er een Ejerman til Strækningen. — Den i og for sig højst interessante Fremdragelse af de sønderjydske Marknavne paa *-um* hjælper derfor heller ikke Forfatteren noget med Hensyn til at trykke By-Navnene paa *-um* ned til en sen Tid. Forudsat at *-um* ikke kommer af *-heim*, og med Indrømmelse af, at *-um* i mangfoldige Tilfælde bruges til Dannelse af Marknavn, saa er der dog alligevel en stor Sandsynlighed for, at Bynavnene paa *-um* hører til vort Lands allerældste i Lighed med dem paa *-inge* og *-løse*, — og H. V. Clausen, mener jeg, har selv ved sine fortrinlige Kort givet Grundlaget for Beviset. Man lægge blot Mærke til, hvorledes i Jylland *-um*-Navnene behersker de Egne, hvor *-inge* slet ikke findes eller er sjældent. Vekslende Egn har vekslende Sæd og Betegnelismaade. Men som jeg før har sagt, jeg kan her ikke komme nøjere ind paa en positiv Bevisførelse.

Sine fantasifuldeste Formodninger opstiller H. V. Clausen i sidste Afsnit af Bogen, der hedder »Guder, Konger og Stednavne«. Ogsaa i dette Afsnit er der en Række gode topografiske Iagttagelser; men her finder man dog tiest som Sprogmand Lejlighed til at beklage, at Forfatterens Respekt for Lydlove synes overmaade ringe. Jeg skal nævne nogle faa Eksempler. *Ulvig* i Undløse Sogn forekommer i de middelalderlige Kilder stadig med *g* (det synes snarest = Ulvege); ikke des mindre gør Clausen det til Guden *Ulls Vi*. *Undløse* sættes i Forbindelse med oldisl. *ondurr*, Ski, Dansk: *Andre* = Slidestykker paa Vuggægenger og Slædemeder. Middelalderens *Utterthæ* (Nutidens Udlejre) gøres til det sagnberømte *Lejre*, til Trods for at baade Middelalderens Skrivemaader og Nutidens *Udtale* (der er i Overensstemmelse med Middelalderens Form, mens Nutidens Skrivemaade er en Forvanskning) bestemt vidner derimod. — Middelalderens *Jurlunda* (hereth), *Jurlund* (hæreth), Nutidens *Jørlunde* (Hjørunde) sættes i Forbindelse med *Nerthus* og *Njord*. — *Sengeløse* sættes i Forbindelse med det oldn. *seggr*: »Seggeløse kan vel nok være blevet til Sengeløse, selv om lydovergangen ikke er helt regelmæssig«.

Der skal imidlertid ikke gaas strengt i Rette med Forfatteren paa Grund af hans Afhandlings Ufuldkommenhed i sprogvidenskabelig Henseende. Meget mere er der Grund til at yde ham Paaskønnelse for hans dristige og fantasifulde Gennemførelse af en stor Plan til Opreddningen af vore gamle Stednavne i Forhold til Landets Bebyggelse. Han er en af de kække og udholdende Pionerer, der vel stundom farer vild af Vejen, men som gør et

saa stort Rydningsarbejde og drager nye Kræfter til at arbejde i hans Spor eller ad andre Baner, saa det kun er at ønske, at han vil fortsætte sine Studier, der fremtræder saa storstiledede i deres Plan, saa stemningsrige i deres Form.

Henrik Ussing.

BIBLIOGRAFISK LITTERATUR.

B. Erichsen og Alfr. Krarup: Dansk historisk Bibliografi. Systematisk Fortegnelse over Bidrag til Danmarks Historie til Udgangen af 1912. (I Tilslutning til Bibliotheca Danica.) 3. Bd.: Personalthistorie. Kbh. 1917. (I Kommission hos G. E. C. Gad.)

Svend Dahl og Th. Døssing: Dansk Tidsskrift-Index. Systematisk Fortegnelse over Indholdet af 165 (180) danske Tidsskrifter. 1.-2. Aarg. 1915—1916. Kbh. 1916—17. (J. L. Lybeckers Forlag.)

Skønt den danske historiske Litteratur ikke hører til de uoverskueligste, trænger man dog ofte til Vejledning for at finde sig til Rette deri. Den ældre Litteratur er undertiden vanskelig tilgængelig, og den nyere, især den lokalhistoriske Litteratur, antager et stedse voksende Omfang. Ønsker f. Eks. en Historieforsker at forvise sig om, at et Fund han mener at have gjort, ikke er kendt og omtalt før, eller en Historieskriver, der bygger paa de allerede indvundne Resultater, at gøre sig bekendt med de tidligere Fremstillinger, eller blot en historisk interesseret at læse om et bestemt Emne, staar de ofte raadvillede over for Problemet, hvorledes de skal orientere sig i den foreliggende trykte Litteratur. Her er det, den historiske Bibliografi træder hjælpende til.

Det bibliografiske Hovedværk, Bibliotheca Danica, gaar imidlertid kun til 1830; for at bøde paa Savnet af et tilsvarende Værk for den senere Tids Vedkommende har Bibliotekarerne B. Erichsen og Alfr. Krarup nu udarbejdet en Fortsættelse af de Afsnit i Bibliotheca Danica, der omfatter Danmarks Historie. Men medens Bibliotheca Danica kun anfører Titler paa selvstændige Bøger og Pièces, medtages i Erichsen og Krarups Bibliografi ogsaa Afhandlinger i Tidsskrifter og Samlingsværker, hvorimod Avisartikler paa Grund af Materialets Uoverkommelighed har maattet udelades; ligeledes er Bidrag fra Skolebøger og lignende ganske populære Værker ikke medtaget.

Til Danmark henregnes foruden det nuværende Rige de skaanske Provinser, Hertugdømmerne og Norge i den Udstrækning, som deres Forbindelse med det danske Rige kræver. Begrebet Historie tages i videste Forstand; de to første Bind, der

endnu ikke foreligger, vil komme til at indeholde Tidshistorie, Indre Forhold (o: det sociale, økonomiske og aandelige Livs Historie) og Topografi. Det tredje Bind, hvormed Offentliggørelsen af Arbejdet begynder, indeholder den personalhistoriske Litteratur. De første 200 Numre heraf omfatter de almindelige Afsnit, Tidsskrifter og Samlinger; derpaa følger i alfabetisk Orden Litteraturen om de enkelte Slægter og Personer (over 15,000 Numre). Det er som sagt ikke blot selvstændige Bøger, der anføres, men der er ogsaa Henvisninger til Tidsskriftafhandlinger, Biografier i Samlingsværker og andre personalhistoriske Bidrag, som findes spredt rundt omkring i den øvrige Litteratur. Hele dette Henvisningsmateriale er ikke det mindst værdifulde i Bogen, men her er ogsaa Værkets Akilleshæl. Enhver Benytter maa stadig gøre sig det klart, at paa dette Punkt er *Fuldstændighed* ikke opnaaet; dette er nok forstaaeligt, men mindre forstaaelig er den *Inkonsekvens*, der ogsaa synes at herske, naar f. Eks. E. F. Kochs Afhandling om Jesper Brochmand (Kirkehist. Saml.) er medtaget, men samme Forfatters ganske tilsvarende Afhandling om H. P. Resen (Teol. Tidsskr. 1874) er forbigaaet, eller naar H. Triers Indledning om Paludan-Müller i Udgaven af Tre Digte er medtaget, men Carl S. Petersens langt betydningsfuldere Indledning om samme Digter (Poet. Skr. 1909) er forbigaaet. Men selv om der altsaa kan rejses Indvendinger mod det Omfang, hvori Henvisninger af denne Art er medtaget eller forbigaaet, maa man i høj Grad paaskønne den store Flid, der er nedlagt i dette Arbejde, ikke mindst paa Grund af de mange Henvisninger til Brevlitteraturen, der jo ofte for Personalhistorikeren er den bedste Førstehaands-Kilde. Forfatterne har ingen Umage sparet sig, for at Benytteren nemt kan finde sig til Rette i Bogen; til Vejledning er der ved de biograferede Personers Navne tilføjet Stilling og Dødsaar, og ved Navne, hvis Plads i Alfabetet kan være tvivlsom, er der anbragt Henvisninger, og Bogens typografiske Anordning er meget overskuelig. For enhver, der beskæftiger sig med Personalhistorie, vil dette Bind være en uundværlig Hjælp, og naar engang hele Arbejdet er afsluttet, og alle tre Bind foreligger, vil de danne et Hovedværk inden for dansk bibliografisk Litteratur.

Imidlertid gaar denne Haandbog jo kun til Aaret 1912, men helt uden Hjælpemidler for den følgende Tids Vedkommende er vi dog ikke, og det træffer sig saa heldigt, at det netop er med Hensyn til den Del af Litteraturen, der er vanskeligst at overse, Tidsskrift-Litteraturen, at vi bliver hjulpet. Det er nemlig lykkedes Bibliotekarerne Svend Dahl og Th. Døs-

sing at realisere en Tanke, der tidligere har beskæftiget flere Bibliografer, men som aldrig før naaede ud over Begyndelsesvanskelighederne. Allerede nu foreligger der som et smukt Resultat af de Herrers Arbejde to Aargange af Dansk Tidsskrift-Index, omfattende Aarene 1915 og 1916. Selvfølgelig kan ikke alle danske Tidsskrifter blive fuldstændigt registrerede i en saadan Index; ligesom i Erichsen og Krarups Bibliografi har der maattet ses helt bort fra Dagbladene, og inden for de øvrige Tidsskrifter er der foretaget et Udvalg, hvorved rent aktuelle Blade, adskillige Foreningsorganer, Afholdsblade, Børneblade, Opbyggelsesblade og rent politiske Blade er udelukket. Selvfølgelig kan man ved et saadant Udvalg ikke gøre alle tilpas, men nærværende Tidsskrifts Læsere kan glæde sig med, at Forfatterne udtrykkeligt i Forordet til første Aargang betoner, at de har medtaget alle de lokalhistoriske Aarbøger. Ialt omfatter første Aargang 165 og anden Aargang 180 Tidsskrifter. Af disse Indhold har det naturligvis været nødvendigt at foretage en Sigtning; saaledes er Foreningsberetninger, Mødereferater, Bogaanmeldelser o. l. skudt ud, hvorved man er sluppet for en hel Del ret uvæsentligt Stof, der vilde fylde ganske uforholdsmæssigt. Det Materiale, der nu er blevet tilbage efter disse Indskrænkninger, er i Indexen ordnet systematisk efter Statens Bogsamlingskomité's Decimalsystem (modificeret Dewey). De Afsnit, der selvfølgelig særligt kan paaregne Interesse hos dette Tidsskrifts Læsere, er Danmarks Topografi, specielt Gruppe 46.4: de enkelte Byer og Egne, Danmarks Historie (Gruppe 96) samt Personalhistorie (Gruppe 99); men desuden vil man rundt omkring i Indexen finde mange Afdelinger med historiske Bidrag, f. Eks. Gruppe 27.6: Danmarks Kirkehistorie, 33.3: Landbrugets økonomiske og sociale Forhold, Underafdeling af 37.3: Skolehistorie, 39: Folkeminder, Sæder og Skikke, Sagnforskning, Underafdeling af 61: Medicinalhistorie, Folkemedicin, Underafdeling af 63: Det danske Landbrugs Historie, og i talrige andre Afsnit finder man enkelte Afhandlinger af historisk Interesse. Det vil lønne sig for alle Forskere at gøre sig nøje bekendt med dette Værk, da det jo er et Faktum, at man ofte finder højst interessante og brugbare historiske Oplysninger i Tidsskrifter, hvor man mindst venter det. Selv om der kan disputeres om Enkeltheder i Systematiseringen, maa det indrømmes, at enhver med Lethed vil kunne finde sig til Rette i Systemet, især i anden Aargang, hvor der er tilføjet et Emneregister, som Forfatterne imidlertid kun betragter som rent interimistisk, da det er Hensigten hvert femte Aar at ud-

sende et omfattende Forfatter- og Emneregister til de forløbne Aargange. — Man maa yde Forfatterne den største Anerkendelse for Udarbejdelsen af denne Index, saa meget mere som de, trods det Tilskud, der er givet, ikke kan vente at faa et pekuniært Udbytte deraf, som staar i Forhold til det store Arbejde, der her er nedlagt.

De tre Værker: Bibliotheca Danica, Dansk historisk Bibliografi og Dansk Tidsskrift-Index udgør tilsammen Hovedstammen i den bibliografiske Medhjælp, Historikeren kan regne med. De to sidstnævnte Arbejder har været en velkommen Forøgelse, der ogsaa nok vil vinde Paaskønnelse. *R. Paulli.*

FORENINGSMEDDELELSER.

I Februar dette Aar udsendte Fællesforeningens Sekretær nedenstaaende Cirkulære til de historiske Amtssamfund og de lokale Museers Bestyrelser:

Dansk Historisk Fællesforening.

Som det vil erindres, blev det paa Fællesforeningens Repræsentantmøde i Nyborg d. 16. Juni 1916 efter Initiativ af Hr. Filialbestyrer P. Eliassen (Kolding) vedtaget, at Bestyrelsen som Indledning til næste Aarsmøde skulde søge at organisere et Instruktionskursus for Medlemmerne af Aarbogsredaktionerne og af Provinsmuseernes Bestyrelser, bestaaende af praktiske Øvelser i Biblioteker, Arkiver, Museer og Samlinger. Dette Instruktionskursus vilde naturligt finde Sted i København, da man paa de fleste af de anførte Omraader var afskaaret fra at kunne meddele den fornødne Undervisning andet Steds.

I Henhold hertil er et Udvalg traadt sammen, bestaaende af Rigsarkivar, Dr. Kr. Erslev, Museumsinspektør, Mag. Chr. Axel Jensen, Stednavneudvalgets Sekretær, cand. mag. Gunnar Knudsen, samt Fællesforeningens Formand, Sekretær og Kasserer. Man gik her ud fra, at et saadant Kursus burde holdes inden for Rammen af en Uge, og man mente at være i Stand til at tilbyde eventuelle Deltagere i Mødet følgende:

- 1) Et Kursus i historisk Kildekritik, ledet af en Universitetsprofessor (ca. 6 Dage à 1^{1/2} Time);

- 2) En kortfattet Øvelse i Læsning af de faste Forkortelser i middelalderlig Skrift, som fortsættes gennem d. 16. og 17. Aarhundrede (1 à 2 Timer);
- 3) Et Kursus i Behandlingen af brøstfældige Aktstykker og Breve, meddelt af en Arkivmand, og
- 4) En Paavisning af, hvorledes Registrering af Arkivalier bør foregaa, givet af samme (ialt tilsammen 3 Dage à 1 Time);
- 5) Et Museumskursus i Studiet af Bytopografi ved Jordbundsundersøgelser (6 Dage à 1 Time),
(Undersøgelsen kan eventuelt suppleres ved en Belysning af Bygningssskik gennem Museumsgenstande);
- 6) Studier og Øvelser i Stednavneudvalgets Samling (4 Dage à 1 Time);
- 7) Lignende praktiske Øvelser i Folkemindesamlingen (3 Dage à 1 Time);
- 8) Et Sogns monumentale Udviklingshistorie, gennemgaaet af en Bygningshistoriker (3 Dage à 1 Time).

Det er Tanken for flere af disse Kursus' Vedkommende i Forvejen at lade udarbejde kortfattede trykte Vejledninger.

Som man vil se, er der her disponeret over ca. 30 Timer i Løbet af 6 Hverdage, 5: 5 Timer daglig, men Tanken er naturligvis ikke, at Deltagerne behøver at følge Undervisningen inden for alle Kursus. Desuden maa det erindres, at det kun er en ganske foreløbig Arbejdsplan, som her fremsættes. Fællesforeningens Bestyrelse beder nu de ærede Medlemmer om selv at fremkomme med supplerende Ønsker, eventuelt om at paapege, om noget af de ovennævnte Kursus skønnes overflødig eller bør omlægges i den ene eller anden Retning.

Men desuden bedes man udtale sig om, hvorvidt disse Instruktionskursus i Aar skønnes betimelige, eller om de paa Grund af de vanskelige Tidsforhold bør udsættes til bedre Tider. Kan man, efter at have forhørt sig inden for en snævrere Kreds, stille i sikker Udsigt, at de vil kunne vinde en rimelig Tilslutning? Fællesforeningen vil være i Stand til at yde Instruktionen uden Vederlag og lader Adgang staa aaben for alle Medlemmer af Amtssamfundene, men Opholdet i København i Løbet af disse 6 Dage maa bekostes af Deltagerne selv eller af de respektive Foreninger. Hvis dog ikke mindst 10 Deltagere melder sig til et Kursus, vil det næppe være muligt at arrangere det.

Endnu skal det bemærkes, at det er Tanken at afslutte disse Instruktionskursus, der t. Eks. kunde finde Sted mellem d. 9. og 15. Juni, med et Repræsentantmøde (Lørdag Eftermid-

dag) og hertil den paafølgende Søndag d. 16. Juni knytte 'en historisk Udflugt af Repræsentanterne og Deltagerne i Kursus til Københavns Omegn. Kommer Instruktionskursus i Gang, vil det vistnok være nødvendigt at lade Foredragsmødet udgaa for denne Gang.

Svar paa ovenstaaende bedes godhedsfuldt indsendt til Sekretæren (Maglekildevej 14, København) inden 14 Dage.

Knud Fabricius.

Først ved Paasketid var alle Besvarelserne paa ovenstaaende indløbne. Tilslutningen bestod kun af henimod 20 Deltagere, fordelte over de forskellige Kursus, og Bestyrelsen mente heraf at kunne slutte, at Planen endnu ikke var moden til Løsning, men at det vilde være rimeligt at optage den til Diskussion paa det nærmest forestaaende Repræsentantmøde. Dette tænkes da afholdt Lørdag d. 22. Juni i København, og Bestyrelsen har anset det for mest praktisk i Aar at indskrænke sig hertil, da et større Møde med Adgang for Offentligheden næppe kunde paaregnes at ville vinde tilstrækkelig Tilslutning. Naar Repræsentantmødet nu er ansat en Uge senere end ovenfor opgivet, er Grunden, at man herigennem vil kunne forene den historiske Udflugt fra København med den lokale Forenings (Frederiksborg Amts hist. Samfd.). Den foreløbige Plan gaar ud paa, at Repræsentanterne Søndag Formiddag d. 23. Juni skulde tage med Toget til Slangerup, hvor bl. a. Mag. H. V. Clausen forhaabentlig vil tale om Egnens Betydning i Oldtiden (Lejre-Hypotesen); derefter skulde man om Eftermiddagen paa Tilbagerejsen til København stanse i Farum for at fejre 100-Aarsdagen for Kaalunds Fødsel med et Foredragsmøde. Som bekendt har denne Digter modtaget sine stærkeste Indtryk i Egnen ved Farum og Furesø, saa at hans Digting er præget deraf i høj Grad.

Om det udførligere Program for disse to Dage 22.—23. Juni vil nærmere Meddelelse tilgaa Foreningerne (paa Repræsentantmødet har foreløbig Professor J. T. Lundbye stillet i Udsigt at holde et af Lysbilleder ledsaget Foredrag om »De danske Vejes Historie«). Allerede nu vil det dog paa Grund af den stærkt fremrykkede Tid være Fællesforeningens Bestyrelse meget kært at modtage Anmeldelse fra de lokale Foreninger og Institutioner om, hvorvidt de ønsker at være repræsenterede paa Mødet og ved Udflugten (1 eller flere Repræsentanter). Oplysning herom bedes snarest tilsendt Sekretæren (Adr. Maglekildevej 14¹ Kbhvn. V.).

INDHOLD:

	Side
Historiens og Kulturhistoriens Høst i Amtstidsskrifterne for 1915—1916 (Sluttet)	65
Nationalmuseets Anden Afdeling. Virksomhed i Finansaaret 1915—16.....	84
M. MACKEPFRANG: Ombyggede Kirker og Kirkeudvidelser.....	110
Anmeldelser (Hr. V. Clausen: Studier over Danmarks Oldtids- bebyggelse. — B. Eriksen og Alfr. Krarup: Dansk histo- risk Bibliografi. — Svend Dahl og Th. Dössing: Dansk Tidsskrift—Index.....)	117
Foreningsmeddelelser (Repræsentantmøde 1918)	126

Redaktionen modtager med Tak Meddelelser fra
Provinsmuseer, dels om Nystiftelser og Nybygninger,
dels om nye Kataloger, Aarsberetninger og om Erhver-
velser af almindeligere Betydning.

»FORTID OG NUTID« udkommer med 4 Hæfter à
2 Ark aarligt og koster 2 Kr. pr. Aargang. To Aar-
gange udgør et Bind. Det kan bestilles gennem en-
hver Boghandel. Bidrag til Tidsskriftet og Bøger, som
ønskes anmeldte deri, bedes sendte til Professor, Dr. phil.
Knud Fabricius, Maglekildevej 14¹, Kbhvn. V.

FORTID OG NUTID

TIDSSKRIFT FOR KULTURHISTORIE
OG LOKALHISTORIE

UDGIVET AF

DANSK HISTORISK FÆLLESFORENING

VED

KNUD FABRICIUS

FORENINGENS SEKRETER

UNDER MEDVIRKNING AF

CHR. AXEL JENSEN OG **JOHS. BRØNDUM-NIELSEN**

ANDET BINDS 5TE — 6TE HÆFTE
(FOR 1STE HALVAAR 1918)

KØBENHAVN
J. L. LYBECKERS FORLAG

TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE (AXEL SIMMELKJÆR)

1919

INDHOLD:

	Side
J. T. LUNDBYE: Vejenes Udviklingshistorie i Danmark (med 6 Figurer)	129
GUNNAR KNUDSEN: Stednavneudvalgets Kontor.....	143
Dansk Folkemindesamling, Aarsberetning 1916—18	151
FRIIS HEIDE: Ringsted Klosters Godsarkiv	156
Foreningsmeddelelser. Repræsentantmøde i København 22.—23. Juni 1918	163
KN. C. ROCKSTRØM: Oversigt over de vigtigste Afdelinger af Krigsministeriets Arkiv og Vejledning m. H. t. Benyttelsen. 170	

Redaktionen modtager med Tak Meddelelser fra Provinsmuseer, dels om Nystiftelser og Nybygninger, dels om nye Kataloger, Aarsberetninger og om Erhvervelser af almindeligere Betydning.

»FORTID OG NUTID« udkommer med 4 Hæfter à 2 Ark aarligt og koster 2 Kr. pr. Aargang. To Aargange udgør et Bind. Det kan bestilles gennem enhver Boghandel. Bidrag til Tidsskriftet og Bøger, som ønskes anmeldte deri, bedes sendte til Professor, Dr. phil. Knud Fabricius, Maglekildevej 14^I, Kbhvn. V.

VEJENES UDVIKLINGSHISTORIE I DANMARK.

Af J. T. Lundbye.

En Opgave, som den historiske Forskning hidtil næsten fuldstændig har ladet ligge, er Tegningen af Kort over svundne Tidens Vejforbindelser, skønt det er indlysende, hvilken Betydning saadanne Kort vil kunne faa som Hjælpemiddel for anden historisk Forskning. Hvis man stiller sig tvivlende overfor det Spørgsmaal, om det vil være muligt at tegne saadanne Kort, kan der straks henvises til det store og interessante Arbejde, som Museumsdirektør, Dr. phil. *Sophus Müller* har udført paa dette Omraade for Oldtidens Vedkommende, idet han har paavist en Mængde Færdselslinjer fra Oldtiden, langs hvilke man paa den Tid har lagt Gravhøjene, og som altsaa nu markeres af disse Høje. Nogle af disse Færdselslinjer har holdt sig lige til vore Dage; men andre Steder har Forholdenes Udvikling medført, at man har faaet nye Maal for sine Vandringer, hvorfor de gamle Veje er blevne glemte og overgroede, og Færdslen har banet nye, der kortere og lettere førte til Maalene. Hvis disse forholdsvis hurtigt forandrer sig, holder Færdselslinjerne sig ikke ret længe; men hvor Maalene i Aarhundreder, maaske endog i Aartusinder, er de samme, vil Færdselen efterhaanden sætte sig en Mængde tydelige Spor af forskellig Art, saa at man forholdsvis nøjagtigt kan rekonstruere den gamle Færdselslinje, naar man lærer at tyde de forskellige Spor.

Det Materiale, som der skal arbejdes med ved Konstruktionen af disse Kort, er i højeste Grad forskelligt; men først og fremmest gælder dette om selve Terrainet. Vandføringen i en Aa kan have ændret sig og være bleven mindre i Tidens Løb, og Søerne kan være blevne til Moser og Enge; men selve Aadragene eksisterer som i de svundne Dage og angiver, hvor der har været impassabelt, før Landet kultiveredes, og der sørgedes for en rationel Vandafledning. Disse Aadrag har man saa godt som mulig undgaaet. Hvor Kjædragene langs Aaerne er kilometerbrede eller endnu mere, som f. Eks. Aamosen ved Halleby Aa paa Sjælland og mange andre Steder, er der jo ganske impassabelt baade Vinter og Sommer; men selv om der ingen Moser og Kjær findes langs Vandløbene, vil disse ofte om Vinteren eller i Regnperioder gaa over deres Bredder, saa at der dannes Færdselshindringer. De naturlige Vejlinjer undgaar derfor Vandløbene, idet de følger langs *Vandskellene*, og ved at opsøge Vandskelslinjerne paa Kortene og gaa dem igennem i Terrainet kan man danne sig en Forestilling om deres Brugbarhed som Hovedfærdselsveje. — Disse højtliggende Veje frembyder ogsaa en anden Fordel paa en Tid, hvor man ikke har haft Kort at gaa efter, idet man lettest orienterer sig oppe paa Højderne og her bedst kan holde Retningen, naar det gælder om at finde Vej gennem fremmed Terrain ad ikke fuldkommen banede Veje. Hvor længe man saa har holdt fast ved disse Vandskelslinjer som Hovedfærdselsveje er naturligvis ret forskelligt og afhængigt af, hvor bekvemt de laa for Færdselen; hvis de har et meget bugtet Forløb, foraarsager de store Omveje, naar man skal tilbagelægge større Strækninger; men hvis de er næsten retlinede, kan de have holdt sig som Hovedfærdselsveje gennem Aarhundreder, saaledes som den gamle Oksevej gennem Jylland i store Træk følger Vandskellet mellem Vesterhav og Kattegat fra Viborg helt ned gennem Sønderjylland. Mange af de gamle Herrebyer ligger Landet over paa Hovedvandskellene, og disse Byer er naturligvis voksede op, hvor Befolkningen plejede at færdes.

Blandt Fortidslevningerne i Danmark findes ikke saa faa gamle Diger og Volde, der er Vejspærringer, som ved forskellig

Tid er lagt tværs over Vejene, som Regel ved Enderne støttende sig til Søer og Lavninger, som frembød Hindringer for Hærafdelingers Fremtrængen. Langs den omtalte Oksevej i Jylland findes saaledes, foruden Danevirke, Margrethediget lige Syd for det Sted, hvor Vejen passerer Vandskellet mellem Skjern Aa og Guden Aa og Kong Knaps Dige tættere op imod Viborg. Disse gamle Befæstningsanlæg angiver, hvor der har været Færdselsveje, som man har villet forsvarer, og det, at de findes paa Hovedvandskellene, angiver, at disse har været Færdselsveje.

Fig. 1. Vandskelsveje i Tune Herred, Sjælland.

Fra disse Hovedfærdselsveje har der ført Sideveje ned langs sekundære Vandskel eller Slugter og Dale, hvor disse har været tørre, til Bebyggelser langs Aaer, Søer, Fjordvige, og hvor man ellers har fundet det passende at bosætte sig; en simpel Vejfigur, som vi endnu kan finde tydelige Spor af i det nuværende Vejnet, f. Eks. i Tune Herred paa Sjælland (Fig. 1), idet Bebyggelserne og derfor ogsaa Vejforbindelserne mellem dem har holdt sig omtrent paa samme Sted siden Oldtiden.

Hvor Forholdene har tilladt en Passage over Aaløbene, har man etableret en saadan, naar de Bebyggelser, der laa paa begge Sider af den, ønskede at komme i nærmere Berøring med hinanden, og som Overgangssted udsøgte man sig da de Steder, hvor Vandløbet havde mest Fald, idet Vanddybden her paa Grund af den større Hastighed som Regel vil være mindre og Bunden vil være fast, thi ellers vilde den store Hastighed have bortskaaret saa meget af den, at Hastigheden omtrent blev ens overalt.

Paa Grund af Reguleringer og alle de Forandringer, der i Tidens Løb har fundet Sted ved Aerne og deres Løb og Omgivelser, er det jo ikke let nu at se, hvor Oldtidsfolkene har fundet det mest passende og bekvemt at gaa over en Aa, og selv om der endnu kan findes et Vadested i den, er det jo kun muligt at datere det, hvis man fra begge Sider kan finde en Vejlinje betegnet med samtidige Gravhøje, som peger ned imod det, som f. Eks. over Afløbet fra Gundsømagle Sø ved Gundsø Gaard i Nordøstsjælland; ellers maa man prøve, om det ad forskellig Vej er muligt at slutte sig til de gamle Overgangssteders Beliggenhed.

Som Følge af den Hindring, Vandløbene har været for Passagen, er de komne til at danne Skellene mellem de forskellige Herreder og Sogne, og man kan derfor slutte, at hvor et Vandløb maaske kun paa en kortere Strækning holder op at være Herredsskel eller Sogneskel, har der fra gamle Dage været et Overgangssted. Saaledes finder man f. Eks. at Mølleaaen i Nordsjælland baade ovenfor Furesøen og nedenfor Ørholm danner baade Herredsskel og Sogneskel, men ikke mellem Lyngby Sø og Ørholm, idet Virum og Nordsiden af Aaen hører til Lyngby Sogn, og det gamle Lyngby har ligget paa Sydsiden af Aaen. Der ligger her en Række Overgangssteder: Ørholm, der i gamle Dage hed Ørvad, Fuglevad og selve Lyngby, og de mange Gravhøje og gamle Hulveje, der fra Nord og Øst fører ned til Aaen paa dens venstre Bred, lidt nedenfor den nuværende Mølledæmning ved Ørholm, tyder paa, at det ældste Overgangssted er at søge her, og at det saa maaske paa Grund af

en Forandring i Bebyggelsen først er flyttet lidt opad Aaen til Fuglevad og senere længere opad til Lyngby.

Adskillige Steder ligger der ved Vandløb Byer, som ligger paa begge Bredder af dem og altsaa ikke lader nogen Tvivl tilbage om, at der her har været Overgangssted, saa længe Byen har eksisteret; dette er f. Eks. Tilfældet med Sliminge i Bjeverskov Herred ved Sliminge Aa, Jersie i Tune Herred ved Jersie Aa og Mern i Baarse Herred ved Mern Aa, alle paa Sjælland. Her ses det let, at Vandløbet har Navn efter Overgangsstedet, og dette vil man finde gentaget saa tit, at det ligefrem kan benyttes til at opsøge Hovedovergangsstedet over en Aa. Paa Sjælland vil man saaledes finde ved Susaaen, at denne paa en Strækning ovenfor Tystrup Sø, hvor Kirkebyerne Broby og Næsby ligger lige overfor hinanden tæt ved Aaen og gør det meget rimeligt, at der fra gamle Dage har været Overgang, forandrer Navn og paa denne Strækning kaldes Næsby Aa. Denne Navneregulering kan ikke alene anvendes paa Aaløb, men ogsaa paa Sunde, idet f. Eks. det naturlige Overgangssted over Guldborgsund er paa det snevre Sted ved Guldborg og over Øresund ved Øren ved Helsingør.

Hvor intet andet kan give Oplysning om det gamle Overgangssted, kan det maaske være, at et gammelt Voldsted, som i sin Tid er anlagt for at beherske Overgangsstedet, nu fortæller os om sin oprindelige Bestemmelse, idet det ellers vilde have været ganske hensigtsløst at lægge et saadant Værk netop paa dette Sted; dette er f. Eks. Tilfældet paa Sjælland med Voldstedet paa Nordsiden af Ringsted Aa mellem Gjørlev Sø og Haraldsted Sø.

Saaledes kan man paa Kortet sidde og raisonnerer sig til, hvorledes Vejene maa have gaaet; men selv om Slutningerne synes meget sikre, er det dog aldrig nogen Skade at se at skaffe sig Vished om, hvorvidt de gjorde Slutninger nu ogsaa er rigtige. Denne Vished kan man ofte faa ved at gaa Vejene efter i Terrainet, idet man saa kan finde tydelige Spor af dem. Har Stedet aldrig været under Plov, kan Vejsporene staa der ganske tydeligt, saaledes som det f. Eks. ses i Hanherrederne paa

Hannæs, hvor Vejen i sin Tid har maattet op over Bakken mellem den nu inddigede Tømmerbyfjord og en nu udtørret Sø for at naa over Hannæs til Feggesund og videre til Mors (Fig. 2). Men selv hvor der bliver pløjet, kan Vejsporene navnlig paa Bakkeskraaningerne, og hvor Jorden er let og sandet, saa at Regnvandet hjælper til at holde Sporet aabent og maaske gøre det dybere, blive til dybe Hulveje, som først sent pløjes ud.

Fig. 2. Vejspor paa Nordsiden af Hannæs, Hanherrederne.

Saadanne Vejspor findes i Mængde spredt over Landet, det enkelte Spor fortæller ikke meget om, hvorfra det er kommet, og hvorhen det har ført; men samles Oplysningerne om dem, og indlægges de paa Kort, saa at de kan sammenholdes, da vil det kunne lykkes at faa dem til at fortælle et ikke uinteressant Stykke Danmarkshistorie. Lokale Traditioner kan endnu knytte mange Fortællinger til saadanne gamle Vejspor; saaledes hørte jeg ifjor, hvorledes en gammel Mand paa 83 Aar fortalte, at man i hans Barndom fra Nissum Bredning kørte til Thisted over

Ashøj, skønt denne Bakke er 92 m høj, det er Vandskelsvejen, som man endnu den Gang har benyttet; delvis er Landevejen anlagt følgende denne ældgamle Færdselslinje, som her er baade jevn og retlinet, og delvis kan man følge den endnu som Bivej og Markvej; men paa et Stykke nærmest ved Landevejen mellem Hurup og Vestervig er alle Spor udslettede, hvorfor det er godt, at Traditionen opskrives, inden ogsaa den er gaaet tabt. Det vil altid vise sig, at nærmest de nye Veje forsvinder Sporene af de gamle hurtigst, rimeligvis fordi Folk her gerne kører en Omvej, naar de kan komme paa saa meget bedre Vej, og derfor her er mindst konservative og mindst holder fast ved de tilvante Veje.

Kan man saaledes rundt omkring, men navnlig paa Heder, i Skove og paa Bakkeskraaninger finde tydelige Rester af de gamle Færdselsveje, findes de bedst i Aaerne, hvis de her har været medført Dannelsen af Vadesteder, og hvis ikke senere Tiders Aareguleringer har fjernet dem. Hvis Bunden er fast nok til at køre paa, kan Vadestedet blot bestaa i en Udvidelse af Aalejet, saa at Vanddybden bliver mindre, i saa Tilfælde efterlader Vadestedet ikke Spor, medmindre der endnu findes tydelige Mærker af Nedkørslerne paa en af Aasiderne; men dette er meget ofte Tilfælde, saaledes som det f. Eks. ses flere Steder ved Lindenberg Aa i Jylland. Har Bunden derimod ikke været tilstrækkelig fast, eller har man ønsket at færdes tørt over Vandløbet, har man udkastet ofte endog store Mængder Sten i Vandløbet, og disse Stensamlinger findes der ofte Rester af endnu i Aaerne trods gentagne Reguleringer. Her kan man ogsaa med Held ty til den lokale Tradition, idet man kan finde endnu levende Mænd, som kan fortælle om, at de har været med til ved Reguleringsarbejderne at bortkøre saa og saa mange Læs Sten fra det gamle Vadested, paa hvilken Maade jeg f. Eks. har faaet Beliggenheden af et gammelt Vadested paa Sjælland mellem Kværkeby og Vigersted paa Sjælland konstateret. Et andet Sted har en Mand fortalt mig, hvorledes Aaen ved Reguleringen er bleven omlagt; men at Vadestedet endnu fandtes i hans Have, hvor han viste mig det paa flere Steder ved at grave et Par

Spadestik ned. Jeg har selv set, hvorledes et Vadested paa Sjælland ved Halleby Aa mellem Uggerløse og Stenmagle har været gravet frit, og nogle Maaneder senere, da jeg igen passerede Stedet, var Stenene forsvundne og antagelig igen at finde i Vejskærverne langs Landevejen, Skal Levningerne af de gamle Vadesteder, som naturligvis kan fortælle os mest om de svundne Tiders Vejforbindelser, eftersøges og kortlægges, da er det høje Tid, at Arbejdet gøres, inden Stenene og derved Sporene af dem forsvinder ligesom Stengærderne.

Enkelte Steder kan man finde store Vejdæmninger, der er lagt ved Kærene, hvor det ellers ikke var muligt at komme over disse, f. Eks. i Nordsjælland over Værebro Aadalen midt imellem den nuværende Øvre Værebro og Nedre Værebro, idet denne Aadal med sine vidtstrakte Mosedrag ellers var impassabel helt oppe fra Maaløv og ned til Roskilde Fjord; her findes mellem Maaløv og Bringe et gammelt Vadested paa et Sted, hvor en Kæmpehøj paa Siden af Bakkeskraaning og tæt ved Vadestedet kunde tyde paa, at dette stammer fra Oldtiden, og hvad Aanavnet angaar, da findes Kirke Værløse og Lille Værløse tæt ved, saa at man let kan tænke sig en nu forsvunden Bebyggelse med Navnet Vær, der har givet Aaen Navn efter Overgangsstedet.

Naar det saaledes ses, at man maaske endog ret tidligt er begyndt at udføre større Kunstanlæg, hvor det gjaldt om at skaffe Passage over et Vandløb, ligger det nær at spørge, om der da ikke ogsaa andre Steder har været udført Kunstanlæg for at lette Samfærdselen. Dette har der sikkert ogsaa, og man kan heller ikke tænke sig, at Befolkningen i Broncealderen, der ikke veg tilbage for at udføre de store Jordarbejder, som Opkastningen af Gravhøje er, ikke skulde have forstaaet at udføre Jordarbejder, som havde til Hensigt at lette Færdselen; men senere Tider har saa at sige levet og færdedes oven paa disse Arbejder og derved vanskeliggjort at se, fra hvilken Tid de stammer; ved en maalbevidst Undersøgelse af gamle Vejspor og Færdselslinjer rundt i hele Landet, vil der sikkert komme et og andet af denne Art for Dagens Lys. Der findes rundt omkring,

har jeg allerede truffet, forskellige Sagn om gamle Veje, der her paa Sjælland synes at tilskrives Valdemar Atterdag, f. Eks. en Vej ved Skjoldnæsholm, der kaldes Valdemarsvejen, og som af forskellige Grunde gør Indtryk af afgjort at være et maalbevidst udført Ingeniørarbejde. En Indsamling af disse lokale Sagn er ogsaa af Interesse, selv om de maaske kan synes naive; naar de sammenholdes med hinanden, kan de nok komme til at fortælle noget.

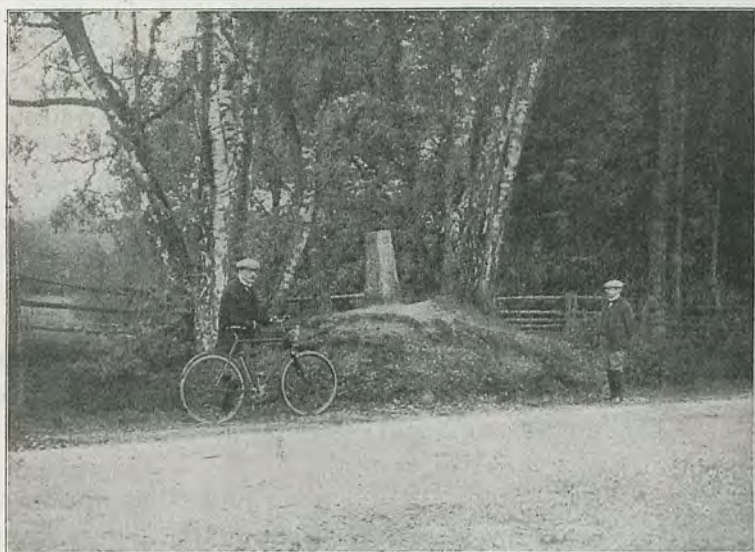

Fig. 3. Milesten fra Ole Rømers Opmaaling af Vejene.
Ved Egelund, mellem Hillerød og Fredensborg.

I den historiske Tid er der sikkert udført en Del Vejanlæg; men deres Historie er aldrig skrevet, skønt en Del Materiale maa kunne samles ad forskellig Vej. Gamle Kroprivilegier vil kunne oplyse om, hvor man har færdedes og derfor trængt til Mad og Drikke og Husly, og enkelte Steder vil man maaske kunne finde nogle af de gamle Milestene, der blev sat i 1698 ved den første Opmaaling af Landevejene, som *Ole Rømer* lod foretage.

Jeg har saaledes fundet to af dem, nemlig en imellem Hillerød og Fredensborg paa den nuværende Landevej lige ved Indkørslen til H. M. Enkedronningens Ejendom Egelund (Fig. 3); her er Jordhøjen bevaret og en raat tilhugget Sten uden Bogstaver eller Tal oven paa Højen; men den Stensætning der oprindeligt har været ved Foden af Jordhøjen for at skaane den mod Paa-kørsel er fjernet i Tidens Løb. Den anden Milesten findes i Nyrup Hegn, hvor Jordhøjen med Stensætning omkring er fuldstændig velbevaret; men Stenen paa Toppen af Højen er her fjernet. Flere andre Steder i Nordsjælland staar der Sten, der ved en nøjere Undersøgelse maaske kan sættes i Forbindelse med denne Opmaaling. Disse gamle Minder om den første Opmaaling af vore Veje burde fredes, inden de helt forsvinder.

Inde i Nyrup Hegn ved Helsingør findes paa store Strækninger endnu bevaret den gamle Landevej, som blev benyttet lige til Anlægget af den nu eksisterende Landevej imellem Hørsholm og Helsingør, og der ligger endnu paa den gammel Bro-lægning af store utilhugne Marksten, mindende om Bro-lægningen i gamle Gader og Gaarde; ogsaa saadanne Vejstrækninger, der viser en forbigangen Tids Vejteknik, burde fredes, hvilket i dette Tilfælde meget let kunde ske, da det kun drejer sig om en Vejstrækning, der har lokal Betydning for en Skov, der tilhører Staten.

En anden endnu ældre Vejstrækning findes lige i Nærheden heraf, det er en Stump af den gamle Strandvej, som ligger i Egebæksvang langs den nuværende og lige ved den, kun skilt fra den ved en Række smaa Villaer (Fig. 4). Naar man er flyttet ud fra Skoven til den nuværende Vej og af hvilken Grund, ved jeg ikke; men maaske det kan oplyses gennem Arkivstudier og Undersøgelse af gamle Regnskaber. Denne Vej har ikke været befæstet som den gennem Nyrup Hegn, men kun en Jordvej, og den er sikkert en udmærket Prøve paa, hvorledes Jordvejene har været, indtil man omkring 1800 begyndte Bygningen af de lange lige Landeveje og gennem indkaldte franske Vejingeniører lærte at bygge rationelt befæstede Veje. Da ogsaa

dette gamle Vejstykke ligger i en Statsskov, vil Fredningen af det heller ikke støde paa større Vanskeligheder.

Langs Køge Bugt, hvor den gamle Køge Landevej har gaaet ude langs Vandet og stadig benyttes som Vej fra København til Hundige lige Syd for Lille Vejleaa, kan man ogsaa længere mod Syd finde Strækninger af den gamle Vej, der er ret velbevarede; men den meget stærke Villabygning paa denne Strækning i de senere Aar vil antagelig faa alle Spor her udslettede inden alt-

Fig. 4. Gammel Strandvej i Egebæksvang, Nordsjælland.

for længe. Saaledes kan der sikkert rundt omkring findes mange Vejlevninger, hvis Kortlægning og nærmere Undersøgelse vil kunne frembyde adskilligt af Interesse.

Hvor alle Spor er forsvundne, kan Navne give Oplysninger om de udslettede Veje, saaledes er de gamle Kronavne mange Steder bevarede, selv om Vejen nu er nedlagt og Kroen ligeledes eller flyttet, dette gælder saaledes den gamle Køgekro ved Kildebrønde Strand; andre Steder træffes en Gaard, der ved nærmere

Eftersyn viser sig at være den gamle Kro, der nu er bleven almindelig Bondegaard, men netop derfor har faaet Lov at staa uden Modernisering, saa at den kan vise, hvorledes en Kro i de gode gamle Dage saa ud, en saadan findes f. Eks. paa Sjælland ved Grønnehjerg Gaard mellem Hvalsø og Torstrup.

I Nordsjælland træffer man gentagende Gange paa Navnet Porthus, nemlig ved Nordsiden af Tokkekjøb Hegn, to Gange ved Landevejen mellem Hillerød og Helsingør og endelig Kildeport Hus i Gribskov ved Holdepladsen af samme Navn. Disse Navne maa sikkert skrive sig fra de gamle Porthuse ved Indkørslerne til Kongens private Veje, og den Kilde, som Navnet i Gribskov viser hen til, er Helene Kilde, idet Kongerne havde en privat Vej ud til Tisvilde, og jeg tror, at det blandt de nu eksisterende Veje at muligt at paavise, hvilken det har været.

En helt anden Vej, ad hvilken man ogsaa vil kunne faa meget værdifulde Oplysninger til Belysning af Spørgsmaalet om, hvorledes Færdselsvejene til forskellig Tid har gaaet, er en Under søgelse af alle lokale Ejendommeligheders geografiske Udbredelse. Samfund, der har staaet i livligt Samkvem, vil paavirke hinanden i enhver Henseende, saa at man vil træffe Ligheder og Paavirkninger i alle daglige Forhold, f. Eks. i Byggemaade, Klædedragt, Sprog, Husgeraad; og Studiet af Samfærdselsvejene og deres Betydning kan altsaa saa at sige udstrækkes til ethvert Felt, hvor det endnu er muligt nøje at stedfæste den Viden, man har, om disse Forhold til forskellig Tid. Det er kendt nok, at paa afsides Øer og Halvøer langt fra de store Hovedruter har lokale Ejendommeligheder holdt sig længst, f. Eks. paa Refsnæs, hvor Færdslen nok er gaaet tæt forbi, men ikke direkte igennem, man er sejlet til Bunden af Kalundborg Fjord og til det gamle Korshavn i Saltbæk Vig; men Befolkningen paa Refsnæs har levet ret isoleret, skønt de kunde se Skibene sejle forbi, fordi man kun kom ud til deres Land, naar man direkte havde et Ærinde hertil.

Men det at tegne Kort over de gamle Veje er ikke Maalet, et saadant Vejkort skal være et Middel til at trænge ind i svundne Tidens Begivenheder og Tankesæt; er Kortet der, kan af det

meget læres langt tydeligere, end man kunde læse det af en Bog. Man vil f. Eks. pludselig forstaa, hvorfor man midt i den store Gribskov i Nordsjælland kan finde en ret stor Borgplads, thi Kortet (Fig. 5) viser, at den gamle Hovedfærdselsvej fra Nakkehoved og Landingsstederne ved Mundingerne af Søborg Sø Afløb og Esrom Aa, Gilleleje og Hulerød, har fulgt Vandskellet ned gennem Gribskov, og at Borgen netop her havde en ud-

Fig. 5. Gamle Færdselsveje i Nordsjælland mellem Arresø og Esrom Sø.

mærket Beliggenhed, naar det gjaldt om at beherske en saadan vigtig Hovedfærdselsvej, thi Stedet er valgt lige Syd for det Sted, hvor en Sidevej fra Hesselbjerg og Landingsstedet ved Mundingen af Højbro Aa, det nuværende Raageleje, er stødt til den anden Vej, saa at Borgen paa en Gang kunde hindre Sørøvere, der var gaaet i Land paa Kyststrækningen mellem Raageleje og Hulerød i at trænge længere ind i Landet end til Esrom Sø.

Saxo fortæller hvorledes Roskilde blev angrebet af Venderne, der gik i Land Øst paa i Sjælland; det har naturligvis været i Køge Bugt, og da en Vandskelsvej fører fra Karlslunde Strand over Tune til Roskilde (Fig. 6), forstaar man let, at der ogsaa paa dette Sted ude ved Vandet er fundet Levninger af en gammel Befæstning, som har skullet dække Roskilde mod Angreb fra denne Side, Her har der antagelig ogsaa været et godt Landingssted, inden Vigen ud for Karlstrup forvandlede til de nuværende Moser, ved at Klittangen, Jernen, fra Syd voksede frem og lukkede Munden. Maaske er det denne Lukning, der har gjort det umuligt mere at have Vagtskibe liggende i

Fig. 6. Vejforbindelse mellem Roskilde og Landingssted ved Køge Bugt.

Køge Bugt, som har faaet Absalon til at henlægge Vagtskibenes Plads til Stedet for det kommende København og i den Anledning at opføre den første Borg her.

Saaledes kan et Vejkort overalt kaste nye Strejflys over Historien, og det vilde være meget ønskeligt, om alle, der kunde give disse Bidrag til Konstruktionen af et saadant, vilde tage Opgaven op; men navnlig ude i Marken, hvor der er Fare for, at en mere intensiv Dyrkning eller store nye Anlæg vil fjerne de Spor, der hidtil har holdt sig gennem Aarhundreder. Da mange af disse Bidrag naturligt kun vil omhandle en enkelt

Iagttagelse, en mundtlig overleveret Tradition eller lignende, egner de sig jo ikke til Offentliggørelse, inden de er samlede og bearbejdede; men da var det en Opgave for Dansk Historisk Fællesforening at samle dem, og naar Materialet bliver tilstrækkelig fyldigt at give dem den rette Bearbejdning, hvor der da baade bliver Tale om Løsning af historiske, arkæologiske, geologiske, geografiske og tekniske Spørgsmaal.

Hensigten med disse Linjer har været at vække Interesse for en efter min Mening meget vigtig Opgave, der er saa omfattende, at en nogenlunde fyldig Løsning ikke kan ventes at foreligge i en overskuelig Tid, uden at man formaar alle Interesserede, der i Embeds Medfør eller for deres Fornøjelse færdes rundt i Terrainet, til at have Opmærksomheden henvendt paa disse Ting, eller dem som ved Studier finder Optegnelser, gamle Kort, Regnskaber eller lignende, der kan fortælle noget af Interesse for denne Sag, til at gøre Optegnelser derom og godhedsfuldt henlede den historiske Fællesforenings Opmærksomhed derpaa. Naar jeg hidtil har talt med nogen om Sagen, har jeg altid mødt stor Interesse, og det er derfor mit sikre Håab, at min Tanke maa faa en god Modtagelse og føre til gode Resultater.

STEDNAVNEUDVALGETS KONTOR.

Af Gunnar Knudsen.

Stednavneudvalget, hvis Virksomhed tidligere har været omtalt her i »Fortid og Nutid«, har i flere Aar levet under mindre gode Pladsforhold. Udvalget havde i Matrikulsarkivet velvilligt faaet overladt Arbejdsplads og Reolplads, men de stadig voksende Samlinger maatte magasineres i Pakker, og det blev mere og mere besværligt at benytte dette Stof.

Allerede i 1915 begyndte Udvalget derfor at virke for at faa indrettet et særligt Lokale til Arbejdet med Stednavnene.

Hertil blev udset et Par Værelser i den Harsdorffske Bygning mellem Rigsarkivet og det gamle Tøjhus, og Udvalget fik Krigsministeriets Tilladelse til at lade anbringe en Dør ud til Tøjhusporten. Rigsarkivet viste os den Velvilje at overlade os Lokalerne, og til Gengæld skal vore Samlinger, naar Udvalget opløses, overgaa til Rigsarkivet.

I Foraaret 1917 blev Lokalernes Indretning foretaget, og den 3. Juli fandt Indflytningen Sted. Efter Sommerferien aabnedes Kontoret, og nu arbejder vi der daglig i Tiden 12—4. Jeg skal nu gøre Rede for, hvad vi har samlet.

Stednavneudvalgets første praktiske Opgave er at forberede en ny ministeriel Retskrivning af vore Stednavne, da der paa dette Omraade hersker stor Usikkerhed. Men tillige skal Udvalget forberede en videnskabelig Behandling og Udgivelse af det danske Stednavnestof, i Lighed med, hvad der er foretaget i Norge og Sverige. I Norge foreligger Værket »Norske Gaardnavne« nu omtrent afsluttet i et Værk paa en Snes Bind, og i Sverige har den kgl. Ortnamnskomité omtrent tilendebragt Udgivelsen af Älfsborgs Län, med et Bind for hvert Herred, og Arbejdet fortsættes over andre Dele af Sverige, men vil nu fremtidig blive simplificeret noget af Hensyn til Bekostningerne og Varigheden. Älfsborgs Län har hidtil kostet over 120,000 Kr., og taget 16 Aar.

For at afgøre Retskrivningsspørgsmaalet behøves der Oplysninger om, hvordan man tidligere har skrevet de forskellige Navne, og hvordan de udtales paa Stedet, og de første Aars Virksomhed har derfor haft til Formaal at tilvejebringe dette Stof i det for Retskrivningsspørgsmaalet nødvendige Omfang, idet vi samtidig har lagt Grundlaget til den store Navnesamling, der helst i Fremtiden skal gøres til Genstand for Behandling og Udgivelse til videnskabeligt Brug.

Grundlaget er den *topografiske Samling*. Den findes nu let tilgængelig i ca. 150 Arkivkasser, en Kasse for hvert Herred. Stednavnenes Skriveformer er opførte paa Kwartblade, trykte og linierede Blanketter. Hvert Sogn ligger i et særligt Læg, og i dette Læg findes en Hovedliste for hvert Ejerlav, og desuden

Tillægslister for Navne paa enkelte Beboelser, Naturnavne, Navne paa Møller og Broer, og Vangnavne indenfor samme Ejerlav. Paa Listerne er opført Navneformerne fra Matriklerne 1844, 1664 og 1688, samt fra et Ekstraskattemandtalt fra omkring 1610. Derefter følger Navneformer fra Kortene, de forskellige Generalstabskort, Videnskabernes Selskabs Kort, Mansas Kort m. m., og fra Bøger som Postadressebogen, Danske Atlas, Trap o. fl., suppleret med Generalstabens Optegnelser, som hidrører fra Opmaalingerne, endelig følger Navneformerne fra de middelalderlige Kilder.

Samlingen kan stadig forøges ved Indskydning af nye Blade, og Ordningen er sikret derved, at hvert Blad bærer sit særlige Sognummer, de samme Numre, som anvendes i Dansk Folkemindesamling, og er aftrykte i »Festskrift til H. F. Feilberg«, 1911. Selv om et Blad udtages af sin Sammenhæng, kan det med Lethed bringes tilbage igen blot efter sit Nummer.

Den topografiske Samling mangler endnu en betydelig Del af det middelalderlige Stof; for Sammenhængens Skyld har det været nødvendigt at begynde med den nyere Tid og gradvis gaa tilbage, og de middelalderlige Former kommer derfor sidst paa vore Lister. For at faa dette Stof udtømt har det været nødvendigt at gaa rationelt til Værks. Det middelalderlige Brevstof foreligger jo trykt i et meget stort Antal Bøger, vi savner det sammenfattende danske Diplomatarium. Vi har derfor til Brug i Stednavneudvalget dannet os selv et saadant.

Dette *danske Diplomatarium* er tilvejebragt paa Grundlag af den udtømmende Fortegnelse over danske Diplomer, der forefindes i Regesta diplomatica Danica og i Erslevs Repertorium, og er foreløbig ligesom Repertoiret ført op til 1450. Paa store Kvarthblade har vi opklæbet de Dokumentuddrag, der findes i Regesta, og dertil føjet de derhen hørende Bemærkninger i Repertorium, altsammen i opklæbede Udclip, og det har derfor været nødvendigt at ituklippe 2 Eksemplarer af disse Bøger. De Dokumenter, der for første Gang er trykt i Repertorium, er blevet opklæbede paa særlige Blade. Dette udgør saa Rammerne

for Udvalgets Diplomatarium. Men i de fleste Tilfælde har vi herved kun faaet et Dokumentuddrag, og i anden Omgang har vi ituklippet en Mængde Bøger, hvori der er trykt Dokumenter, og opklæbet disse paa de Blade, hvorpaa i Forvejen Uddraget var anbragt. Derved naaede vi at faa alle de betydeligste Dokumenter. Men tilbage bliver en hel Del, som er trykt i Bøger, der er vanskelige at faa fat paa til Udklipning, eller som er altfor kostbare til at ødelægge, og dette gælder navnlig de mange tyske, norske og svenske Diplomsamlinger, hvori der findes Dokumenter, der lejlighedsvis nævner Danmark og danske Forhold. Alle disse gennemgaas derefter, og i Stedet for at udklippe, nøjes vi med at notere danske Sted- og Personnavne paa det tilhørende Blad under det opklæbete Uddrag.

Det saaledes tilvejebragte Diplomatarium er ordnet kronologisk og henstaar i ca. 70 Arkivkasser. Som det vil ses, indeholder det de fleste danske Dokumenter i Aftryk, og en Del mere periferiske Ting i Uddrag med Tilføjelse af alle de forekommende danske Person- og Stednavne. For Oversigtens Skyld er alle Stednavne understregede med rødt, og i Dokumenterne tillige alle Personnavne med blaåt.

Det næste Skridt er at faa overført Stednavneformerne fra Diplomatieret til den topografiske Samling. Det har vist sig at være for besværligt at foretage dette uden et Mellemlid, og som saadant har Udvalget indrettet et *Kartotek*. Stednavneformerne udskrives paa Sedler, der ordnes alfabetisk, og herved faar vi efterhaanden en vis mekanisk Orden i Navneformerne, saa at Indførelsen i den topografiske Samling kan ske paa én Gang uden den Mængde Spring, som en successiv Indførelse vilde medføre.

Der findes baade hvide og gule Kartoteksedler. De hvide anvendes ved Dokumenter, der er bevarede i Original, og hvis Skrivemaade derfor er særlig værdifuld for Stednavneforskningen, og de gule ved Afskrifter. Der tilføjes da paa Sedlens Fod til højre en Bemærkning om, hvor gammel Afskriften er. Paa Sedlerne skrives iøvrigt kun Stednavneformen samt Datoen. Da vi har et fuldstændigt Diplomatarium ved Haanden, kan vi nøjes

med at citere f. Eks. *Calundeborgh 8. Dec. 1411*, i Stedet for yderligere at anføre Trykkestedet »Kirkehistoriske Samlinger 3. Række, III Bd., Side 376«. Paa Sedlens Fod til venstre skrives Oplysninger om, hvor Stedet ligger, Sogn og Herred, for saa vidt det efter Sammenhængen lader sig bestemme.

Kartoteket er anbragt i et Skab med 42 Skuffer, der hver kan rumme ca. 4000 Sedler, men det er dog langt fra fyldt endnu. Uagtet vi mangler mange Sedler endnu, kan Kartoteket dog allerede gøre stor Nytte. Det er en daglig Begivenhed, at man i et Dokument kan træffe et Stednavn, som ikke kan bestemmes efter Sammenhængen. Men naar Sedlerne skal ordnes, viser det sig tit, at vi i Forvejen har en eller flere andre Sedler med samme Navneform, og ved fornyet Sammenligning vil Stedet da ofte kunne bestemmes med en til Vished grænsende Sandsynlighed; med andre Ord, Sedlen gaar paa Plads af sig selv i Kartoteket. Mange Udgivere af Diplomer har til Tider været uheldige i deres Bestemmelse af Stednavnene, og Kartoteket har allerede bragt mange Berigtigelser paa disse Omraader eller givet Svaret, hvor Udgiveren har maattet melde Pas. Denne Seddelsamling, der ellers kun er beregnet som Gennemgangsled til den topografiske Samling, har derved vist sin Eksistensberettigelse, ogsaa fordi der trods alt vil blive en betydelig Rest af Sedler, der ikke med Sikkerhed lader sig indordne topografisk.

Hidtil har vi udskrevet alle Landsbynavne i det egentlige Danmark, medens vi med Købstadnavnene har holdt os til et Udvalg, for ikke at faa flere Skuffer fulde af Navne som Roskilde og Ribe. Men i Diplomatariet er alle de Stednavne, som findes paa Sedler, særligt mærkede, saa ved en fornyet Gennemgang vilde vi kunne udskrive Stoffet komplet. Hvis dette bliver gjort, vil det betyde, at vi her har Register — alfabetisk ordnet — til Middelalderen, og det vil kunne blive af stor Betydning for det historiske Studium. Allerede nu kan det anvendes; vil man vide, hvor en eller anden Landsby omtales i det middelalderlige Stof, kan det oplyses gennem Kartoteket i Forbindelse med vort Diplomatorium. Af endnu større Betydning vilde Registret blive, om det ogsaa medtog Personnavnene,

men disse burde saa anbringes i et særligt Kartotek — der i Omfang vilde blive flere Gange saa stort som Stednavnekartoteket. Det vilde være overordentlig værdifuldt at have det, men det ligger jo lidt udenfor Stednavneudvalgets nærmeste Opgave, naftet et saadant Personnavnekartotek ogsaa vilde være af den allerstørste Betydning for Forskninger om Stednavnenes Betydning og Historie, for mangfoldige olddanske og middelalderlige Personnavne er indgaaet som Led i Stednavne.

I Kartoteket findes foruden Navnesedlerne fra Diplomatariet ogsaa Sedler fra middelalderlige Jordebøger, fra Arkivregistraturer o. lign. Hensigten er at faa alt middelalderligt Navnestof samlet paa dette Sted.

Ligesaa nødvendige for Stednavnestudiet som de ældre Stavemaader er *Optegnelser om Navnenes Udtale* paa selve Stedet. Og hvor Opgaven i første Række er at tilvejebringe Stof til en Revision af Retskrivningen, kan disse Oplysninger ikke undværes; Skriveformen maa ikke afvige for stærkt fra Udtaleformen, i saa Fald bliver Navnet let ukendeligt. Der har da lige fra Stednavneudvalgets Oprettelse været lagt stor Vægt paa Lydskrivning af Stednavne. Allerede i det første Arbejdsaar (1912) lydskev Dr. Ussing Stednavnene i Brusk, Elbo og Holmans Herreder og A. Larsen Dele af Bornholm, og mindre Prøvearbejder blev foretaget; i 1913 blev der arbejdet i Roskildeegnen af G. Knudsen og i Ringkøbingegnen af Mag. H. Sandvad, senere i Præstø Amt (G. Knudsen) og Vejle Amt (Lærer J. J. Ravn). I Begyndelsen lagde vi Generalstabens Maalebordsblade til Grund og søgte at faa lydskrevet alle de der forekommende Navne, og endvidere at opspørge alle andre — brugelige eller halvglemte — Navne, som kunde findes, Naturnavne, Marknavne, Beboelsesnavne og hvad det nu kunde være, optegne dem og indføje dem paa Kortet. Med andre Ord, der skulde søges til Bunds. Men det viste sig at gaa ret langsomt paa denne Maade, og vi blev af Hensyn til de praktiske Opgavers Krav til os nødsagede til at forlade denne Fremgangsmaade og tage fat paa anden Vis. I 1916 paabegyndte Udvalget en Indsamling, der kun omfattede alle de »betydeligere« Navne, og

som Grundlag benyttedes 3die Udgave af Trap's Danmark. Alle de Stednavne, som forekommer der, blev udskrevet i Herredshefter, og disse Hefter blev brugt til Optegnelser. I 1916 fik vi udsendt 15 Medarbejdere, i 1917 havde vi 10, og dermed naaede vi Landet igennem, fik det »skummet«, som vi kalder det. I dette store Arbejde har Udvalget haft en fortrinlig Hjælp især af Studerende, som anvendte deres Sommerferie paa at berejse Landet og af Interesse for Sagen udførte det store Arbejde for os mod en ringe Godtgørelse, men ogsaa andre meldte sig til Tjeneste; Medvirkning blev ydet af følgende: stud. mag. Svend Aakjær, stud. mag. S. K. Amtoft, stud. mag. Erhard Bach-Nielsen, Lærer N. P. Bjerregaard, Dr. phil. Viggo Brøndal, stud. mag. Anton Dein, stud. mag. Knud Hansen, Adjunkt H. M. Jensen, stud. mag. Knud Jensen, stud. mag. Peter Jensen, cand. mag. Gunnar Knudsen, Dr. phil. Marius Kristensen, Læge L. Lund, stud. mag. Holger Madsen, cand. mag. N. C. Nielsen, stud. mag. Helge Nielsen, stud. mag. Johs. Pedersen, Lærer J. J. Ravn, Lærer E. Skovrup og Dr. phil. Henrik Ussing.

Resultatet af denne Indsamling er blevet et Stof, som vil være tilstrækkeligt til Løsning af Spørgsmaalet om Stednavnernes Retskrivning, da man jo her kun vil faa at gøre med de større Navne, men det er dog nødvendigt, at den efterfølges af en dybtgaaende, omfattende Undersøgelse til videnskabeligt Brug, vi bør jo før jo hellere se at faa optegnet de uddøende Natur- og Marknavne paa Stedet, men denne Opgave kan Stednavneudvalget ikke i Øjeblikket magte. Her er dog et Omraade, hvor noget kan udrettes ad frivillig Vej. I Aarenes Løb er der saavel til Dansk Folkemindesamling som til Stednavneudvalget blevet indsendt mange Stednavneoptegnelser; mange, som har siddet inde med særlig indgaaende Navnetraditioner for et bestemt Omraade, har optegnet deres Viden, maaske suppleret med andres, indføjjet Navnene paa et Kort og indsendt det; af saadanne Meddelelser har vi ikke saa ganske faa, og de er af meget stor Værdi, selv om de ikke er skrevet med Lydskrift; blot Optegnelsen gengiver Udtalen saa nær som muligt med al-

mindelige Bogstaver, vil Stoffet være udmærket brugbart. De, der saaledes i Sagens Interesse og af Kærlighed til Stedets Minder har følt sig kaldet til at gøre en personlig Indsats, har ofte bragt fortrinlige Oplysninger og ikke sjælden saadanne, som en Besøgende vanskeligt vilde kunne finde frem, selv ved en indgaaende Undersøgelse.

Lydskriftmaterialet findes indordnet i den topografiske Samling.

Svarende til den topografiske Samling med dens Ordning i Herreder og Sogne er der paabegyndt en Kortsamling, hvori der findes Kort over hvert Sogn for sig, udskaaret af Generalstabens Maalebordsblade og opklæbet samlet paa et Blad. Saadant Materiale forefindes dog endnu kun for fire Amter, men iøvrigt rummer Stednavneudvalgets Kortsamling en meget stor Samling af Generalstabens Kort, af danske Søkort, litograferede Matrikelskort, en Del norske og svenske Kort m. m.

Det, der ved Oprettelsen af Stednavnekontoret er tilsigtet, er at faa et Arbejdslokale for Udvalget, hvor hele det nødvendige Materiale af Samlinger, Bøger og Kort er til Stede, med andre Ord et Laboratorium, — et »toponødisk« Laboratorium, for at tale lidt Græsk — hvori Kontorets Medhjælpere til daglig kan arbejde, og hvor Udvalget kan mødes. Det er det første i sin Art i hvert Fald i Norden; end ikke den svenske Kgl. Ortnamnskommittéen har sit eget Kontor. Det burde egentlig være saaledes, at alle frit kunde faa Lejlighed til at benytte disse Samlinger og arbejde paa egen Haand i hele Stoffet, men Pladsforholdene er ret indskrænkede; vi raader kun over fire Arbejdspladser, og de maa reserveres for Medarbejderne. Indtil videre vil Kontoret derfor ikke i den Forstand blive gjort offentligt tilgængeligt. Adgang til Benyttelse af Samlingerne kan kun faas ved Henvendelse til Formanden, Hr. Departementschef Frantz Dahl, men alle, der er interesserede i Stednavnestudier, skal være velkomne, om de vil se Samlingerne, og Udvalget besvarer gerne Forespørgsler om Stednavne og yder beredvillig Hjælp ved Navngivelse af Gaarde, Huse o. lign. (Adresse: Stednavneudvalget, Tøjhusporten, Kbh. K.). Fast ansat ved Stednavne-

udvalget er Sekretæren cand. mag. Gunnar Knudsen, og Dr. phil. V. Brøndal, og siden Kontorets Oprettelse har følgende Medarbejdere hjulpet til i det daglige Arbejde: stud. mag. Svend Aakjær, stud. mag. S. K. Amtoft, stud. mag. Ernst Frandsen, stud. mag. Knud Jensen og stud. mag. Peter Jensen. Oberstløjtnant F. Bennike har besørget Afskrivningen af Generalstabens Materiale.

Stednavneudvalget vil sætte Pris paa at faa tilsendt Artikler og Avisudklip om Stednavne fra ældre og nyere Tid, og alle Oplysninger, som giver Bidrag til Forstaaelsen af Stednavne, især af de yngre Navne, hvis Oprindelse til Dels erindres endnu, modtages med Tak.

DANSK FOLKEMINDESAMLING.

Årsberetning 1916—18.

Dansk Folkemindesamling ledes for Tiden af to Arkivarer, Cand. mag. Grüner Nielsen og Mag. art. Hans Ellekilde. Denne sidste overtog den Stilling, der var bleven ledig ved Magister Thomas Bangs Overgang til Rigsarkivet 1. Februar 1917. — Et stort Tab for Folkemindesamlingen var Professor *Axel Ollriks* Død d. 17. Februar 1917. Det var ham, der i 1904 gav Stødet til Samlingens Oprettelse, og siden da var dens Leder; han har grundlagt dens Ordningssystem og ved sin ansproende Kraft bragt et overmaade betydeligt Folkemindemateriale til Veje. Ved Aabningen af hans Testamente viste det sig, at han havde betænkt den Samling, som han havde offret saa meget af sit Arbejde og sine Tanker, med rundelige Gaver. Han har testamenteret Dansk Folkemindesamling 1) sin videnskabelige Bogsamling, ca. 2000 Bind. 2) Forfatterretten til sine videnskabelige Arbejder, baade udgivne og uudgivne. 3) sine efterladte Haandskrifter og Optegnelser. Desuden skænkede han sin Ejendom »Gammelbo« ved Søllerød Sø og Hovedparten af sin Formue til det Svend Grundtvigske Legat paa Betingelse af, at

»Gammelbo« i 40 Aar efter hans Død paa lempelige Vilkaar skulde anvendes som Bolig for en ved Dansk Folkemindesamling arbejdende Videnskabsmand. Efter den Tid kunde Ejendommen sælges, og Salgssummen lægges til Legatet til Fremme af dansk Folkemindeforskning. — Axel Olriks efterladte Manuskripter bliver af Hans Ellekilde tilrettelagt til Udgivelse de førstkommende Aar. De vigtigste af disse desværre ufuldendte Manuskripter er: 1) »Nordens Gudeverden« og mindre mytologiske Afhandlinger, 2) »Danmarks Heltedigtning«, 3—7de Bind, af 3die og 4de Bind, »Harald Hildetand« og »Hagbard« er der fyldigt Materiale, af 5te (Jyske Sagnkonger), 6te (Danmarks Folkestammer) og 7de Bind (Fremmed Heltedigtning i Danmark) er der kun Brudstykker og Udkast; 3) »Danmarks Litteraturhistorie i Oldtid og Middelalder« samt Forelæsninger over Folkeviserne (særlig Trylle- og Æventyrviser), 4) »Nogle Grundsatninger for Sagnforskning«; 5) Afhandlinger om Egils Saga, Haddings Saga og andre Fornaldarsagaer m. m. — Et af de mest fuldstændige af A. Olriks Manuskripter, hans Tolkning af Guldhornenes Figurer, har Dansk Folkemindesamling overladt cand. mag. Gunnar Knudsen til Udgivelse i »Danske Studier« 1918. — Den Grundtvig-Olrikske Udgave af »Danmarks gamle Folkeviser«, vil blive fortsat af H. Grüner Nielsen.

Ved Axel Olriks Død er den Svend Grundtvigske Afdeling i Dansk Folkemindesamling bleven forøget med en Del af *Svend Grundtvigs* efterladte videnskabelige Manuskripter, særlig vedrørende Nordens »heroiske« Digtning, Eddafortolkning og dansk Sprog og Litteraturhistorie. Disse Papirer var overgaaet i Professor Olriks Eje i 1910 efter Grundtvigs Svoger, Arkivsekretær Jørgen Blochs Død.

Fra Dr. *H. F. Feilberg* i Askov har Samlingen fra Tid til anden modtaget store Bogsendinger fra hans righoldige Bibliotek, der ogsaa er testamenteret til Folkemindesamlingen. Ogsaa *Frederik Knudsen* har sendt os nye Optegnelser fra Meddelere rundt om i Landet vedrørende folkelig Idræt. Takket være Professor Olriks Initiativ og velvillig Understøttelse fra Carlsbergfonden har Samlingen endvidere kunnet modtage en Forøgelse af sjæl-

den Art, nemlig Aktskriftsrækker af Provst *Jónas Jónasons* utrykte Samlinger, vedrørende islandsk Folketro og Folkeskik.

I December 1915 havde Samlingen truffet den Overenskomst med *Foreningen til Folkedansens Fremme*, at hele dennes Haandskriftsmateriale af Dansebeskrivelser og Dansemelodier skulde indgaa i Dansk Folkemindesamling, mod at det holdtes som en sluttet Række, hvortil Foreningen forbeholdt sig Udgiverretten. Ved Hjælp af Understøttelse fra det Raben-Levetzauske Fond og fra Folkemindesamlingen har Folkedansforeningen i 1916 og 1917 kunnet begynde nye Indsamlingsrejser, hvorved Lolland, Falster, Fanø, Læsø, Endelave og store Dele af Jylland og Fyn er bleven nøje gennemsogte. En Del af Stoffet fra disse sidste Indsamlingsrejser er udnyttet af Grüner Nielsen i hans Bog »Langdans og Polskdans« (1917). Ogsaa Dansemelodimaterialet er blevet betydeligt forøget, idet mange (foranlediget af Opraab gennem Aviserne) har udlaant Foreningen Spillemandsbøger til Afskrivning. For egen Regning har Folkemindesamlingen afkøbt Musiker J. C. Nielsen i Ribe hans store Afskriftssamling (flere tusind Numre) af gamle Dansemelodier.

Folkemindesamlingens Billedsamling har ligesom i tidligere Aar modtaget Forøgelse af Folkelivsbilleder fra Dubletter i Kgl. Biblioteks Kort og Billedafdeling. Fra Bogholder *H. M. Sørensen* i Maribo har Folkemindesamlingen modtaget 50 smukt udførte Fotografier af gamle lolland falsterske Bygninger, fotograferede af ham i Samraad med Musæet i Maribo. Magister *T. Bang* har fotograferet Helligkilder m. m. i Ty og Salling. *H. Grüner Nielsen* har fotograferet i Ods Herred (efter Anvisning af Laurids Jensen, Lederen af Musæet i Stenstrup) samt paa Læsø. — En stor Del af Samlingens Billedstof har været fremlagt i den af Samlingen og Foreningen »Danmarks Folkeminder« i Fællesskab arrangerede Udstilling i Kgl. Biblioteks Forhal.

Vedrørende *Arkivarernes Indsamlingsrejser* kan bemærkes, at Grüner Nielsen i 1916 har afsluttet sine Undersøgelser vedrørende Folkeskikke i de fanøske Skipperbyer Sønderho og Nordby. I 1917 har han indsamlet paa Læsø og i en enkelt Egn af Lolland. — Med Understøttelse af Carlsbergfondet har

Magister Thomas Bang kunnet fortsætte sine Undersøgelsesrejser, særligt vedrørende Helligkilder samt Stene og Træer, hvortil der knytter sig Sagn og Tro. I Sommeren 1916 har han be-rejst Vestty, Salling og Mors. Tillige har han gennemgaaet trykt og utrykt topografisk Litteratur vedrørende ovennævnte Æmner. Han har udgivet Beskrivelser over Nordfyns. og over Sallings hellige Kilder (i lokalhistoriske Tidsskrifter). — Hans Ellekilde har i Vinteren og Foraaret 1916 dels alene, dels sammen med Forfatter Thorkild Gravlund indsamlet Folkeminder i Hornbækegnen i Nordsjælland, en Egn der trods Københavneringen endnu i høj Grad er Gemmested for folkelig Fortællekunst og Folketro af gammeldags Præg. Dette Stof er delvis benyttet i Hans Ellekildes Afhandling om den Stranding der ligger til Grund for Joh. Ewalds Fiskerne (Frederiksborg Amts hist. Samf. Aarsb. 1916) og i noget højere Grad i Thorkild Gravlunds Bog Dansk Bygd (1917): Afsnittene »Østen Esrom« og »Vesten Esrom«. Da H. Ellekilde paa Grund af Militærtjeneste har været hindret i at foretage Indsamlinger i 1917, har *Thorkild Gravlund* rejst i hans Sted og har navnlig fra Vendsyssel, Lolland og Skovboegnen ved Køge hjembragt et godt Materiale især vedrørende Bylav og Samfærdsskik.

Ved Opraab i Provinsaviser, ved Udgivelse og Uddeling af et nyt »Spørgehefte«, ved Udgivelse af »Breve fra en dansk Folkemindesamler« (den vestjyske Lærer P. Kr. Madssens Breve til Svend Grundtvig) og ved omfattende Korrespondance har Folkemindesamlingen søgt at skaffe sig nye *Medarbejdere*. Det vil føre for vidt her at nævne Navne eller nærmere karakterisere de enkelte Bidrag; vi paatænker ved en anden Lejlighed at give en sammenhængende Udsigt over den nyeste Folkemindesamlings Historie. Men trods mange værdifulde Bidrag, ikke mindst i den allersidste Tid, er der endnu »langt frem«, inden Folkemindesamlingen har naaet sit Maal, at finde en Meddeler i hver eneste Sogn. For at naa dette Maal behøver Dansk Folkemindesamling i ganske særlig Grad de historiske Samfunds Bistand og Støtte. Det vilde være af stor Betydning, om de historiske Samfund vilde optage ogsaa Indsamlingen af Folke-

minder (indenfor deres Amt) paa deres Program som et af de Arbejdsfelter, der ikke maatte forsømmes. Dansk Folkemindesamling vilde sætte Pris paa at træffe lignende Overenskomst om Samarbejde med andre af Landets historiske Foreninger, som vi allerede har med Højby Sogns historiske Forening i Odsherred. Foreningen deponerer sine Optegnelser som sluttet Række i Dansk Folkemindesamling; den modtager til Gengæld maskinskreven Kopi. Udgiverretten tilhører alene den historiske Forening. Et saadant Arrangement er ikke blot til Gavn for Dansk Folkemindesamling, det vil ogsaa være til Gavn for det historiske Samfund; det vilde derigennem faa et Stof, som ganske særligt vilde interessere folkelige Læsere, og derved bidrage til at brede den historiske Interesse og den historiske Forstaaelse ud i saa vide Kredse som muligt.

Samlingens Ordnings- og Katalogiseringsarbejder er fortsat som sædvanlig. Dette Arbejde er delt saaledes mellem Arkivarerne, at H. Grüner Nielsen varetager alt vedrørende Viser, Folkemelodier, Danse, Rim, Remser, Leg, Idræt, Gaader og Ordsprog, desuden Billedsamlingen og Fonogramsamlingen. H. Ellekilde varetager det øvrige: Æventyr, Sagn, Tro, Folkeskik m. m. Fuldstændig registreret er nu samtlige Viseopskrifter hørende til Gruppen »Danmarks gl. Folkeviser«; endvidere er Registreringen af E. Tang Kristensens Æventyrsamlinger (2600 Numre) bragt til Afslutning. En Registrering af samtlige danske Sagn, ordnet efter Sogne, er paabegyndt. Axel Orlriks Bogsamling er bleven katalogiseret.

Evald Tang Kristensens 50-aars Jubilæum som Indsamler d. 28. Dec. 1917 fejredes af Folkemindesamlingen, ved at Arkivarerne overrakte Jubilæren i hans Hjem i Vejle en Skaal med Inskription, ogsaa for at udtrykke Taknemmelighed overfor den Forstaaelse og Tjenstvillighed Evald Tang Kristensen altid har vist Folkemindesamlingen ved til Stadighed at udlane den store Rækkerne af sine Manuskripter.

København, d. 20. Marts.

Hans Ellekilde. H. Grüner Nielsen.

Arkivarer.

RINGSTED KLOSTERS GODSARKIV.

Ved Frits Heide.

Rundt om paa vore Herregaarde gemmer der sig værdifulde historiske Aktstykker, om hvis Eksistens meget ofte ingen har ringeste Anelse; mange Steder er gamle Ting, o: Dokumenter, som ikke har Betydning for Nutidens Godsforvaltning, gemt paa et Loft, i en Kælder eller i et saakaldet Arkiv, uordnede og derfor saa godt som utilgængelige. Desværre mange Gange dog ikke for Ild, Mus og Fugtighed. Ud fra saa vel historiske som juridiske Synspunkter har derfor allerede flere Godsbesiddere ladet deres Arkiver ordne og registrere, saa Materialet blev tilgængeligt baade for Godsernes Embedsmænd og de historiske Forskere. Eksempelvis skal det nævnes, at Kammerherre, Baron J. Wedell-Neergaard i 1917 lod Svenstrup Godsarkiv registrere i Anledning af Arbejdet med Godsets Historie og lod Registraturen udgive i Trykken samt uddele til ethvert større offentligt Arkiv og Bibliotek i Skandinavien; dette Standpunkt blev blot fastholdt som Princip og ikke ud fra den Tanke, at Svenstrup Godsarkiv derved vilde udgive sig for mere, end det er. Hvad det indeholder, vil ses af Registraturen.

I 1918 fulgte Administrationen for Ringsted Klosters Gods det af Baron Wedell-Neergaard givne Eksempel og lod ligeledes udfærdige en Registratur, dog kun i maskinskreven Stand. Da imidlertid, ved denne Ordning en Del af den oprindelige Tankes Indhold gik tabt: nemlig Meddelelsen om Arkivets Værdi og Rækkevidde til de historiske Forskere, gøres det ad denne Vej.

Naar Spørgsmaalet bliver, hvad Ringsted Klosters Godsarkiv rummer i kvantitativ og kvalitativ Henseende, ses det første ret snart af Registraturen, medens det sidste kræver en lidt nøjere Redegørelse: Foruden hele det ældre Materiale før 1660, som forlængst er afleveret til Rigsarkivet, falder det nuværende Klosterarkiv i to Grupper 1) Godsarkivet, som befinder sig i Klosters Godsforvalterbolig, og 2) Administrationsarkivet, som beror hos Administrationens Formand, Byfoged Krarup i Rønne. Registraturen omfatter kun Godsarkivet.

Fra Tiden før 1660 findes intet, og fra det 17. Aarhundrede i det hele taget haves kun I, 1 og 1 a, som dog giver fortrinlige smaa Billeder af en Datidens »Gulaschfabrikant«, særlig naar de suppleres med tilsvarende Aktstykker fra Skjoldenæsholm Godsarkiv, hvor denne Slægts Meriter forefindes i Aktpakken om

Haraldstedgaards Historie; et og andet Dokument i Svenstrup Godsarkiv (Registratur o. Svenstrup Godsarkiv v. Frits Heide. Kbh. 1917, I, 34) belyser ogsaa dette Forhold. Naar undtages Skødet til Kancelliraad Qvistgaard, haves Genparter af samtlige Adkomster, der dog er af ringe Interesse.

Derimod er I, 6. af stor Interesse; disse Aktstykker giver for det første et ganske fortrinligt Billede af Krigsraad Peter Johansen Neergaards Personlighed og Godsforvaltning, og sammenholdes de med Pakken XII, 1. i Svenstrup Godsarkiv, faas et næsten udtømmende Billede af denne mærkelige midtsjællandske Godssamlers Færd; for det andet indeholder de Bidrag til de økonomiske og topografiske Forhold i det 18. Aarhundredes Ringsted, som næppe findes bedre og fyldigere noget andet Sted; en Vrimmel af nu forglemte Stedbetegnelser indenfor Byens Rammer tegner Byens datidige Udseende tydeligere, end noget Kort gør det, og støttes de saa af Kort fra denne Tid, der som bekendt haves, kommer man meget nær op mod en fuldstændig Rekonstruktion af Byen.

Kortmaterialet frembyder saa godt som intet af Interesse; største Delen er nyere Parcelkort og Resten Kopier af Matrikulkortene. Udskiftningstidens Originalkort gik fuldstændig til Grunde ved Branden i 1809, en Omstændighed, som ofte frembød store Vanskeligheden i den første Bøgel'ske Tid (se f. Eks. om Driften af Gilsagerjorderne).

Om Jordebøgerne skal ikke siges meget; de vil jo sikkert med Tiden faa ikke ringe historisk Værdi. Og det samme gælder Regnskaberne. Derimod yder de mange Konzeptbøger et fortrinligt, mangeartet Stof til Bedømmelse af Godssets Liv gennem skiftende Tider, og noget lignende kan siges om de gamle Journaler med Bilag. Hvad Hovedgaardens Drift angaar, giver Arkivet kun ganske faa Oplysninger i landbrugshistorisk Henseende; enkelte Sider bliver dog belyst i de fuldstændigt bevarede Forpagtningskontrakter. Bidrag til enkelte Ejendommers og Slægters Historie haves meget fyldigt i Fæstebreve og -protokoller, Hoveriet er heller ikke daarligt repræsenteret, og til midtsjællandsk Byggeskik haves gode Bidrag i en Række Syns- og Taksationsforretninger. Aktpakken, der rummer Have Møllens Historie, maa absolut ikke forbigaa; denne Mølle, som er en af de ældste og paa en Tid var en af de største (o: med størst Mølle-skyld belagte) danske Møller, lader sig skildre i alle Enkeltheder ikke blot rent historisk, men ogsaa teknisk set ved Hjælp af den digre Pakke Dokumenter. Formentlig vil en Udredning af midtsjællandsk Møllebygningshistorie ikke lade vente længe paa

sig, da den kyndige og flittige Bygningsforsker, Arkitekt H. Zangenberg i Sorø, ogsaa har laget denne Sag op til Behandling.

Skiftedokumenterne yder noget, men ikke meget til Belysning af Bondestandens økonomiske Kaar, dertil er de for faa og fragmentariske.

Forstvæsenet har i senere Tider kun spillet en ubetydelig Rolle indenfor Ringsted Klosters Gods; Ringstedskovens Historie maa søges i langt ældre Kilder, idet de praktisk talt ophørte at eksistere omkring ved Svenskekrigenes Tid. Hvad der her menes med Ringstedskovene, er Skovstrækningerne umiddelbart op til Byen — ikke Klosters eneste nuværende Skov, Mølleskoven, som historisk set tilhører det store skjoldenæsholmske Distrikt —, disses Historie er i Hovedtrækkene skitseret efter den Metode, som overalt bør anvendes ved forsvundne Skove, nemlig Arkivstudier støttet af botaniske Reliktundersøgelser i Terrænet. *)

Alt taget under 'ét er Ringsted Klosters Godsarkiv kun lille og fattigt i Sammenligning med saa mange andre Godsers og set paa Baggrund af Klosters betydelige Ælde; en af Hovedgrundene hertil er de Hærgninger, som alle Arkivers værste Fjende, Ilden, har øvet her. Den mest graadige Brand fandt som nævnt Sted i 1809, hvor alle Bygninger med det meste af deres Indhold brændte. Det, som fra ældre Tid er naaet til vore Dage, har formentlig kun overlevet Katastroferne ved tilfældigvis at være deponeret andre Steder f. Eks. i Slægten Neergaards Tid Merløsegaard eller Svenstrup og i den Bügel'ske Periode i København. En Undtagelse kan vel Adkomstdokumenterne have frembudt, idet det for enhver Godsejer i ældre Tid var mest paatrængende nødvendigt under enhver Eventualitet at sikre sig Beviserne for sin Adkomst til den lovlige Ejendom.

I. ADKOMSTDOKUMENTER.

1. Kong Frederik d. III's Skøde paa Ringsted Klosters Gaard og Gods af 7. Juli 1664 til Hofslagter Niels Olufsen i København.
(Hertil henlagt 1 a. Retssag: Anders Kellinghuuszeas i København ctr. Hofslagter Niels Olufsens Enke 1682).
2. Kong Frederik d. IV's Skøde paa Ringsted Kloster af 8. April 1720 til Overkrigssekretær Christian Carl von Gabell.
3. Christian Carl von Gabells Skøde paa Ringsted Kloster og Gabells Eje (Kærup) af 11. December 1724 til Amtsforvalter Jürgen Langfeldt.

*) Frits Heide: Skovene omkring Ringsted i ældre Tider. Tidsskrift for Skovvæsen. Bd. XXVII. Række B. 1915. S. 99—118.

4. Auktionsskøde paa Ringsted Kloster af 20. April 1729 i Jürgen Langfeldts Bo til Direktionen for Krigshospitalskassen. Original og Genpart.
 5. Auktionsskøde paa Ringsted Kloster og Kærupgaard af 30. Oktober 1741 fra Direktionen for Krigshospitalskassen til Krigsraad Peter Johansen Neergaard.
 6. Krigsraad Peter Johansen Neergaard og hans Forhold til Ringsted By 1741—1772.
 7. Kancelliraad Johan Thomas Neergaards Skøde paa Ringsted Kloster og Kærupgaard af 18. Juni 1793 til Peter Johansen Neergaard.
 8. Panteobligation af 24. December 1804 i Ringsted Kloster fra Jørgen Qvistgaard til Justitsraad Peter Johann de Neergaard til Gunderslevholm.
 9. Skøde af 15. December 1809 fra Kancelliraad Jørgen Qvistgaard paa Ringsted Klosters Gaard og Gods til Grosserer Caspar Peter Bügel.
 10. Kong Frederik d. VI's Konfirmation af 9. Marts 1815 paa Grosserer C. P. Bügels Bestemmelse om Ringsted Klosters Oprettelse til Fideicommiss.
-
11. Skøde af 22. Juli 1702 fra Niels Hemmingsen Frich paa Prioritet i en Gaard i Benløse til Søren Rasmussen Qvist.
 12. Skøde af 24. Januar 1703 fra Peder Hansen Lange i København paa tvende Parter i en Gaard i Benløse til Gregorius Lind.
 13. Skøde af 14. Marts 1703 fra Søren Rasmussen Qvist paa en Gaard i Benløse til Borgmester Claus Rasch i København.
 14. Skøde af 14. April 1703 fra Peder Hansen Lange paa en Del Gods i Benløse til Borgmester Claus Rasch.
 15. Skøde af 18. April 1708 fra Gregorius Lind paa tvende Parter i en Gaard i Benløse til Borgmester Claus Rasch.
 16. Auktionsskøde af 24. Januar 1710 paa 2 Gadehuse i Ørslev til Jørgen Christensen i Eskildstrup.
 17. Skøde af 1. Juli 1711 fra Johanne Mads Datter sal. Christen Tøgersens, Herredsfoged i Ringsted-Tybjerg Herreder, paa en Ejendomsjord i Ringsted Bys 3die Marker og et Vænge ved Hauge Mølle til Niels Tøgersen, Slotsforvalter paa Jægersborg.
 18. Auktionsskøde af 5. Juli 1729 paa en Del Jord, beliggende i Gilsager, til Direktionen for Krigshospitalet.
 19. Skøde af 24. Juli 1753 fra Anna Dorothea Meller sal. Capitain Poulsens Enke paa 4 Gadehuse i Ørslev til Krigsraad P. Johansen Neergaard.
 20. Magelægsskøde af 11. November 1783 fra Conrad Ditlev Baron von Knuth til Conradsborg paa 3 Gaarde og 4 Huse i Haugbyrd til Kancelliraad Peter Johansen de Neergaard til Ringsted Kloster og Tølløse, mod at han afgiver en øde Gaards Jord i Høm og 4 Huse i Hjelmsømagle.
 21. Skøde af 18. December 1788 fra Stiftsbefalingsmand Gregers Christian Greve af Haxthausen og Biskop N. E. Balle paa Ringsted Sogns Korn-Tiende til Peter Johansen de Neergaard.
 22. Skøde af 28. August 1793 fra det theologiske Fakultet paa Konge-Korn-Tienden af St. Hans Sogn til P. Johansen de Neergaard.

23. Dokumenter vedrørende det Bügel'ske Gravkapel ved Ringsted Kloster, dets Opførelse og Vedligeholdelse.
24. Diverse Adkomsten vedrørende.
25. Diverse gamle Designationer paa Aktstykker tilhørende Ringsted Klosters Godsarkiv. (1—25, 1 Pakke).

II. KORT OVER RINGSTED KLOSTERS GODS.

Sorø Amt. Ringsted Herred.

Ringsted Landsogn. Ringsted Klosters Hovedgaard.

1. Kort over en Del af øverste Torpedmark Nr. 6. Opmaalt 1806.
- 2—3. Rørlægningsplan til en Del af Pølsehusmarken 1872. Kristensen. — Inddeling af samme 1881. Kiær.
4. Drainsplan af Rimmingemarken 1874. Høegh.
5. Drainsplan af Rimmingelodden 1875. Høegh.
6. Inddeling af Forvaltermarken 1881. Kiær.
7. Kort mrkt. XXIII, Eier: Ringsted Kloster.

Gilsager.

- 8—9. Kort over Gilsagerjorder samt Æskemose. Opmaalt ved Matrikuleringen 1806. Høgh. — Kopi af samme 1841.
- 10—13. Kort over Matr. 3a, b, d, e i Gilsager, Kopi efter Udstykningskortet 1865. Birk.
- 14—15. Kort over Matr. 2a, b, 3a—d, 5 i Gilsager. Udstykket 1898. Dedenroth.

Torped.

16. Kort over Torped. Opmaalt 1793. Lund.
- 17—28. Kort over Matr. 1a (1866), b (1865), c (1865), d (1866), e (1866), 5 (1856), 8a, b (1868), 12, 13a og b (1881), b (1882), 14 (1881), 21 (1878), 22 (1878).

Havbyrd.

29. Kort over Haugbyrd Mark. Opmaalt 1806 af Høgh. Kopi 1810. Hedde.
30. Samme. Kopi 1841.
- 31—36. Kort over Matr. 7b (1860), Skolelodden (1824) 2 Ex., 9abc og 19ab (1883), 16b, 17b, 18b (1860).

Tolstrup.

- 37—39. Kort over Tolstrup Bys Marker 1793. Fisker. Kopi 1810. Hedde. — Samme. Kopi 1841. — Samme, med Omdeling 1871.
- 40—43. Kort over Matr. 1 (1793) Fisker, Kopi 1824 (2 Ex.), Dræning af 4a, 8b (1884), 9b (1860)
44. Kort over Ringsted Klosters Gods i Slangerup. Kopi 1841.

Benløse Sogn. Benløse.

- 45—48. Kort over Benløse Bys Jorder. Kopi 1810, Knoph. — Samme med L. Svenstrup. Kopi 1841. — Kort 1871. — Kopi 1892.

Bringstrup Sogn. Ørslev under Skoven.

- 49—50. Kort over Ørslefunderskov. Kopi 1810. Tauenzien. — Samme uden Aar.
 51—59. Kort over Matr. 4b (1882), 6b (1884), 8b (1860), 9a, b (1879), 15b, c (1860), 16b (1860), 20c (1882).

Sigersted Sogn. Sigersted.

- 60—61. Kort over Sigersted Bys Marker. Kopi 1810, Knoph. — Samme. Kopi 1841.

Skellerød.

- 62—63. Kort over Skellerød. Kopi 1810, Knoph. — Samme. Kopi 1841.

Haraldsted Sogn. Haraldsted.

64. Kopi af Matrikulkortet over Holtehuset. 1841.

Nordrup Sogn. Mulstrup.

- 65—66. Kort over Godset i Mulstrup By. 1815, Dreyer. — Samme. Kopi 1841.
 67—71. Kort over Matr. 18b (1860), 19, 20 (1872), 21b, 23b (1860).

Ørslev Sogn.

72. Kopi af Matrikulkortet over Godset i Ørslev, 1841. (1—72, 1 Pk.).

III. JORDEBØGER OG MATRIKLER.

- 1—6. Jordebog 1818—19, 1840—41 (2 Eksemplarer), 1850, 1859, 1883, 1902. 7 Bd.
 7. Jordebog c. 1804, 1815—16, 1816—17, 1819—20, 1821—22, 1823—24, 1825—26, 1836—37, 1849—50, 1858—59, 1866—67. 1 Pk.
 8. Afskrift af Matriculs Beregningen over Ringsted Klosters Gods i Sorø Amt. 1842. 1 Bd.
 9. Af- og Tilgangslister; Jernbaneanlægget. 1 Pk.

IV. BYGNINGSARBEJDER UNDER GODSET.

1. Tegninger og Beskrivelser til Godsforvalterboligen 1908. 1 Pk.
 2. Do. do. til Fæstegaarden Nr. 7 i Ørslev under Skoven 1901. 1 Pk.
 3. Do. do. til do. Nr. 1. *ibid.* 1911. 1 Pd.

V. GODSETS REGNSKABSVÆSEN.

- 1—5. Ringsted Klosters Hoved- og Kassebog 1806—19, 1819—29, 1839—52, 1852—62, 1862—72. 5 Bd.
 6—9. Hovedbog 1872—80, 1881—89, 1888—1900, 1900—12. 4 Bd.

- 10—17. Kassebog 1851—76, 1869—77, 1875—91, 1891—98, 1899—1907, 1907—15, (Indtægt), 1915—18 f (Indtægt), 1907—18 f (Udgift) 8 Bd.
- 18—48. Godsregnskaber 1810—11, 1811—12, 1812—13, 1813—14, 1814—15, 1815—16, 1816—17, 1817—18, 1818—19, 1819—20, 1820—21, 1821—22, 1822—23, 1823—24, 1824—25, 1825—26, 1826—27, 1827—28, 1828—29, 1829—35, 1835—40, 1840—45, 1845—50, 1850—60, 1860—70, 1870—80, 1880—85, 1885—93, 1893—1902, 1902—10, 1910—17. 31 Pk.
- 49—50. Skattekvitteringsbog 1816—90; do. for Hauge Mølle 1853—90, 2 Bd.
51. Skattekvitteringsbøger. 1 Pk.
52. Skattelister. 1 Pk.
53. Diverse Regnskaber (herunder Udskiftningen). 1 Pk.
54. Koncepter til Regnskaber og Extracter 1865—90. 1 Pk.
55. Skatter og Afgifter 1895—1905. 1 Bd.
56. Aktiv-Liste for Ringsted Kloster 1913—18. 1 Bd.

VI. KORRESPONDANCE.

- 1—19. Conceptbog 1813—15 (udgangne Breve), 1815—18, 1822—25, 1826—28, 1829—32, 1832—36, 1836—40, 1840—47, 1847—53, 1855—58, 1858—60, 1860—64, 1853—64, 1864—71, 1864—72, 1871—85, 1885—94, 1894—1902, 1903—18 f. 19 Bd.
- 20—21. Journal for Ringsted Klosters Gods's Forvaltning 1822—25, 1826—32. 2 Bd.
22. Korrespondanceextracter 1855—1902. 1 Bd.
23. Extracter af Korrespondance mellem Godskontoret og Administrationen 1902—18 f. 1 Bd.
- 24—29. Ringsted Klosters Gods's Journalsager. 6 Pk.

VII. HOVEDGAARDENS AVLING OG BØNDERGODSET.

1. Kontrakter etc. vedrørende Hovedgaardens Forpagtning. 1 Pk.
2. Forskellige Ejendomshandler. 1 Pk.
3. Sagen angaaende Magelægget mellem Stenmarken og Rimmingegaard samt Matr. No. 1 af Torped. 1 Pk.
- 4—6. Fæsteprotokol 1765—1855, 1856—1895, 1896—1918. 3 Bd.
- 7—10. Fæstebreve 1770—1918. 4 Pk.
- 11—12. Hoveriprotokol 1806—25, 1825—51. 2 Bd.
13. Hoverisager. 1 Pk.
14. Bog over Korn- og Fodfod-Udskrivning af Ringsted Klosters Gaard og Gods 1821—26. 1 Bd.
15. Overleveringsdokumenter m. v. vedrørende Sørup, Rosengaarden og Hømgården. 1 Pk.
16. Synsforretninger, Overleveringsdokumenter, Bevillinger m. v. vedrørende Have, Vand- og Vejrmøller. 1 Pk.
17. Brandforsikringspolicer vedrørende Ringsted Klosters Gods. 1 Pk.

VIII. SKOVVÆSEN.

- 1—2. Skovauktionsprotokol 1853—54, 1887—1916. 2 Bd.
3. Skovauktionsbilag 1858—72. 1 Pk.
4. Dokumenter vedrørende Driften af Mølleskoven. 1 Pk.

IX. RETSVÆSEN.

- 1—2. Kopibog vedrørende Justits-, Skifte-, Skatte- og Skolevæsen 1812—18, 1818—22. 2 Bd.
3. Konceptbog for Skjoldenæsholm og Svenstrup Birker 1828—30. 1 Bd.
- 4—5. Auktionsprotokol 1848—51, 1899—1917. 2 Bd.
- 6—7. Skifte- og Overformynderisager. 2 Pk.

FORENINGSMEDDELELSER.

REPRÆSENTANTMØDE I KØBENHAVN 22.—23. Juni 1918.

Efter den i forrige Hefte fremsatte Plan fandt Dansk Historisk Fællesforenings Repræsentantmøde Sted d. 22. Juni Kl. 12 i psyko-fysisk Laboratorium paa den nye Studiegaard (Universitetet). Repræsenterede var 24 Foreninger og Institutioner; beklageligt var det, at Tidsforholdene havde hindret ikke blot adskillige fjerntliggende, men endogsaa nogle københavnske Medlemmer i at give Møde.

Formanden aabnede Mødet, og efter at have budt Velkommen gav han Ordet til *Sekretæren* for at aflægge Beretning. Denne oplyste, at Fællesforeningen nu omfatter 43 Medlemmer, idet der siden 1916 er indtraadt følgende nye: *Københavns Kommunes Folkebiblioteker* gennem *Hovedbiblioteket*, *Stednavneudvalget* og *Den gamle Borgmestergaard i Aarhus*. Fællesforeningen har som bekendt navnlig to Virkemidler. Det ene er dets Tidsskrift »*Fortid og Nutid*«, hvoraf 1ste Halvdel for 1918 er under Trykken, bl. a. indeholdende en illustreret Artikel af Prof. J. T. Lundbye om vore Veje, en Afhandling af cand. Gunnar Knudsen om Stednavneudvalgets Kontor og Aarsberetningen fra Dansk Folkemindesamling. For Fremtiden vil denne Beretning finde sin Plads i Tidsskriftet, ligesom det allerede er Tilfældet med Nationalmuseets anden Afdelings Aarsberetning. Der pege-

des dernæst paa det vigtigste af Indholdet i de siden Nyborg-mødet fremkomne Aargange. »Fortid og Nutid« udsendes nu med 15 Eks. pr. Forening og 2—5 Eks. pr. Institution, ialt godt 350 Eksemplarer; hertil kommer ca. 70 Stkr. til halv Betaling gennem Sekretæren og ca. 100 gennem Boghandelen. Efter Sekretærens Erfaring er Tilslutningen stadig stærkest i Nord- og Sydjylland, hvad der sikkert er bestemte Mænds Fortjeneste. Nogle Abonnenter i Sverige og Norge vidner om, at det ogsaa har vakt Opmærksomhed uden for Landets Grænser.

Tidsskriftet har til Hovedopgave at bringe *metodiske* Afhandlinger om Kultur- og Lokalhistorie, hvori der allerede ligger, at det maa blive meget vanskeligt at skaffe Bidrag. Faa kan skrive til det, men det er ogsaa kun faa, som vil skrive. Dette følger dels af den begrænsede Udbredelse, som Tidsskriftet har, men ogsaa af, at mange kun anser det for en ringe Ære i Sammenligning med at optræde i vore ældre, grundfæstede Tidsskrifter. Men vort Organ betaler godt Honorar, bedre end noget andet historisk Tidsskrift, og Æren vil nok komme, naar Indholdet viser sig at due.

Amtsforeningerne har ofte støttet det, saaledes ved at henvende Opmærksomheden derpaa paa deres Aarbogsomslag, t. Eks. Vejle Amts Aarvog, hvor Filialbestyrer Eliassen er en trofast Ven af »Fortid og Nutid«. Men Amtssamfundene bruger det ikke som deres Organ, og den foreslaaede Spørgerubrik har derfor ikke kunnet realiseres. Det er ogsaa kun en Del af dem, der sender deres Aarvog til Redaktionen, skønt de af Tidsskriftet maa kunne se, hvorledes de benyttes kraftigt til sammenfattende Literaturoversigter.

Det skal dog ogsaa indrømmes, at Redaktionen har adskilligt at bebrejde sig. Hver af dens Medlemmer maa have mange andre Jern i Ilden, hvad der har medført Forsinkelser i Udgivelsen. Der kunde vel ogsaa hittes paa mere for at gøre Indholdet fyldigt og afvekslende. Men det bør da ikke glemmes, at Redaktionen har staaet næsten ganske alene, og en kraftig Appel maa rettes til Lokalforeningernes Kræfter om at støtte den med Raad og Daad, d. v. s. om at skrive i »Fortid og Nutid«. Tidsskriftet er sikkert det billigste i Norden, og det har sin Opgave. Naar det har kunnet udgives, skyldes det først og fremmest Statstilskuddet, som nu oppebæres paa 4de Aar.

Af anden Virksomhed siden sidste Aarsmøde pegedes paa *Fotografiudvalget*, nedsat paa Initiativ af fhv. Rigsarkivar Secher til at lægge en Plan for Indsamlingen af kasserede fotografiske Plader, og bestaaende af Rigsarkivar Erslev, Overretssagfører

Hennings, Dr. Bobé og Hoffotograf Elfelt, hvortil Fællesforeningens Sekretær efter Opfordring er traadt. Det har konstitueret sig med Rigsarkivaren som Formand og har i forskellige Møder behandlet denne meget vanskelige Sag. Formanden, som ikke var til Stede, lod meddele, at Sagen var i Gænge, men at den næppe vilde kunne løses inden for saa vide Rammer, som oprindeligt paatænkt.

Foreningen har dernæst gennem Postekspedient Hjorth-Nielsen fortsat Udgivelsen af *Registret til Statstidende*, der omsendes med et Eksemplar til hver af vore Medlemmer. Det uddeltes paa Mødet tilligemed Eksemplarer af Oberst H. V. Harbous Artikel om *Udarbejdelsen af Personregistre*, hvoraf Forfatteren havde tilladt Fællesforeningen at tage en Del Særtryk (udkommet i Personalhist. Tidsskr.).

Udvekslingen af Aarbøger mellem de forskellige Amtssamfund kom ligeledes i Gang paa Initiativ af Oberst Harbou, saaledes at Medlemmer af et Samfund har Ret til for halv Pris at abonnere paa Aarbøger, som udgives af de øvrige Samfund, der staar som Medlemmer af Dansk Historisk Fællesforening. Imidlertid benyttes nu denne Indrømmelse af nogle Institutioner, som indmelder sig i Fællesforeningen for at kunne faa Rabatten paa alle Amtsaarbøgerne, ligesom visse Institutioner endogsaa indlader Indmeldelse i Fællesforeningen (à 10 Kr. aarlig), og gennem et Amtssamfund tegner sig som *Abonnenter paa »Fortid og Nutid»* for halv Pris (1 Kr. aarlig). Billiger Repræsentantskabet disse Fremgangsmaader? Er det dernæst rimeligt, at den Privatmand, som ønsker at abonnere paa Amtsaarbøgerne til halv Pris, skal kunne paalægge Sekretæren i det Amtssamfund, hvoraf han er Medlem, at skrive rundt til alle andre Amtssamfund for at meddele dem Abonnementet, eller bør han ikke snarere selv have dette Besvær efter at have indhentet Attest paa sit Medlemskab fra det paagældende Amtssamfund? Om disse Spørgsmaal vilde man gerne høre Repræsentanternes Anskuelse.

Sekretæren forelagde dernæst en Skrivelse fra Herredsfoged Grundtvig i Aarhus, hvori denne, som i et Aarstid har arbejdet paa en *Stat over Underretsdommere og Underretsskrivere* siden 1790, ordnede dels jurisdiktionsvis med Redegørelse for de nuværende Jurisdiktioners Udvikling af de ældre, dels alfabetisk med kortfattede personlige Oplysninger, tilbød at stille denne til de forskellige Amtsforenings Raadighed, saa at disse kunde optrykke Amtsfortegnelserne i deres Aarbøger. Staten var bygget over Statskalenderen og Kollegialtidende, og Forfatteren var

villig til at fortsætte Listerne tilbage fra 1790 til 1660 paa Basis af de Bidstrupske Fortegnelser i Rigsarkivet.

Ligeledes henledte Sekretæren Opmærksomheden paa, at cand. *Gunnar Knudsen* var villig til i Tilknytning til sin Afhandling om vore Matrikler i »Fortid og Nutid« (II p. 1 ff.) at udarbejde en *Registrant over alle Matrikelbøgerne*, saa at man rundt om i Landet straks vilde kunne se, om Matrikelarkivet indeholder Materiale til en bestemt Landsbys Historie.

Fællesforeningens andet Virkemiddel er *Aarsmøderne*. Det havde været paatænkt at afholde dette i Aar i København i Forbindelse med de planlagte *Studiekursus*. For Aarsagen til, at disse dog maatte opgives for i Aar, er der redegjort i Tidsskriftets forrige Hefte, men Sekretæren gav desuden følgende supplerende Oplysninger. Tilslutningen havde været meget ujevn inden for de forskellige Samfund, og det havde været vanskeligt at faa Svar, saa at Fællesforeningen havde maattet udsende Rykkerskrivelser til de fleste Foreninger, hvorved Sagens Behandling var bleven forsinket. 8 Foreninger og Institutioner havde svaret ubetinget Ja; 3 havde været villige, men ønsket Kursus udskudt til Sommerferien; 6 havde indrømmet det ønskelige i Kursus' Afholdelse, men foreslaaet dem udsatte til bedre Tider; endelig havde 8 Medlemmer erklæret Sagen for at være uden Interesse for dem. Mest Sympati havde Nr. 2—6 vakt, desuden havde Hist. Samfd. f. Københavns Amt udbedt sig en Anvisning for Opskrivning af Tradition, Holbæk Amt ønskede en Vejledning i Katalogisering og Registrering af Museumsgenstande, og Laaland-Falsters Stiftsmuseum pegede paa Betydningen af et Kursus i ældre Arkæologi, en Møntdemonstration og et Kursus i Museumsforfalskninger. Bestyrelsen havde under disse Forhold anset det for rettest at lade hele Spørgsmaalet underkaste en Drøftelse paa Repræsentantmødet. —

Formanden aabnede derefter en Drøftelse af den afgivne Beretning. Angaaende *Rabatspørgsmaalet* pegede Prof. Olrik paa, at Lærerhøjskolens Bibliotek subskriberer paa alle Amtsaarbøger til fuld Pris; Landsarkivar Hornemann hævdede, at Bestemmelsen kun var tænkt gældende for Enkeltmænd, og Filialbestyrer Eliassen gjorde opmærksom paa, at Folkebibliotekerne jo ikke udvekslede Tryksager med Amtssamfundene. Oberst Harbou anførte dog heroverfor den Betydning, som Spredningen af Aarbogslæsningen gennem Folkebibliotekerne havde. Det vedtoges til Slut, at Institutioner ikke betragtes som rabatberettigede, hverken naar Talen er om »Fortid og Nutid«, eller om Amtstidskrifterne.

Man gik dernæst over til Grundtvigs og Knudsens Tilbud. Det sidste voldte ingen Debat, men modtoges med Bifald; Museumsinsp. Chr. Axel Jensen foreslog dog, at man ved denne Lejlighed skulde fremkomme med alle lignende Ønsker, og spurgte, om man ikke ønskede en *Fortegnelse over de* ved den nye Bygningsfredningslov *fredede Monumenter* optagen i Tidsskriftet. Filialbestyrer Eliassen lyste desuden efter en Fortegnelse over *Lensregnskaberne*, hvortil Prof. Fabricius føjede Forslag om Fortegnelser over *Amtsregnskaber, Byregnskaber* og *Toldregnskaber*.

Mere Debat vakte Spørgsmaalet om en Etat over Underrets-Dommere og Skrivere, idet Fabricius spurgte, om man vilde foretrække, at Fællesforeningen paatog sig Udgivelsen af Herredsfoged Grundtvigs Fortegnelse under eet i en Bog. Dog vilde næppe hvert Amts Fortegnelse fylde ret meget i Aarbogen, hvis man valgte denne Fremgangsmaade, og der var jo allerede givet et Eksempel i lignende Retning ved Lægeetaten i Hardsyssels Aarboeg. Men Harbou og Eliassen støttede ivrigt Tanken om en samlet Udgivelse, og cand. la Cour ansaa heller ikke Stoffet for egnet for Amtstidsskrifterne. Bibliotekar Haugsted vilde baade have en samlet Fortegnelse og derpaa følgende Aftryk i Amtsaarbøgerne, mens Pastor Severinsen helst vilde have Fortegnelsen ført langt længere tilbage end til 1660. Fabricius henledte dernæst Opmærksomheden paa Underarkivar Bruuns haandskrevne Etat over *Amtsskrivere* og *Amtsforvaltere*, Arkivar Hornemann paa Ønskeligheden af en *Provsteelat*, hvorhos han vilde have *Byraadsarkiverne* indmeldte i Fællesforeningen, ligesom Byraadene skulde yde økonomisk Støtte til Udgivelsen af Etater over Byembedsmænd. Kaptajn Rockstroh mente, at *Regimentskriverne* paa Ryttergodserne burde medtages i Bruuns Liste. Angaaende den Grundtvigske Fortegnelse foreslog han, at den blev trykt i et lignende Antal Eksemplarer, som Fortid og Nutid, og at Amtssamfundene fik Lov til at faa Særtryk deraf. Efter at endnu Departementchef Dahl havde peget paa Betydningen af Grundtvigs Arbejde for at klare Udviklingen i Tiden mellem Danske Lov og Juridisk Eksamens Indførelse 1736, vedtog man, at Fortegnelsen ønskedes udgivet af Fællesforeningen, saaledes at den af Herredsfoged Grundtvig selv eller ved anden Assistance (f. Eks. Fuldmægtig Hammerich) førtes tilbage mindst til 1660, og at Amtssamfundene fik Lejlighed til at tage Særtryk eller at optrykke Dele deraf i deres Aarbøger. Desuden burde Bogen indeholde en kortfattet Oversigt over Retskredsenes Deling gennem Tiderne og kortfattede biografiske Oplysninger. Mellem Drøftelsen af Sekretærens Beretning og inden Behandlingen af

Studiekursus fremsatte Landsarkivar *Hornemann* en ny Tanke, som gav Stødet til en livlig Drøftelse. Han ønskede mere Organisation inden for Fællesforeningen og vilde ogsaa give Repræsentantmøderne, der burde afholdes aarlig, mere Indhold. Med dette for Øje foreslog han Oprettelsen af *Sektioner* (for Museumsvæsen, Arkivvæsen og Tidsskriftsvæsen); de skulde forberede de Sager, som af Bestyrelsen skulde forelægges for Repræsentanterne. Disse Sektioner burde bestaa af 3 Medlemmer hver, nemlig et fra København og to fra Provinserne. Desuden foreslog *Hornemann* Stipendier oprettede til *længere Studieophold* i København (ca. 3 Maaneder), da de planlagte kun vilde kunne give Deltagerne en Mundsmag. Dette sidste Forslag vakte nogen Betænkelighed, idet *Eliassen* frygtede for, at de vilde blive for kostbare, og *Storgaard-Petersen* var bange for, at Arkiv- og Museumsfolkene ikke vilde have Tid til at beskæftige sig med Gæsterne saa længe som i tre Maaneder. Ogsaa *Severinsen*, *Chr. Axel Jensen*, *Bidstrup*, *Olrik* og *Holck* talte for de kortvarige Kursus' Betydning, og at et saadant burde afholdes senest næste Sommer, hvilket da ogsaa vedtoges. Derimod vakte Sektionstanken ublandet Tilslutning, selv om nogle Talere vel nærrede for store Forventninger til Sektionernes Virksomhed, naar de haabede paa, at disse skulde kunne vejlede paa Stedet ved Ordning og Indretning af Lokalmuseer, eller at de endog skulde virke til at trykke Udgifterne til Sætning af Amtstidsskrifterne noget ned. Paa Forslag af Formanden vedtoges det endelig at nedsætte 3 Udvalg (Sektioner):

- 1) *Museumssektionen*, bestaaende af Museumsinsp. *Chr. Axel Jensen*, Professor *Bidstrup* og Amtsforsvalter *Holck*;
- 2) *Arkivsektionen*: Landsarkivar *Hornemann*, cand. *Gunnar Knudsen* og Fialbestyrer *Eliassen*;
- 3) *Tidsskriftssektionen*: Professor *Fabricius*, Postmester *Klitgaard* og Bibliotekar *Haugsted*.

Desuden udtaltes det Ønske, at man for Fremtiden skulde afholde aarlige Repræsentantmøder, selv naar det ikke var muligt hermed at forbinde større offentlige Møder.

Dernæst aflagde *Kassereren* Beretning for 1916 og 1917.

Indtægt:

Kontingent, Statstilskud og Abonnement paa			
»Fortid og Nutid«... ..	2787	Kr. 66	Øre
Kassebeholdning 1. Jan. 1916	1696	— 84	—
Rente	227	— 79	—
Ialt...	4712	Kr. 29	Øre

Udgift:

Trykning (»Fortid og Nutid« ...	725	Kr. 45	Øre
Honorarer.....	710	— 16	—
Diverse	195	— 87	—
Mødet i Nyborg 1916.....	520	— 70	—

Ialt... 2152 Kr. 18 Øre

Kassebeholdning 1. Jan. 1918 altsaa: 2560 Kr. 11 Øre.

Efter at der var givet Decharge for Regnskabet, fandt der *Bestyrelsesvalg* Sted, og den afgaaede Bestyrelse (Olrik, Severinsen, Fabricius, Hornemann og Johs. Fog-Petersen) tilligemed Revisorerne (Chr. Axel Jensen og Poul Hennings) genvalgtes eenstemmigt.

Som *næste Mødested* vedtoges paa Haugsteds Forslag, under Hensyn til de forestaaende Studiekursus, København; dog bragte ogsaa Bidstrup Bornholm og Hjort Odense i Erindring.

Efter Repræsentantmødet afholdt Professor *J. T. Lundbye* det berammede Foredrag om »Vore Vejes Historie«, hvorom kan henvises til ovenstaaende Artikel S. 129 ff. Efter en Pavse mødtes derpaa Repræsentanterne som Historisk Fællesforenings Gæster ved en enkel Middag i Wivels Lokaler og tilbragte her nogle fornøjelige Eftermiddagstimer sammen.

Den følgende Dag, Søndag Kl. 1¹⁰, samledes man atter paa Slangerupbanens Station for i Forening med Frederiksborg Amts hist. Samfund at foretage en historisk Udflugt.

I *Slangerup* søgte man først til Kirken, som blev gennemgaaet under Mag. H. V. Clausens omhyggelige Vejledning; navnlig var det en Overraskelse at se den rige Barokkunst, hvormed Kirkerummet var smykket. I Hotellets Sal havde imens ca. 150 Tilhørere samlet sig til Mag. Clausens Foredrag om Egnens Betydning i Oldtiden. Ogsaa herom maa det være nok at henviser til det sidste Bind af »Aarb. for nord. Oldkynd. og Hist.«; kun skal det bemærkes, at den sidste Del af Foredraget afholdtes paa en Høj ca. 2 Kilom. NV. for Slangerup ved »Jordhøj«, der som bekendt af Mag. Clausen sættes i Forbindelse med Borgen Hjorte i Bjovulfskvadet, hvor Kong Hroar sad paa Kongestol, altsaa det Sted, som i den nordiske Overlevering betegnes som Lejre.

Paa Hjemvejen deltog Fællesforeningen og Frederiksborgerne efter Indbydelse i National Forfatterforenings Kaalundfest i *Fa-rum*, og Prof. Hans Olrik holdt her paa Fiskebæk Hotel et kort Foredrag om Kaalund, mens St. Hansblussene kæmpede en haard Kamp med det regnfulde Vejr. Med Hjemkomsten til København Søndag Nat sluttede saaledes Repræsentantmødet 1918.

OVERSIGT OVER DE VIGTIGSTE AFDELINGER AF KRIGSMINISTERIETS ARKIV OG VEJLEDNING MED HENSYN TIL BENYTTELSEN.

Af KNUD C. ROCKSTROH.

Krigsministeriets Arkiv bestod i tidligere Tider af *den militære Centraladministrations* (Krigskollegiets og Generalkommisariatskollegiets m. fl.s) Sager, der begyndte ved Tiden omkring 1660 og fortsattes til Nutiden under vekslende Navne og Inddelinger. Disse Sager er nu, paa enkelte særlige, mindre Dele nær (se nedenfor) *afleveret til Rigsarkivet* indtil omtr. Aar 1868. Den meget betydelige *Kortsamling* — 6-8000 Numre — som tidligere fandtes i Arkivet, er for en Del Aar siden for Størstedelen fordelt mellem forskellige Institutioner, bl. a. Ingeniørkorpset, Generalstaben, Artilleriets Bibliotek og Søkortarkivet; men der haves endnu i Arkivet en kvantitativt og kvalitativt ikke ubetydelig *Kortsamling*, hvorover der nu er udarbejdet et *Seddelkatalog*. Desuden haves der i Arkivet en i Tiden 1740—1760 meget omhyggeligt udarbejdet *Fortegnelse over den gamle Kortsamling* foruden en *Oversigt* over, hvor de uddelte Kort er gaaet hen ved Uddelingen omkring 1850.

Af det gamle Arkivs Sager forefindes endnu navnlig »*Etaterne*«, d. v. s. de vaaben- og regimentsvise *Fortegnelser* over Officerskorpset siden 1760 og en noget spredt *Samling* »*Konduitelister*« o. l. fra 1764 til 1847. Til *Etaterne* haves der omhyggeligt udarbejdede *Personregistre*, Yderligere foreligger de udførlige *Registraturer over de kongelige Ordre og Resolutioner til Generalkommissariatet 1728—1847*, der er af megen Betydning og hyppig benyttes.

Af Interesse for militær Personalhistorie er ogsaa *Berliens Seddelkatalog* over Officerer i Tiden c. 1680—1720 — et overordenlig omhyggeligt og meget betydeligt Arbejde. For den senere Tid haves der en *Samling* mere spredte *Optegnelser* af forskellige Arkivarer i Krigsministeriet.

Nogle Aar efter at de store Afleveringer af Centraladministrationens Arkiv til Rigsarkivet var endt, tog man fat paa at danne en ny *Samling* af Arkivalier nemlig

AFDELINGSARKIVERNE,

idet man dog dengang nøjedes med at inddrage Fodfolkets og Rytteriets Afdelingers Sager, og først i den allerseneste Tid har

man udstrakt Afleveringsforpligtelsen til Artilleriet og Ingeniørkorpset og disses Afdelinger samt til de øvrige militære Institutioner.

Der er herved blevet skabt et i Omfang meget betydeligt og i militærhistorisk og personalhistorisk Henseende meget værdifuldt Arkiv, som ogsaa i stigende Grad benyttes af Dyrkere af Militærhistorien og Personalhistorie. Medens Etaterne og Konduitelisterne m. m. alene giver Oplysning om Officererne, giver *Afdelingernes Stamarkiver* Oplysning ogsaa om Underofficerer og Menige.

Desværre maa det dog straks siges, at Arkiverne for de ældre og ældste Afdelinger er mangelfulde og kun mere undtagelsesvis giver Oplysninger for Tiden før c. 1765, og der er mange Huller ogsaa for Tiden efter nævnte Aar. Til Gengæld er der det Gode ved de militære Arkiver, at Bøger og Lister som Regel er omhyggeligt og smukt førte og giver gode, nøjagtige og positive Oplysninger.

En uheldig Omstændighed er det, at af vore militære Afdelinger er i Tidernes Løb mange blevet ophævet, og saagodtsom alle har skiftet Navn og Skikkelse en eller flere Gange, hvorved deres Arkivsager enten er forsvundet eller kun delvis gaaet over til Efterfølgerne. Arkivet har ladet udarbejde et Navneregister over saagodtsom alle nye og gamle Afdelinger, saa at det som Regel straks kan opgives, om en eller anden gammel Afdeling har efterladt sig skriftlige Optegnelser eller ej — i første Tilfælde ved hvilken Afdeling disse nu findes.

I al Almindelighed kan det siges, at der af Afdelingsarkiverne skal kunne skaffes Oplysning om alle, der er udskrevet til Tjeneste ved Hæren siden 1840, som oftest ogsaa for dem, der er udskrevet mellem 1800 og 1840, ofte for dem, der er udskrevet en Tid forud for dette Tidspunkt. For Tiden før 1765—1774 vil det som Regel være meget vanskeligt at finde nationale Soldater, da disse forud for den Tid enten hørte til Landmilitærregimenterne, af hvis Arkiver saagodtsom intet er efterladt og bevaret, eller ogsaa har de ladet sig hverve til et af de geworbne Regimente. Og medens man for Tidsrummet efter 1774 nogenlunde kan angive, i hvilken Afdelings Stambøger Mandskab fra en bestemt Landsdel skal søges, er det derimod ikke muligt at angive noget bestemt om, hvor en hvervet dansk Karl skal søges, da han jo kunde lade sig hverve til hvad Regiment, han vilde, hvis han iøvrigt havde Lov til at lade sig hverve.

Med det Forbehold, at de Omraader, hvorfra Regimenterne fik deres nationale Rekrutter — fra 1765 omtr. fik jo de ge-

worbne Afdelinger hvert Aar en vis Mængde nationalt, udskrevet Mandskab — jævnlig forandredes, skal eksempelvis nævnes for nogle af de endnu bestaaende Afdelinger, hvorfra de fik udskrevet Mandskab tildelt i den første Tid:

1. Bataillon fra Nordsjælland og Holbæk Amt, senere Midtsjælland;
 2. » - Frederiksborg og Præstø Amter;
 4. » - Sorø, Korsør, Antvorskov Amter;
 6. » - Lolland, Falster og Fyen;
 7. » - Midtjylland;
 11. » - Vendsyssel og Limfjordsegnene.
- Husarregimentet særlig mange Nordmænd (ligesom ogsaa Garderne tilfods og tilhest fik mange Nordmænd);
3. Dragonregiment Fyenboer;
 4. » Sjællændere;
 5. » Nordjyder.
- Artilleriet fik spredt fra hele Landet.

Men man maa naturligvis ikke vente sig meget fyldige Oplysninger fra den ældre Tid og for en menig Soldat. Som Regel har de ældre Stambøger kun en Linie eller to om hver Mand. Heri angives almindeligt Mandens Numer, fulde Navn, ofte med Tilføjelse af Fødested (Landsby) eller »Fødeland« (Sjælland, Jylland osv.), Alder, naar indtraadt i Tjenesten, naar afgaaet derfra. Undertiden kan der tilføjes andre Personalialia, f. Eks. Højde, Haarfarve, Legemsbygning o. l.

Som Besøgende her i Arkivet jævnlig har erkendt: Vanskeligheden ved at finde en Mand ligger først og fremmest i at udfinde, ved hvilken Afdeling han har staaet — kan dette oplyses, kan det snart vise sig, om Manden kan findes eller ej. At man kender den Eftersøgte Fødested, er jo allerede noget; men da, som alt sagt foran, de Afdelingen tildelte Rekrutteringsomraader dels jævnlig skiftede, dels ikke var saa aldeles bestemte, er det et svagt Holdepunkt.

Det skal fremhæves, at som bekendt var det jo først fra 1848—49, at Værnepligten udstraktes til Købstad fødte, men at til Gengæld en Mængde saadanne til alle Tider har ladet sig hverve til Hæren.

I det foranstaaende har der navnlig været tænkt paa det udskrevne, indfødte Mandskab; men det skal udtrykkeligt fremhæves, at *for de i Udlandet hvervede*, der jo næsten udelukkende var Tyskere, haves der et *betydeligt Stambogsmateriale* fra det meste af det 18. Aarhundrede, og mangfoldige af disse hvervede

Soldater forblev her i Landet og stiftede Familie. Det er næppe overflødigt herved at bemærke, at disse hvervede Soldater gennemgaaende var langt bedre og hæderligere, end det almindeligt har været udskregel, hvad enhver, der grundigt vil undersøge Forholdene, vil kunne overbevise sig om. Der er endnu bevaret en Del af *General-Hvervekommissionens Arkiv*.

Af Folk, der i Arkivet har søgt personelle Oplysninger, spørges der af og til, om der ikke haves alfabetiske *Navneregistre over Stambogsmaterialet* m. m. Det er klart, at saadant vilde være i højeste Grad velkomment baade for egentlige Personalhistorikere og for dem, der af andre Grunde søger Oplysninger; men et saadant Register vilde kræve en Arbejdskraft, som Arkivet aldeles ikke kan afgive, og det kan maaske være tvivlsomt, om Nytten kom til at staa i et rimeligt Forhold til Arbejdets Omfang.

Skulde det blive muligt, i ethvert Fald at udføre Dele af et saadant Arbejde, maatte det nærmere overvejes, hvorledes dette skulde planlægges, og navnlig hvad der først bør tages fat paa. For de i Udlandet fødte var det vistnok praktisk at sondre efter Nation, maaske ogsaa efter Vaabenart (Rytter, Soldat (Infanterist)). For det nationale Mandskabs Hovedmængde burde man vistnok sondre efter Fødested, da jo langt Størsteparten har *sen*-Navne, der kun yder ringe Vejledning. Dog burde man udskille for sig alle med egentlige Egennavne. Det vilde vistnok være praktisk for de Indfødtes Vedkommende at sondre mellem de tre Hovedlandsdele. Yderligere burde man vistnok sondre mellem de forskellige Tidsafsnit, f. Eks. hvert halve Aarhundrede eller hver »Menneskealder«, c: 30—40 Aar, fra omtrent 1774.

For *Københavns Vedkommende* haves der gode Oplysninger i »*Kjøbenhavns Borgervæbnings*«, *Kongens Livjægerkorps'* og *Kongens Livkorps'* Arkiver. Herved skal ogsaa nævnes Arkivalierne for »*Frederiks (senere Christians) Plejehus*«, fra 1765 til 1854 i Kjøbenhavn, derefter delvis fortsat i Eckernförde. I dette Plejehus optoges gamle Soldater og Invalider, Enker efter saadanne samt deres Børn af begge Køn, og her har mangt et omskifteligt Liv fundet sin Afslutning — andre har taget deres Begyndelse herfra. Over de forskellige Kategorier haves der fortrinligt førte Stambøger.

For nogle *sjællandske Købstæder* haves der Fortegnelse over *Borgervæbningen 1805*.

For *Garnisonsskolerne i Kjøbenhavn* og *Citadellet Frederikshavn* (»*Kastellet*«) haves der Arkiv for Tiden 1819—1867.

At de andre, betydelige Arkiver skal nævnes:

Artilleriets Arkiv, der for kort Tid siden overgik til Krigsministeriets Arkiv. Artilleriets Afdelingers Arkiver er dels alt afleveret hertil, dels kommer de i en nær Fremtid. Tildels i Overensstemmelse med den tidligere Ordning vil dette Arkiv ved den nye Ordning blive delt i

a. Korpsets,	} Arkiver
b. Tøjhusets (den tekniske Tjenestes),	
c. Afdelingernes,	

hvortil yderligere kommer nogle personlige — i Virkeligheden dog mest tjenstlige — Arkiver, navnlig efter Generalerne fra Reitzensteins og Huths Tid. Artilleriets Arkiv gaar med de ældste Dele tilbage mod Aar 1700 og er en Hovedkilde til alle Sider af Korpsets, dets Afdelingers og dets Personels Historie.

Ingeniørkorpsets og dets Afdelingers Arkiv er ligeledes for kort Tid siden overgaaet til Krigsministeriet eller staar for Tur dertil. Korpsets Arkiv var saa vel ordnet, at det uden videre kunde forblive, som det var, og benytttes saaledes. Foruden omfattende Bidrag til Korpsets Historie yder dette Arkiv gode, ofte fortrinlige Bidrag til den ældre militære Bygningshistorie — jævnlig ogsaa for ikke-militære Anlæg — langt tilbage i det 18. Aarhundrede.

Generaladjutantstabens (Kongens Adjutantstabs) Arkiv 1840—1899. Særlig fra Frederik den Syvendes Regeringstid er dette Arkiv ret fyldigt og er af betydelig almen historisk og personalhistorisk Interesse. Det er nu vel ordnet, men er delvis af fortrølig Natur.

Kommandantskabsarkiverne. Af disse skal særlig fremhæves dem fra Kjøbenhavn, Kronborg, Nyborg, Rendsborg og Glückstadt, hvilke gaar tilbage over Aar 1700, og hvoraf særlig de fra Kjøbenhavn og Rendsborg er meget betydelige. De omfatter Korrespondancesager af alle Arter, Slavesager, Bygningssager, Artillerisager m. m. Herunder henhører Arkivsagerne for *Stokhusene* (Slavehusene) og Statsfængslerne i Kjøbenhavn og Cita-dellet Frederikshavn (»Kastellet«), Kronborg, Nyborg, Møen og navnlig for Rendsborg. En Del af disse Sager gaar tilbage mod Midten af det 18. Aarhundrede, og dels fordi Fangerne hovedsagelig var civile Personer, dels fordi der vedrørende disse Fanger jævnlig findes Afskrift af Dommene over dem og ogsaa anden Korrespondance dem vedrørende, har disse Arkiver deres Betydning særlig for Kendskabet til Fortidens Fængselsvæsen.

Bornholms Kommandantskabs (Milit's, Væbnings) Arkiver 1699—1868 med gode, ofte meget indgaaende Oplysninger angaaende

bornholmske Forhold saavel af militær som af almindelig Natur.

KRIGSARKIVERNE, d. v. s. Troppeledenes — fra Armé-korpset indtil Kompagnierne — og de mangfoldige Myndigheders og Institutioners Arkiver, hvori ogsaa mange Personalialia for alle Trin paa den militære Rangstige. Særlig skal fremhæves, at der haves Oversigter over Døde, Saarede og Fangne (Tabslister), Lister over Deltagere i nogle af Kampene 1848—1850 (Lister over Fordeling af Krigsbyttet).

Krigsarkiverne omfatter vel navnlig de to slesvigske Krige, men der haves dog et ikke ubetydeligt Materiale fra Krigen 1801 og 1807—1814 samt for Auxiliærkorpserne senere i Frankrig.

Visse Dele af disse Arkivalier er fortrolige.

Angaaende *Sundhedstjenesten i Hæren i Krig og Fred* haves der et meget betydeligt Arkivmateriale, hvoraf skal fremhæves Ambulancernes, Feltlasarettens og de faste Lasaretters (Garnisonssygehusenes) Arkiver for Krigstiden og iøvrigt Sygelister, Sygeprotokoller, Sygejournaler og Kassationsprotokoller foruden det almindelige Administrationsarkiv. Særlig er Kjøbenhavns Garnisons Sygehus' Arkiv meget betydeligt.

Herunder henhører ogsaa *Stabslægens Arkiv* siden Aar 1800, og hvoraf skal fremhæves Administrationsarkivet (ind- og udgaaede Skrivelser m. m.) og Sessionsberetninger 1828—1834 (spredt), fra 1876 og derefter samlet og fuldstændigt for alle Kredse.

Justitsarkivet bestaar dels af *Afdelingernes (Kommandant-skabernes)* Sager, dels af *Generalauditørens Arkiv*, hvilke to Arkivafdelinger supplerer hinanden. Det førstnævnte omfatter

- a. Justitsprotokollerne,
- b. Indlæg til disse.

Dele af disse Sager er forholdsvis gamle og naar tilbage til Aar 1700, enkelte endnu længere.

Generalauditørens Arkiv omfatter

- a. Justitsprotokoller 1750—1849,
- b. Relationer til Kongen om betydeligere Retssager 1763—1907 samt
- c. Bilag til Relationerne 1774—1907. — Dette Arkiv har endvidere Erklæringsprotokoller 1752—1848, Bilag til disse 1801—1848; Korrespondanceprotokoller 1755—1848, Bilag til disse 1795—1913. Hertil hører endvidere Felt-Justitsarkivet 1807—1818, 1848—1851 og 1864.

Generalauditørens Arkiv er saaledes meget betydeligt — alene Bilagene til Relationerne udgør 126 Pakker — og er særdeles overskueligt ordnet. Det er en Selvfølge, at dette Arkiv sammen med Afdelingernes Justitsarkiv paa sin Vis er en righoldig Kilde til Oplysning om baade militære og civile Personer og Forhold.

Hærens Skolers Arkiv, hvoraf skal nævnes Sager fra Rekrutskoler under særlige Forhold, »*Eksercerskoler*« i Kjøbenhavn, paa Kronborg, i Nyborg osv. osv. i Tidsrummet 1795—1915, med en Mængde Oplysninger om hele Personalet ved disse Skoler.

Landkadetakademiets (Landkadetkorpsets) 1713—1861,

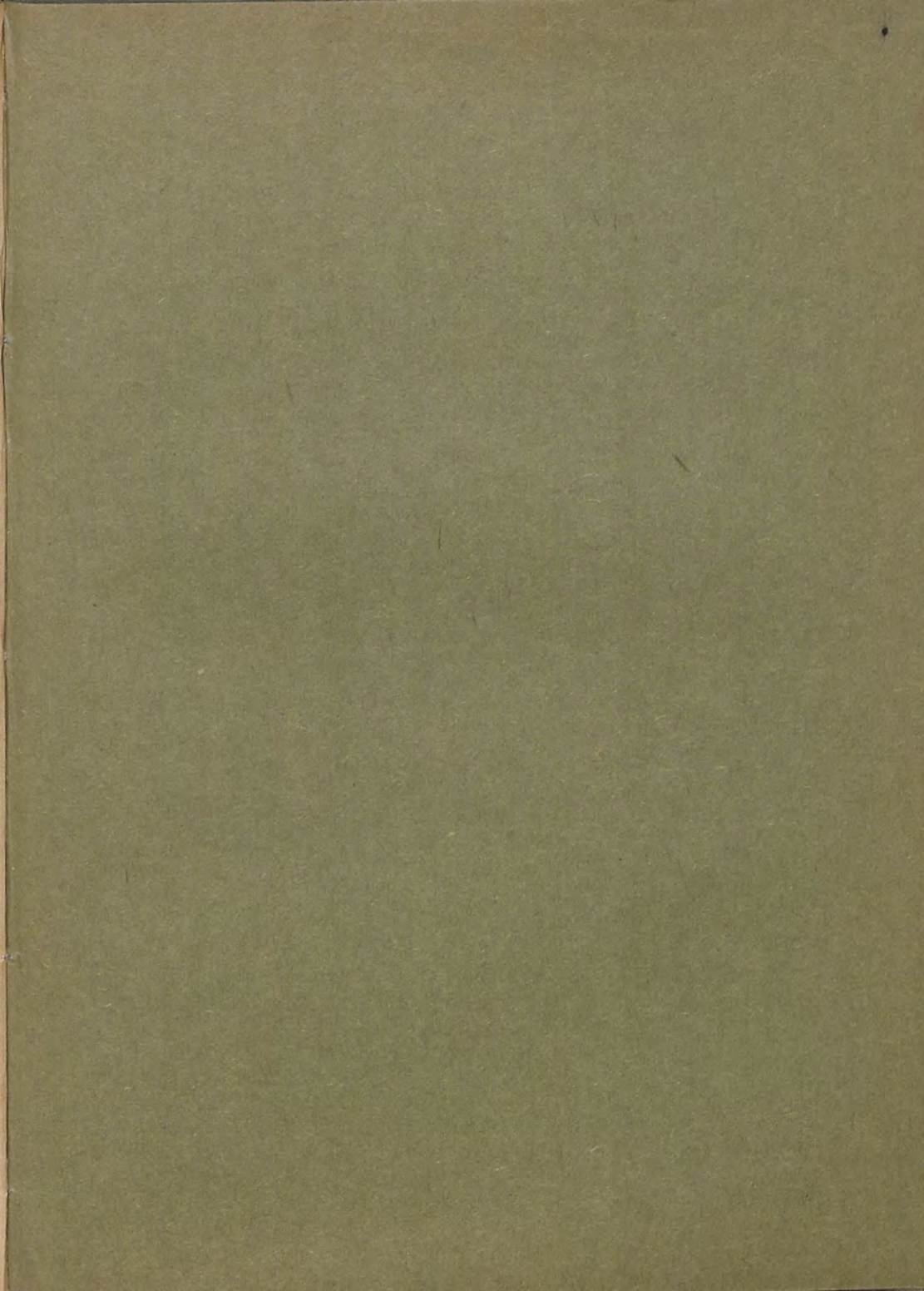
Den militære Højskole 1830—1868.

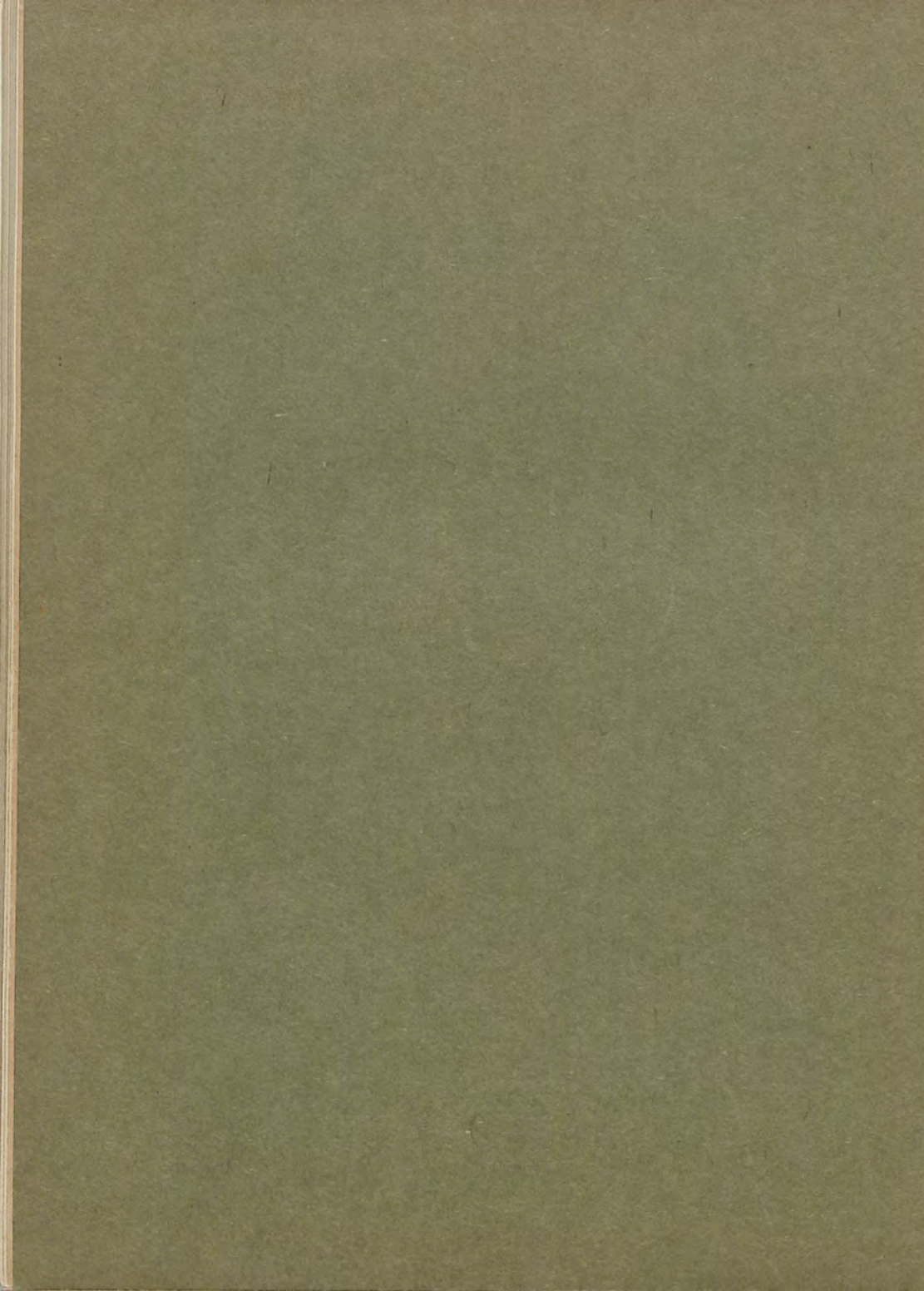
Fra begge disse Skoler haves der meget fyldige Arkiver, og lignende gælder

Elevskolens (Underofficersskolen, 1. Artilleriregiments Underofficerskole, Underofficers-Elevskolen) 1814—1912.

Det militære Gendarmerikorps' Arkiv 1885—1894, hvoraf særlig skal nævnes Stationernes udførlige Dagbøger og Stabens og Afdelingernes ind- og udgaaede Skrivelser. Særlig Dagbøgerne yder Bidrag til Kendskab til mangehaande Forhold omkring i Landet i denne i politisk Henseende betydningsfulde Periode.

Noget for sig selv er det meget betydelige Arkiv efter *Prins Carl af Hessen*, hvilket rækker over Tiden 1772—1836 og navnlig vedrører den norske Hærs Forhold i Tiden forud for 1814. Heri behandles alle Sider af en Hærs Forhold: Værnepligt, Udskrivning, Uddannelse af Menige, Underofficerer og Officerer, Øvelser, Forplejningsvæsen m. m. Særlig af Personalialia findes der betydeligt.

FORTID OG NUTID

TIDSSKRIFT FOR KULTURHISTORIE
OG LOKALHISTORIE

UDGIVET AF

DANSK HISTORISK FÆLLESFORENING

VED

KNUD FABRICIUS

FØRENINGENS SEKRETER

UNDER MEDVIRKNING AF

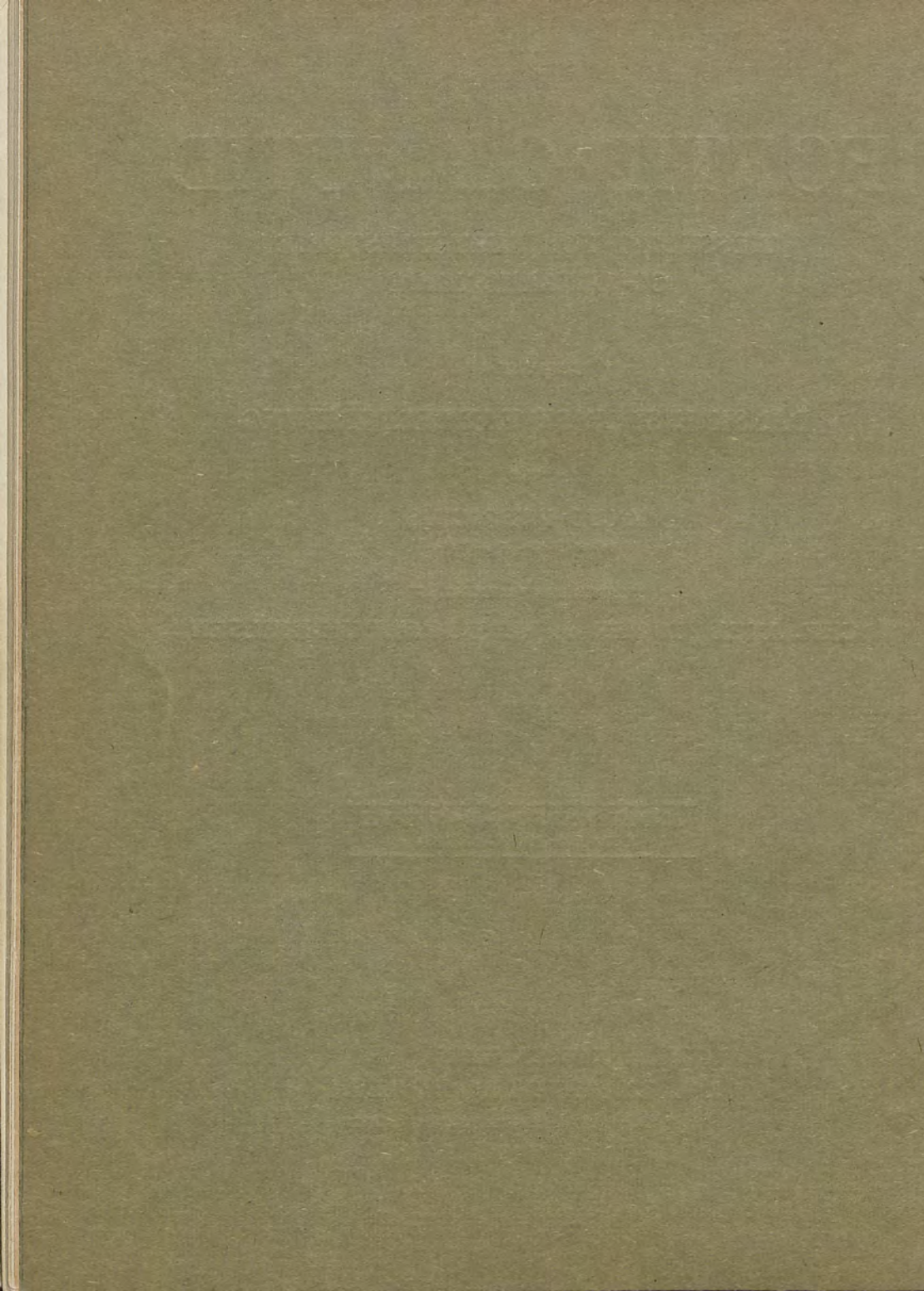
CHR. AXEL JENSEN OG JOHS. BRØNDUM-NIELSEN

ANDET BINDS 7DE—8DE HÆFTE
(FOR 2^{DET} HALVAAR 1918)

KØBENHAVN
J. L. LYBECKERS FORLAG

TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE (AXEL SIMMELKJÆR)

1919

NATIONALMUSEETS ANDEN AFDELING. VIRKSOMHED I FINANSAARET 1916—17.

FRA Nordboernes Kolonier i Grønland har der hidtil kun været kendt tre Runesten, og dette ringe Tal er ikke øget siden 1857, da der til det daværende Kabinet for de amerikanske Oldsager nedsendtes et i Igaliko fundet Runestensfragment. Der skulde hengaa næsten 60 Aar, inden den fjerde grønlandske Runesten blev fremdraget og oversendt til Nationalmuseet gennem Styrelsen for Kolonierne i Grønland. Stenen fandtes af Grønlænderen Peter Michaelsen ved den forlængst nedlagte grønlandske Boplads paa Sydsiden af Øen Napassuit i Arsukfjorden, hvor den laa i en Hustomt, som antages at stamme fra Hollændertiden. Fundforholdene oplyser altsaa intet nøjere om Stenens ældste Historie, men den regelmæssige, 50 cm lange, kun 15 cm brede og 5 cm svære Gnejssten har sikkert ligget over en Grav. Indskriften: »... r Øssur Asbiarnarson« maa utvivlsomt suppleres med et: »Her hviler«.

Mellem Samlingens danske Forøgelser har *Danefæ* i dette ligesom i det foregaaende Aar kun været yderst sparsomt repræsenteret. Et eneste Stykke er alt, hvad der er indkommet til Museet, og det er endda fundet for flere Aar siden. Det stammer fra Pladsen om Hellig Kors Kilde udenfor Faaborg*) og er et lille Smykkekors af Guld, indrettet til at lukke op og formet som et sentmiddelalderligt Relikviekors, men med gra-

*) Smlgn. nedenf. S. 188.

verede Indskrifter fra Renæssancetiden, et Jesumonogram, Aars-tallet 1589 og Navnet MAREN IENS STEVLIS (Ejerinden har altsaa været gift med en Mand, der hed Jens Støvle). Indvendig i Korset er desuden indridset de gaadefulde Bogstaver AHOMSSHM, formodentlig en Trylleformular, som dog ikke har ladet sig tyde.

Af *Jordfund fra Middelalderen* er der foruden en Del Genstande fra Udgravningerne paa Ravnsborg, der ligesom tidligere Fundsager fra denne Borgruin er skænkede af Grev Krag-Juel-Vind-Frijs, Juellinge, erhvervet et Par Kirkefund. Fra Magleby Kirkegaard paa Stevns stammer et lille, enkelt Smykkekors af Malm, og i Broby Kirke ved Sorø er der fundet en ganske lille, kun $4\frac{1}{2}$ cm høj Stentøjskrukke fyldt med Trækul, der fremkom ved Gravning til Kirkens nye Varmeapparat og indsendtes af Lærer S. Madsen. Trækul-fyldte Lerpotter er jævnligt fundne i den ældre Middelalders Grave*) og maa utvivlsomt forklares som Røgelsepotter, hvorfra Røgelsen er steget op i det Øjeblik, da Liget sænkedes ned i Gravkisten. Skønt der ikke ved Optagelsen af Broby-Krukken er iagttaget nogen muret Grav, har den sikkert haft samme Bestemmelse, og den er i saa Tilfælde det mindste Exemplar i sin Art og tillige maaske et af de yngste, idet den næppe kan antages at være ældre end Begyndelsen af 14. Aarh. Særlig stor Interesse har et tredje kirkeligt Fund, som er fremkommet ved Gravning paa Præstø Kirkegaard og indsendt af Sognepræst Th. Hansen. Det er en Støbeform til de Pilgrimstegn af Bly, som fromme Pilgrimme har kunnet bringe hjem fra deres Rejser til det 1470 stiftede Antonitterkloster i Præstø. I Skiferstenen er der foruden to Smaaskaale til Fastholdelse af Modformen og Støberender indskaaret et T-formet Antonitterkors, udstyret med Øskener til Fastsyning og fyldt med Minuskler, som danner Ordene: **Sti Anthonii de prestø**. Pilgrimstegn blev som bekendt jævnligt afstøbte paa Kirkeklokker, men af originale Blymærker er der herhjemme kun fundet

*) I størst Tal paa Domkirkegaarden i Roskilde. Sml. I. B. Løfflers Afhandl. i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1897.

to Exemplarer (af hvilke det ene stammer fra Valfartskirken Karup ved Viborg og bærer dennes Navn), og det er saaledes ret selvfølgelig, at man hidtil ikke har kendt nogen Afstøbning af den nu fundne Form.

Af andre *kirkelige Genstande fra Middelalderen* har Museet bl. a. modtaget en romansk Vinduesoverligger fra en jydsk

Fig. 1. Støbeform til Pilgrimstegn fra Præstø Kloster.

Granitkirke, der i sin Tid indsendtes til Kristiansborg, men ikke kunde benyttes ved Slottets Genopførelse og derfor nu af Slotsarkitekten er overladt til Museet. En Fod til en romansk Døbefont af midt-jydsk Type er skænket af Købmand P. Jensen i Skovby ved Aarhus og stammer formodentlig fra en af Omegnens Kirker; en fyensk Fontefod af Form som et omvendt Tærningkapitel frembyder den Ejendommelighed, at Stenen er

tilhugget paa Undersiden, hvor der er et Par Bueslag af en romansk Arkaderække; sandsynligvis har Stenhuggeren omdannet en mislykket Ligsten til Fontefod. Et Relikviagemme af Kalksten, med et Laag af en fremmed Stenart, der i Følge Mineralogisk Museums Bestemmelse viser sig at være Melafyr fra Predazzo i Tyrol, er ved Istandsættelsesarbejder i Nørre-Nissum Kirke fundet i Prædikestolens nye, murede Fod, men har oprindelig været indsat i Alterbordet. Fra Lyderslev Kirke paa Stevns er skænket de stærkt ødelagte Rester af et sent-middelalderligt Egetræskrucifix med et karakterfuldt, naturalistisk Kristushoved, der trods sin medtagne Tilstand vidner om den Kraft, hvormed en sentgotisk Billedskærer kunde give Lidelsen Udtryk. Et fuldstændigere, men mindre personligt og værkstedsmæssigt udført Krucifix fra Tiden henimod 1500 samt et ret plumpt »Ecce Homo« Figur er Gaver af nu afdøde Bispinde Charlotte Madsen til Vedbygaard og stammer formodentlig fra vestsjællandske Kirker. Fra Dallerup Kirke (mellem Hammel og Silkeborg) er endelig modtaget to Egetræs-Figurer fra Tiden omkring 1300, en Helgeninde og en hovedløs Bisp, og samme Kirke har endvidere i Museet deponeret en Kiste, som henstod ubrugt og forsømt paa Kirkeloftet. Kisten bestaar af svære Egeplanker, der sammenholdes af Jernbaand, og tilhører en Type, der naar tilbage til Oldtiden og den ældre Middelalder. Ligesom paa de norske Vikingetidskister fra det righoldige Osebergskib og paa flere udenlandske Kister fra romansk Tid er Gavlplankerne forlængede ned under Bunden og danner Ben, som sikkert oprindelig har været længere end nu, og da Laaseblikket har sentromansk Taskeform og Jernbaandene delvis ender i liljeformede Spidser, kan Dallerupkisten næppe være yngre end Aar 1300 og er saaledes det ældste danske Møbel, som findes i Nationalmuseet.

Fra Renæssancetiden stammer en af Bispinde Charlotte Madsen, Vedbygaard, skænket *Kamfertræskiste* med indbrændte Ornamenter og figurlige Fremstillinger, som i Forsidens tre Felter forestiller Slagscener. Den er ikke saa velholdt som den beslægtede Kiste, Museet erhvævede ved Køb 1911, men den

har særlig Interesse, fordi der øverst paa det midterste Forsidefelt er indbrændt Navnet BALOARDO GESSV, en Stadfæstelse paa, at disse ret gaadefulde og endnu ikke tilstrækkeligt studerede »Ambassadørkister« er tilvirkede i Italien. Vedbygaardkistens Dekorationer er da ogsaa prægede af italiensk Smag fra Slutningen af 1500'erne.

I det hele har Samlingen af *Snitværker og Snedkerarbejder fra Renæssanceliden* modtaget en righoldig Række af Forøgelser. Ganske vist er der kun købt et enkelt fuldstændigt Møbel, et Skrive- eller Syskrin af Egetræ med gennembrudte Jernbeslag, hvorunder der er lagt Marieglas med røde og grønne Striber. Men trods de voldsomt stigende Antikvitetspriser, der gør det

Fig. 2. Kiste fra Dallerup Kirke.

yderligt vanskeligt at arbejde med Museets lille Indkøbskonto, er det dog ved en Privatsamlers Imødekommenhed lykkedes at erhvæve adskillige gode og karakteristiske Fragmenter, hvis videnskabelige Værdi er særlig stor, fordi de i glædelig Modsætning til saa mange andre Genstande i Privatsamlinger medbringer gode Oplysninger om deres Herkomst.

Stammende fra Tiden omkring 1550, men endnu helt sentgotisk i sin Stil er et Stolestadepanel, der vistnok har staaet i Roholte Kirke ved Fakse. Dets seks Fyldinger er dekorerede med elegante, livligt varierede Foldeornamenter, saaledes som de paa Reformationstiden kunde tilværkes af østsjællandske Snedkere; i den midterste Fylding i øverste Række*) er Foldeværkets

*) Sml. Chr. Axel Jensen: Snedkere og Billedsnidere, Vignet S. 29.

liggende Stav formet som en Pil, et meget karakteristisk Træk for det Snedkerværksted, der har leveret Stolestaderne i Køge Kirke og med overvejende Sandsynlighed kan stedfæstes til denne By. Fra samme Tid, men paavirkede af Ungrenæssancens Smag stammer en som en korintisk Søjle formet Vinduespost samt et Par Stolestadegavle fra 1554 med Indskriften: »vrø . k . b . Fern« og »vro . k . b Morn« : Fru Karen Breides fædrene og mødrene Vaaben; denne sønderjydske Adelsdames Moder tilhørte Slægten Emmiksen (Tagsten), og hun var selv gift med Gunde Lange til Brejninggaard ved Ringkøbing. Større stilhistorisk Betydning har dog et Par Skabsdøre med tilhørende Midtfylding fra Oppesundby ved Frederikssund, hvis borgerlige Vaabenskjolde og Skrifftavler (med Aarstallet 1552 og de gaadefulde Bogstavrækker: GGM . . . og MGWGF) er prydede med de pergamentsagtige Rulleflige, som var Forløbere for Højrenæssancens Kartoucheværk. Ungrenæssancens vestjydske Almuestil repræsenteres af en enkelt, fra Esbjerg stammende Fyrretræsfylding med et skægget Mandshoved og Aarstallet 1567, medens et lille Relief med en Justitiafigur og Aarstallet 1576 er et ret tidligt Exempel paa Højrenæssancens Særegenheder; det er gjort af samme Snedker som Fyldingerne i et Skab med Frederik 2's Navnetræk, der nu findes paa Badstuen ved Frederiksborg. Karakteristisk for den begyndende legemlige Højrenæssances stive, noget kejtede Figurstil er et andet, fra Ballerup stammende Relief med en Figur af den opstandne Frelser over Fredericus Secundus' sammenslyngede Initialer. Senrenæssancen tilhører derimod en Døroverligger fra en Husdør i Kolding eller en anden af de sydøstjydske Købstæder, hvis Felt med Indskriften:

GUD BEWAAR DIN INDGANG OC VDGANG
FRA NW OCH INDTIL EWIG TID AMEN
ANNO 1634

og to Bomærkeskjolde indfattes af en kraftig Æggestavramme, der følger Døraabningens Kølbue og som to Sneglevolutter snor

sig op paa Siderne af et Kvindehoved midt i Buen*). Det er ikke usandsynligt, at denne Husindskrift kan være et Ungdomsarbejde af Peder Jensen Kolding, den betydeligste jydsk Barokmester, og til velkendte Navne indenfor Datidens Billedskærer-verden kan ogsaa henføres de fra Landsbyen Højet paa Sydfalster stammende Snitværker af en Kiste eller rettere en halv Kiste, der i Type og Komposition viser nøje Slægtskab med talrige Kister fra Hans Gudewerth den ældres Værksted i Eckernførde, men i sine Enkeltheder er langt mere barok, end disse plejer at være. De to bevarede Fyldinger forestiller Adams og Evas Skabelse, og i Nicherne paa Ramstykkerne staar Smaafigurer af fornemme Herrer og Damer, mellem hvilke den ene af Herrerne ligner den udvalgte Prins, Christian den 4's ældste Søn, og en Dame minder om hans Hustru, Prinsesse Magdalene Sibylle. Da Prinseparret efter deres Bryllup 1634 residerede paa Nykøbing Slot, taler alt for, at Kisten har tilhørt dem, og efter den saaledes vundne Tidsbestemmelse laa det nær at formode, at den var et Arbejde af Hans Gudewerth den yngre, hvis ældste kendte Skulpturer netop stammer fra Begyndelsen af 1630'erne. Men det er dog næppe rigtigt, og selv om Kisten utvivlsomt tilhører den Gudewerthske Kreds, er der megen Sandsynlighed for, at den helt eller delvis er skaaret af Gudewerth-Eleven Lorents Jørgensen, der i 1640'erne, før han slog sig ned i Holbæk, har arbejdet baade paa Langeland og paa Lolland**).

Af andre større *Genstande fra Renæssancetiden* kan nævnes en Jernbilæggerovn fra 1654, dekoreret i Bruskbarok, med Fremstillinger af Evas Skabelse og paa Kortsiden Syndefaldet***). Et Par andre Ovnplader, hvoriblandt en fra 1686 med Fremstilling af Profeten Esaias, er fremkomne mellem de *københavnske Jordfund*, der som sædvanligt har tilført Museet en

*) Sml. Chr. Axel Jensen: *Snedkere og Billedsnidere*, Vignet S. 115; jvfr. S. 124.

***) Sml. Chr. Axel Jensen i *Fra Arkiv og Museum Serie II, Bind I, S. 72 f.*

****) Sml. Harry Fett: *Katalog over gl. norske Ovne Nr. 25.*

talrig Mængde af Smaasager fra det 16—17. Aarh. Det interessanteste af disse Fund er gjort ved Ombygningen af den Illum'ske Ejendom paa Østergade, hvor der i en tilkastet Brønd fandtes en Mængde Fragmenter af tysk Stentøj og almindelige Lervarer, en lille Kande af italiensk Majolika fra Tiden c. 1500 samt forskellige Metalsager, et Par Dolke, en Messinggryde og en forbuklet Tinkande med ornamentgraverede Sider, stemplet med Københavns Bystempel og et Kandestøbermærke, der kan passe paa den 1570 nævnte Knud Kandestøber. Andre Fund er gjort i Bredgade Nr. 6, Bredgade Nr. 25 og Toldbodvej Nr. 12—14. Direktør H. Rothe har skænket et jordfundet Jagtbestik fra Store Nordiske Telegrafsekselskabs Grund paa Kongens Nytorv og Grosserer P. Lykkeberg et stort Kvindehoved af Sandsten, fundet i Teglgaardsstræde under lignende Forhold som de ifjor nævnte Skulpturer fra samme Grund og rimeligvis stammende fra Christian 6's Christiansborg.

De Lerkakler, som i talrig Mængde opgraves af Københavns Jord, er sikkert saa godt som alle tilvirkede af Byens egne Pottemagere, en Formodning, der i høj Grad stadfæstes derved, at Provinskakler ofte har afvigende Typer. Et karakteristisk Exempel herpaa er et Fund af desværre stærkt søndrede Kakelfragmenter, som er fremgravede paa det gamle Barritskov og skænkede Museet af Grev K. Brockenhuus-Schack. Der forekommer i dette Fund flere Typer, som ikke kendes fra København, dels buede Kakler til en cylindrisk Ovn med rige Ornamentter i Ungrenæssancestil, dels en Serie smaa, temmelig plumpt udførte Kakler med adelige Vaaben, hvoriblandt nogle minder om Thotternes og Urnernes Mærker uden dog at være helt heraldisk korrekte.

Andre Smaasager fra Renæssancetiden er kun erhvervede i ringe Tal. Arbejdsmand H. Chr. Christensen i Strøby-Egede har skænket et Par Kistelaagshængsler af Smedejærn. Fra Nationalmuseets første Afdeling er afgivet en Skaal af blaadekoreret kinesisk Porcellæn med europæisk Sølvbeslag i Renæssancestil, der giver den særlig Interesse som et tidligt Vidnesbyrd om Europæernes Interesse for Porcellænet. Fra de danske

Kongers kronologiske Samling paa Rosenborg er erhvervet en smukt udskaaret og indlagt Pengetavle til kirkelig Brug fra Tiden omkring 1625 samt en sølvforgylt Alterkalk fra Tiden c. 1700. Bringstrup Kirke ved Ringsted har deponeret en lille Skrifftavle til Optælling af Altergæster, med Aarstallet 1696 og Indskriften »Numerus confitentium«^{*)}, og fra Hvilsager Kirke er modtaget to Gravkors af Smedejærn fra Begyndelsen af forrige Aarhundrede.

Ogsaa andre Sager, der er yngre end Nationalmuseets officielle Tidsgrænse og senere vil overgaa til Dansk Folkemuseum, er af forskellige Grunde erhvervede eller modtagne som Gaver. En lille Figur af Hvalrostand, forestillende en norsk Bonde- mand, er sikkert skaaret af den norske Bondekunstner Jørgen Garnaas, der leverede Modeller til Figurerne i Fredensborg Nord- mandsdal^{**}). Et lille norsk Krudthorn fra 1730 med Fremstil- lingen af Davids Historie er skænket af Journalist Harald Tofte. Den i forrige Aarsberetning (S. 94) omtalte Samling af Haand- værkerredskaber er yderligere forøget ved flere, gennem Arkitekt H. Zangenberg i Sorø modtagne Gaver. Men langt større Be- tydning har det dog, at Museet fra det kongelige Teater har kunnet modtage en Samling af dettes ældste Herredragter, som senere er blevne udstillede i et særligt Værelse sammen med forskellige andre yngre Genstande, der allerede i længere Tid har været opbevarede i Nationalmuseet, og sammen med enkelte, Dansk Folkemuseum tilhørende Dragter fra samme Periode som Teaterdragterne. Otte af disse stammer fra Christian 7's første Tid og er typiske for l'ancien Régimes Slutningsaar, paa hvis Ele- gance og Smag især de brogede Silkebroderier med deres fint afstemte Farver er ypperlige Exempler; to Dragter er noget yngre og skal ifølge Traditionen være baarne ved Napoleons Hof, af Fr. Jul. Kaas, sikkert i Aaret 1811, da han overbragte Fre- derik 6's Lykønskning i Anledning af Kongen af Roms Fødsel.

*) Om Skrifftetavler, der kom i Brug ved Kirkeritualet 1685, se Foren. t. Norske Fortidsmindesmærkers Bevaring, Aarsberetning 1916, S. 115 samt P. Severinsen: Om Skriftemaal og Skriftemaalsskik, Kirke-Tidende 1916.

***) Afbildet i Fra Arkiv og Museum. Række 2, Bind I. S. 85.

Museets historisk-topografiske Billedsamling har haft en Tilvækst paa 806 Numre, medens Samlingen af fotografiske Negativer er vokset med ca. 1200 Numre, til ca. 14,700 Plader.

Billed- og Boggave er foruden fra det kgl. nordiske Oldskriftsselskab og fra Museets egne Embedsmænd modtagne fra Doct. Sune Ambrosiani, Stockholm; L. Batzer, Gøteborg; Richard Berge, Risør; Prof. M. Bidstrup, Rønne; Godsforvalter Berthelsen, Høng; Kæmner Brandorff, Kolding; Kredslæge Carøe; Protokolfører Chr. Christensen; Cand. Victor P. Christensen; Billedskærer Dalin, Vejle; Apoteker Gotschalck, Thisted; Arkivregistrator P. B. Grandjean; Overretssagfører Helweg-Larsen; Kontorchef Jantzen; Fotograf Chr. E. Jørgensen, Viborg; Museumsamanuensis Th. Kielland, Kristiania; Kunstmaler J. F. Klein; Cand. mag. Johs. Knudsen; Maler Søren Knudsen, Glud; Stud. mag. Bjørn Kornerup; Arkitekt Langballe, Køge; Arkitekt Aage Mathiesen; Museumsdirektør Sophus Müller; Pastor John M. Møller; Arkitekt Norn, Horsens; Cand. mag. Ejler Nystrøm; Godsejer Fr. Scavenius, Gjorslev; Arkitekt Strøm-Theisen; Sagfører Thiellesen, Fredericia; Arkitekt F. Uldall, Randers; Stud. mag. Kai C. Uldall; Grosserer Johs. Werner; Arkitekt Zangenberg, Sorø. — Endvidere fra Dansk Folkemuseum, Nationalhistorisk Museum, Svendborg Amts Museum, Museet paa Koldinghus, Flensborg Kunstgewerbemuseum, Märkisches Museum, Askov Højskole, Foreningen af 3. Decbr., Tidsskriftet »Før og Nu«. Med en Række andre Museer byttes Aarspublikationer.

De systematiske *Landsundersøgelser* er fortsatte paa Sjælland, hvor der er arbejdet i Nestved, Storehedinge, Vordingborg og Sorø, og hvor der desuden er gennemgaaet 18 Landsbykirker*). Af Herregaarde er besøgt Nysø, Beldringe (med Bellevue), Lekkende, Øbjerggaard samt flere af de ifjor nævnte Gaarde. Særlig omfattende blev Undersøgelserne paa Gjorslev, hvis mærkelige, ved Alder og Anlæg enestaaende Bygning det nu

*) 5 Kirker i Smørum H. undersøgte af Magister P. Nørlund, 6 Kirker i Tybjerg H. af Arkitekt Barfoed og P. Nørlund, 4 Kirker ved Vordingborg af Arkitekt C. M. Smidt og M. Mackeprang, 1 Kirke i Stevns Herred, 2 Kirker i Bjeverskov H. af Arkitekt Langballe og Chr. Axel Jensen. Endelig er foretaget en Række Revisioner af forskellige Kirkebeskrivelser fra Bjeverskov Herred.

lykkedes at tidsfæste til Biskop Peder Jensen Lodehats og Dronning Margretes Tid. Der blev ved Undersøgelserne fremdraget en hidtil utilgængelig Vindeltrappe og Resterne af et stort, rigt profileret Spidsbuevindue af Kridtstenskvadre, der vel var for ødelagt til at kunne restaureres, men dog gav et værdifuldt Indblik i Borgens oprindelige Arkitektur*). Museet skylder Godsejer F. Scavenius en særlig Tak ikke blot for den Redebonhed, hvormed han iværksatte disse ret omfattende Undersøgelser, men ogsaa for hans Deltagelse i de af Museet paabegyndte Opmaalingsarbejder, der nu kunde føres saa vidt, at der foruden Plan-tegning, Beskrivelse og Fotografier kommer til at foreligge en fuldstændig Opmaaling af hele Gjorslev. Endelig er paabegyndt en Undersøgelse af Vallø Slot.

Gennemfotograferingen af de danske Købstæder er fortsat i fyenske og sydjydske Byer, i Svendborg, Rudkøbing, Assens, Middelfart, Kolding og Vejle, hvilke Kommuner alle har ydet Museet økonomisk Støtte til Arbejdets Gennemførelse og har modtaget et Sæt Fotografier fra vedkommende By.

Kirkelige Bygningsminder. — Ved en Istandsættelse af Ligkapellet i *Holbæk*, en Rest af Dominikanerklosteret, hvor de i 1863 nedrevne Hvælvinger nu er blevne rekonstruerede, har Nationalmuseet haft Lejlighed til at undersøge forskellige arkitektoniske Detailler samt Rester af Kalkmalerier; kun en enkelt Figur kunde bestemmes, som Apostlen Jakob, og af Indskriftene kunde kun et Par Ord læses: »Albert Magnus«, Navnet paa den bekendte middelalderlige Skolastiker, der netop tilhørte samme Orden som Munkene i Holbæk.

I *Odense Bispegaard*, forhen det af Dronning Kristine i hendes Dronningegaard 1521—22 indrettede Klara-Kloster*), er de middelalderlige Murrester undersøgte samtidig med de nyere Bygningers Nedrivning, og trods disses Flytning bevaredes de to hidtil kendte Kælderhvelv, der blev overdækkede og istand-

*) Sml. Chr. Axel Jensen: Danske Herregaarde ved Aar 1900 I, S. 1.

**) Sml. V. Lorenzen: De danske Franciskanerklostres Bygningshistorie S. 70—71.

satte. De i de foregaaende Aarsberetninger omtalte Udgravninger paa *Emborg* er fortsatte og har nu ført til meget interessante Resultater. Ikke blot er der fremdraget flere nye Grave, men desuden har Arkitekt C. M. Smidt kunnet fastslaa, at de tidligere iagttagne Fundamenter ikke, som man en Tid lang havde tænkt sig, har baaret Kirkens Taarn, men hører til Klosterkirkens centraleste Del, til selve Korsskæringen. Om dens Form og Størrelse har man hidtil intet vidst, og det maa derfor siges at være en glædelig Overraskelse, naar det nu viser sig, at Aarhus Stifts historiske Samfund ved sit Jordkøb i Øm har erhvervet en saa betydningsfuld Del af Cistercienserabbediet Cara Insulas Tomt. Paa *Stubberkloster* er der iværksat en mindre Gravning, hvorved der afdækkedes Murrester (Bagerovn) syd for den endnu staaende Rest af Klosteret. Endelig er der arbejdet ved *Faaborg*, hvor Købmand C. S. Larsen, Villa Solhjem, bekostede en Udgravning for at konstatere Pladsen for Hellig Kors Kilde og Kapel, og hvor man efter alt at dømme virkelig har genfundet dette Valfartssted; ialfald stemmer Pladsen med de Arkivoplysninger, som Birkedommer H. H. Hvass har tilvejebragt.

Herregaarde, Borgruiner og Voldsteder. — Foruden Undersøgelserne af Gjorslev og de andre nysnævnte sjællandske Gaarde er der foretaget en Gennemgang og Opmaaling af den fynske *Hollufgaard*, bygget 1577, idet der under en Istandsættelse var Lejlighed til at undersøge Bygningens Detaljer. Kortere Besøg er gjort paa *Boller* (i Anledning af Omdannelsen af et af Gaardens hvælvede Kælderrum) samt paa *Hesselagergaard*, hvor der i Spisesalen fandtes Kalkmalerier fra Bygherrens, Kansler Johan Friis' Tid, forestillende Hjorte og over dem, i Felterne mellem Loftsbjælkerne, landskabelige Scener med en Bondevogn, Skibe og Træer. Billederne svarer til de ved Gaardens Istandsættelse 1904 gjorte Kalkmalerifund og er ligesom disse efter Ejeren, Baron Blixen-Fineckes Ønske bevarede og restaurerede ved Kunstmaler Ole Søndergaard.

De gennem en halv Snes Aar fortsatte Udgravninger paa

Gaardtomten *Boringholm* ved Horsens er nu endelig afsluttede, idet næsten hele Gaardens Terræn er gennemgravet. Resultaterne af de sidste Aars Arbejder har stadfæstet og uddybet de Iagttagelser, der gjordes ved Udgravningens Begyndelse. Selvom de skrevne Kilder kan efterlade nogen Tvivl, tyder alt dog paa, at Dronning Margrete har nedlagt denne Adelsborg, der næppe engang har eksisteret i hundrede Aar. Alt, hvad der er fundet paa Tomten, synes nemlig at stamme fra 1300'erne, og

Fig. 3. Om Klosters Kirketomt.

der forekommer hverken ældre eller yngre Genstande. For vor Middelalders verdslige Arkæologi har *Boringholm* da megen Betydning, ikke mindst fordi den vaade Byggegrund, der har tvunget til Opfyldningsarbejder, har bevaret Genstande af Materialer, som ellers næsten ikke kendes fra vore middelalderlige Fund, Tømmerstykker af Bindingsværks- og Bulhuse, Vogndele, mange Slags Træredskaber, Læder og Skotøj. I de afsluttende Undersøgelser, som lededes af Magister Chr. Axel Jensen, deltog Danmarks geologiske Undersøgelser ved Cand. Knud Jessen, der har bestemt Tørvelagenes Aflejningsforhold.

Paa *Vordingborg* er der i den gamle Borggrav fundet Rester af Tømmer, som ifølge Arkitekt C. M. Smidts Bestemmelse maa antages at have hørt til Ringmurens Skyttegang. Paa *Søborg*, hvor Arbejderne stadigt fortsættes, er det nordre Munkestens-taarn afdækket, og paa *Ravnsborg* har man især gravet omkring Taarnet ved Porten, medens samtidigt søndre og et Parti af vestre Ringmur er blevet istandsat. Paa *Hammershus*, hvor en privat Pengegave muliggjorde ret omfattende Arbejder, fortsattes Istandsættelsen af den store Magasinbygning, særlig den svære, i 15. Aarh. ombyggede Sydgavl, hvorefter der toges fat paa Udbedring af Blommetaarnet med dets takkede Gavle, af den sydlige Ringmurs Yderside og af Batteriet Katten. — Overdækningen over den ifjor omtalte Teglovn i *Lindeballe* er nu fuldendt.

Af *Bøndergaarde* er undersøgt en Sulegaard i Sønder sø paa Fyen samt et Fiskerhus i Hornbæk. Af *Købstadsbygninger* er *Svaneapoteket i Aalborg*, fra 1624, oprindelig Jens Bangs Stenhus, bleven gennemgaaet samtidigt med den Istandsættelse, som dets nuværende Ejer, Apoteker Strøyberg, har iværksat ved Arkitekt Lønborg Jensen. Disse Reparationsarbejder gælder i første Række Bygningens Fundamenter, som det har vist sig nødvendigt at sikre, idet Byggegrunden, en Aflejring af Tang og Sand, er begyndt at svigte, og Ejeren fortjener den varmeste Tak fra alle interesserede, fordi han ikke har skyet noget Offer for at værne den gamle Bygning. Medens der under Murene bliver nedsat Cementcylindere, forberedes der ogsaa en Istandsættelse af Façaderne med deres rige, barokke Sandstensskulpturer, og herved har Museet faaet Lejlighed til at gøre en Række Iagttagelser af stor Interesse for Forstaaelsen af Stenhusets Arkitektur. Det er saaledes nu klargjort, at den nuværende Stueetage oprindelig har været brugt som Lagerkælder, og at Sandstensportalen utvivlsomt har haft Plads paa første Sal, hvortil der maa have været Adgang ad en af de store og anselige Fri-trapper, som var saa karakteristisk for det gamle Aalborgs Agader.

Under Nedbrydningen er opmaalt den anselige »Powel Pirsens Gaard« i *Aarhus* Badstuegade, en malerisk, forfalden

Bindingsværkslænge fra 1593, der paa den kostbare Byggegrund maatte vige Pladsen for en stor Nybygning, men hvis Tømmer erhvævedes af den gamle Borgmestergaard*). Mod Forventning er ogsaa den i Aarsberetningen for 1914 omtalte Bindingsværksbygning, Mogensgade 25—27 i *Viborg*, nedrevet, hvorved der under Bygningen iagttoges middelalderlige Kældermure; senere er Tømmerværket delvis blevet genopstillet i Viborgmuseets Gaard. Mindre Undersøgelser er foretagne i *Maribo* og *Køge* foruden forskellige Steder i *København*, hvor desuden de sidste Rester af Hanetaarnet og af et andet, hidtil ukendt, tæt vest for den gamle Nørrebro liggende Fæstningstaarn er blevne undersøgte før deres fuldstændige Sløjfning i Anledning af Udgravningerne til Boulevardbanen.

Et ret stort Reparationsarbejde er foretaget paa Museets Ejendom i *Kallundborg*, *Lindegaarden*, hvor en Rokokokamin og Riddersalens Stukloft er delvis istandsatte, og i *Nyborg* er der nu paabegyndt en Istandsættelse af den 1914 omtalt Bindingsværksgaard ved Slottet, *Mads Lerches Gaard* fra 1601. Den i *Nyborg* fødte Dansk-Amerikaner, Bankdirektør J. Sibbernsen, Omaha, har købt Ejendommen og skænket den til Nationalmuseet, saaledes at Giveren tillige afholder Udgifterne af den under Museet foretagne Istandsættelse af Bygningerne og henlægger en Kapital til Bygningens fremtidige Vedligeholdelse. Takket være denne storstiledede Gave vil altsaa *Nyborgs* største og mest karakterfulde Bindingsværksgaard været sikret for bestandigt, og samtidigt hermed vil der være tilvejebragt Lokaler for Byens Folkebibliotek og Museum, som efter Fuldendelsen af Istandsættelsen (ved Arkitekt Mogens Clemmensen) vil faa Bolig i Bygningen.

Ved Henvendelse til *Kallundborg* Byraad har Museet tilraadet Kommunen at erhverve den ved Kirken liggende, saakaldte Bispegaard samt at bevare og frede Acciseboden ved Opgangen til Møllebakken, Raad, der begge bleve fulgte. I *Holbæk*

*) For de interessante Iagttagelser ang. Aarhus gamle Befæstningslinie har Aarhus hist. Museum udsendt en trykt Redegørelse ved Ejler Haugsted.

har Kommunen overtaget Labæk Kirketomt (sml. 1913, S. 16), saaledes at Pladsen ikke bebygges og de ved Nationalmuseets Undersøgelser fremdragne Fundamenter forbliver urørte.

Fredlysninger. — Skænket til Fredlysning af Ejeren, Gaardejer Axel Engstrøm, er et *Voldsted ved Terbygaard* (Vantinge Sogn, Salling H., Fyen), en i Gaardens Have liggende rund Banke, hvis ret plane Flade maaler c. 18 m i Diam., og som er omgivet af en vandfyldt Grav.

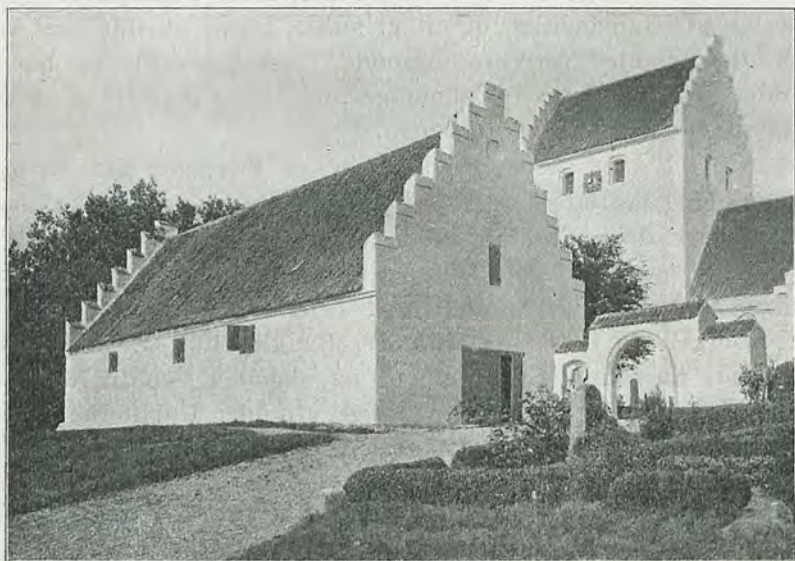

Fig. 4. Tranebjærg Kirkelade.

Grevskabet Samsø har fredlyst den anselige, sentmiddelalderlige *Kirkelade i Tranebjærg* paa Samsø, til hvis Vedligeholdelse der samtidig med Kirketiendens Afløsning er henlagt en Kapital paa 2500 Kr.

Den gamle *Museumsgaard i Glud*, fra 1662, oprindelig Rasmus Thomesøns Gaard, nu genrejst som Hjem for et Bjerger Herreds Museum, er fredlyst af Museumsforeningen for Glud og Omegn.

Borgmestergaarden i Aarhus er, efter at have opnaaet Stats-

tilskud til Institutionens Drift, stillet under Tilsyn af Nationalmuseets 2. Afdeling.

Endelig maa i denne Sammenhæng nævnes, at *Grønlands Kulturminde* nu er blevne værnede paa kraftigere Maade end før. Ifølge Indenrigsministeriets Skrivelse af 19. April 1916 maa hverken Tilrejsende eller Indvaanere udgrave eskimoiske eller nordiske Anlæg, Bopladstomter eller Grave, og Udførsel af grønlandske Antikviteter tilstedes kun over København og kun, efter at Nationalmuseet har haft Lejlighed til at udtage, hvad det maatte tiltrænge til Supplering af sine Samlinger.

Kalkmalerier. — Kun yderst sjældent hænder det, at Nationalmuseet selv tager Initiativet til Afdækning af Kalkmalerier, thi hvad der tilfældigt kommer frem og kræver Museets Medvirkning, er mere end nok til at sysselsætte dets Restaurator. Men naar det ofte kan vare længere Tid, inden afdækkede Kalkmalerier restaureres, er Aarsagen hertil dog ikke blot, at Arbejdskræfterne og Pengemidlerne er begrænsede; lige saa ofte er Kirkernes Opvarmningsforhold Skyld i Forsinkelserne. Kakelovnene er Kalkmaleriernes argeste Fjender, og at bekoste gamle kalkmalede Dekorationer istandsatte i et Kirkerum med daarlige Kakelovne vilde være spildt Arbejde, hvis Resultater Røg og Sod snart vilde fordærve. Som uomgængelig Forudsætning for Kalkmaleriers Restaurering maa Museet derfor altid stille Krav om, at Kakelovnene er i Orden, og saaledes har der da ogsaa i begge de Kirker, hvor Aarets betydeligste Istandsættelsesarbejder er foretagne, maattet foretages Ændringer i Opvarmningsforholdene, førend Kalkmalerierne istandsattes paa Statens Bekostning.

Hvor ødelæggende Kakelovnsrøgen kan være, har Museet allerede tidligere haft Lejlighed til at iagttage i *Vinderslev Kirke* (Lysgaard Herred), hvor et af de sentmiddelalderlige Kalkmalerier, der afdækkedes 1894, en interessant Fremstilling af Lykkehjulet, er blevet saa medtaget, at det nu ikke lod sig restaurere. Derimod kunde man istandsætte en Del senere fremdragne Billeder i Skibets Hvælv, en Illustration til Fablen om Ræven, der hænges af Gæssene, en lodden Vildmand med Bue og Pil

og en Drage med Menneskeansigt, der slutter sig til de 1913 istandsatte Dommedagsbilleder. Og endelig er Arbejderne i Vinderslev afsluttede med en Istandsættelse af Renæssancedekorationerne i Korhvelvet, hvis Vaabenfrise, der viser Niels Skeel til Nygaard og Fru Karen Krabbes Aner, er opmalet 1894, men som iøvrigt henstod urestaurerede. Det saas, at disse yngre De-

Fig. 5. Kalkmaleri i Broby Kirke.

korationer er malede over en gotisk Dekoration svarende til Skibets.

Større kunsthistorisk Interesse har den i *Broby Kirke* (Alsted Herred) fremdragne Billedserie fra Tiden ved 1350. I Korets Hvælv er der her illustreret Æmner som Syndefaldet, Uddrivelsen af Paradishaven og Himmelfarten, i Skibets østre Hvælv findes fire Skabelsesbilleder i cirkelrunde Rammer;

det ene viser Himlens, Vandens og Træernes Skabelse, det andet Dyrenes og det tredje Kvindens Skabelse; fjerde Felt svarer til det første af de gammeltestamentlige Relieffer paa Korstolene i Roskilde Domkirke og kan forklares ved en Henvisning til 1. Mosebog, Kap. 1, Vers 31: »Gud saa alt, hvad han havde gjort, og se, det var saare godt« samt til Psalme 148: »Lover Herren fra Himlene . . . alle hans Engle.« I hvert af Billederne er Gud Herren Midtfigur, blandt Dyrene ses foruden sex forskellige Fugle en Hjort, Okse, Svin, Elefant og Grif, de to sidstnævnte formodentlig malede efter en eller anden Bestiariebog. Til Billederne slutter sig ornamentale Dekorationer, Rosetter og Ranker af tidlig gotisk, endnu halvvejs romansk Karakter. Lignende Ranker har fyldt Skibets vestre Hvælv, oprindelig uden Figurer, men meget snart »forbedrede« med et Par interessante allegoriske Fremstillinger, i den ene Kappe Døden som Benrad med Tudser og Orme, staaende overfor en verdsligklædt Dame, i den anden Enhjørning og Basilisk stillede paa hver sin Side af Livets Træ, i hvis Krone en Mand er krøbet op for at plukke af dets Frugter, medens to Mus gnaver af dets Rødder. Alle disse Malerier, der indenfor sorte Konturer er malede med Okker i forskellige Nuancer samt Mønje og Grønt, er særdeles velbevarede, medens en tilsvarende Udmaling af Kirkens Apsis desværre sad paa saa løs Hvidtekalk, at den ikke lod sig bevare. Til Gengæld fremdroges der her betydelige Rester af et ældre Maleri, en typisk romansk Fremstilling af den tronende Kristus, i Mandorlaen, omgivet af Evangelismærkerne. Trods stærke Ødelæggelser var selve Kristusfiguren velbevaret, og man besluttede derfor ogsaa at bevare disse romanske Malerier, til hvis Konservering de forberedende Murarbejder udførtes.

Figurmaler Eigil Rothe har desuden i *Kirke-Stillinge* (Slagelse H.) istandsat en i den sidste katolske Tid malet Marie Magdalenefigur, anbragt paa Skibets Væg over en Kapelarkade; samtidigt har Sorø Akademi ladet istandsætte sentgotiske Ribbedekorationer, der supplerer Kirkens tidligere fremdragne Malerier. Endelig har *Aagerup Kirke* (Merløse H.) selv i alt væsentligt

tilvejebragt Midler til en Istandsættelse af de 1915 fremdragne sentmiddelalderlige Kalkmalerier, hvis figurlige Dele forestiller forskellige bibelske og legendariske Scener, hvoriblandt S. Erasmus' Martyrium. Under Arbejderne, der er kontrollerede af Museet, fandtes enkelte Stumper af ældre Vægmaleries, hvoraf bl. a. en Rest af et Lykkehjul kunde bevares.

Kalkmalerier er undersøgte i Holbæk Kloster, i Onsbjerg paa Samsø, i Borreby paa Lolland, i Udby og Ørslev paa Fyen, samt i Albæk, Hedensted og Gjording i Jylland.

Kirkeinventar. — Med direkte Statstilskud er udført større Istandsættelsesarbejder af Altertavlerne i Rindum og Skjern samt Prædikestolene i Haslev og Skovby.

Altertavlen i *Rindum* ved Ringkøbing er en enkel, men smuk og fin Højrenæssancetavle, tredelte af fire toskanske Pilastre, med bevarede Dele af sin oprindelige Staffering fra Aaret 1590, men repareret 1652 og opmalet 1732 samt en Gang senere. Paa Rammerne lykkedes det under de yngre Farvelag at konstatere den oprindelige Staffering, hvori Guld, Sølv og Zinnober dominerer, medens Grønt er sparsomt brugt i Fordybningerne mellem Tandsnittene, i Pilastrenes Kannelurer og som Bund for de Maureske-Ornamenter, der fandtes paa Pilastrenes Postamenter. I Storstykkets Felter restaureredes de oprindelige religiøse Indskrifter, hvis gyldne Frakturbogstaver i Midtfeltet er ordnet om et lille, malet Krucifix, og i Fodstykkets mindre Felter fandtes under Spejlmonogrammer fra 1723 (henvisende til Oberst J. G. v. Lotig til Rindumgaard og hans Efterfølger Generalmajor H. T. Windtz samt deres Hustru) en Indskrift og to Vaaben med Anders Dresselbjergs fædrene og mødrene Vaaben; den fra Frederik 2's Tid kendte sjællandske Landsdommer maa i sin Egenskab af Domprovst i Ribe have forestaaet Altertavlens Anskaffelse. — Iøvrigt har der engang været Ild i Tavlen, og efter denne Brand var det fjerde af Fodstykkets Felter blevet fornyet.

Altertavlen i *Skjern* er et yngre og rigere Snitværk af en vestjydsk Snedker, hvis Arbejder kendes i ret stort Tal, men hvis Navn det endnu ikke er lykkedes at bestemme. I Felterne

fundtes der kun meget sparsomme Rester af de oprindelige Malerier, som ikke kunde genfremstilles og derfor erstattedes med nye Indskrifter, men det dekorative Snitværks rige Staffering lod sig meget nøje bestemme under de senere Farvelag. Stafferingen staar kraftigere end paa den 1915 konserverede Prædikestol, og foruden Guld og Lasurer er der anvendt Dæksfarver i stor Udstrækning. Paa Siderne af Gesimsfremspringene fandtes Rester af et malet Aarstal, 1623 eller 25, der ganske stemmer med Tavlens Senrenæssancestil.

Prædikestolen i *Haslev* stammer fra Frederik 2's Tid, og dens fire Felter prydes af de fra Kongens Historie saa bekendte Adelsfolk, Oluf Mouridsen Krognos' og Fru Anna Hardenbergs Vaabner. Senere er der over denne enkle Ungrenæssancestol blevet opsat en Himmel i rig Bruskarok med Frederik Urnes og Karen Arenfeldts Vaabener (Ejere af Bregentved 1630—68), og 1864 er den desuden bleven oppyntet med Hjørnefigurer i nymodens maskinagtig Renæssancestil. Ved Istandsættelsen genfundtes der i Smaafelterne Konturerne af en oprindelig, udskaarret, men senere bortsnittet Indskrift, indeholdende et latinsk Bibelcitát, Navne paa to Kirkeværger samt Aarstallet 1579. Hvad Farverne angaar, har Stolen først staaet med en »Snedkerstaffering« af den Art, som kendes fra mange af Reformationstidens Arbejder, og som efter sydsjællandske Kirkeregnskaber at dømme blev udført af Snedkerne selv uden Malernes Hjælp. Træet har for største Delen staaet umalet, og kun Bunden i Reliefferne har været farvelagt, med Mønje og Sort, hver Farve i sit Felt. Først efter Opsættelsen af Himmelen er Stolen bleven fuldstændig stafferet, og da Maleren dengang ikke har kendt de oprindelige Giveres Vaaben, har han begaaet adskillige heraldiske Fejl. Som man vil se, frembød da Haslevstolen ikke faa principielle Vanskeligheder, der løstes paa den Maade, at man helt fjærnede de yngste Tilføjelser sammen med den moderne Egetræsmaalning, men selvfølgelig bibeholdt den smukke Barokhimmel og derfor ogsaa lagde Barokstafferingen til Grund for Stolens Nymaling, blot med de Afgivelser, at man tillod sig at rette de heraldiske Fejl og genopmalede den oprindelige Indskrift

i Stedet for det maledede Skriftsted, der havde afløst den i 17. Aarh. Paa lignende Maade istandsattes ogsaa Kirkens Herskabsstole fra 1562 (med Topstykker fra Frederik Urnes Tid), ligesom Museet ogsaa deltog i Undersøgelsen og Ordningen af Kirkens andre gamle Stolestader, der ligeledes har haft Snedkerstaffering.

Prædikestolen i *Skovby* Kirke ved Aarhus, et landligt. men ganske karakteristisk Arbejde fra Tiden c. 1600—1605, udført og signeret af MOTEN SNEKER, har sikkert staaet umalet til 1654, da Felterne blev dekorerede med Malerier af Kristus og tre hellige Mænd, og da samtidigt Snitværket stafferedes med Metal og Farver paa en gulbrun Bund, der utvivlsomt har skullet efterligne Træets naturlige Tone. Ved Istandsættelsen befriedes denne Staffering for skæmmende Udbedringer, foretagne med gul Farve og uægte Metaller.

Større og mere omfattende end noget af disse Arbejder er dog Istandsættelsen af Prædikestolen i *Varde* Kirke, som helt og holdent skyldes en betydelig Pengegave, skænket af nu afdøde Bankdirektør J. W. Paludan i Varde. Den anselige Prædikestol er et rigt Arbejde i Barokstil, formodentlig bekostet af den 1655 til Borgmester udnævnte Staffen Nielsen, hvis Bomærke ganske vist i Tidens Løb er forsvundet, men dog maa have siddet paa Stolen sammen med hans Hustrus, Maren Nielsdatters endnu bevarede Mærke, medens Lydhimmelenes Topstykker prydes af tre andre Bomærker, henvisende til Staffen Nielsens Forgænger i Borgmesterembedet Hans Nielsson Arnsberg, hans Hustru Else Thomesdatter og en ukendt Kvinde MMD. Ved Istandsættelsen, der udførtes af Maler Kr. Due, bragtes Træværket i Orden; et helt Fag af Stolen, som var taget ud af den rette Sammenhæng, flyttedes atter til sin rette Plads, mange Smaadele suppleredes, og i alle Enkeltheder fremstilledes den oprindelige Staffering, der var overmalet med graat. En af Stolens Ejendommeligheder er, at Storreliefferne, der forestiller Scener af Kristi Lidelseshistorie, er udførte i Alabast, og Stenens varme, gullighvide Tone har ikke været malet, idet kun Øjne, Bryn og Læber er blevet markerede med Farve samt Haar, Skæg og Kanter af Klædebon forgyldte. Hensynet

til Stenens naturlige Farve har sikkert bestemt Dele af Træværkets Maling, de sorte Rammer og de mørke Ornamentbunde samt gullighvide Led i Listerne. Men Figurer og Ornamenter er stafferede med overdaadig Pragt, som om Stolen var en emaillet Juvel i stort Format; Forgyldningen veksler ikke blot med rød og grøn, men ogsaa med den sjældnere forekommende blaa Lasur. Af Dækfarverne er især den blaa strøet med Glasglimmer, og Farvesammenstillingerne er i det hele endnu en Grad dristigere, end man plejer at finde dem.

Under Museets Kontrol eller under dets Vejledning er endvidere af forskellige Malere restaureret Altertavlen i *Emb Kirke* ved Hjørring (skaaret 1651, malet 1665), Stolestader i *Asmild* og i *Viborg Søndersogns Kirke* (med Farver fra 1700'erne). Prædikestolehimmelen i *Holstebro Kirke*, et Maleri med det Thottske Stamtræ i *Sønderholm Kirke* ved Aalborg (vistnok op hængt til Erindring om Oluf Thott til Boddumbisgaard, der begravedes i Kirken 1759) samt Altertavle og Prædikestol i *Nørre Nissum Kirke* ved Lemvig, hvor der paa Altertavlen bl. a. fremdroges Aarstallet 1610 og Dele af en Stifterindskrift. Endelig er der for Vallø Stift paabegyndt en Istandsættelse af Inventaret i *Valløby Kirke* ved Køge.

Mindre Konserveringsarbejder er udførte til *Lyderslev Kirke* paa Stevns, hvor et Par paa Vaabenhusloftet henkastede Sidefigurer til et sentkatolsk Krucifix er genopstillede i Kirken, og til *Dalbøvedre Kirke* ved Randers, hvor der paa Herskabsstolene fandtes Aarstallet 1566 samt Navnene »H. Oth. Krumpen Reder oc Marsk«, hans Hustru »Ann. Løke« og »Her A(nders Bille) til Søholm Reder« (c: Ridder), som var Anne Lykkes første Mand. Under de senere Overmalinger var disse Indskrifter blevne ganske ulæselige, da Bogstaverne fra første Færd har været fyldt med sort Harpixmasse, en Teknik, som hyppigt kan findes paa Ligsten, men yderst sjældent forekommer paa Snitværk.

I *Slagelse S. Mikkels Kirke* er rejst en Ligsten over Borgmester Hans Olsen Kedelsmed († 1591).

Før Omstøbning er undersøgt Kirkeklokker fra Bjørnsholm

(Overlade) Kirke ved Løgstør, støbt 1662 af Baltser Melchior, fra Hobro Kirke, støbt 1700 af Rudolph Melchior, og fra Nørre Broby Kirke paa Fyen, støbt 1867 af N. P. Allerup i Odense.

DR. OLUF NIELSENS EFTERLADTE SAMLINGER.

Af Viggo Brøndal.

Blandt danske Historikere har næppe nogen givet saa mange og vægtige, direkte og indirekte Bidrag til Lokalhistorien som afdøde Dr. phil. Oluf (August) Nielsen. Oluf Nielsen, der var født 1838 og fra 1869 til sin Død 1896 virkede som Raadstuearkivar i København, havde fra sin vestjyske Hjemstavn medbragt en levende Interesse for dennes Sprog og Minder. Alerede som Student havde han paabegyndt Optegnelser og Samlinger, der satte Frugt i Afhandlinger (om Herregaarden Plovstrup 1860, om Skadst Herred 1862). Fra denne Tid stammer sikkert ogsaa nogle Dialektstudier fra Skadst Herred, der aldrig er blevet trykt. Fra dette hjemlige Udgangspunkt udvidedes nu O. Niensens Synskreds og Interesser, efterhaanden som hans Uddannelse og Udvikling som Arkivar og Historiker skred frem. De lokalhistoriske Arbejder over vestjyske Herreder fortsattes — først med de nærmestliggende sydlige (Vester Horne H. 1866, Slavs H. 1868, Malt H. 1870, Gjørding H. 1872), senere med de nordligere (Skodborg og Vandfuld H. 1894, Hjerm og Ginding H. 1895). Derimod lykkedes det ikke at fuldende Beskrivelsen af de mellemliggende Herreder: Bølling, Ulborg, Hammerum. — Et paalideligt Kildemateriale — den første Betingelse for ethvert historisk Studium — tilvejebragte Dr. Nielsen dels for forskellige jyske, særlig vestjyske Egne (»Ribe Oldemor« 1869, »Dueholms Diplomatarium« 1872, »Gamle jyske Tingsvidner« 1882, »Harsyssels Diplomatarium« 1893), dels for Nordsjælland (»Codex Esromensis« 1880—81), endelig i særlig stort Omfang for København (»Kbhvns. Dipl.« 1872—87). Hertil kom saa

Udgivelsen af den for hele det middelalderlige Danmark vigtige »Kong Valdemars Jordebog« (»Liber Census Daniæ« 1873).

Stillingen som Raadstuearkivar medførte naturligt en særlig Fortrolighed med gamle københavnske Dokumenter. Heraf fremgik den store »Københavns Historie« (1877—92), endvidere Skrifter om Abel Cathrines Stiftelse (1875) og om Vor Frelzers Kirke (1896, forfattet i Samarbejde med P. Købke). — Fra sit centrale Felt, det rent Lokalhistoriske, kom Oluf Nielsen dels til den mere almene Historie (i sin Disputats 1867: »Om Sysselinddelingen i Danmark«), dels til sproghistoriske Studier over Sted- og Personnavne (»Bidrag til Fortolkning af danske Stednavne I—VII«, i »Blandinger til Oplysning om dansk Sprog i ældre og nyere Tid«, og »Olddanske Personnavne« (1883), begge udgivne af Universitetsjubilæets danske Samfund).

O. Nielsens Styrke som Historiker er hverken Nutidens strenge Kildekritik eller den store afrundede Fremstilling. Almene Synspunkter søger man forgæves i hans Historie- som i hans Navneforskning. Men huskes bør det, at han en Aar-række igennem var ikke blot vor betydeligste Lokalhistoriker, men den eneste, der indgaaende og vedholdende drev Stednavnestudier (i Generalstaben, som han en Tid arbejdede for, maa en Del af hans Resultater være optegnede). Han var enestaaende ved sin Flid og Sporsans; og der gaar Frasagn om, med hvilken Flid og Hjælpsomhed han stillede sine Samlinger til Raadighed for Medforskere.

De betydelige Samlinger, Dr. Nielsen i Tidens Løb (tildels ved Afskriveres Hjælp) fik tilvejebragt kom efter hans Død (1896) til Nationalmuseets 2. Afdeling, hvorfra de nu paa Grund af deres Betydning for Stednavneforskningen og for den dermed nøje sammenhængende historiske Topografi er overgaaet til det nylig af Stednavneudvalget oprettede Arkiv. De bestaar især af en Mængde Optegnelser og Dokumentafskrifter paa Sedler (ordnede i Læg, der opbevares i større og mindre Papkasser, nu ogsaa i Kapsler). Hertil kommer et Par af Oluf Nielsens Bøger, som han selv har forsynet med Noter, maaske med nye Ud-

gaver for Øje. Endelig et Par Protokoller med Stednavnefortegnelser.

Et Gennemsyn af dette store Stof viser nu, at langt fra alt er kommet til Anvendelse i O. Niensens egne eller i andres trykte Arbejder. Det turde da maaske være af Interesse for dette Tidsskrifts Læsere — Lokalhistorikere og Stednavneinteresserede — at meddele en kort Oversigt over det vigtigste af Indholdet.

Samlingerne opbevares under følgende Numre, hvoraf 1.—3. er større, 4.—11. mindre Kasser, 12.—29. Kapsler, 30. en Mappe, 31.—34. Bøger, 35.—37. Protokoller.

1. *Sjælland*. Heri bl. a. om Kbhvns Omegn og Vor Frelseres Kirke (sml. Skriftet fra 1896). Endvidere Jørgensens Samlinger til Kbhvns Omegns Topografi; Dokumenter vedr. Hans Hansens og Abel Cathrines Dødsbo (sml. Skriftet fra 1875).

2. *Hammerum, Ginding og Vandfuld H.* (De to sidste Grupper udnyttede i Skrifterne fra 1894—95, den første vistnok ikke benyttet eller offentliggjort; den bestaar af et fortløbende Manuskript, omfattende følgende Sogne: 1. Tvis, 2. Avlum, 3. Ørre, 4. Sinding, 5. Nøvling, 6. Vildbjerg, 7. Sunds, 8. Tjørring, 9. Snebjerg, 10. Herning, 11. Gjellerup, 12. Ikast, 13. Rind, 14. Arnborg, 15. Assing, 16. N. Vium, 17. S. Felding, 18. Skarild).

3. *Øster Horne H. og Nørholm*. — *Sproglige Optegnelser fra Skadst H.* (af O. Nielsen) og *fra Vendsyssel* (af N. Christensen). O. Nielsen« Dialektsamlinger fra hans Hjemstavn har Titlen »Vesterjydsk språk- og lydlære«. De gaar tilbage til Studenter-tiden og bestaar af spredte, uafsluttede Forarbejder til en systematisk Fremstilling. Nik. Christensens »Grammatiske Efterretninger om Landskabsmaalet i Vendsyssel« er derimod en smuk Renskrift, der vistnok fortjente at udgives til Sammenligning med Grønborgs og J. M. Jensens Arbejder.

4. *Herregaarde* (Optegnelser om jyske Herregaarde, alfabetisk ordnede).

5. *Riberhus Len: Herregaarde og Sogne*. Brusk, Tørild, Holmans, Elbo, Nørvang og Andst H. (Endvidere Stof fra føl-

gende Sogne: Vrandrup, Sest, Andst, og Gjesten, Hjarup og Vamdrup, Verst og Bække, Lejrskov og Jorderup, Skanderup).

6. *Ribe Amt*: Ribe, Gjørding og Malt H. Varde, Nørre og Vester Horne H. (Optegnelserne fra Varde vedrører Latinskolens Historie 1537—1739).

7. *Ulborg og Bølling H.* (Sammenlign *P. Storgaard Pedersen*, Ulfborg Herred. En historisk-topografisk Beskrivelse. Ringkøbing 1900).

8. *Hammerum og Hing H.* (Sml. *P. Storgaard Pedersen*, Bidrag til Hing Herreds Historie og Topografi. Ringkøbing 1896. — I Pakken Hing H. fandtes et løst Blad fra ca. 1450 af en Jordebog vedrørende Gods ved Ringkøbing. Det er nu i Rigsarkivet).

9. *Hjerm, Ginding og Skodborg H.* (Sml. Skrifterne fra 1894—95. Heri Stof vedr. Holstebro, Ringkøbing, Lemvig).

10. *Personalthistoriske Samlinger A—Ø* (en Mængde Sedler opklitrede paa Blade af ensartet Format, alfabetisk ordnede).

11. *Forskelligt. Smaa Øer. Holbæk. Kulturhistorie.* (Heri et Læg om Rinds H. Det kulturhistoriske Stof vedrører Sæd og Skik, Overtro o. lign., Ry og Karup Markeder, Jagthuse).

12. *Jylland* (uordnet).

13. *Ribe Amt. Herregaarde og Kirker.* (Optegnelser, ogsaa Rids af Kirker, fra 1859 og følgende Aar).

14. *Ribe Amt. Herreder* (Malt, Vester, Gjørding, Skadst. Heri er Manuskript: »Præsterne til Jandrup og Billum Kirker«. Sml. Skrifterne fra 1870—72).

15. *Øster og Vester Horne samt Slavs H.*

16. *Slavs og Vester Horne H.* (Spredte Samlinger vedr. Sæddinggaard, Kvong og Lunde S., Trøstrup, Hesselmed, Hennegaard, Henne og Lønne, Janderup og Billum S., Lydomgaard, Ho og Oxby S., Aal S., Lunde og Ovtrup S., Nebel og Lydom S., Endvidere et ufærdigt Manuskript vedr. alle Sogne i Øster Horne H.; et andet vedr. Slavs H., Forarbejde til Skriftet fra 1868).

17. *Bølling og N. Horne H.* (Heri bl. a. om Lønborg og

Egvad, Bork, Hemmet og Vium S., Strellev, Lyne og Hoven S.
— samt om Lønborggaard, Skrumsager, Strellev Kærgaard).

18. *Malt H.* (Sml. Skriftet fra 1870).

19. *Malt og Gjording H.* (Heri to interessante, vistnok meget lidt kendte Manuskripter fra 18. Aarh. 1° »Efterretning vedkommende Gjording Kirke . . . af Provst Neumann 1768«. 2° »Historiske Efterretninger om Darum og Bramminge Sogne, indgivne 1760 til Biskop J. C. Bloch i Ribe af daværende Sognepræst Thomas Hillerup«).

20. *Vester Horne og Ginding H.* (meget spredt).

21. *Hjerm og Ginding H.*

22. *Vandfuld og Skodborg H.* (21. og 22. er Trykmanuskripter til Bøgerne fra 1894—95).

23. *Amager.* (Heri originale Tingsvidner fra 1663 og 1734, samt om Kirkevæsen).

24. *Optegnelser om Topografi og Stednavne.* (Fortegnelser over Endelser; Sogne- og Stednavne).

25. *Samlinger til danske Stednavne* (bl. a. om Herreder og Sysler; sml. Disputatsen fra 1867).

26. *Jyske Diplomer.* (Sml. Udgaven af Tingsvidner 1882).

27. *Breve og Dokumenter* (fra Ribe, Estrup, Universitetsbiblioteket; vistnok Forarbejder til et Repertorium, der aldrig blev udarbejdet).

28. *Personalhistorie I.* (Heri Adels- og Præstehistorie).

29. *Personalhistorie II.* (Bl. a. Forarbejder til Artikler i Biografisk Leksikon; flere interessante Breve af selvbiografisk Indhold).

30. *Jysk Topografi.* (Hjerm H. og især Jelling Sogn, sml. Nielsens Athandling i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1895: »Bidrag til Jellings og dets Mindesmærkers Historie«). Uddrag af Diplomatariet i Rigsarkivet 1400—1500.

31. 32. 32 a. *Historiske Efterretninger om Slavs, V. Horne, Skadst H.* (Tre trykte Afhandlinger fra 1868, 1866 og 1862 med Forfatterens haandskrevne Tilføjelser).

33. *Stednavnestudier.*

34. *Nørrejyske Sogne- og Stednavne.*

35. *Nørrejske Stednavne.*
 36. *Københavnske Gadenavne.*
 37. *Danske Stednavne.* (33.—37.: Forarbejder, hvis Indhold kun delvis er kommet til sin Ret i Afhandlingerne i »Blandinger«).

Det kan her tilføjes, at Samlingerne mange Steder rummer Oluf Nielsens Brevvexling med stedkendte Mænd. Oplysninger og Anskuelser af Værdi findes af og til deri.

Nu er det ganske vist en Selvfølge, at det Udbytte, den afdøde Lokalhistoriker selv havde kunnet drage af sine vidtløftige Samlinger, aldrig vil kunne naas af Fremmede. Ofte synes de et Vildnis, uden Vej og Sti. For den, der af Kærlighed til sit Emne ingen Møje skyr, vil der dog sikkert ofte være Vej frem. Med fornøden Kritik vil der sandsynligvis endnu kunne uddrages vigtige Resultater af det righoldige Stof. — Paa Rigsarkivets Læsesal, eventuelt ogsaa paa Stednavneudvalgets Kontor (Indgang i Tøjhusporten), vil man kunne rekvirere de enkelte Dele af Samlingerne efter ovennævnte Numre.

LOVEN OM BYGNINGSFREDNING.

Af Chr. Axel Jensen.

Hvis en Profet i 1890'erne havde forudsagt Bygningsfredningsloven af 1918, havde han næppe fundet mange troende, og endnu et godt Stykke efter Aarhundredskiftet vilde en saadan Spaadom være bleven mødt med almindelig Skepsis, selv hos dem, der nærrede den oprigtigste Interesse for Sagens Gennemførelse. Det er ikke mer end en Snes Aar siden, at man rundt om i Landet atter og atter mødte den trægste Ligegyldighed eller den stædigste Modstand, naar det gjaldt at bevare en gammel Bygning. Helligaandshuset i Randers blev det klassiske

Exempel paa en saadan Kamp, og selv om dens ihærdige Forsvarere sejrede, er der ingen Tvivl om, at de berømmelige »elleve Vandaler« i Virkeligheden havde Flertallet paa sin Side. Enhver, der har taget Del i Bevaringsbestræbelserne, ved, hvorledes man risikerede at blive behandlet af brave Bedsteborgere, der i en smuk og minderig Bygning kun kunde se en »gammel Kasse«. Hvor de historiske Interesser tørnede sammen med kraftige Privatinteresser, bukkede de uvægerligt under i Kampen. Et af de alvorligste af disse Nederlag kostede Hovedstaden »de sex Søstre«, den smukke gamle Husgruppe, der harmonerede saa ypperligt med Børsen og gav denne Del af Havnen et hyggeligt gammeldags Præg, men der kunde fra Aarene nærmest om 1900 nævnes mange andre Tilfælde, hvor det gik ud over gode Købstadhuse. Da der for en halv Snes Aar siden blev forelagt Ministeriet et Udkast til en Bygningsfredningslov, vandt det ikke den mindste Tilslutning, uagtet det kun foreslog at paalægge Ejerne en Anmeldelsespligt af forestaaende Nedrivninger eller Ombygninger*). Selv en saa beskeden Fordring følte endnu dengang som et uberettiget Indgreb i Ejendomsretten, og Forslaget naaede aldrig frem til Rigsdagens Bord.

Naar saadanne Forhold og Begivenheder ikke ligger længere tilbage i Tiden, maa man forbavses over den nye Bygningsfredningslov og ikke mindst over den Maade, hvorpaa den er kommet til Verden. Den nu vedtagne Lov er nemlig ikke bragt paa Bane af nogle enkelte Interesserede eller Fagmænd; det er hverken Arkitekter eller Museumsmænd, der har haft Initiativet. Den er bleven til i Regerings- og Rigsdagskredse, saa at sige vokset frem af parlamentariske Forhandlinger. I Rigsdagssamlingen 1915—16 forelagde Ministeriet sit Lovforslag om Naturfredning, og heri fandtes en kort Bestemmelse om Bygninger, som det af historiske eller arkitektoniske Hensyn var »af væsentlig Betydning for Almenheden at bevare«, og som derfor skulde kunne fordres bibeholdt uforandret. Med Rette fandt Rigsdagsudvalget, at Paragrafen ikke hørte hjemme i dette Lov-

*) Sml. »Architekten« 1908.

forslag, men den gjorde dog sin store Nytte, og naar Udvalget resolut skar Arkitekturbestemmelserne bort, var det ikke af Uvilje mod selve Sagens Realitet. Tværtimod, Rigsdagsmændene i Udvalget greb Tanken, førte den nu videre og sørgede for at faa udarbejdet et Forslag til en selvstændig Bygningsfredningslov. Dette detaljerede Forslag akcepteredes af Ministeren, og med nogle Tilføjelser, men uden væsentlige Ændringer forelagde Regeringen det i November 1916 for Tinget.

Under den paafølgende Rigsdagsbehandling krydsedes selvfølgelig forskellige Interesser. Som Repræsentanter for Grundejerne hævdede de konservative, at Ejerne af fredede Bygninger ikke burde lide nogen direkte Udgiftsforøgelse ved de Krav, som ifølge Loven kan stilles med Hensyn til Vedligeholdelse og Ombygninger. De moderate frygtede mere de økonomiske Konsekvenser for Statskassen. Men det var kun lidet væsentlige Udenværker, som vakte Disput; om selve Lovforslagets Kærne opstod der ingensomhelst Uenighed. Skønt de konservative klart saa det Indgreb i Ejendomsretten, som Loven faktisk betyder, udtalte Højres Ordfører i Folketinget dog: »Her er et Punkt, hvor der maa sættes en Grænse for den private Ejendomsret, fordi disse gamle Bygninger ikke i almindelig Forstand er Enkeltmands Eje. De er hele Samfundets Eje, og Samfundet har Ret og Pligt til at værne om dem. Men med Retten følger her som paa alle andre Omraader Pligten«. Og ved den afsluttende Behandling i Folketinget sagde den socialdemokratiske Ordfører: »Der er her Tale om at bevare kunstneriske Værdier; ja mere end i og for sig at bevare en Bygnings kunstneriske Værdi: man vil samtidig bevare det historiske, som for et Folk altid har en saa overordentlig stor Værdi«. Saadanne Sætninger illustrerer, hvor lidt Partistandpunkter gjorde sig gældende i Rigsdagsforhandlingerne. Bygningsfredningsloven havde den Lykke, at der ikke i ringeste Maade gik Politik i den; Folketingsudvalget valgte til Ordfører Doct. Moltesen, den for Sagen varmest interesserede Mand, uagtet han ikke hørte til Rigsdagsflertallet. Trods den udførlige og ret langvarige Udvalgsbehandling, især i Landstinget, har Loven da faaet en ud-

mærket Modtagelse i Rigsdagen, og naar den paa en vis Maade har haft en daarlig Presse, er det sikkert en direkte Følge deraf; Dagbladene har ganske simpelt ikke haft Lejlighed til at diskutere Sagen, fordi det gik saa glat og roligt, at man næsten ikke bemærkede dens Fremskridt. Først efter Lovens Vedtagelse har Pressen omtalt den med stor Velvilje, og desuden har den vakt megen Opmærksomhed hos vore Nabofolk, ikke mindst i de skandinaviske Broderlande, hvor man arbejder for Gennemførelsen af lignende Love, og hvor man synes at ville tage den danske Lov som Forbillede.

Trods den skarpe Modsætning mellem Tilstanden, som den var ved Aarhundredskiftet, og den Stemning, der har baaret Loven frem uden nævneværdig Modstand, trods det dybe Skel mellem før og nu, er det selvfølgelig ikke en pludselig Strømkæntring, som har bevirket Omslaget. I Virkeligheden er sikkert de Ændringer, der er foregaaede i den offentlige Mening, vel forberedte, og i de senere Aar har der arbejdet mange forskellige Kræfter, som tilsammen giver Loven et solidt Grundlag. Det videnskabelige Studium af vor gamle Arkitektur har haft sin Del i Lovens Forhistorie; det har til Bygningerne fæstet Bygherrers og Bygmestres Navne og gjort det indlysende, at Fortidens Arkitektur er en betydningsfuld Del af vort Lands Historie. Som en stille Propaganda har det virket, at Nationalmuseet i den sidste Snes Aar regelmæssigt har ladet undersøge gamle Købstadhuse fra Middelalderen og Renæssancetiden, naar det fik at vide, at de skulde ombygges eller nedrives, og siden har fulgt samme Skik overfor Herregaarde, naar de skulde restaureres. Men Videnskaben har ikke arbejdet alene, og endnu dybere end den har sikkert den praktiske og æstetiske Interesse for Arkitekturen virket. Endnu i Slutningen af forrige Aarhundrede var Bygningskunsten »Kaviar for Hoben«; den kunde være god nok for Fagfolk, men i den almindelige Dannelse spillede den absolut ingen Rolle, og sammenlignet med de andre Kunstarter stod den som et rent Skumpelskud, der blot var kedelig og aldeles ikke vedkom Publikum. Arkitekterne af den ældre Skole skød de første alvorlige Brecher i denne Lige-gyl-

dighedens Mur; det er sikkert nok, at Nyrops københavnske Raadhus var den første moderne Bygning, som fangede Folks Opmærksomhed og allerede under Opvæksten naaede at blive populær. Og senere er disse Brecher stedse blevne udvidede. De Svingninger i vor æstetiske Forstaaelse af Arkitekturen, som er foregaaede i de seneste Aar og stadig gør sig mere gældende, medfører ganske vist store Omvurderinger; efter at Middelalderen og Renæssancestilen tidligere alene havde vakt Opmærksomhed, har de i stigende Grad skabt Interesse for Skønhederne i Barokkens, Rokokoens og Nyklassicismens hidtil saa foragtede Bygningskunst og aabnet Øjnene for disse Tidens faste og gode Traditioner. Men de har ved at udvide Feltet i Virkeligheden styrket Kærligheden til og Forstaaelsen af vor gamle Bygningskunst. Striden om Frue Kirkes Spir forebyggede ikke blot et stort Misgreb, men virkede ogsaa som den kraftigste Propaganda.

Efterhaanden har da ogsaa Forsvaret for den gamle Arkitektur vundet flere og flere Sejre. Til Randers Helligaandshus er der i Aarenes Løb føjet mange andre Bygninger, som er reddede fra truende Undergang. Bindingsværkshuse som Ejler Rønnovs Gaard i Odense, Museumsgaarden i Køge (foruden andre i samme By), Gavlhuset i Koldings Helligkorsgade og Mads Lerches Gaard i Nyborg, Grundmursbygninger som det gamle Raadhus i Nestved og Karmelitter-Sygehuset (Herluf Trolles Skolegaard) i Helsingør. Udaf Kampen om den sidstnævnte, stærkt omstridt Bygning voxede »Foreningen til gamle Bygningers Bevaring«, der stiftedes 23. Maj 1907, og som siden, i Samarbejde med Nationalmuseet og med Støtte fra mange forskellige Sider, har forstaaet at samle Bestræbelserne og trods et beskedent Medlemskontingent dog har udrettet meget godt. Den vandt hurtigt en stor Sejr, da en offervillig Privatmand købte Lindegaarden i Kallundborg, som er af saa afgørende Betydning for den femtaarnede Kirkes Virkning i Landskabet, og en af dens senere, store Fortjenester er Bevaringen og Fredlysningen af Willemoesgaarden i Assens. Nederlag undgik man ikke; Claus Cortsens maleriske Bindingsværksgaard flyttedes fra sin

gamle Plads paa Horsens Søndergade, og Efterslægtens Gaard paa Østergade i København maatte ligeledes vige for en moderne Forretningsbygning. Men selv i disse triste Tab mærkedes det, at Forsvaret havde vundet i Styrke, og at Pressen og den offentlige Mening nu var ved at gaa over til dets Parti. I vide Kredse følte disse to Nedrivninger som Enkeltmands uberettigede Overgreb mod offentlige Værdier.

Saaledes var Jordbunden da efterhaanden forberedt, og aligevel kan det vel være et Spørgsmaal, om det danske Folks Repræsentanter havde konciperet og vedtaget Loven, hvis ikke Verdenskrigen var kommet imellem. Med Rette er der peget paa, at den har vænnet os til Statsmagtens Indgriben paa talrige Omraader, der i de gode, gamle Dage tilhørte Privatlivets Fred, og derfor ogsaa har hærdet Sindene overfor de Indgreb i den private Ejendomsret, som Loven nødvendigvis medfører*). Og denne Tilvænnning har i Danmark været nødvendigere end andetsteds, fordi vi danske er naaet videre end de fleste andre Lande, uden nogen Slags Støtte i Lovgivningen. Enhver ved, at de Tusinder og atter Tusinder af Gravhøje, som rundt om i Landet er mærkede med det kendte kronede FM, er blevne fredlyste ad Frivillighedens Vej, ofte ved Køb, men lige saa ofte ved Gave fra Jordejerne, at mange middelalderlige Mindesmærker, Voldsteder og Ruiner, er sikrede paa samme Maade, og at der selv overfor Bygninger i Brug er naaet ikke ubetydelige Resultater; før Lovens Ikrafttræden kunde Nationalmuseet mellem sine fredlyste Mindesmærker tælle en halv Snes gamle Købstadsbygninger. Hele dette tidligt organiserede og vidt fremskredne Fredlysningsarbejde har sikkert bidraget til at forhale Lovgivningens Indgriben; baade Autoriteterne og Publikum har været vant til at ordne den Slags Sager ved frivillig Overenskomst, og selv om Frivilligheden følte som mere og mere utilstrækkelig overfor Bygningsmindesmærkerne, har begge Parter dog

*) Sml. Museumsdirektør M. Mackeprangs Afhandling i Aarsberetn. fra Foren. til norske Fortidsmindesmærkers Bevaring 1917.

maattet have god Tid til at tænke sig om, førend de paatog sig en Lovs Spændetrøje.

Men nu, da Loven endelig er et Faktum, vil sikkert de allerfleste føle den som rimelig og selvfølgelig. Saa selvfølgelig endogsaa, at man begynder at undre sig over, hvorfor vi ikke før har fulgt andre Kulturstaters Exempel, og hvorfor saa mange Lande i denne Henseende er gaaet forud for os. For kun at nævne nogle af de betydningsfuldeste nugældende Love, vedtog Frankrig sin Bygningsfredningslov 1887, Grækenland 1899, Portugal 1901, Italien 1902, Hessen-Darmstadt 1902, Preussen 1907 og Sachsen 1909. Er den frivillige Fredlysningsmetode tilstrækkelig til at forklare vor Sendrægtighed? Er Aarsagen ikke ogsaa at søge i den danske Beskedenhed? Vi ved alle, at vort lille Land aldrig har været noget førende Kunstens Land, aldrig har skabt nogen helt national Stil eller gjort nogen bestemmende Indsats i den europæiske Kunsts Udvikling. Men vi har sikkert været for tilbøjelige til at fremhæve denne Sandhed alt for stærkt og glemme, at vore Forfædre har haft Kultur nok til at kunne modtage de fremmede Stilarter lige fra Middelalderen til Nyklassicismen, at de har forstaaet at give baade Renæssancen, Barokken og Empiren lødige og fuldgyldige Udtryk, og at vore hjemlige Mindesmærker end ikke savner et vist Særpræg, men vidner om Evne til at vælge imellem de udenlandske Forbilleder, hvad der passer os bedst, til at omsætte det efter danske Krav og give det et nationalt Stempel, paa en Gang borgerlig nøgternt og smagfuldt kultiveret. Vi har haft vanskeligt ved selv at faa Øje derpaa, og først efterhaanden forstaar vi vore egne Ejendommeligheder: Men de er der sikkert nok, og vi har saa vist ingen Grund til at skamme os over vor gamle Arkitektur. Dens bedste Værker, de mest maleriske Dele af vore gamle Byer fortjener i fuldeste Maal det Værn, som Loven fra nu af vil give dem. Alle historisk interessede vil byde den Velkommen.

Redaktionen af Fortid og Nutid har ønsket at fremhæve den nye Lovs Betydning ved at aftrykke dens Tekst, saaledes at Tidsskriftets Læsere kan gøre sig bekendt med den og lære,

hvad den byder. Yderligere Forklaring af dens enkelte Bestemmelser, som i det væsentlige er formet efter det franske Forbillede og bl. a. har optaget dets Klassifikation af Bygningerne, er derfor unødvendige. Naar Listerne over de to Klasser, A og B, snart foreligger, haaber Redaktionen at kunne vende tilbage til Æmnet og give en Oversigt over de Bygninger, som falder ind under dens værnende Bestemmelser. Men der kan dog til Slut være Anledning til at fremhæve, at Loven hverken kan eller bør give fuld Sikkerhed for en Bygnings Bevaring, og at den langtfra vil gøre det frivillige Arbejde overflødigt.

Den nye Bygningslov omfatter ikke den kirkelige Arkitektur. Paa dette Omraade gælder vedblivende Synsloven af 1863, der ganske vist i Aarenes Løb er udviklet og forbedret ad administrativ Vej, ved ministerielle Cirkulærer, ved det særlige Kirkesyn og ved Nationalmuseet, men som dog er forældet og i høj Grad tiltrænger en Afløser. Her er et Omraade, hvor Lovgivningsmagten snarest muligt burde skaffe Bygningsfredningsloven et Supplement i den forbedrede Lov om Kirkesyn, som saa længe har været paa Tale, og som efter at være stranded paa sin Vej burde opstaa i ny og bedre Skikkelse.

Hvad de profane Bygningsmonumenter angaar, gælder Loven ikke Ruiner og Voldsteder. En Grundejer kan nu som før køre Jorden fra et Voldsted ud som Fyld i sin Mose og opbryde Grundstenene af en Kirkeruin eller en Borgruin for at bruge den til sin nye Stald, uden at han kan straffes paa anden Maade derfor end ved moralsk Fordømmelse. Overfor saadanne »døde« Mindesmærker har Loven intetsomhelst at sige; her lever vi endnu under den lovløse Frivillighed, og her vil det derfor vedblivende være nødvendigt, at de stedligt interesserede, Enkeltmænd, historiske Samfund og Museer hjælper med til at passe paa, hvad der sker rundt om i Landet, og i paakommende Tilfælde søger Samarbejde med Nationalmuseet.

Af praktiske Grunde vil det sikkert blive saaledes, at heller ikke Bøndergaarde kommer ind under Loven. I de allerfleste Tilfælde byggede af Bindingsværk, ofte upraktiske og forældede vilde de være umulige at bevare efter Lovens Ord; tilmed er de

endnu ikke saaledes kendte, at de med nogen Rimelighed og Retfærdighed kunde klassificeres. De kulturhistoriske Værdier, som vore gamle Bøndergaarde rummer, maa indtil videre bevares og fredes ad anden Vej, og ogsaa paa dette Omraade maa da de lokalhistoriske Interesser vedblivende paakaldes.

Men selv de Bygninger, for hvilke Lovens Paragraffer har Gyldighed, Slotte, Herregaarde og Købstadbygninger, er ikke absolut sikrede. De Baand, som lægges paa Bygninger af Klasse B, er meget milde, saa at Ejerne har stor Bevægelsesfrihed. At de ofte vil følge Bygningssynets Raad og Forskrifter, er sikkert at vente, men der kan her meget vel komme Tilfælde, hvor frivillig Hjælp i Form af Penge eller Paavirkning vil være af den største Betydning. Loven har ikke overflødiggjort Foreningen til gamle Bygningers Bevaring, der ogsaa i Fremtiden vil faa smukke og fortjenstfulde Opgaver at løse.

Blandt disse Opgaver vil ogsaa Agitationen finde sin Plads. Uden en stadig og levende, almen Interesse for vor gamle Arkitektur kan Loven blive reduceret til en Lap Papir uden altfor megen Værdi. Den vil vel altid værne Bygningerne mod vansirende Ombygninger, men den Expropriationsret, som er dens yderste Middel mod gamle Bygningers Nedrivning, er i sidste Instans afhængig af Regeringens og Rigsdagens Offervilighed. Har de bevilgende Myndigheder ikke Hjærte for de gamle Bygninger, vil det nu som før gaa galt, naar det drejer sig om de største og kostbareste. Loven selv antyder, at en gammeldags Fredlysning under Nationalmuseet byder større Sikkerhed end selve den fornemste af Lovens Klasser, og ønsker en Ejer af en eller anden Grund at sikre sin Ejendom mod senere Forandringer, bør han nu som før lade den fredlyse.

Den fremtidige Udvikling »i Lovens Tegn« vil i mangt og meget blive afhængig af den praktiske Udformning, som det særlige Bygningssyn efterhaanden kommer til at give den. Men der er al mulig Grund til at vente, at det vil forstaa at løse sin vanskelige Opgave, indenfor Lovens Rammer at give Ejere og Arkitekter det nødvendige Spillerum og dog altid at værne det bedste og værdifuldeste af vor gamle Arkitektur mod ethvert

Overgreb. De Bemærkninger, som er fremsatte, er ikke ment som nogen Kritik af Loven; de skal kun understrege, at den har sine Grænser, og at vi ikke kan nøjes alene med dens Paragraffer. Som Bygningsfredningsloven er formuleret, er den i Virkeligheden udmærket, og det vidner godt om dens Fremtid, at den første store Virkning bliver Sikringen af et af de smukkeste og folkekæreste Bygningsværker i de danske Provinsbyer, af »Jens Bangs Stenhus«, Apoteket i Aalborg, og at denne Sikring ikke er en Strid mellem det offentlige og det private, men naas i bedste Forstaaelse mellem Myndighederne og Ejeren, der i Kærlighed til sin skønne, gamle Ejendom allerede har bragt store Ofre for at bevare den for Eftertiden.

LOV OM BYGNINGSFREDNING AF 12. MARTS 1918.

§ 1. Undervisningsministeriet lader udarbejde en stedordnet Fortegnelse over verdslige Bygninger eller Bygningsdele, der skal undergives en begrænset Fredning. Paa Fortegnelsen, der revideres hver 5te Aar, maa til enhver Tid kun optages Bygninger eller Bygningsdele, som har kunstnerisk eller historisk Værdi og tillige som Regel er over 100 Aar gamle.

§ 2. De paa denne Fortegnelse opførte Bygninger (Bygningsdele) deles efter deres større eller mindre kunstneriske og historiske Værdi i to Klasser, omfattende

A. Bygninger, hvis Værdi i ovennævnte Henseende maa siges at være saa fremragende, at deres Nedrivning, Forvanskning eller Vanrøgt vilde medføre en betydelig Mindskning af Nationens Kulturskatte.

B. Bygninger, hvis Værdi vel er mindre fremragende, men hvis Bevaring dog er af væsentlig Betydning.

Afgørelsen af, om en Bygnings Værdi fornævnte Henseende er tilstrækkelig stor til, at Bygningen skal optages paa Fortegnelsen, saavel som Afgørelsen af, om den skal henføres under Klasse eller Klasse B., træffes af Ministeren efter Indstilling af

det i § 3 omhandlede særlige Bygningssyn, og Spørgsmaalet kan ikke af de paagældende indbringes for Domstolene.

§ 3. Til Prøvelse af alle Spørgsmaal vedrørende Bevaring af de paa Fortegnelsen opførte Bygninger eller Bygningsdele nedsættes af Undervisningsministeriet en Kommission, »det særlige Bygningssyn«, paa 5 Medlemmer, blandt hvilke skal være Direktøren for Nationalmuseets 2den Afdeling og en af Kunstakademiet udpeget Arkitekt, medens et Medlem skal opfylde Betingelserne for at udnævnes til Dommer i en Overret. Ministeriet beskikker Kommissionens Formand.

§ 4. Optagelse paa Fortegnelsen forkyndes Ejerne og Brugere af de paagældende Bygninger efter Reglerne om Dommes Forkyndelse med udtrykkelig Angivelse af, hvilke Bygninger eller Bygningsdele der skal fredes. Der tilstilles derhos hver Ejer og Bruger et Eksemplar af Loven. Et Eksemplar af Fortegnelsen skal sammen med Loven tilstilles Kommunalbestyrelsen for den paagældende Kommune, Bygningskommissionen og Politimesteren. Desuden gives der Retsskriveren Meddelelse om, hvilke i Retskredsen beliggende Bygninger der er opført paa Fortegnelsen. Retsskriveren noterer paa Ejendommens Folio i Skøde- og Panteregisteret, at Bygningen er undergivet begrænset Fredning i Henhold til nærværende Lov, med Tilføjelse om, under hvilken Klasse Bygningen er opført. Han er pligtig til at give »det særlige Bygningssyn« Meddelelse om Ejerskifte.

§ 5. Ønsker Ejeren af en paa Fortegnelsen under Klasse A eller B henhørende Bygning helt at nedrive denne, skal han 6 Maaneder forud give Bygningssynet Meddelelse herom. Finder dette, at der ikke er tilstrækkelig Grund til at modsætte sig Bygningens Nedrivning, giver det Ministeriet og Ejeren Meddelelse herom, og Ejeren kan efter Modtagelsen af denne Meddelelse paabegynde Nedrivningen. Finder Bygningssynet derimod, at Bygningen afgjort fortjener at bevares, gør det Indstilling derom til Ministeriet, der da ved Bevilling paa Finansloven eller, hvis Udgiften vil overstige 20,000 Kr., ved særlig Lov kan søge den erhvervet for det offentlige, eventuelt ved Ekspropriation; Ejeren kan i dette Tilfælde ikke paabegynde Nedrivningen, før det er endeligt afgjort, at det offentlige ikke ønsker at erhverve Bygningen.

§ 6. Agtes der paa en af de under Klasse A henhørende Bygninger foretaget Arbejder (herunder delvis Nedrivning), der gaar ud over almindelig Vedligeholdelse, er Ejeren pligtig til mindst 8 Uger i Forvejen at indsende Meddelelse herom ledsaget af Beskrivelse i to Eksemplarer til det særlige Bygningssyns

Formand og har ikke Ret til at tage fat paa Arbejdet, før Bygningssynets Svar foreligger. Dersom Bygningssynet finder, at de foreslaaede Arbejder vil medføre Forandringer i Bygningens Stil, Karakter eller historiske Betydning, kan det nægte Ejeren Tilladelse til at udføre Arbejderne anderledes end efter en af Bygningssynet godkendt Plan. Medfører denne Plan, at Udgifterne ved Arbejdet øges, skal Planen forelægges Ministeren til Godkendelse. Hvis Bygningen ikke er Statsejendom, skal den fremkomne Udgiftsforøgelse — derunder Forøgelse af Udgiften til Tegninger og Overslag — af Bygningssynet godtgøres Ejeren, forsaavidt han ikke faar Vederlag for Beløbet gennem Bygningens forhøjede Nytteværdi. Paa samme Maade godtgøres det yderligere Tab, Ejeren maatte komme til at lide ved de foretagne Ændringer i hans Forslag. Bygningssynet har Ret til uden Udgift for Ejeren at lade foretage de til Forslagets Prøvelse nødvendige Undersøgelser mod at godtgøre den derved mulig paaførte Skade. Ligeledes er Synet berettiget til at lade det udførte Arbejde afsyne.

§ 7. Er en Bygnings Værdi som kunstnerisk eller historisk Mindesmærke særlig fremragende, kan Bygningssynet, naar Ejeren eller Besidderen er villig til at underskrive en Deklaration, hvorved Bygningen henlægges under Nationalmuseet som fredet Mindesmærke, og hans Forhold i øvrigt ikke taler mod en saadan Ordning, gøre Indstilling til Ministeriet om, at en større eller mindre Del af de med en sagkyndig Istandsættelse eller nødvendig Vedligeholdelse forbundne Udgifter afholdes af en paa Finansloven dertil særlig given Bevilling. Overstiger Beløbet 20,000 Kr., bliver dette at bevilge ved særlig Lov.

§ 8. Agtes der paa en af de under Klasse B henhørende Bygninger udført Arbejder, der gaar ud over almindelig Vedligeholdelse, er Ejeren pligtig til 8 Uger inden Arbejdets Paa-begyndelse at indsende Meddelelse herom ledsaget af Beskrivelse i to Eksemplarer til det særlige Bygningssyns Formand. Finder Bygningssynet, at de foreslaaede Arbejder vil medføre Forandringer i Bygningens Stil, Karakter og historiske Betydning, lader det uden Udgift for Ejeren Forslaget gennemgaa og tilbage sender det med sine mulige Ændringsforslag. Skønner Bygningssynet det nødvendigt, lader det Bygningen undersøge inden Udløbet af af nævnte Frist. Den herved mulig paaførte Skade godtgøres Ejeren af Bygningssynet. Ønsker Ejeren ikke at følge Bygningssynets Raad, skal han give det Meddelelse derom.

§ 9. Beskadigelser, der med Ejeren eller Brugerens Vi-

dende og Villie tilføjes en paa Fortegnelsen under Klasse A henhørende Bygning, kan Bygningssynet, naar Hensynet til Ønskeligheden af Bygningens uforandrede Bevaring kræver Beskadigelsen fjernet, under sin Ledelse lade udbedre paa Ejeren eller Brugerens Bekostning, saaledes at Bygningen saa vidt muligt bringes tilbage til den Tilstand, hvori den befandt sig, inden Beskadigelsen fandt Sted; det dertil medgaaede Beløb kan inddrives hos Ejeren eller Brugerens ved Udpantning.

§ 10. Erfarer Bygningssynet, at en paa Fortegnelsen under Klasse A henhørende Bygning vanrøgtet, skal det lade den undersøge, og hvis det da skønnes nødvendigt, kan det med Ministerens Samtykke paalægge Ejeren at foretage den til Bygningens Bevaring fornødne Istandsættelse indenfor en rimelig Frist. Er det paabudte Istandsættelsesarbejde ikke udført inden Fristens Udløb, kan Synet lade det foretage paa Ejeren's Bekostning, og det dertil medgaaede Beløb kan inddrives hos ham ved Udpantning. Dersom Udgifterne overstiger, hvad den økonomisk og teknisk nødvendige Istandsættelse vil kræve, godtgøres det overskydende Beløb Ejeren af Bygningssynet overensstemmende med Reglerne i § 6.

§ 11. Enhver ved Brand eller anden Ulykke foraarsaget Skade paa en af de paa Fortegnelsen under Klasse A eller B henhørende Bygninger skal af Ejeren eller Brugerens ufortøvet meddeles Bygningssynet, der derpaa snarest muligt lader Skaden syne. Ved den eventuelle Istandsættelse af Bygningen er Ejeren pligtig til at følge de i §§ 6 og 8 givne Regler.

§ 12. Kan der ikke opnaas Enighed mellem Ejeren og Bygningssynet om Størrelsen af en Ejeren tilkommende Godtgørelse eller Erstatning, fastsættes Beløbet af uvildige af Retten udmeldte Mænd.

§ 13. Kommunalbestyrelser, Bygningskommissioner og Politimestre, der bliver bekendt med et Forhold, hvorom det i Medfør af de foregaaende Paragraffer maatte have Interesse for Bygningssynet at komme til Kundskab, skal uophødelig give Synet Meddelelse herom.

§ 14. Bygningssynet indsender aarlig til Undervisningsministeriet Beretning om sin Virksomhed, hvilken Beretning trykkes og tilstilles Rigsdagen sammen med den i Henhold til § 2 udarbejdede Fortegnelse over de lovbeskyttede Bygninger.

§ 15. Det Beløb, som er nødvendigt til Afholdelse af de med det særlige Bygningssyns Virksomhed forbundne Udgifter, bevilges paa Finansloven.

§ 16. Den, der findes skyldig i Overtrædelse af nærvæ-

rende Lovs Bestemmelser, ikendes Bøder indtil 10,000 Kr. Sagen behandles som offentlig Politisag.

§ 17. Under »det særlige Bygningssyn« henlægges de i historisk Henseende vigtige Fæstningsværker.

§ 18. Denne Lov, der ikke gælder for Færøerne, træder straks i Kraft.

NOTITSER FRA MUSEERNES VERDEN.

I ældre topografiske Værker vil man i Reglen forgæves søge den mindste Henvisning til Kunst, og dog havde den gammeldanske Malerskole, den Eckersbergske, Egenskaber, som ofte gør dens Værker til fortrinlige, historisk-topografiske Kilder. Gennem disse omhyggeligt udførte Billeder lærer vi Frederik 6's København at kende, men ogsaa for Provinsen har Datidens Malerier deres store Interesse (f. Ex. Roeds Billeder fra Ribe-Domkirke), og Dalsgaards, Exners og Vermehrens Folkelivsbilleder er blevne værdifulde Dokumenter i Studiet af gammel-dags Bondekultur. Derfor har det megen Betydning for vore særlige Studiefelter, at *Statens Museum for Kunst* Juli 1917 genaabede sin danske Afdeling efter en gennemgribende Omordning, der betyder en meget væsentlig Forbedring, som i Hovedsagen har bragt det mest mulige ud af Museumsbygningens slette, poesisforladte Lokaler. Idet de ældre Kunstværker er ordnede i historisk Rækkefølge og samlede efter de enkelte Kunstnere, er det lykkedes Museet at give en virkelig god og instruktiv Oversigt over den danske Malerkunsts Historie, og iøvrigt faar Samlingen paa disse Omraader stadig ypperlige Forøgelse. — En samtidig med Genaabningen udgivet Katalog er nyttig, men yderst kortfattet.

Fjerde Bind af Kunstmuseets Aarsskrift (1917) indeholder, foruden interessante Meddelelser om Museets Nyerhøvelser, bl. a. en Afhandling af Museumsdirektør Karl Madsen om Malerisamlingen paa Gavnø og dens talrige nederlandske Billeder. Af Aarsskriftets Anmeldelser kan fremhæves en lille Artikel af Doct. Francis Beckett, der imod de Paastande, som er fremsat af den tyske Kunsthistoriker Doct. R. Schaefer (i Jahrbuch

der kgl. preuss. Kunstsamlungen 1917) hævder, at Claus Berg, den berømte Mester fra den store Altertavle i Odense, utvivlsomt største Delen af sit Liv har virket her i Danmark.

Generalkonsul Johan Hansens Samling af dansk Kunst, som Ejeren har anbragt i en Tilbygning til sin Villa paa Kastelsvej og har gjort tilgængelig for Offentligheden, omfatter særlig Billeder af mindre kendte, ældre danske Malere og indeholder derfor adskilligt af topografisk-historisk Interesse.

Dyrtiden har som bekendt gjort sig stærkt gældende paa Antikviteternes Omraade. Den mindsker Værdien af Museernes Pengemidler, der iforvejen har været smaa nok, og samtidigt virker den uheldigt derved, at den tvinger mange mindre velstillede til at sælge deres Sager, som gennem Antikvitets-handelen vandrer over til nye Rigmændshjem eller ud af Landet, til Sverige og Norge. Hvor mange danske Museer har Raad til som *Kunstindustrimuseet* at betale et Mahognibord i Empirestil med en Pris, der nærmer sig de 5000 Kr.? Museets Aarsberetning for 1917 fremhæver dog, at baade Prisen og de Forhold, hvorunder den blev betalt, var ganske exceptionelle, og i Aarsberetningen for 1918 har selv den energiske Direktør Hannover meldt Pas og foretrukket at være Tilskuere til »den vilde Kehraus, der i Museums- og Samlerverdenen betegnede Krigens sidste Tid«. Helt bogstaveligt maa denne Udtalelse dog ikke forstaas. *Kunstindustrimuseet* har endnu i 1918 gjort gode Erhvervelser af gammeldansk Kunsthaandværk; deriblandt en Del Fayancer fra den københavnske Fabrik i St. Kongensgade, en testamentarisk Gave fra Camillus Nyrop. Ogsaa de foregaaende Aarsberetninger nævner foruden store udenlandske Erhvervelser mange danske Antikviteter, Smaasager, Møbler og hele københavnske Stuer, 1916 saaledes et Louis-XVI-Interiør (1797) fra Ejendommen paa Hj. af Holmens Kanal og Ved Stranden, 1915 et noget ældre Interiør fra Vimmelskaftet.

Disse og mange andre Exempler viser, at Grænserne mellem de københavnske Museer er blevet ret flydende, og naar de københavnske Bødkersvendes Lavssager 1917 deponeredes paa *Kunstindustrimuseet*, kan man ikke undgaa at føle det uheldige i, at de københavnske Lavs Antikviteter splittes mellem tre Museer. Men der kommer vel nok den Eftertid, hvor Museumssagerne finder deres rette Plads. I Øjeblikket er Forholdene mindst af alt til Strid mellem Museerne indbyrdes; for Tiden maa man være taknemligt for hvert Stykke, der

undgaar at hvirvles ind i Antikvitetshandelen ved at naa i sikker Havn paa et Museum.

Det unge, stærkt voksende Kunstindustrimuseum, der bor i en forholdsvis ny Bygning, føler allerede sin Bolig utilfredsstillende, og ved Etatsraad E. Glückstadts Køb af Frederiks Hospital vil dets Ønsker blive opfyldte. Imidlertid synes det, som om *Nationalmuseet* endelig kan gøre sig Haab om i nogenlunde overskuelig Fremtid at flytte ind i nyt Hus. Det S. 45—6 omtalte Bygningsudvalg, der blev nedsat 1917, har vel ikke afgivet nogen Betænkning, men det vides dog, at det sikkert vil foreslaa en Nybygning i Kastellet, hvor ogsaa Dansk Folkemuseum i saa Fald vil finde Plads.

Nationalmuseets første Afdeling har 1918 som et lille Annex til Etnografisk Samling aabnet et museumshistorisk Værelse, der indeholder adskillige af Kunstammerets Kuriositeter og ældre Museumsinventar, som oplyser om de smaa og primitive Forhold, hvorunder gamle C. I. Thomsen skabte Museet.

Paa *Rosenborg* maatte man 1917 nedtage Riddersalens Gobeliner fra Christian 5's Tid, og samtidigt foretoges en Omflytning af Tronstolene, Disse Ændringer er blevne stærkt kritiserede af Kunsthistorikeren Th. Oppermann (Berling. Tid. ^{25/9} og ^{8/10} 1917, sml. ^{5/9} 1918), og trods et kraftigt, men meget uhøfligt Gensvar fra Rosenborgsamlingens Inspektør maa man give Kritikken Ret i adskilligt. De senere Aars Forandringer har ikke forskønnet de af Worsaae skabte Interiører, og Riddersalens Gobeliner, hvis Istandsættelse har været forsømt i en Arrække, bør snarest muligt restaureres og genophænges.

Det nationalhistoriske Museum paa *Frederiksborg* har i de seneste Aar med Omsigt og Dygtighed forstaaet at benytte Konjunkturerne i Tyskland, og takket være dets rige Pengemidler har det atter kunnet hjemføre her til Landet en Række interessante danske Portrætter.

Den gamle *Borgmestergaard i Aarhus*, hvis Maal det er at skabe en Gade og et Torv omgivet af gamle Bygninger, har i et til Museet fra Kannikegade flyttet aarhusiansk Bindingsværkshus fra 18de Aarh. indrettet en Haandværkersamling, som indeholder flere interessante og vel udstyrede gammeldags Værksteder. Skønt der i København er tilvejbragt en ret betydelig

Haandværkerhistorisk Samling, er denne endnu magasineret og Aarhus har saaledes Æren af at have skabt det første offentlige tilgængelige Museum af denne Art i Danmark. Borgmester-gaarden har i øvrigt nu opnaaet Statstilskud, under Tilsyn af Nationalmuseets anden Afdeling.

Naar der nylig i dette Tidsskrift (S. 49) har været klaget over det ringe Samarbejde mellem de historiske Amtstidsskrifter og de lokale Museer, er det en Glæde at kunne fremhæve i det mindste een Undtagelse fra Reglen. Historisk Aarvog for Thisted Amt, der allerede 1915 meddelte Museets Love, oplyser i Aargangen 1917, at den *historiske* Samling i Thisted ^{9/9} 1917 blev genaabnet i nye Lokaler, hvis Indretning delvis er dækket ved et Statstilskud paa 5000 Kr., og Aarbogen bringer samtidig en kortfattet Oversigt over Museets Indhold.

Det Bd. I, S. 140 nævnte *Kredsmuseum i Haderslev* er Genstand for Omtale i det tyske Fagtidsskrift *Museumskunde* (Bd. XII), der fremhæver Museets Arbejde for Fredningen af Fortidsminderne og dets Bygningsafdeling som noget nyt og lærerigt. For os danske er dette ikke Nyheder, og vi behøver ikke at fremhæve, hvorfra Ideerne stammer. Efter Billederne at dømme, de lettere tilgængelig findes i *Indre Missions Almanak* (Haderslev 1917), er Museets Hovedbygning rolig, enkel og tilsyneladende praktisk, og i *Frilandsafdelingen* findes typiske nordslesvigske Bønderbygninger. Men betænkelig er det dog, at man i et Bulhus har forsøgt at indrette en middelalderlig Stue, der næppe kan være andet end fri Fantasi.

Begge de to Museer i *Lund*, der rummer saa mange Genstande af Betydning for os danske, har i den senere Tid udsendt Publikationer. Fra Kulturhistoriska Museet foreligger en anselig illustreret Katalog, hvori Intendenten G. J:son Karlin, Samlingernes utrættelige Skaber, giver Oversigter over Museets mange og ret heterogene Bestanddele; »Kulturen« er jo ikke blot et kulturhistorisk, men ogsaa et kunstindustrielt Museum, særlig Interesse har de mange middelalderlige Jordfund fra Lund og den skaanske Almuekunst. »Universitetets historiske Museum, der nu har faaet Lokaler i det tidligere Zoologiske Museum ved Domkirken, har samtidigt (1918) udgivet et Festskrift, som foruden en Række Afhandlinger om Museets forhistoriske Oldsager ogsaa behandles nogle af dets middelalderlige Genstande.

Holbæk Museum, der er grundlagt for en halv Snes Aar siden af »Museumsforeningen for Holbæk og omliggende Herreder«, indviede Søndag den 22. Juni sin nye Bygning.

Denne, der blev overladt Museet af Byraadet, stammer fra ca. 1660 og er senest blevet anvendt til Fattiggaard. Museet har kun haft Raad til at restaurere Forbygningen, bistaet af Nationalmuseets 2. Afd. ved Mag. Chr. Axel Jensen.

Ved Omordningen er Museet blevet delt i to Afdelinger: en Folkemuseumsafdeling under Ledelse af Museets Stifter J. P. Petersen, Ny Sonneruplund, og et Bymuseum under Ledelse af Premierløjtnant Smith.

Folkemuseet omfatter en Stenalderssamling, nogle faa Sager fra Renæssance- og Baroktiden, en Samling Bondedragter og udsyede Sager, en lille Bogsamling, et Køkkeninteriør med aabent Ildsted og en god Bondestue. I Loftsetagen desuden en Møntsamling og en Seglsamling paa ca. 2100 Numre, samt en Samling Jernsager og en Redskabssamling til Hørrens Tilberedning.

I den anden Bygning har Bymuseet Plads i to store Lokaler. Den omfatter Samlinger fra Borgervæbning og Politikorps, Brandvæsen, Laugsvæsen og Fugleskydningsselskab. En mindre Samling topografiske Billeder søges nu udformet, ligesom der dannes et historisk-topografisk Arkiv. Der søges desuden dannet Samlinger af ældre Byhaandværk og en Portrætsamling af Byens betydelige Mænd, bilagt biografiske Oplysninger om disse.

OTTO SMITH.

STEDNAVNEUDVALGET.

Ved Udvalgets Møder i December 1918 blev en Retskrivning af de danske Sogne- og Trafiknavne vedtaget, men den vil ikke blive offentliggjort, før ogsaa de øvrige Landsbynavnes Retskrivning er blevet behandlet. I den forløbne Vinter har der særlig været arbejdet med de sønderjyske Navnes Retskrivning og Historie.

Fra 1. April 1919 har Udvalget ved Hr. Rigsarkivar Erslevs Velvilje faaet overladt et nyt Kontorlokale i Forbindelse med det tidligere, da Arbejdet midlertidigt er blevet noget forøget. Seks Studerende er blevet antaget til ekstra Assistance, og der beskæftiges nu ved Stednavnearbejdet i alt 2 faste Medarbejdere og 12 Studerende, de sidste gennemsnitlig hver 10—12 Timer

ugentlig. Et meget stort Arbejde er i Gang med den topografiske Ordning af de middelalderlige Navneformer, som i Øjeblikket staar i alfabetisk Ordning i Kartoteket.

Der forberedes en videnskabelig Udgave af Stednavnestoffet, og det er Hensigten at begynde med en Behandling af Samsøs Stednavne. Til Trykning af dette Arbejde er der paa Finansloven 1919—20 bevilget 2000 Kr. Det skulde saa være Begyndelsen til en Række Bøger om Danmarks Stednavne, hvor det historiske Stof blev offentliggjort sammen med Notitser om Navnenes Betydning, i de Tilfælde, hvor der lader sig oplyse noget forholdsvis sikkert herom.

Naar man kommer til den egentlige videnskabelige Behandling af Navnenes Historie og Betydning, skulde man helst have alle Oplysninger paa rede Haand. Der er imidlertid Oplysninger, som man kun kan faa paa selve Stedet, og som man forgæves vil søge i Arkiverne. For at vise, hvad jeg tænker paa, skal jeg her anføre et Eksempel.

For nogen Tid siden henvendte Hr. S. P. Sørensen, Bakkebo, Egtved, sig til Udvalget med Forespørgsel om, hvad Navnet *Tabbedelle* — en Dal i Egtved Sogn — betyder. Ved Undersøgelsen fandt vi egentlig intet om dette Navns Alder el. ældre Former, men kom til det Resultat, at der maatte foreligge en S sammensætning af *Tangbjærg* (dette Navn kendes fra ældre Tid paa Stedet) og *delle*, en Afledning af Ordet Dal, som kendes i Jysk, altsaa Tangbjærg-Dalen. Samtidig med at vi meddelte ham dette Resultat, bad vi om Oplysninger om andre Navne paa Stedet. Hr. S. P. Sørensen sendte os derefter en hel Række Meddelelser, Fortegnelse over de Navne, han kendte i Sognet, Oplysninger om Udtale og Beliggenhed, Stedhistorie og Stedbeskrivelser, Notitser om flere Hundrede Navne i Sognet. Jeg plukker et Par Eksempler ud:

Raabierre: Sagnet fortæller, at Frederik den Andens Dronning, Sofie, i sin Tid skal have skudt et Raadyr her, deraf Navnet. Et lignende Sagn knytter sig til Bakken *Gjedbjerre* paa Vor Mark, tæt øst for Fyel. Egnen her hørte i den nævnte Konges Tid til den kongelige Vildtbane.

Aftensangvejen: (æ Awtensang). Om det Navn er der opstillet mange Formodninger, bl. a. at Præsterne i tidligere Tid gik ad denne Vej til Kirken, naar de skulde holde Aftensangsgudstjeneste, Navnet er imidlertid opstaaet paa følgende Maade: I Aaret 1729 oprettede davær. Sognepræst i Egtved, P. Storm, et Enkesæde. Huset blev bygget ved nævnte Vej, men er forlængst nedlagt. Enkesædet kaldte han »Aftensang«.

Æ Swaaenbank: En Bakke i Egtved By kaldtes saaledes efter »æ gammel Swaaen«, Søren Pedersen, en af Sognets Originaler, der boede i et Hus paa Bakken.

Svarreloft: Her laa en af de udflyttede Gaarde, »Æ Swarre-goer«, der siges, at Ejeren hed Svarre.

Paa Generalstabens Kort er angivet Navnet »*Fjeldene*« i Vesterby, Ødsted Sogn. Dette er fejlagtigt, det skal være »Fælleder« (æ Fælder, nier i Væsteby Fælder).

Mange Steder findes en mindre Dal, som man kalder »æ *Slonnd*«, den har nærmest Lighed med de Steder, der kaldes »æ *Grun*«.

En Dal til Fuglsang kaldes »*Rawhaael*«, her fandt man, ifølge en gl. Fortælling, en Gang en Ræv, der sad med Halen frosset fast i Isen. Ræven maatte hugges løs.

I Egtved findes et pudsigt Eksempel paa Dannelse af et Navn. Der hvor Egtved Bæk skærer Ribe-Vejle Landevej, ligger nogle faa Huse, som en Spasmager i Byen en Gang kaldte »*Strandhuse*«. Husene beholdt Navnet, det bruges nu baade paa Breve og i daglig Tale. Stranden er den meste Tid af Aaret kun en Muddergrøft.

Studbanke: (Stuedbank). Den gl. Studevej fra Viborg til Slesvig gaar her tæt Vest for.

Runvædderbuske: (Ronveboske). Her er i sin Tid slagtet en stjaalet Vædder.

Sødhul: Disse søde Huller i Oustrup og Ballesg. er smaa Pletter meget frugtbar Eng i Lighed med den saakaldte Honningpotte i Vork.

— — Det maa være tilstrækkeligt med disse faa Prøver. Enhver vil kunne se, at saadanne Oplysninger om de forholdsvis nyere Stednavne kan komme til udmærket Nytte for Forskningen, især naar de sammenstilles med det øvrige sproglige og historiske Stof. Udvalget har haft den Glæde at modtage saadanne Oplysninger fra flere Sider, og opfordrer alle, der er i Besiddelse af speciel Viden paa disse Omraader, til at lade dette komme vore Samlinger til Gode. (Adr. Stednavneudvalget, Tøjhusgade, Kbh. K.).

UGEDAGEN, SOM SVARER TIL EN GIVEN DATUM.

Meddelt af Oberstløjtnant E. Klein.

I Nyt Tidsskrift for Matematik A. 1897 fandtes en Regel eller Anvisning til at bestemme Ugedagen, som svarer til en given Datum. Reglen opfriskes her, afført sit matematiske Skrud og bilagt med Eksempler paa Anvendelsen.

GREGORIANSK KALENDER

(gælder i Danmark efter $18\frac{1}{2}$ 1700, idet Dagen derpaa kaldtes 1. Marts).

Læg følgende fem Tal sammen:

- I. Datoen (Dagens Nr. i Maanedens).
- II. Det til Maanedens Nr. svarende Tal af Rækken 144 025 036 146.
- III. Et af Tallene
0 — 6 — 4 — 2 — 0 — 6, eftersom Aarstallets to første Cifre er 15—16—17—18—19—20.
- IV. Det Tal, der skrives med Aarstallets to sidste Cifre.
- V. En Fjerdedel af samme Tal, idet Brøk bortkastes.
Summen divideres med 7. Som Rest fremkommer et af Tallene
1 — 2 — 3 — 4 — 5 — 6 — 7 eller 0.
Den søgte Ugedag er da henholdsvis
Sønd. — Mand. — Tirsd. — Onsd. — Torsd. — Fred. — Lørdag.
I Skudaar formindskes ovennævnte Rest med 1, naar Datoen er i Januar eller Februar.

Anm. I Gregor. Kal. er i Almindelighed de Aar Skudaar, hvis Aarstal er delelige med 4. Aarstal, der ender paa 00, dog kun, saafremt de er delelige med 400.

JULIANSK KALENDER.

Fremgangsmaade som før, kun at den under III. opførte Addend ombyttes med et af Tallene

1 — 0 — 6 — 5 — 4 — 3 — 2 — 1 — 0 — 6 — 5,

eftersom Aarstallets to første Cifre er

10—11—12—13—14—15—16—17—18—19—20.

Anm. I Jul. Kal. er ethvert Aar Skudaar, hvis Aarstal er deleligt med 4.

EKSEMPLER.

- 1) Den $\frac{1}{8}$ 1919; $1 + 3 + 0$ (Gregor.) $+ 19 + 4 = 27$; Division med 7 giver Rest 6 = Fredag.
- 2) Den $\frac{2}{4}$ 1801; $2 + 0 + 2$ (Gregor.) $+ 1 + 0 = 5$; Division med 7 giver Rest 5 = Torsdag.
- 3) Den $\frac{1}{3}$ 1700; $1 + 4 + 4$ (Gregor.) $+ 0 + 0 = 9$; Division med 7 giver Rest 2 = Mandag.
- 4) Den $\frac{18}{2}$ 1700; $18 + 4 + 1$ (Jul.) $+ 0 + 0 = 23$; Division med 7 giver Rest 2; Skudaar $2 \div 1 = 1 =$ Søndag.
- 5) Den $\frac{11}{3}$ 1676 (Griffenfeld arresteres); $11 + 4 + 2$ (Jul.) $+ 76 + 19 = 112$; Division med 7 giver Rest 0 = Lørdag.
- 6) Den $\frac{4}{4}$ 1588 (Frederik II dør); $4 + 0 + 3$ (Jul.) $+ 88 + 22 = 117$; Division med 7 giver Rest 5 = Torsdag.
- 7) Den $\frac{31}{8}$ 1030 (Slag ved Stiklestad); $31 + 3 + 1$ (Jul.) $+ 30 + 7 = 72$; Division med 7 giver Rest 2 = Mandag (jvfr. Saml. t. d. norske Folks Sprog og Historie, 1. Bind, Christiania 1833, Pag. 468).

ANMELDELSER.

TRE MALERIKATALOGER.

Blandt de Kunstskatte og Fortidsminder, der findes rundt om paa Landet, indtager Baroniet Gaunøs Malerier en fremragende Stilling. Den Billedsamling, som Grev Otto Thott efterlod sig ved sin Død 1785, var ubetinget den talrigste, der nogensinde har været i dansk Privateje, og selv om en Part af den blev afhændet ved en Auktion et Par Aar efter, er dens endnu bevarede Del Landets største Malerisamling i Privateje. Man maa derfor være Stamhusets nuværende Besidder taknemlig, fordi han stedse har draget Omsorg for Samlingens Bevaring, Ordning og videnskabelige Bearbejdelse. Allerede i 1876 udarbejdede Julius Lange en trykt Katalog over dens bedste Billeder, og 1914 udsendte Excel. Lensbaron Reedtz-Thott atter en »For-

tegnelse over to hundrede af Baroniet Gaunøs Malerier af ældre Malere samt over dets Portrætsamling«, et Værk paa noget over 200 Sider i smagfuldt Udstyr. Museumsdirektør Karl Madsen, der har foretaget Udvalget af de 200 ældre Billeder, har om disse givet en Mængde nye Oplysninger, og rent bortset fra, at der ved denne Revision er fremdraget et hidtil upaaagtet Arbejde af en Verdensberømtthed som Rubens, har denne Del af Kataloget ogsaa Interesse for dansk Kunsthistorie ved at nævne Malerier af danske og i Danmark arbejdende Kunstnere. Langt større national Betydning har dog selvfølgelig den af Museumsinspektør, Magister O. Andrup udarbejdede Fortegnelse over Baroniets Portrætsamling. Af de 547 danske Portrætter er ganske vist en stor Mængde Kopier, som Grev Otto Thott lod male, men selv adskillige af disse ikke just fremragende Kopier har deres Værd, fordi Originalerne er gaaede tabt, og foruden dem findes en Mængde ypperlige Originalbilleder.

Indtil de seneste Aar har Nutidens videnskabelige Kritik ikke ret taget fat paa vore gamle Portrætmalerier. I Værker som Danmarks Adels Aarbog og Danmarks Riges Historie kan man finde gengivet slette, rent fantastiske Billeder, uden at det med et Ord antydes, at de ikke er samtidige, og end ikke E. F. S. Lunds store Værk om Danske malede Portrætter betød noget helt godt; paa Grund af dets upraktiske Anlæg vil det aldrig blive mere end en Torso, og hertil kommer, at dets Udgiver har manglet vigtige Forudsætninger til at løse sin store Opgave paa tilfredsstillende Maade. Kritiske Bearbejdelser af større private Portrætsamlinger har derfor deres store Betydning, og det er meget glædeligt, at Lensbaron Reedtz-Thotts fortjenstfulde Exempel i den sidste Tid har faaet ikke mindre end to Efterfølgere, idet Excel., Grev Danneskiold-Samsøe har ladet udarbejde en »Fortegnelse over Malerierne paa Gisselfeld Kloster samt i Grevskabets Privatbesiddelse«, ligesom Vemmetofte Kloster har udgivet en »Fortegnelse over Malerierne paa Vemmetofte adelige Jomfrukloster«. Begge disse udførlige Kataloger skyldes Museumsinspektør, Magister O. Andrup og er udarbejdede efter ensartede Principper, paa Grundlag af en omhyggelig Gennem-

gang og Kritik af selve Billederne. Der er herved naaet mange interessante Resultater, f. Ex. Bestemmelsen af Portrættet af Sophie Amalie Lindenov (jvfr. Arkiv og Museum, Serie II, Bind I) og af Ejler Krafses Epitafiemaleri fra Aversi Kirke. Hist og her kan man endnu savne Oplysninger, som f. Ex. naar Forf. ikke nøjere har omtalt de religiøse Billeder i Vemmetofte Kirke og deres Historie. Men overfor en saadan Indvending maa det ikke glemmes, at det er Portrætte, som i første Række har Forf.s Interesse, og at han paa dette Omraade har gjort stort Indhug i det Vildnis af fejlagtige Navnebestemmelser og mangelfulde eller misvisende Traditioner, som altfor længe har overgroet vore gamle Portrætmalerier.

Interessen for Portrætmalerier har i Virkeligheden ikke blot Bud til Ejerne af de store Samlinger. Enhver, der ejer Familieportrætter, burde erindre, at et Portræt uden Navn og Aarstal kun har yderst ringe historisk Værdi, men at selv et kunstnerisk lidet værdifuldt Billede kan faa Betydning, hvis det bærer sit rette Navn. I det smaa kan enhver lære af de nævnte Katalogarbejder og følge deres Exempel ved at virke for, at der skrives eller males korrekte og sikre Navne bag paa saa mange ældre og nyere Portrætter som muligt.

C. A. J.

GULDSMEDEBØGER.

Danske Guldsmedes Mærker. Anden meget forøgede Udgave af *Bernhard Olsen*, De kjøbenhavnske Guldsmedes Mærker, ved *Jørgen Olrik*. Udgivet af Dansk Folkemuseum. Kjøbenhavn 1919.

Enhver, der som Museumsmand eller Samler har haft at gøre med gammelt dansk Sølv, ved, hvor uundværligt *Bernhard Olsens* Værk om Guldsmedemærker er blevet. Første Udgave, der udkom 1892 som Særtryk af Tidsskrift for Kunstindustri, har nu i nogen Tid været udsolgt, og den nye Udgave, som er besørget af Museumsinspektør *Jørgen Olrik*, vil derfor sikkert overalt blive modtaget med Glæde. Den har bevaret

den praktiske Ordning af Mærkerne, og rent bortset fra, at Formatet nu er blevet langt behageligere end det gamle, noget uhandelige Tidsskriftsformat, er ogsaa Indholdet blevet forbedret. Det nye Oplag bringer ikke blot talrige Revisioner og Forøgelse af første Udgaves københavnske Mestermærker, der nu er førte saa langt ned i Tiden som til 1863, medens den tidligere Behandling ikke naaede længere end til Aaret 1800. Men desuden maa det særlig fremhæves, at der til de københavnske Mærker er føjet en hel Række Provinsstempler samt Oplysninger om og Gengivelser af danske Købstæders Bymærker. Aalborg, Aarhus, Assens, Bornholm, Helsingør, Holbæk, Horsens, Kalundborg, Kolding, Køge, Nestved, Odense, Randers, Ribe, Roskilde, Sakskøbing, Skelskør, Slagelse, Stege, Svendborg, Vejle og Viborg er paa denne Maade repræsenterede med flere eller færre Mærker. Endelig er der vedføjet en Fortegnelse over Navne paa Guldsmede, hvis Arbejder og Mærker endnu ikke er kendte, en Fortegnelse, der ligeledes omfatter hele Landet. Fuldstændighed kan naturligvis ikke opnaas i en Bog af denne Art, men baade som Haandbog og som Grundlag for videre Studium bør den finde flittig Anvendelse, ikke mindst i Provinsmuseerne.

Mærkebogen supplerer og suppleres af det store, langt kostbarere Arbejde, som Jørgen Olrik udgav 1915, »Danske Sølvarbejder fra Renaissancen til vore Dage«. Dette Værk, der ikke tidligere har været anmeldt i »Fortid og Nutid«, er til en vis Grad en Lejlighedspublikation, fremkaldt ved Guldsmedelavets 225-Aars Jubilæum. Det er et rigt og smukt illustreret, meget omhyggeligt udarbejdet Katalog over den Udstilling af gammelt dansk Sølvtøj, som Guldsmedelavet da tilvejebragte, og dets Stof er derfor noget begrænset. Hvad Renæssancetiden angaar, byder Nationalmuseets tilsvarende, ligeledes af Olrik udgivne ældre Publikationer selvfølgelig mere, men »Danske Sølvarbejder« fremdrager dog adskillige mærkelige og lidet paaagtede Arbejder. Og hvad den senere Tid angaar, bringer det ikke blot enkelte Pragtstykker, men tillige et repræsentativt og typisk Udvalg af de jævne, mere dagligdags Arbejder, som udgør det danske Sølvtojs store Mængder. Det tillader os at følge Smagens,

Formernes og Ornamentikkens Udvikling indenfor Sølvarbejdernes Kreds gennem de skiftende Stilarter fra Barok gennem Regentstil til Rokoko og videre til Nyklassicismens forskellige Perioder, Louis XVI-Stil, Revolutionstidens engelsk paavirkede Sølvstil og Empire. De københavnske Stempler med deres sikre Aarstal sætter os i Stand til at tidsfæste de forskellige Stilarter med langt større Sikkerhed end i andre Haandværksgrene, og uden Hensyn til Materialets Værd og Kostbarhed giver allerede dette Forhold Sølv-sagerne en stor kulturhistorisk Betydning. Netop derfor kunde det være fristende at beklage, at Værket ikke fremhæver Aarstallene tilstrækkeligt, og for den, der ikke har Tid til at gennemarbejde hele den udførlige Tekst, kunde Benyttelsen i det hele være gjort lettere, bl. a. ved at anvende Tekstens Løbenumre under Illustrationerne. Men disse og enkelte andre Indvendinger, som kunde gøres, er dog af ringe Betydning. Denne korte Omtale skal ikke være nogen Kritik, der fordyber sig [i Enkeltheder, men kun en Fremhæven af det statelige Værks Betydning for Museerne og for Samlerne.

C. A. J.

FORENINGSMEDDELELSER.

In memoriam.

Døden har i Løbet af det sidste Aar bortrevet tre af Fællesforeningens Venner.

8. September 1918 døde selve Foreningens Stifter, fhv. Rigsarkivar, Dr. jur. V. A. Secher. Secher havde i mange Aar deltaget i den tilsvarende tyske Forenings Møder (»Gesamttverein der deutschen Geschichts- und Altertumsvereine«), hvor han havde givet indgaaende Fremstillinger af nordisk Arkivvæsen, og han søgte nu at skabe et lignende Fællesorgan for de mange spredte danske Lokalforeninger og historiske Institutioner. Han ønskede ikke selv at træde i Spidsen for den nye Organisation, men han

viede den en levende Interesse, deltog næsten til det sidste i dens Møder, holdt en Række Foredrag og Diskussionsindlæg ved disse og leverede Bidrag til Fællesforeningens »Meddelelser«. Det tør sikkert siges, at Foreningen ikke var kommet i Gang uden hans Initiativ.

Endnu større Betydning i Fællesforeningens Historie har dog vel den Mand, som han bevægede til at overtage Ledelsen, dens første Formand, Professor *C. Nyrop*. Nyrop var paa dette Tidspunkt (1909) ikke længere nogen ung Mand, og, hvad der var vigtigere, han havde Hænderne fulde af andet Arbejde, der vel til Dels stod hans Hjerte nok saa nær (Ex. De sønderjydske Foreninger). Men han kastede sig med fuld Energi ind i den nye Virksomhed, og han bragte den lykkeligt i Havn mellem de mange Skær, som truede den i de første Aar. Han ledede — roligt, men med fast Haand — de grundlæggende Møder og de første Bestyrelsesmøder; han skabte de smaa, men saa indholdsrige Hefter (»Meddelelser«); han organiserede det første Aarsmøde i Kolding (1911), der blev saa vellykket, at det aldrig siden er blevet overgaaet. Hele Fællesforeningens Arbejde i de første Aar var udelukkende hans Værk; altid elskværdig og altid initiativrig gjorde han Stillingen som Sekretær til en ren Sinecurepost. Det vakte derfor virkelig Bekymring, da han allerede paa Koldingmødet saa sig nødsaget til at trække sig tilbage fra Formandspladsen paa Grund af det Utal af andre Byrder, der hvilede paa hans Skuldre. Men han har lagt det Spor, hvori der siden er blevet arbejdet her, og Mindet om denne højtfortjente Søn af Fædrelandet vil leve ogsaa inden for Dansk Historisk Fællesforening, saa længe denne bestaar.

Den tredje Ven, som vi har mistet, er Formanden for Frederiksborg Amts historiske Samfund, Oberst *H. W. Harbou*. Allerede inden Fællesforeningen var stiftet, indtog dette Samfund en af de smukkeste Pladser blandt vore historiske Amtssamfund, ligesom dets Tidsskrift hørte til de bedst redigerede. Harbou havde straks Blik for den nye Organisations Værdi og deltog ivrigt i Arbejdet for dens Oprettelse, ligesom han siden var en trofast Gæst ved de aarlige Møder. Han gav t. Ex. Ideen til

Udvekslingen af Amtstidsskrifter med Fællesforeningen som Medlem, og han var meget aktiv ved Drøftelserne paa de til Aarsmøderne knyttede Repræsentantmøder. Tabet af ham er særligt føleligt, fordi han lige til det sidste deltog i Fællesforeningens Virksomhed.

Dansk Historisk Fællesforening skylder Mindet om disse tre Mænd en varm Tak.

KNUD FABRICIUS.

I Juni Maaned 1919 udsendte Fællesforeningen følgende:

Den Indbydelse, der i Fjor Foraar udgik fra Fællesforeningen til dens Medlemmer om at deltage i Instruktionskursus, vakte — som det vil erindres — ikke saa stor Tilslutning, at Bestyrelsen kunde anse det for rigtigt paa dette Tidspunkt at gøre Planen til Virkelighed. Paa Repræsentantmødet i København d. 23. Juni 1918 stillede man sig dog saa velvillig til Tanken, at det besluttedes om muligt at realisere den allerede i Løbet af 1919. Imidlertid krydsedes denne Plan i Begyndelsen af indeværende Aar af en anden, som gik ud paa af Hensyn til den store nationale Begivenhed, som forestaar, at søge et Aarsmøde afholdt i Nærheden af Sønderjylland, saa snart Grænsereguleringen havde fundet Sted, og man tænkte herved paa Ribe som Mødested. Denne Plan har indgrebet paa en forstyrrende Maade i hele Aarsarbejdet, da det først sent er blevet klart, at Grænseflytningen ikke kan forventes at finde Sted saa betids, at et Aarsmøde i Ribe kan ske paa sædvanlig Tid. Under disse Forhold har Fællesforeningens Bestyrelse atter tyet til den oprindelige Tanke, at forsøge **Studiekursus** afholdt i Aar i **København**, saaledes at de ansættes til **den første Uge af September** og afsluttes med et **Repræsentantmøde**.

Planen er omtrent den samme som i Fjor (se *Fortid og Nutid* II, 126—127), nemlig:

- 1) Et Kursus i Kildekritik, ledet af en Universitetsprofessor (ca. 4 Dage à 2 Timer);
- 2) En kortfattet Øvelse i Læsning af de faste Forkortelser i middelalderlig Skrift, som fortsættes gennem d. 16. og 17. Aarh. (1 à 2 Timer);
- 3—4) Et Kursus i Behandlingen af brøstfældige Aktstykker og Breve, meddelt af en Arkivmand, og En Paavisning af, hvorledes Registrering af Arkivalier bør foregaa, givet af samme (tils. 3 Dage à 1 Time);
- 5) Et Museumskursus i Studiet af Bytopografi ved Jordbundsundersøgelser (6 Dage à 1 Time), (Undersøgelsen kan eventuelt suppleres ved en Belysning af Bygningsskik gennem Museumsgenstande);
- 6—7) En Vejledning i Katalogisering og Registrering af Museumsgenstande og et Kursus i Museumsforfalskninger;
- 8) Studier og Øvelser i Stednavneudvalgets Samling (4 Dage à 1 Time);
- 9) Praktiske Øvelser i Folkemindesamlingen, herunder Anvisning i Opskrivning af Tradition (3 Dage à 1 Time);
- 10) Et Sogns monumentale Udviklingshistorie, gennemgaaet af en Bygningshistoriker (3 Dage à 1 Time).

Om muligt vil man for flere af disse Kursus' Vedkommende i Forvejen lade udarbejde kortfattede trykte Vejledninger. Som man vil se, er der disponeret over 30—35 Timer i Løbet af 6 Dage (1.—6. Sept.), men Deltagerne behøver naturligvis ikke at følge Undervisningen indenfor alle Kursus. Fællesforeningen vil være i Stand til at yde Instruktionen uden Vederlag og lader Adgang staa aaben for alle Medlemmer af Amtssamfundene, men Opholdet i København i Løbet af disse 6 Dage maa bekostes af Deltagerne selv eller af deres respektive Foreninger.

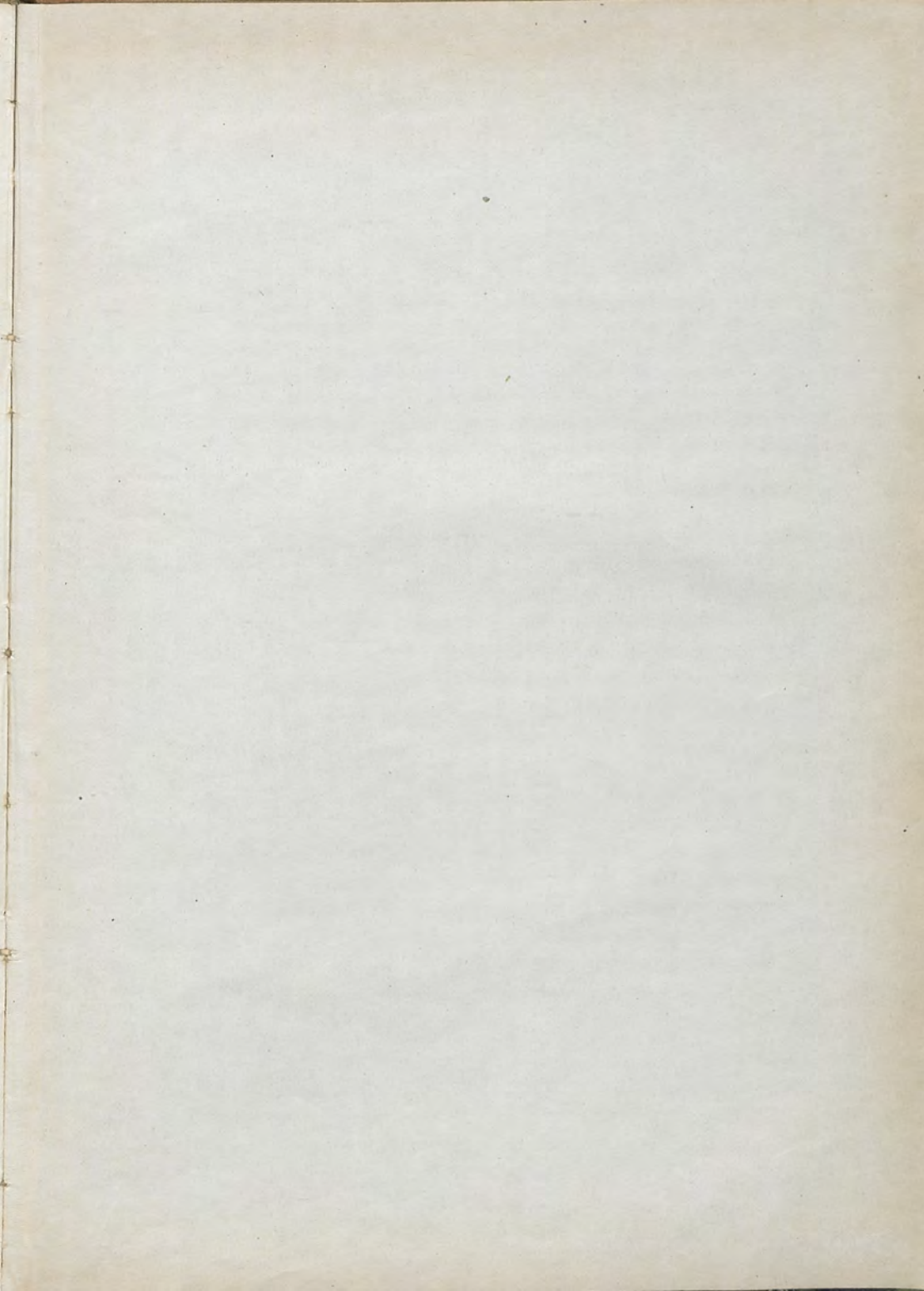
Som Afslutning paa Studiekursus vil formentlig **Repræsentantmødet** være at afholde Lørdag Eftermiddag **d. 6. September**, og hertil kan der den paafølgende Søndag, d. 7.,

knyttes en historisk Udflugt af Repræsentanterne og Kursusdeltagerne til Københavns Omegn.

Den ærede Forening (Institution) bedes godhedsfuldt **inden 1. August** meddele (under Adr.: Magister TH. BANG, Rigsarkivet, København K.), hvem den sender som Kursusdeltagere eller Repræsentant til disse Møder. Det bedes bemærket, at i Fald der ikke indløber Svar paa denne Henvendelse, ser jeg mig paa Grund af Bortrejse ikke i Stand til at udsende Erindringskrivelse herom.

KNUD FABRICIUS.

Ved Fristens Udløb havde der meldt sig 38 Deltagere til disse; men det havde tillige vist sig nødvendigt at lade det 10de Kursus udgaa af Programmet paa Grund af vedkommende Docents Bortrejse.

Faint, illegible text at the top of the page, possibly a header or title.

Several lines of very faint, illegible text in the upper middle section of the page.

A block of faint, illegible text located in the lower middle section of the page.

INDHOLD:

	Side
Nationalmuseets anden Afdelings Virksomhed i Finansaaret 1916—17.....	177
VIGGO BRØNDAL: Dr. Oluf Nielsens efterladte Samlinger.....	200
CHR. AXEL JENSEN: Loven om Bygningsfredning.....	205
Lov om Bygningsfredning af 12. Marts 1918.....	214
Notitser fra Museernes Verden.....	218
Stednavneudvalget.....	222
E. KLEIN: Ugedagen, som svarer til en given Datum.....	225
Anmeldelser (Tre Malerikataloger. — Danske Guldsmedes Mærker).....	226
Föreningsmeddelelser (In memoriam. — Studiekursus 1919)...	230

Redaktionen modtager med Tak Meddelelser fra
Provinsmuseer, dels om Nystiftelser og Nybygninger,
dels om nye Kataloger, Aarsberetninger og om Erhver-
velser af almindeligere Betydning.

»FORTID OG NUTID« udkommer med 4 Hæfter å
2 Ark aarligt og koster 2 Kr. pr. Aargang. To Aar-
gange udgør et Bind. Det kan bestilles gennem en-
hver Boghandel. Bidrag til Tidsskriftet og Bøger, som
ønskes anmeldte deri, bedes sendte til Underarkivar,
Mag. Thomas B. Bang, Vinkelvej 6 A, Kbhvn. V.

